

EAAS-i AASTARAAMAT 2020

Maarja Lõhmus, Peeter Vihalemm **Saateks**

EESTI PÕHISEADUS 100

Maarja Lõhmus. Eesti põhiseadus 100. Mõtteid meie esimest põhiseadust ja selle koostamislugu uurides

EESTI AJAKIRJANDUS 2020

Milline oli Eesti ajakirjandus aastal 2020?

Ülevaade EAAS-i koosolekust 12. veebruaril 2021

BALTI MEEDIA

Ragne Kõuts-Klemm, Anda Rožukalne, Deimantas Jastramskis. Balti riikide meedia säilenõtkus Aukse Balčytienė, Kristina Juraite. Baltimaad kiirenenu kommunikatsiooni ajastul: ümberkujunevad meedia ökosüsteemid. Tõlkinud Ilmar Anvelt

AUTORIÕIGUS

Helle Tilkmaa. Autoriõiguse kaks palet.

Autoriõigus ajakirjanduses — kirjasõna ja reaalsus

VÄÄRINFO AJAKIRJANDUSES

Andres Kõhno. Väärinforiskide hindamisest

meediaturul: GDI raport Eesti kohta

Indrek Ojamets. Eesti ajakirjanike oskused ja pädevused tunda ära eksitavat ja valeinformatsiooni

POLIITILINE KOMMUNIKATSIOON

Henri Kõiv. Kuidas kasutatakse poliitkorrektsuse mõistet Eesti avalikus kommunikatsioonis?

Ege Tamm. Argumentatsioon poliitilistes süü-mängudes 2019. aastal loodud valitsuse näitel

COVID-19

Maarit Stepanov. Uudisteajakirjandust mittejälgivate sotsiaalmeedia kasutajate infohankimine COVID-19 pandeemia ajal

VÄLISEESTI AJAKIRJANDUS

Maarja Lõhmus. Väliseesti ajakirjanduse ja kultuuri jõudmine tagasi Kodu-Eestisse.

VENEMAA MEEDIA

Ragne Kõuts-Klemm, Mihhail Kremez. Venemaa meedia Eesti uudisteportaalide infoallikana: infoökoloogia juhtumiuuring

EESTI VENEKEELNE MEEDIA

Marianne Leppik. Eesti venekeelse meedia segmenteeritud integratsioon ja vahendatud hargmaisuus

ALTERNATIIVMEEDIA

Kristi Sobak. Telegram.ee lugejauuring: alternatiivmeedia väärtus ja uudisteajakirjanduse kriitika

KONSTRUKTIIVNE AJAKIRJANDUS

Pärtel Poopuu, Anders Uusberg. Konstruktivne ajakirjandus

AJAKIRJANIKUTÖÖ

Mari Eesmaa. Ajakirjanike enesetsensuur ja selle tekkepõhjused Postimehe endiste ajakirjanike näitel Grete Palgi. Eesti naisajakirjanike kogemused agressiivsete ja ahistavate kommentaaride ja allikatega Romet Toomas Tiltäär. Visuaalse pädevuse komponentide tunnetamine filmitegijate seas

AJAKIRJANDUSE AJALUGU

Juhan Peegel. Publiksistika keelest Anu Pallas. Ajaleht Virraline, selle toimetajad ja ajakirjanikud

VARIA

Peeter Vihalemm. Lõpetajad ja lõputööd ajakirjanduse ja kommunikatsiooni erialal Tartu ülikoolis 2020. a Barbi Põlvre. Tallinna ülikooli BFM-is 2020. aastal ajakirjanduse ja meedia alal kaitsnud magistratööd In memoriam: Vaado Sarapuu (1944–2021)

Eesti Akadeemilise Ajakirjanduse Seltsi aastaraamat 2020

EESTI AKADEEMILINE AJAKIRJANDUSE SELTS

**Eesti
Akadeemilise
Ajakirjanduse
Seltsi
aastaraamat**

2020

EESTI AKADEEMILINE AJAKIRJANDUSE SELTS

Tartu 2021

Toimetajad:

Indrek Ude, Peeter Vihalemm

Koostajad:

Peeter Vihalemm, Maarja Lõhmus

Keeletoimetaja: Katrin Kern

Küljendus: Karin Tohvri

Kaane kujundus: Andrus Peegel

EAAS-i aastaraamatu väljaandmist
toetavad Ekspress Grupp, Äripäev AS

© Eesti Akadeemiline

Ajakirjanduse Selts 2021

ISSN 2288-0316

Trükk: AS Pakett

Trükiarv: 100

Sisukord

<i>Maarja Lõhmus, Peeter Vihalemm. Saateks</i>	9
--	---

Eesti põhiseadus 100

<i>Maarja Lõhmus. Eesti põhiseadus 100. Mõtteid meie esimesest põhiseadusest ja selle koostamislugu uurides.....</i>	12
--	----

Eesti ajakirjandus 2020

Milline oli Eesti ajakirjandus aastal 2020?	
Ülevaade EAAS-i koosolekust 12. veebruaril 2021	22

Balti meedia

<i>Ragne Kõuts-Klemm, Anda Rožukalne, Deimantas Jastramskis.</i>	
Balti riikide meedia säilenõtkus	32
<i>Auksė Balčytienė, Kristina Juraitė. Baltimaad kiirenenud kommunikatsiooni ajastul: ümberkujunevad meedia ökosüsteemid</i>	43
<i>Tõlkinud Ilmar Anvelt</i>	

Autoriõigus

<i>Helle Tiikmaa. Autoriõiguse kaks palet.</i>	
Autoriõigus ajakirjanduses — kirjasõna ja reaalsus	50

Väärinfo ajakirjanduses

<i>Andres Kõnno. Väärinforiskide hindamisest meediaturul:</i>	
Global Disinformation Index'i (GDI) raport Eesti kohta	62
<i>Indrek Ojamets. Eesti ajakirjanike oskused ja pädevused tunda ära eksitavat ja valeinformatsiooni.....</i>	67

Poliitiline kommunikatsioon

<i>Henri Kõiv. Kuidas kasutatakse poliitkorrektsuse mõistet Eesti avalikus kommunikatsioonis?</i>	74
<i>Ege Tamm. Argumentatsioon poliitilistes süümängudes 2019. aastal loodud valitsuse näitel.....</i>	79

COVID-19

Maarit Stepanov. Uudisteajakirjandust mittejälgivate sotsiaalmeedia kasutajate infohankimine COVID-19 pandeemia ajal.....88

Väliseesti ajakirjandus

Maarja Lõhmus. Väliseesti ajakirjanduse ja kultuuri jõudmine tagasi Kodu-Eestisse: pagulaseesti käsitus loomeliitude pleenumil aastatel 1988 ja 202196

Venemaa meedia

Ragne Kõuts-Klemm, Mihhail Kremes. Venemaa meedia Eesti uudisteportaalide infoallikana: infoökoloogia juhtumiuuring.....106

Eesti venekeelne meedia

Marianne Leppik. Eesti venekeelse meedia segmenteeritud integratsioon ja vahendatud hargmaisus..... 122

Alternatiivmeedia

Kristi Sobak. Telegram.ee lugejauuring: alternatiivmeedia väärtus ja uudisteajakirjanduse kriitika 134

Konstruktiivne ajakirjandus

Pärtel Poopuu, Andero Uusberg. Konstruktiivne ajakirjandus..... 142

Ajakirjanikutöö

Mari Eesmaa. Ajakirjanike enesetsensuur ja selle tekkepõhjused Postimehe endiste ajakirjanike näitel 150

Grete Palgi. Eesti naisajakirjanike kogemused agressiivsete ja ahistavate kommentaaride ja allikatega155

Romet Toomas Tiitsaar. Visuaalse pädevuse komponentide tunnetamine filmitegijate seas161

Ajakirjanduse ajalugu

Juhan Peegel. Publitsistika keelest..... 166

Anu Pallas. Ajaleht Virraline, selle toimetajad ja ajakirjanikud..... 169

Varia

Peeter Vihalemm. Lõpetajad ja lõputööd ajakirjanduse ja kommunikatsiooni erialal Tartu ülikoolis 2020. aastal 182

Barbi Pilvre. Tallinna ülikooli BFM-is 2020. aastal ajakirjanduse ja meedia alal kaitstud magistritööd 185

In memoriam: Vaado Sarapuu (1944–2021) 188

Saateks

Käesolev Eesti Akadeemilise Ajakirjanduse Seltsi aastaraamat on järjekorras üheteistkümmes. Meie aastaraamat on pingeline erakordsete olude tõttu — kuigi kokkusaamisi oli vähem, siis mõttelõngad on muutunud pikemaks ja painduvamaks.

Oleme püüdnud märgata ajakirjandusprotsessi olulisi jooni, ajakirjanikutegevuse uut olukorda viimastel aastatel. Aastaraamatust loete manipuleerimisest, eksitavast ja väärinfost, poliitkorrektsusest, alternatiivmeediast, COVID-i infost jm.

Eesti ajakirjanduse mõistmiseks on oluline ka väliseesti ajakirjanduse ja kultuuri teema, sest on aeg 1944. aastal poliitiliselt lahku sunnitud eesti kultuuriosi ühele pildile tagasi kokku panema hakata.

Kaks ülevaadet on ajakirjandusseltsi koosolekutest. 12. veebruaril 2021 koosolekul „Eesti ajakirjandus aastal 2020“ anti ülevaade koroona mõjust toimetuste tööle, lehelugemise ja -tellimise digitaliseerumisest, samuti telemaastiku muutumisest 2003–2020. 13. septembril 2020 tutvustati autoriõiguse küsimusi, rõhutati nende tundmise olulisust. Kokkuvõtte autoriõigustest kirjutas Helle Tiikmaa.

Käesolevas aastaraamatus on esmakordselt võrdlevalt analüüsitud Baltimaade meedia arengut,

toodud on lühiversioonid kahest ajakirjas Journal of Baltic Studies peatselt ilmuvast artiklist. Ragne Kõuts-Klemm ja Mihhail Kremez annavad oma artiklis Venemaa meedia kohta põhjaliku ülevaate ülevenemaalistest uudisteportaalidest.

2020. aastal tähistasime Eesti põhiseaduse 100 aasta juubelit. Ajakirjanikul on oma töös ülioluline tunda nii kehtivat põhiseadust (1992) kui ka Eesti Vabariigi esimest põhiseadust (1920), mille alusel kujunes Eesti ajakirjanduse uus, omariiklik õigusraam, kodanike õiguste ja ühiskonna toimimise filosoofiline ja juriidiline alus. Esimese põhiseaduse saamisloo arhiividokumente uurib Maarja Lõhmus.

Aasta 2020 oli koroona-aasta nii ühiskonnas kui ajakirjanduses, samuti meie seltsis. Seltsi koosolekuid peeti arvult vähem, kuid üha rohkem veebis. Üha tähtsamaks muutuvad aastaraamatu veebiversioonid seltsi kodulehel <https://sisu.ut.ee/eaas/> väljaanded.

Täname Ekspress Gruppi ja Äripäeva, kes on aastaraamatu väljaandmist toetanud.

Peeter Vihalemm, Maarja Lõhmus

14. juuni 2021

EESTI PÕHISEADUS 100

Eesti põhiseadus kui idealismi, eneseteadvuse ja identiteedi kvintessents

Maarja Lõhmus

Kuidas sünnib kultuuri ja poliitikasse uus alusdokument, põhiseadus? See sünnib ajastu mõtetest, mille koondab kokku ajastu kollektiivset mõtet esindav ekspertkogu. Selles ühendatakse terviklikuks alustekstiks komponendid, mille juured võivad olla ajaliselt ja ruumiliselt erinevad. Aga samas peab ka iga komponent kandma iseseisvat mõtetust, olema suhestatud teistega viisil, et see hõlmaks ühiskonna eksistentsi kvintessentsi — et eri paragrahvid oleksid üksteisele nii kontekstiks kui vajadusel ka kommentaariks.

Kas Eesti põhiseadusega saabus ka uus olukord ajakirjandusele? Kindlasti, kuivõrd selles on otsest sõnastatud ajakirjandust toetavad riiklikud raamid (§ 13), aga veelgi olulisemad on põhiseaduslikud väärtused. Vaba ühiskond on erakordne väärtus. Ajakirjandusele on kõige olulisem põhiseaduses avalikkuse normiks kehtestatud sõnavabadus ja mõttevabadus kui ajakirjaniku keskkond ja töövahend.

15. juunil 1920 vastu võetud ja 21. detsembril 1920 jõustunud Eesti esimene põhiseadus koosneb preambulist ja 89 paragrahvist.¹ Seaduse teksti iseloomustab napp, selge, poeetiline keel. Preambulis on koos juriidiline seaduspõhi ja poeesia ilu.

Eesti rahvas, kõikumatus usus ja vankumatus tahtmises luua riiki, mis on rajatud õiglusele ja seadusele ja vabadusele, kaitseks sisemisele ja välisele rahule ning pandiks praegustele ja tulevastele põlvedele nende ühiskondlikus edus ja üldises kasus, võttis vastu ja määras Asutava Kogu kaudu järgmise põhiseaduse.

See hümniline võidutekst kostab, kui kannaks seda Kristjan Jaak Petersoni ood „Kuu“ (Kas siis selle maa keel ..., 1820), Andres Tiido „Eesti Sõalaul“ (1882), kus esmakordselt kõlab sõnapaar Eesti Vabariik (Sest priius läigib meie eel / Ja Eesti vabatriigi peal), ja Juhan Liivi „Kas näitad“ (ükskord — kui terve mõte — / ükskord on Eesti riik!, 1905). Eesti esimene põhiseadus algab kui hümn, toob ideaalid lauludest maa peale:

§ 1 Eesti on iseseisev, rippumatu vabariik, kus riigivõim on rahva käes.²

Lugedes 1919.–1920. aasta Asutava Kogu loodud põhiseaduse komisjoni töö dokumente, näeme nelja suurt põhimõtet.

Esiteks, Eesti ühiskond pidi olema oma põhiseadusega maailma kõige demokraatlikum riik, kus kodanikele on antud oma ajas enneolematult laiad õigused ja ühiskondlik aktiivsus.

Teiseks, Eesti õiguse aluseks on loomuõigus, konstruktiivne suhe maailma ja olemise printsiipidega — loov, mitte hävitav; integreeriv, mitte hajutav; põhiseaduse abil ühistunde loomine ja riik kui ühine looming ning ühine tähendus.

Kolmandaks, ühiskonna liikmeid täielikult võrdustav printsiip:

§ 6. Kõik Eesti kodanikud on seaduse ees ühetasolised. Ei või olla avalikõiguslikke eesõigusi ja paheõigusi, mis olenevad sündimisest, usust, soost, seisusest või rahvusest. Seisusi ja seisuslikke tiitleid Eestis ei ole.

¹ Asutava Kogu poolt 15. juunil 1920 vastu võetud Eesti Vabariigi põhiseadus. — Riigi Teataja, 09.08.1920. Vt <https://www.riigiteataja.ee/failid/1920.html>.

² Vrd § 1 sõna „riippumatu“ 1920. aasta põhiseaduse tekstis ja 1919. a ajutises põhiseaduses (§ 1. Eesti on iseseisev rippumata demokraatlik vabariik). Näeme, et „riippumatu“ on tugevam kui „riippumata“ ning samuti on 1920. aastal „demokraatia“ sisu lahti kirjutatud — „võim on rahva käes“.

Neljandaks, Eesti põhiseaduslike printsiipide igavikuline mõõde — igavikulisus tulevastele põlvkondadele. Igavikuline mõõde kõnetab meid, praegu elavat põlvkonda, otseselt.

Eesti esimene põhiseadus on näide, kuidas unistus, luule ja ühine tegevus viivad unistuste täitumisele. Omariikluse kujunemine on teekond läbi sajandite, mille kaudu ühest „omarahvast“ kujuneb riigirahvas. Eesti astus sellega nende tuhandete rahvaste hulgast, kel puudub oma riik, nende sadade hulka, kel on oma riik. 1920. aasta põhiseadus kui rahva elu ja riigikorralduse põhi oli alusraam ja ajakirjandusele. Oma riigi ja oma põhiseadusega astusid ajakirjandus ja ajakirjanikud uude seisusse — lisandusid uued teemad, uuenesid suhted ühiskonnas ja poliitväljal. Riik sai kandva toimiva tüviteksti, millest hakkas lähtuma Eesti elu, sh ajakirjandus. Ajakirjandusele pühendatakse põhiseaduse paragrahv 13.

§ 13. Eestis on vabadus omi mõtteid avaldada sõnas, trükis, kirjas, pildis või kujutuses. Seda vabadust võib kitsendada ainult kõlbuse ja riigi kaitseks. Tsensuuri Eestis ei ole.

Ajakirjanikku puudutab põhiseadus üdini. Eesti vaba ajakirjanduse toeks on seaduslikkuse nõudlik raam.

§ 3. Eesti riigivõimu ei saa keegi teostada muidu, kui põhiseaduse või põhiseaduse alusel antud seaduste põhjal.

§ 4. Keegi ei või end vabandada seaduse mitte-teadmiseiga.

§ 5. Eesti Vabariigi riigikeeleks on Eesti keel.

Põhiseadusesse pandi kirja kompleksne ajakirjandusregulatsioon, eriti 2. peatükis „Eesti kodanikkude põhiõigustest“. §-d 6–26 valmistas põhiseaduse komisjonis ette Peterburi ülikoolis juristiksi õppinud Jüri Uluots. Uluotsa põhiseadusloome käis aastal 1919 koos ta praktilise ajakirjanikutööga Maarahva Liidu päevalehes Kaja. Kodanike õiguste seadusloomet toetas ka ajakirjaniku tunnetus. 29-aastase Uluotsa siht oli sõnastada Eestile maailma kõige demokraatlikum põhiseadus, mille kandvaks alusideeks sai kodanike ühetaolisus seaduse ees.

§ 6. Kõik Eesti kodanikud on seaduse ees ühetaolised. Ei või olla avalikõiguslikke eesõigusi ja paheõigusi, mis olenevad sündimisest, usust, soost, seisusest või rahvusest. Seisusi ja seisuslikke tiitleid Eestis ei ole.

§ 8. Isikupuutumatus on Eestis kindlustatud. Kedagi ei või jälgida muidu kui seadustes ettenähtud juhtumistel ja korras. Välja arvatud kuriteolt tabamisel, ei või kedagi vangistada või kitsendada isikulises vabaduses muidu kui kohtuvõimude otsusel [---] Ühtki kodanikku ei või vastu tema tahtmist temale seaduse poolt määratud kohtu alt üle viia teise alla.

§ 9. Eestis ei või karistada kedagi tema teo pärast ilma, et see tegu karistusvääriliseks oleks tunnistatud seaduses, mis enne selle teo kordasaatmist maksma hakanud.

§ 10. Kodu on puutumatu. Ei või olla tungimist eluasemesse või selle läbiotsimist muidu kui juhtumistel ja nõuete täitmisel, mis on seaduses tähendatud.

§ 11. Eestis on usu ja südametunnistuse vabadus. Keegi ei ole kohustatud korda saatma usutunnistusslikke tegusid, olema usutunnistusliku ühingu liige ega kandma selle kasuks avalikke kohustusi. Usuliste talituste täitmine on takistamatu, kui see ei käi avaliku korra ja kõlbluse vastu. Usutunnistus ega ilmavaade ei või vabanduseks olla kuriteo kordasaatmisele või kodaniku kohuste täitmisest kõrvalehoidmisele. Riigi-usku Eestis ei ole.

§ 12. Teadus, kunst ja nende õpetus on Eestis vaba. Õpetus on kooliealistele lastele sunduslik ja rahvakoolides maksuta. Vähemusrahvustele kindlustatakse emakeelne õpetus. Õpetusandmine seisab riigi ülalvalve all. Kõrgemaile õppeasutustele kindlustatakse autonoomia neis piirides nagu seda ette näeb nende asutuste seadusandlikul teel kinnitatud põhikiri.

§ 14. Eestis on kindlustatud sõnumite ja kirjade saladus, mis edasi antakse posti, telegrahvi ja telefoni või mõnel muul üldtarvitataval teel. Erandeid teha on õigus kohtuvõimudel seadustes ettenähtud juhtumistel.

§ 15. Eestis on kindlustatud õigus pöörata kaebustega ja palvetega vastavate avalikkude asutuste poole. Pööramiste kaasas ei tohi käia mingi surveabinõu. Vastavad asutused on kohustatud asjale andma seadusliku käigu.

§ 16. Ei ole tarvis mingisugust eelluba riigiametnikkude kohtulikule vastutusele võtmiseks.

§ 17. Liikumine ja elukoha muutmine on Eestis vaba. Selles vabaduses ei või kitsendada ega takistada kedagi muidu kui kohtuvõimude poolt. Tervishoidlikel põhjustel võivad seda vabadust kitsendada või takistada ka teised võimud vastavais seadustes ettenähtud juhtumistel ja korras.

§ 18. Kõigil Eesti kodanikkudel on õigus avalikku rahu rikkumata koosolekuid pidada sõjariistadeta. Ühingu- ja liitudesse koondumine on Eestis vaba. Streigi vabadus on Eestis kindlustatud. Neid õigusi võib seadus piirata ainult avaliku julgeoleku huvides.

§ 19. Eestis on kindlustatud vabadus elukutset valida ja ettevõtteid avada ning kasutada põllutöös, kaubanduses, tööstuses, samuti muil majandusaladel. Selles vabaduses ei või kedagi kitsendada või takistada muidu kui seaduste põhjal ja piirides.

§ 20. Iga Eesti kodanik on vaba oma rahvuse määramises. Juhtumistel, mil isiklik määramine mitte võimalik ei ole, sünnib see seaduses ettenähtud korras.

§ 21. Eesti piirides elavate vähemusrahvuste liikmed võivad ellu kutsuda oma rahvuskultuurilistes ja hooldekande huvides sellekohaseid autonoomseid asutusi, nii palju kui nad vastu ei käi riigihuvidele.

§ 22. Neis kohtades, kus elanikkude enamus ei ole Eesti, vaid kohalikul vähemusrahvusel, võib kohalikkude omavalitsusasutuste asjaajamise keeleks olla selle vähemusrahvuse keel, kus juures igal ühel õigus on tarvitada neis asutustes riigikeelt. Kohalikud omavalitsusasutused, kus vähemusrahvuse keel tarvitusel, peavad riigikeelt tarvitama läbikäimises riiklikkude asutustega, kui ka nende teiste omavalitsusasutustega, kus ei ole tarvitusel sama vähemusrahvuse keel.

§ 23. Saksa, Vene ja Rootsi rahvusest kodanikkudel on õigus pöörata riiklikkudesse keskasutustesse kirjalikult oma keeli. Eriseaduses määratakse ligemalt nende rahvuste keelte tarvitamine kohtus ja kohalikkudes riiklikkudes asutustes, kui ka omavalitsusasutustes.

§ 24. Eraomandus on Eestis igale kodanikule kindlustatud. Ilma omaniku nõusolekuta võib seda võõrandada ainult üleüldistes huvides seaduste põhjal ja seadustes ettenähtud korras.

§ 25. Majandusliku elu korraldamine Eestis peab vastama õigluse põhimõttele, mille sihiks on inimese-väärilise ülespidamise kindlustamine sellekohaste

seaduste läbi, mis käivad harimiseks maasaamise, eluaseme- ja töösaamise, samuti emakaitse, tööõukaitse ning nooruse, vanaduse, töövõimetuse või õnnetuste puhul tarviliku toetuse saamise kohta.

Lisaks kodanikuõigustele on tähtis 3. peatükk „Rahvast“, milles määratletakse rahvale väga suured õigused oma võimu teostamiseks. Kuna samalaadsed küsimused on kõne all ka 100 aastat hiljem, *anno* 2020–2021, toon võrdluseks mõne 1920. a põhiseaduse paragrahvi. §d 27–28 käsitlevad põhi-seaduse subjekti, määratlevad rahva.

§ 27. Riigivõimu kõrgemaks teostajaks Eestis on rahvas ise oma hääleõiguslike kodanikkude näol. Hääleõiguslik on iga kodanik, kes on saanud kakskümmend aastat vanaks ja on olnud vahetpidamata vähemalt ühe aasta Eesti kodakondsuses.

§ 28. Hääleõiguslikud ei ole kodanikud: 1) kes seaduslikus korras on tunnistatud nõdra- või hullumeelseks ja 2) pimedad, kurtummad ja pillajad, kui nad on eestkostmise all. Hääleõigusest jäetakse ilma mõned liigid kuritegijaid Riigikogu valimisseaduse põhjal.

Rahvahääletust kui üht valitsemise tavavahendit käsitletakse tervelt kuues paragrahvis (§-d 29–34). Neid paragrahve mõtlikult uurides näeme Eesti esimeses põhiseaduses kajastuvat ühiskonna väärrikuse mõõdet, pakkudes usaldavat õigust ühiskonna olulistes küsimustes nii rahvaalgatustena kui rahvahääletusena. Meil on 100 aastat hiljem põhjust õppida riiklikku väärrikust Eesti iseseisvuse algusaegade juristidelt ning samuti ajakirjanikelt.

§ 29. Rahvas teostab riigivõimu: 1) rahvahääletamise, 2) rahvaalgatamise ja 3) Riigikogu valimise teel.

§ 30. Iga Riigikogu poolt vastuvõetud seadus jääb välja kuulutamata kahe kuu kestes tema vastuvõtmise päevast arvates, kui seda nõuab kolmas osa Riigikogu seaduslikust koosseisust. Kui selle aja jooksul kakskümmendviis tuhat hääleõiguslikku kodanikku nõuab, et nimetatud seadus esitakse rahvale vastuvõtmiseks või tagasilükkamiseks, siis oleneb pärastine väljakuulutus rahvahääletuse tagajärgedest.

§ 31. Rahvaalgatamise korras on kahelkümnelviiel tuhandel hääleõiguslikul kodanikul õigus nõuda, et seadus antakse, muudetakse või tunnistatakse maksusetuks. Sellekohane nõudmine antakse väljatöötatud

seaduseelnõuna Riigikogule. Riigikogu võib eelnõu seadusena välja anda või tagasi lükata. Viimasel juhutamisel pannakse eelnõu rahvale ette vastuvõtmiseks või tagasilükkamiseks rahvahääletamise korras. Tunnistab rahvahääletusest osavõtjate enamus eelnõu vastuvõetuks, omandab ta seadusliku jõu.

§ 32. Kui rahvas lükkab tagasi Riigikogu poolt vastu võetud seaduse või võtab vastu Riigikogu poolt tagasilükatud seaduse, kuulutatakse välja uued Riigikogu valimised, mis võetakse ette hiljemalt seitsekümmendviis päeva pärast rahvahääletamist. § 33. Rahvahääletused sünnivad Riigikogu juhataja ülevalvel. Rahvahääletamise alused ja kord määratakse eriseaduses.

§ 34. Rahvahääletamisele ei kuulu ega või rahvalgatamise teel otsustamisele tulla eelarve ja laenu tegemine, maksuseadused, sõjakuulutamine ja rahutegemine, kaitseseisukorra väljakuulutamine ja lõpetamine, mobilisatsiooni ja demobilisatsiooni väljakuulutamine, samuti ka lepingud võõraste riikidega.

Ääremärkusi ajastu põhiregulatsioonide vaidluste kohta 1919–1920

4. juunil 1919 võttis Asutav Kogu vastu ajutise põhiseaduse „Eesti Vabariigi valitsemise ajutine kord“.³ Ajutise põhiseaduse komisjon, mida asus vedama kogenud poliitik ja ajakirjanik Jaan Tõnisson, alustas Eesti maa, kodanike ja riigi aluste määratlemisest. Jüri Uluots rõhutas kohe komisjoni töö alguses, et tema erakond (Eesti Maaliit) nõuab kodanike õigusi ja võimude lahutamist.

Võitlust põhjustasid rohkem või vähem mitmed paragrahvid. Näiteks selle poolt, et põhiseaduses oleks määratletud riigikeelena eesti keel, hääletas komisjoni kaheteistkümnest liikmest kümme. Ajutises põhiseaduses oli riigikeel ja kohalike vähemusrahvuste asjaajamisekeel koos paragrahvis kolm.

§ 3. Eesti vabariigi riigikeeleks on Eesti keel. Nendes kohtades, kus elanikkude enamus mitte Eesti, vaid kohalikel vähemusrahvusel on, võib kohaliku omavalitsuseasutuste asjaajamise keeleks olla selle vähemusrahvuse keel, kusjuures igaühel õigus on neis asutustes riigikeelt tarvitada, Kohalikud omavalitsusasutused, kus vähemusrahvuse keel tarvitusel on,

peavad riigikeelt tarvitama oma läbikäimises riikliste asutustega, kui ka nende teiste omavalitsusasutustega, kus mitte sama vähemusrahvuse keel tarvitusel ei ole. Kohalikkudest vähemusrahvustest kodanikkudel on õigus riiklistesse keskasutustesse kirjalikult oma keeles pöörata. Vähemusrahvuste keelte tarvitamine kohtu ja kohalikkudes riiklistes asutustes määratakse ligemalt eriseadustes.

Märkus: Kohalikkudeks vähemusrahvusteks peetakse sakslasi, venelasi, rootslasi ja lätlasi.

Võrdluseks, 1920. aasta põhiseaduses lahendati keelteküsimus hierarhiliste sätetega: üldsätete paragrahv viiele „Eesti Vabariigi riigikeeleks on Eesti keel“ lisati ajutises põhiseaduses täpsustusi. Kohalike vähemuskeelte kasutuse kohta tehti kodanike põhiõiguste osas eraldi paragrahvid 22 ja 23.

§ 22. Nendes kohtades, kus elanikkude enamus mitte Eesti, vaid kohalikel vähemusrahvusel on, võib kohaliku omavalitsuseasutuste asjaajamise keeleks olla selle vähemusrahvuse keel, kusjuures igaühel õigus on neis asutustes riigikeelt tarvitada, Kohalikud omavalitsusasutused, kus vähemusrahvuse keel tarvitusel on, peavad riigikeelt tarvitama oma läbikäimises riikliste asutustega, kui ka nende teiste omavalitsusasutustega, kus mitte sama vähemusrahvuse keel tarvitusel ei ole.

§ 23. Kohalikkudest vähemusrahvustest kodanikkudel on õigus riiklistesse keskasutustesse kirjalikult oma keeles pöörata. Vähemusrahvuste keelte tarvitamine kohtu ja kohalikkudes riiklistes asutustes määratakse ligemalt eriseadustes.

Märkus: Kohalikkudeks vähemusrahvusteks peetakse sakslasi, venelasi, rootslasi ja lätlasi.⁴

Vaidlused ja muudatused ajutise põhiseaduse sõnastuses peegeldavad mõttelaadi muutusi ja ühiskonna kiiret arengut. Näiteks korrigeeriti sõna „maareform“ neutraalsemaks „maakorralduseks“.

Asutav Kogu seab oma ülesandeks: Välja anda Eesti vabariigi põhiseadus ühes kodanikkude õiguste ja vabaduste aluste kindlaksmääramisega; ühtlasi kindlaks määrata maakorralduse ja tähtsamate ühiskondliste uuenduste alused.

³ Riigi Teataja nr 44, 9. juuli 1919. — <https://dea.digar.ee/cgi-bin/dea?a=d&d=AKriigiteataja19190709.2.3>.

⁴ 1922. aastal oli Eesti Vabariigis 92,5% eestlasi, 1,7% sakslasi, 3,7% venelasi, 0,8% rootslasi, 1,3% muud. — http://entsyklopeedia.ee/artikkel/rahvuskoores_eestis.

Teine näide — väljend „annab juhtnööre“ asendati sõnadega „annab tarvilisel korral juhtnööre“. Valitsuse vastutuse küsimuses rõhutas Jüri Uluots:

Valitsust ei saa vastutusele võtta, kui valitsus Asutava Kogu juhtnööride järele käib. Aga kui jätame Asutava Kogu juhtnööride punkti üldse ära, siis ei saa valitsus enese päält vastutust ära lükata.

Lui Olesk oli arvamusel, et ehk võivad valitsusel mõned olulised sammud tegemata jääda, kui Asutav Kogu endale juhtnööride andmise õigust ei jäta.

Selleks et referendumit oleks õigusepärane nõuda, pakkus Hans Kruus vajalikuks 10 000 inimese algatust, Olesk aga 25 000, mistõttu pakuti vahevariandina 15 000. Uluots tõi seepeale esile ohu, et kui väike arv kodanikke rahvale referendumi peale surub, siis see pigem võõrandab rahvast võimust — 25 000 juurde jäädigi.

Ajutise põhiseaduse § 13. Asutava Kogu seadused, millel edasilükkamatuse iseloom puudub, peab ette pandama rahvale vastuvõtmiseks ehk tagasilükkamiseks, kui 25.000 hääleõiguslist kodanikku ehk 1/3 Asutava Kogu liikmetest seda nõuavad.

Asutav Kogu määrab tingimused ja tähtajad, mis rahvahääletamisel täitmisele võtta. Eesti kodanikudele kindlustatakse seaduste algatusõigus, kui sellekohane ettepanek tehtakse vähemalt 3000 hääleõigusliku kodaniku poolt, korras, mis lähemalt määratakse sellekohases seaduses.

Väga põhimõtteline arutelu käis Eesti Vabariigi piiridesse kuuluvate alade nimetamisel, sest enne Tartu rahulepingu sõlmimist 2. veebruaril 1920 ei olnud veel ühised piirid Nõukogude Venemaaga paigas. Lähtuti Venemaa Ajutise Valitsuse poolt 12. aprillil (vkj 30. märtsil) 1917 Eestimaa kohta välja antud seadusest.⁵

Vastavalt sellele hõlmati Pihkva kubermangust Petserimaa eestlaste asuala etnograafilistes piirides. Eesti idapiiri põhjapunktiks pakuti alguses välja Luuga jõe suue, aga ajutise põhiseaduse lõplikus tekstis määratleti idapiir siiski Narva (Narova) jõe suudmega.⁶

Haruldaselt ühehäälselt võeti vastu Karl Oskar Kurmiste ettepanek Petserimaa kõik vallad ajutises põhiseaduses üles lugeda: „Petseri linn ühes Petseri, Irboska (Isborski), Pankovitsa ja Labotka (Slobotka) vallaga“. Lätiga oli käimas piirikomisjoni töö, lätistatud Ipiku taheti kindlalt taastada, anda sellele eestipärane nimi Ööbiku, aga seadusesse kirjutati: „Pärnumaa ühes Öpiku (Ipiku), Laatre (Mõisaküla), Araveste, Metsküla ja Heinaste vallaga.“⁷

Hans Kruus nõudis, et teiste loomulike kodanikuõiguste kõrvale peab tulema „isikuväärilise ülalpidamise õigus“. Huvitava ettepaneku lisas Juhan Jans:

Keegi Eesti Vabariigi kodanik ei või teisel viisil omale ülalpidamist saada kui isiklike töö läbi.

Läbirääkimised toimusid selle üle, et tööseadus olgu üleüldine, aga mitte ainult „neile, kes nälgasid“. Need arutelud kajastusid ajutise põhiseaduse paragrahvis 7.

Eesti Vabariigis tuleb kindlustada igale kodanikule inimväärilise ülalpidamise õigus sellekohases seaduses määratud korras; selle õiguse teostamiseks tuleb kindlustada kodanikudele õigus maad saada harimiseks ja eluasemeks ning võimalus tööd saada, samuti ema- ja tööjõukaitse ning nooruse, vanaduse, töövõimetuse ja õnnetuste puhul tarviliku toetuse saamine riigilt.

Villem Ernits esitas mitu radikaalsemat ettepanekut, mis enamasti jäid ajutisest põhiseadusest välja. Ernits tegi ettepaneku, et Eesti Vabariigis oleks algharidus vähemalt seitsme õppeaasta kestel

⁵ Dekreet „Eestimaa kubermangu administratiivse valitsemise ja omavalitsuse ajutise korraldamise kohta“, mille alusel ühendati Eestimaa kubermang ja Liivimaa kubermangu põhjaosa ühtseks rahvuskubermanguks eesotsas kubermangukomissariga, nõuandva organina tuli moodustada Ajutine Maanõukogu. Vt nt <https://meieparlamentjaag.nlib.ee/1917-maapaev> ja <https://pohiseadus.ee/sisu/3561>.

⁶ RA ERA 15.2.361, protokoll 20.

⁷ Ajutine põhiseadus § 2. Eesti vabariigi maa-allas kuulub: Harjumaa, Läänemaa, Järvamaa, Virumaa ühes Narva linna ja ümbruskonnaga, Tartumaa ühes Piirisaarega, Petserimaa (Petseri linn ühes Petseri, Irboska (Isborski), Pankovitsa ja Labotka (Slobotka) vallaga, Võrumaa ühes Vana-Laitsina vallaga, Viljandimaa, Pärnumaa ühes Öpiku (Ipiku), Laatre (Mõisaküla), Araveste, Metsküla ja Heinaste vallaga, Valga linn ühes Valga, Paju, Sooru, Luke, Oomuli, Põdeli ja Ergmäe vallaga ning muud piiriäärased mannermaakohad, kus Eesti rahvas elamas; Saaremaa, Hiiumaa, Muhumaa, Ruhnu, Kihnu, Vormsi, Osmussaar, Pakri saared, Naissaar, Äigna, Pranglisaared, Suur- ja Väike-Tütarsaar ning teised Lääne mere, Riia ja Soome lahe saared ja leetseljakud, mis seepool järgmist piirkonda: Alates Heinaste valla lõunapiirilt läheb lõuna poolt Greetagrundi läbi Grnw. ida pik. 23° 16' ja p. l. 57° 40' punktini, pöörab sealt Kalgrundi peale ida p. 22° 45' ja p. l. 58° punktini, läheb sealt Sõrvesääre leetseljaku otsa, ida pik. 22° ja p. l. 57° 46' punktini, läheb sealt paralleeli mööda kuni 21° meridianini, sealt meridiani mööda kuni p. l. 59°-ni, sealt pöörab Soome lahte ja läheb õigel joonel põhja poolt Revelsteini leetseljakut ida p. 25° ja p. l. 59° 53' punktini, läheb sealt paralleeli mööda põhja poolt Suurt Tütarsaart kuni 28° 10' meridianini. Eesti vabariigi piiride lõpulik kindlaksmääramine naabririikidega mannermaa ja mere poolt sünnib rahvusvaheliste lepingute läbi ja tingimustel, mis lepingutes ette nähtakse.

sunduslik ja maksuta; kool oleks kirikust lahutatud ja emakeelne; et riik toetaks kõiki rahva hariduspüüdeid, „iseäranis proletaariliste haridusorganisatsioonide omi“; et kesk- ja kõrgem haridus peaksid olema tasuta ning kättesaadavad kõigile, kel selleks tahtmist ja andi; et „oleks keeldud igasugune alkoholiliste jookide müük, piiritustööstus oleks lubatud ainult tehnilisteks ja arstlikkudeks otstarbeteks“.

*

15. juulil 1919, pärast ajutise põhiseaduse kehtima hakkamist alustas tööd põhiseaduskomisjon, mis moodustati Asutava Kogu liikmetest. Komisjon töötas läbi paljude Euroopa riikide (Soome, Taani, Saksa, Šveitsi, Venemaa jt) konstitutsioonide ideed ning saatis põhiseaduse lõpliku eelnõu Asutava Kogu täiskogule 1920. aasta mais.

Põhiseaduskomisjoni peamised võitlusväljad olid haridus ja vähemusrahvuste õigused; kodanikuvabaduste teemad koos sõna-, usu- ja koosolekuvabaduse ning eraomandi kaitsmisega; karistuspõhimõtted (fookuses surmanuhtluse lubamine või keelamine); streigivabadus ja võrdõiguslikkus; aumärkide küsimus — kodanike ja riigi ametliku väärtussüsteemi loomine.

Võitlust põhjustasid väärtuspõhised ja maailma-vaatelised erinevused. Vasakpoolsed rõhutasid seisuste kaotamist ja sotsiaalse kaitse õigust, parempoolsed eraomandi ja isikupuutumatus teemasid.

Tuliselt arutatud surma- ja ihunuhtluse küsimus ning kogu vara konfiskeerimise keeld jäeti põhiseaduse lõpptekstist välja. Samas pandi streigivabadus ühe viimase parandusena viimisel hetkel siiski sisse.

Ajaleht Sotsiaaldemokraat, mis oli saanud põhiseaduse eelnõu teksti selle esimese lugemise lõppemise järel 21. detsembril 1919 ning jälgis komisjoni tööprotsessi, rõhutas põhiseaduse lõppviimistluse olulisust: „Asutav Kogu ei peaks enam „juhustlikke parandusi“ tegema ja sellega sätete kooskõla kaotama.“⁸

Kolmas lugemine põhiseaduse komisjonis kestis 14.04–11.05.1920, põhiseaduse komisjoni lõpliku eelnõu avaldasid ajalehed Sakala ja Kaja.

Põhiseaduse mõtestamine Asutava Kogu täiskogus 27. mail 1920

Asutava Kogu täiskogu töötas põhiseaduse eelnõuga kokku seitsmel korral. Põhiseaduskomisjoni eelnõu andis Asutavale Kogule üle Ado Anderkopp

27. mail 1920, seejuures põhjalikult selgitades põhiseaduse loomise printsiipe. Lugeses Anderkopi selgitusi,⁹ mõistame paremini saja aasta tagust Eesti ühiskonna kujundamist, Eesti riigile ja ühiskonna elule seaduslike raamide ehitamist.

Komisjon on aluseks võtnud ja algmõistena üles seadnud need kolm algelementi, mis igas riigis tarvilikud, kui riik kui niisugune olema peab. See on kõigepealt riigi olemasolu fikseerimine ja tema elementide äramääramine, see tähendab maa-ala, rahvas ja võim. Neist kolmest põhimõttest välja minnes on alus pandud meie põhiseaduse struktuurile ja sellest olenebki meie põhiseaduse tehniline ehitus. [---]

Ei ole vist asjata inimkonna parem mõttetark Kant põhimõtte üles seadnud, et üksikute kodanikkude vabadust tuleb piirata selleks, et kõikide vabadus võimalik oleks. See põhimõte peab ka meil maksev olema. [---]

Peab ütlema, et meie endi põhiseaduses Ameerikat üles leida ei suutnud ega ei saanudki. Meil tuli tarvitada paratamata tagavara, mida rahvad seni tarvitusele on võtnud. Meil tuli võtta ühte ja teist põhiseadusesse ühe ja teise rahva juurest, meil tuli otsida, tuli ümber töötada meie olude kohaselt, vastu võtta seda, mis meil soovitatav oli ja kõrvale jätta, mis meile kõlbmata, ning kooskõlasse seada need ideedega, mida viimasel ajal riigiteadus ja ühiskondlik arenemine päevavalgele on toonud, et oma rahvale ja maale vastavat kompleksi seadusi ellu kutsuda. [---]

Suurem küsimus, mis lahkuminekuid sünnitas, oli põhiseaduse eelnõu § 16, mis kõneleb surmanuhtlusest, ihunuhtlusest ja kogu vara konfiskeerimisest. Ühelt poolt tähendati, et meil praegusel ajal ja ka lähemas tulevikus inimkonna meeleolu parandamiseks ei suudeta sarnast teed leida, et meie sarnaseid kuritegusid suudaksime kaotada, mille ärahoidmiseks ja mille kõrvaldamiseks ainuüksi surmanuhtlus kaasa aidata võiks. Teisest küljest tähendati aga, et sagedasti inimeste saatuse ja elu kohta ülekohtune eksiv otsus tehakse, mida pärast parandada võidakse, kuna aga surmanuhtluse korral võimalus võetud on ülekohtust otsust õigeks teha.

Ühiskonna toimimise mehhanismide paragrahvide juures põhjendas Anderkopp rahvaalgatuse ja rahvahääletuse punkte:

⁸ J. W. Millal põhiseadus valmis saab? — Sotsiaaldemokraat, 05.03.1920.

⁹ Asutava Kogu protokoll nr 133 (14), 27.5.1920. —<https://www.digar.ee/arhiiv/et/raamatud/12509>.

Siin pidi põhiseaduse komisjon selleks teed leidma, kuidas rahvale võimalust anda neid seadusi lõpulikult maksuma panna, mida ta soovitavaks peab. Seda on põhiseadus katsunud teha rahvaalgatuse instituudi vastuvõtmise teel, mis võimaluse annab iga seadust, mis maksuma on hakanud, muuta või ära kaotada, või jälle uusi seadusi, mida kas riigivolikogus arutamise alla ei taheta võtta ja mida rahvahääletamise korras otsekohe sõna tõsisemas mõttes võimalik läbi viia ei ole, rahvaalgatuse korras ellu kutsuda ja maksuma panna. Igal 25.000 hääleõiguslikul kodanikul on õigus nõuda, et mingisugune seadus saaks antud, muudetud või maksvusetaks tunnistatud.

Põhiseaduse enda muutmise küsimust kommenteeris Anderkopp nii:

On põhiseaduse muutmine üleliigselt raskendatud, siis on ta enda pea peale alalise revolutsiooni kõuepilve koondanud, mis alati tegevusse võib astuda, kui põhiseadus elule jalgu ette jääb. On seaduses mingisugune norm püsima jäänud, mis ei vasta enam elunõuetele, siis pühib elu ise selle ära. [---]

Põhiseaduse muutmise üle otsustamine peab tingimata rahva enda kätte jääma.

Põhiseaduse eelnõu arutamise istungil esitas pärast Ado Anderkopi esinemist tähenduslikke ajastumõtteid Juhan Jans:

Ma jääksin kõigepealt § 6 juurde peatama, mis järgmiselt kõlab: „Kõik Eesti kodanikud on seaduse ees ühetaolised. Ei või olla avalikke õigusi, eesõigusi ja paheõigusi, mis olenevad sündimisest, usust, sugust, seisusest ja rahvusest. Eestis seisusi ja seisuslikke tiitleid ei ole.“

Kui meie nüüd vaatame seda paragrahvi, kas siin on kõik need asjaolud üles loetud, millest õiguslikud lahkuminekid olenevad võiksid, siis leiame, et siin on jäetud nii mitmed asjaolud tähele panemata, näiteks tuletame meelde varanduslikku tsensust. Niisama ei ole ka hariduslikku lahkuminekut kodanikkude vahel. Ajaloost teame meie selle kohta õige mitmesuguseid nähtusi, kuidas varandusliku ja haridusliku tsensuse ja

ka ametijärgude abil õiguslikke lahkuminekuid konstrueerida võib. Siin meie põhiseaduse projektis ei ole selle asjaolu peale mingisugust tähelepanu pööratud.

Anatole France tähendab kuskil väga pilkeliselt seaduse erapooletuse kohta vaeste ja rikkaste vahel: „Oma majesteetlikus erapooletuses keelab seadus nii vaesele kui ka rikkale ära silla all magada, uulitsal kerjata ja leiba varastada.“

Põhiseaduse eelnõu kommenteerides arutles peaminister Jaan Tõnisson muu hulgas põhiseaduse rolli üle kiiresti muutuvast maailmast.

Rahvaste elu muutub nüüdsetes arenemise oludes nii ruttu, et muutused tulevikus tarvilikud on ka põhiseaduses. Valitsuse seisukohalt oleks tarvilik, et see seadus võimalikult ruttu läbi viiakse. Mis nüüd üksikutesse asjadesse puutub, siis on siin vahest mõnda põhimõtet liig sirgjooneliselt katsutud tabada. On demokratismi hüüdsõna mõjul liig palju katsutud riiklikus elus ühtlustada, selles mõttes on päris loomulik, et ajaloolised seisused ja eesõigused kaduma peavad.

Põhiseaduskomisjon pidas 16. juulist 1919 kuni 1. detsembrini 1920 kokku 86 koosolekut.

Lugedes põhiseaduskomisjoni istungite stenogramme aastatest 1919–1920, näeme ühiskonna ja juriidilise mõtte kujunemist, ajastu mentaliteetide pingeid ning vanade seisuste ja koloniaalsuhete lõppu, väärika kodanikukeskse riigi kehtestamise püüdu.

Lõpetuseks

Praegugi on poliitikutel palju õppida, kuidas koosseisult ülimalt erinevate poliitiliste suundadega komisjonis üht ühishuvi mõtteselgelt kokku seada. Mõtete koondamise hiigeltöö tegi Jüri Uluots.¹⁰

Aga ajakirjanikud? Kui vaatame seadusloomet aastatel 1919–1920, põhiseaduskomisjoni protokolle, näeme protsessi tugevate juhtidena nii poliitikute kui ajakirjanikena tegutsenud Jaan Tõnissoni ja Jüri Uluotsa.

Põhiseaduse komisjonis domineerisid juristid, filigraanset tööd tegid Ado Anderkopp, Lui Olesk,

¹⁰ Midagi on seejuures jäänud mõtteseemneks üle aegade. Jaan Poska on kirjeldanud Uluotsa ideaali – täidesaatva võimu andmist Senatile, kuhu valitaks inimesed maakondadest ja suurlinnadest, et vähendada valitsemise parteilisust ja tagada, et tegusamad kohalikud jõud saaksid kohalikke huve kaitsta. Poska sedastab seejuures, et Uluotsa Senati-printsiibile oponeerisid põhiseaduskomisjonis sotsiaaldemokraadid ja rahvaerakondlased, mistõttu see jäeti kõrvale. Vt Külle Arjakas. Jaan Poska Asutava Kogu liikmena ja Eesti Vabariigi põhiseadust loomas. — Külle Arjakas (Toim). Jaan Poska oma ja meie ajas. Artikleid ja mälestusi. Tallinn: Konstantin Pätsi muuseum, Tallinna linnaarhiiv, 2010, lk 338.

Tõnis Kalbus, Jaan Poska, Juhan Jans, Kaarel Parts, Otto Strandman, Hugo Kuusner, Jüri Uluots. Kriitiliselt lugesid ja andsid rohkeid soovitusi Riigikohtu liikmed Paul Beniko ja Roman Koemets, Tallinna ringkonnakohtust Jaak Reichmann ja Asutava Kogu täiskogu saadikud.

Eelnõu korduv kriitiline ülelugemine ja korrigeerimine oli lihvinud eestikeelse juriidika keelt, oli lihvinud kaalutletult täpseks põhiseaduse, millelt loodeti praktilist järgimist võimaldavat õigusraami.

Kasutatud allikad

Asutava Kogu poolt 4. juunil 1919. a. wastuwõetud Eesti wabariigi walitsemise ajutine kord. — Riigi Teataja, nr. 44, 9 juuli 1919. Vt <https://dea.digar.ee/cgi-bin/dea?a=d&d=AKriigiteataja19190709.2.3>

Asutava Kogu poolt 15. juunil 1920 vastu võetud Eesti Vabariigi põhiseadus. — <https://www.riigiteataja.ee/failid/1920.html>

Asutava Kogu protokoll nr 133 (14), 27.5.1920. <https://www.digar.ee/arhiiv/et/raamatud/12509>

RA.ERA.15.2.360–361. Asutava Kogu ajutise põhiseaduse komisjoni stenogrammid

RA.ERA.15.2.372–376. Asutava Kogu põhiseaduse komisjoni stenogrammid

RA.ERA.15.2.601–602. Kirjad Asutava Kogu põhiseaduse komisjonile, aprill 1920

RA.ERA.15.2.957. Asutava Kogu põhiseaduse komisjon, juuni 1920

RA.ERA.15.2.1020. Kirjad Asutava Kogu põhiseaduse komisjonile, juuni 1920

RA.ERA.15.2.1063. Kirjad Asutava Kogu põhiseaduse komisjonile, sept.–okt. 1920

RA.ERA.15.2.1619. Asutava Kogu põhiseaduse komisjon, veebruar–juuli 1919

Seadusandlik delegatsioon. — https://et.wikipedia.org/wiki/Seadusandlik_Delegatsioon

Vene Ajutise Valitsuse 12. aprilli (vkj 30. märts) 1917. a dekreet „Eestimaa kubermangu administratiivse valitsemise ja omavalitsuse ajutise korraldamise kohta“. — <https://meieparlamentjaaeg.nlib.ee/1917-maapaev>

EESTI AJAKIRJANDUS 2020

Milline oli Eesti ajakirjandus aastal 2020?

Ülevaade EAAS-i koosolekust 12. veebruaril 2021

**Sirli Homuha, Lõuna-Eesti
Postimehe peatoimetaja: Kohalike
lehtede tegevusest 2020. aastal**

Eelmine aasta oli ka meediaväljaannetele teistsugune ning keegi ei osanud selleks valmis olla ega seda olukorda ette näha. Mis siis muutus maakonnalehtedes seoses koroonaviirusega? Eelkõige muutusid märtsis lehe teemad. Ühtäkki muutus sisu koroonat kajastavaks. „Nakatunud peoline viis Võru linna ohurežiimi“, „Eriolukord sundis tuhandeid inimesi koju jääma“, „Eesti ja Läti vahel läks piir kinni“, „Piiri sulgemine pööras ettevõtete töö pea peale“ — need on esimesed lood, mida kriisi alguses Lõuna-Eesti Postimehest lugeda võis. Veebis alustasime koroonablogiga. Lugejad vajasisid seda informatsiooni ja maakonnalehtede töö muutus eriti oluliseks.

Esimeste nakatumisteadete peale kollektiivides, aga mõnel pool ka ettevaatusabinõuna viidi maakonnalehtede töö toimetustest kodukontoritesse, olenevalt väljaandest kas täielikult või osaliselt. Paljude toimetuste jaoks oli tegemist täiesti uue väljakutsega. Enamik maakonnalehti töötas seni keskses kontoris, kus koosolekud toimusid ühise laua taga ja inimestel oli võimalik silmast silma suhelda. Nüüd tuli aga kiirelt liikuda kodukontoritesse. Toimetuste koosolekud hakkasid toimuma veebis. Oli nii neid, kes uue olukorraga rahul, kui ka neid, kellele selline töökorraldus oli raske, sest kodudes olid karantiinis ja distantsõppel ka lapsed. Oluliseks muutusid ka kodune internetikiirus, maskide olemasolu, distantsi hoidmine, turvalisus ja see, et tuli olla negatiivne. Tööd tuli aga teha rohkem kui varem. Üsna pea töö nii-öelda koliti tagasi kontoritesse, ent nii mõnedki toimetused jätkasid

50 protsendi ulatuses kodukontoritest. Seda tööstiili kasutatakse praegugi, täielikult ei olda toimetustes tagasi. Iga toimetuse on praeguseks hetkeks oma kompromisslahenduse leidnud ja kõik ka päris ühtmoodi ei tööta.

Lõuna-Eesti Postimehes töökorraldus oluliselt ei muutunud, kuna koosolekud olid ka juba enne koroonaaega veebis ja ajakirjanikud töötasid piirkonnas hajutatult oma kodudest. Nii oleme oma lugejatele ja sündmustele võimalikult lähedal. See annab hea piirkonna katvuse ja tundmise. Samas tuli meilgi asjaoludega kohaneda: kuidas karantiinitingimustes lugu teha, kuidas viirust vältides ikkagi allikatega suhelda; paljud üritused jäid ära ja paljudesse kodudesse ei saanud enam siseneda. Tuli leida uusi viise ja lähenemismurki, et suhelda ja lugude jaoks materjali koguda. Näiteks persoonid tõime toast õue, emadepäeva kingitus lennutati kohale drooniga, sündmused kolisid veebi. Kohaneda tuli ka reklaamimüügi langusega. Ära jäid ürituste reklaamid lehes ning ka muus osas tõmmati raha koomale.

Tellimustes me suurt koroonamuutust ei täheldanud. Erasikud paberlehe tellimusest möödunud aastal kriisi ajal ei loobunud. Küll oli ajutisi tellimuste peatamisi juriidiliste tellijate poolt. Kuna paljud töökollektiivid liikusid kodukontoritesse, jäid postkastid lehti täis ning seetõttu peatasid ettevõtted ajutiselt tellimusi. Suviti on seda ka varem tehtud, kuid nüüd oli seda veidi rohkem. Kuid sügisest olukord stabiliseerus ja peatatud tellimustega jätkati. Selles valguses võib öelda, et meil on läinud suhteliselt hästi.

Elu läks aasta teises pooles nii-öelda lahti ja piirangud lõdvenesid. Lõuna-Eesti muutus ka Eesti mõistes populaarseks paigaks, kuhu tuldi nii-öelda

pagendusse. Kui me andsime aasta lõpus välja oma ettevõtluslehe, siis paljud ettevõtted ütlesid, et kokkuvõttes läks neil see aasta päris hästi.

Just lojaalsed tellijad annavad maakonnalehtedele stabiilsuse ning teevad meid tugevaks. Paberlehtede tiraažid ja tellijad on aastaid vähenenud. Seevastu digitellimused on hakanud liikuma tõusujoones. Postimehe Grupis on digitellimuste arv ületanud paberlehe tellijate arvu. Kui paberlehe lugejate arv on kerges languses, siis mobiilist ja arvutist lugejate hulk kasvab. Veebi külastatavus on suurenenud ja mobiilist loetakse uudiseid rohkem kui arvutist.

Maakonnalehtede põhieesmärk on teenida oma piirkonna lugejate huve ning muidugi anda ka ülejäänud piirkondadele teada, kuidas meie kandis elatakse, millega tegeletakse. Meie puhul on selleks võimaluseks suure Postimehe olemasolu. Meie ajakirjanike lood jõuavad lugejateni üle Eesti sageli ka Postimehe kaudu.

Kui vaadata natuke laiemalt, võib-olla ka paari aasta tagusesse aega, siis on maakonnalehed tihti peale ujunud vastuvoolu. Kui juba aastaid tagasi üritati ennustada, millal ilmub viimane paberleht, siis — nad ilmuvad siiani edasi.

Lõuna-Eesti Postimees on tänaseks ilmunud kolm aastat. Oli päris palju neid, kes arvasid, et sellise lehe tegemine on võimatu. Lõuna-Eesti Postimehe loomine jääb haldusreformiga samasse, 2017. aastasse. Juba enne seda oli Valgamaal kolm tuntuvalt erinevat piirkonda, mis hoidsid üksteisest eraldi: Valga, Tõrva ja Otepää. Valgamaalase¹ ajal oli tunda, et Otepää lugejat ei huvita see, mis toimub Valgas, ja vastupidi. Kui tulemas oli haldusreform ja Valgamaa pidi veelgi väiksemaks muutuma, sest andis tüki endast ära Tartumaale, siis võisime ju eeldada, et inimesed loevad vanast harjumusest küll Valgamaalast edasi, kuid tekkis küsimus, et kui piirid nagunii muutuvad, võiks hakata mõtlema lehe nime muutmisele. Laual oli mitu varianti, jäime Lõuna-Eesti Postimehe juurde. Seda toetas ka ajalugu. Ajaleht Lõuna-Eesti ilmus aastatel 1921–1940 algul kaks korda, hiljem kolm korda nädalas. Seega võib öelda, et tegu ei olegi niivõrd uue lehe loomise kui pigem tagasipöördumisega oma juurte juurde. Muutusega suutsime kasvatada tiraaži ja tellijate hulka, mida iseenesest võib nimetada vastuvoolu ujumiseks ajal, mil peaaegu kõik paberlehed on languses.

Me nägime, et maakonna piirid ei ole niivõrd olulised, need ei määra piirkonna tegelikku identiteeti.

Seega otsustasime, et piirid ei ole need, mis võiksid meie lehe puhul levikut takistada. Kaasasime toime- tusse Lõuna-Eesti parimad ajakirjanikud ja muut- sime ka sisu. Maakonnaleht peab kindlasti olema hästi kohalik. Esialgu küsiti meilt, kui kohalik suudab olla kolme maakonna leht. Meil on tegelikult see ühisosa täiesti olemas. Maakonna piir ei sea siin piiranguid. Pigem on kujunenud tugevad erinevad keskused, mis lehe eelkäija, Valgamaalase ajal olid samuti olemas. On päris palju ühiseid teemasid, mis pole otseselt ühe maakonnaga seotud. Meie veergudel on tihti kolme maakonnaga seotud lood. Lisaks oleme koostanud erinumbreid, kus oleme valinud Lõuna-Eesti kauneimaid paiku, Lõuna-Eesti pari- maid tooteid ja ettevõtteid ning koostanud Lõuna-Eesti mõjukate inimeste edetabelit.

Aastal 2020 lugejate vajadus usaldusväärse info järele kasvas. Ühiskonnas levib palju valeinfot nii sotsiaalmeedias kui ka internetis. Ja eelkõige just suure meediamüra keskel vajatakse usaldusväärset infokanalit. Seetõttu on ka lugejad hakanud akt- septeerima tasulist sisu ja digitellimuste arv kas- vab. Väljakutseks ongi kindlasti digiplatvormidega edasi töötamine ja veebi arendamine, kuna lugejad paratamatult liiguvad rohkem veebi.

Kokkuvõttes võib öelda, et maakonnalehed on üldiselt tugevatel jalgadel ja teevad oma tööd hästi. Väga suuri muutusi möödunud aastal maakonna- lehtedega ei toimunud. Nendega on ennast sidu- nud nii-öelda pika lugemisharjumusega lugejad, kes soovivad teada saada oma piirkonnas toimuvast. Tugevuse annavad maakonnalehele ka head tööta- jad ja ajakirjanikud; järjepidevus, usaldusväärsus ja kindlasti ka erapooletus. Ükski omavalitsuse leht ei suuda selles kindlasti võistelda maakonnalehga.

Mari-Liis Rüütsalu, Ekspress Grupi juhatuse esimees: 2020 oli toimetustele digitaliseerumise meistrikläss

Mulle algas kogu see kevadine koroonapaanika het- kel, kui sõitsin öhtul koju ja pidin järgmisest päe- vast minema puhkusele. Mulle helistas Öhtulehe tegevjuht ja ütles, et neil on nakatumised. Jõudsin koju, ja oli selge, et mu puhkus jääb ära. Sest helistas meedialiidu juht ja ütles, et pressipeol olid nakatu- mised, ning teatavasti oli meie meediamajadest seal peol päris palju inimesi, kaasa arvatud ma ise. See

¹ Lõuna-Eesti Postimehe eelkäija Valga maakonnalehena. — *Toim.*

tähendas, et me pidime poole päevaga kõik meie toimetused, kogu meie äripoole Narva maantee majast kodukontoritesse saatma.

Eelmise aasta algus oli meile väga hea. Juba veebruari lõpus, kui olukord maailmas läks suhteliselt ärevaks, joonistasime grupi juhatusel kriisiplaani valmis. Aga selle plaani esimesed kaks sammu pidime vahele jätma, sest teema rullis meist nõnda intensiivselt üle. Olime juba ajast maha jäänud ja läksime kohe kriisiplaani number kolm juurde.

Meil toimus digitaliseerumise meistriklass. Poole päevaga pidime kõik inimesed kodukontorisse saatma. Kuidas neid seal tööle panna? Kuidas õpetada inimestele selgeks vajalikud keskkonnad? Kuidas üldse tekitada ettevõttele keskkonnad, kus saab pidada koosolekuid?

See oli aeg, mil nii juhtide nõrkused kui ka tugevused löid väga hästi välja. Ja mõned inimesed meie meediagrupis — meil on ju palju ettevõtteid — ei saanudki sellega hakkama. Samas enamik juhte ikkagi kohanes olukorraga väga kiiresti.

Seda kõike tuli teha turbokiirusel: inimeste huvi meedia vastu oli tol hetkel ju tohutu. Meil ei olnud aega minna joonistama mingeid plaane ja siis hakata vaatama, kuidas neid ellu viia. Samal ajal, kui meie joonistasime, pidid need plaanid olema juba meie toimetuse laual.

Ja siis tuli meeletult järsk reklaamikäibe kukkumine. Kohe kriisi esimesest päevast hakkasid kliendid tellimusi üles ütleva ja päris suur hirm tekkis. Tagantjärele öeldes ennustasime esimeste märkide järgi veel palju suuremat käibe kukkumist, kui see lõpuks tuli.

See, et kiirete otsuste puhul on inimestele kõige tähtsam kommunikatsioon, oli ka mulle uus kogemus. Pidin teatama palgalangetustest, istudes kodus

diivani peal ja rääkides tühja eetrisse, kus ühegi inimese silmi mulle vastu ei vaadanud. Selliseid raskeid otsuseid kommunikeerida on päris raske.

Aga kui me tegime aasta lõpus uuringu, nagu me seda igal aastal teeme, siis selgus, et ettevõtetes on rahulolu tööandjaga selle aasta jooksul suurenenud. See näitab, et midagi tehti õigesti, kommunikatsioon oli paigas, inimestele räägiti otsused lahti, anti tulevikuperspektiiv, ettevõtte pidas kõikidest lubadustest kinni.

Kui selgus, et reklaamikäibe langus on stabiliseerunud ja me oleme kvalifitseerunud riigi pakutavale abile, taastasime töötajate palgad.

Olen joonistel 1 ja 2 välja toonud ka kaks väikest graafikut — veebiväljaannete külastajad ja lehekülgede vaatamised nädala lõikes veebruari lõpust (8. nädal) juuni alguseni (22. nädal).

Joonisel näeme selget jõnksu, külastajate arvu suurenemist märtsis 2020. Esmapilgul see jõnks võib-olla ei tundugi eriti märkimisväärne. Aga tegelikult on sellist jõnksu üllaske saavutada. Delfis ja Postimehes käib suur osa Eesti kirjaoskajatest lugejatest igal nädalal, Delfis üle 600 000 inimese (ja ma räägin reaalselt inimestest, mitte arvutitest).

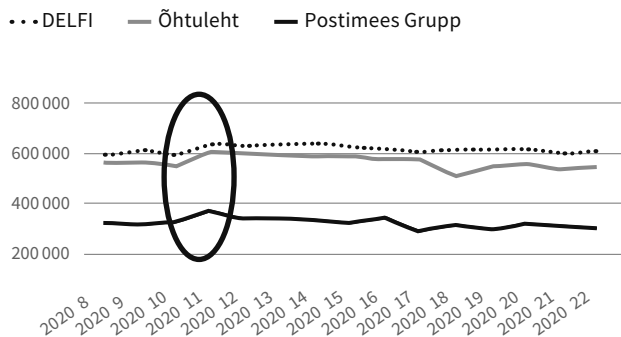
Märtsi algusest kuni juunini külastamise tase muudkui kerkis ja jäigi kõrgemale.

Ja kui me vaatame lehekülje vaatamiste arvu arvutist (joonis 2), siis see tõusis meeletult. Inimeste infojahu oli tol hetkel väga suur. Nõnda juhtus see enamikus keskkondades: tuldi Delfisse, mindi Postimehesse, siis käidi ERR-is.

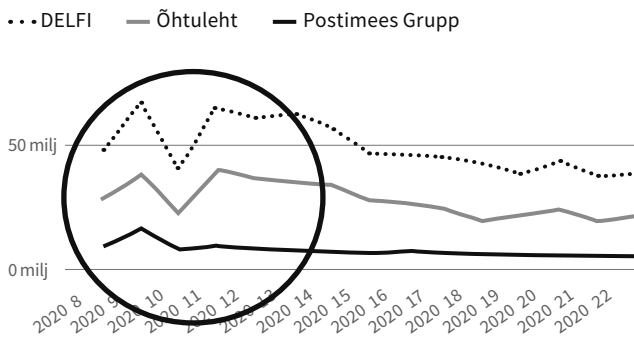
Ja meie pidime kodudest kõige sellega hakkama saama, pluss kodudest ka ajalehtede trükiväljaandeid ilmutama!

Kohe kriisi algul hakkasime Meedialiidu kaudu rääkima riigiga, et saada meediale toetusi. Siiski

Joonis 1. Külastajaid nädala lõikes veebruarist juunini 2020 (tuhandetes)

Joonis 2. Veebilehekülgede vaatamine nädala lõikes veebruarist juunini 2020 (miljonites)

Riik	Otsene meediatoetus 2020 (€)	Koroonapandeemiast tulenevad lisatoetused (€)	Kogu toetus 2020 (€ inimese kohta)	Käibemaksu-määr (%)
Rootsi	72 582 762	66 666 667	13,47	0
Norra	54 358 675	27 985 075	15,34	0
Taani	81 925 503	24 161 074	18,2	6
Soome	15 000 000	7 500 000	4,1	10
Eesti	1 780 000	450 000	1,7	9

Tabel 1. Riigipoolne meediatoetus Põhjamaades ja Eestis 2020.
Esimeses tulbas on tavapärase toetused erameediaorganisatsioonidele, v.a ERR

jäi koroonapandeemia aegne meediatoetus üsna tagasihoidlikuks. Tabelist 1 näeme võrdluseks toetusmeetmeid Põhjamaades.

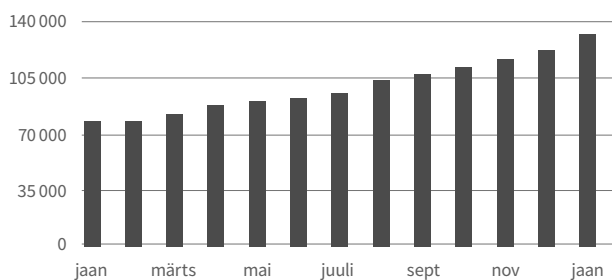
Me survestasime riiki nende toetuste asjus päris palju, käisime läbirääkimistel, kohtumistel veebi teel. Ja kui meil on praegu ainus toetus erameediale kojukandetoetus maapiirkondades, ca 1,8 miljonit eurot aastas, siis erakorraline toetus 450 000 eurot tuli taas kord kojukandele ja jaotati kõikide erameediafirmade vahel. Tegelikult ei maksa muidugi ära unustada sedagi, et digitellimuste käibemaks toodi 20 protsendi pealt üheksa protsendi peale. See oli meile tegelikult suureks abiks.

Hiljuti tellis Soome valitsus raporti, kuidas saaks Soome veel paremini just omakeelset meediat toetada. Olen selles esitatud ettepanekutest tumedas kirjas esile toonud need punktid, millest meie oleme kogu aeg rääkinud: **toetused kohalikele meediale, toetus uurivale ajakirjandusele, toetus digiväljaannetele (et digipööre oleks kiire) ja ka maksusoodustused.**

Kui ma tulen tagasi märksõnade juurde, mis 2020. aastast meelde jäävad, siis järgmine on digitellimuste plahvatuslik kasv.

Rääkisin juba sellest, kuidas me pidime harjuma uue töökorraldusega. Suvel taastus reklaamikäive üllatavalt kiirelt, just veebis. Ent ma arvan, et kõik organisatsioonid tajusid — ajalehtedega on teine teema.

Kõigepealt paari sõnaga taustsüsteemist. Tegelikult on Eestil väga hea stardipositsioon. Ma olen ikka rääkinud, et Eesti on rohkem kaldu Skandinaavia riikide, mitte Ida-Euroopa poole. Ida pool on selgelt valdav eeldus, et internetis on kõik tasuta. Lääne pool ollakse järjest rohkem tippveebisisu eest maksimisega harjutud.

Joonis 3. Digitellimused Eestis jaanuarist 2020 jaanuarini 2021 (Meedialiidu statistika)

Ja nii meie kui ka teiste riikide eest on sellised ülemaailmsed ülipopulaarsed teenused nagu Netflix, Spotify, Youtube Premium ära teinud suure töö — järjest rohkem inimesi on valmis veebisisu eest maksma.

Kui me räägime digitellimustest, siis Eesti on siin Lätist ja Leedust mitme-mitme aastaga ees. Lätis ja Leedus olid Ekspress Grupi ettevõtted esimesed, kes löid poolteist-kaks aastat tagasi maksu-müüri. Ehkki projekt on tegelikult läinud päris kenasti lendu, räägime siiski alles kümnetest tuhandetest tellimustest.

Suur põhjus peitub selles, et ajalehtede olukord on seal väga kehv. Võib-olla on ka siinolijate seas inimesi, kes ei tea, et näiteks Leedus igapäevast lehte enam ei ilmugi, kolm korda nädalas on kõige tihedam ilmumine. Lätis on väga kehv seis tiraažidega: ka suurimate üleriiklike lehtede tiraažid jäävad alla 10 000. Kui te võrdlete neid Eesti omadega, siis näete, et inimeste usaldus meedia vastu on seal oluliselt madalam.

Ja ma väga tahaks, et hakkaksime koguma digitellimuste statistikat kogu Euroopast, siis saaksime ennast võrrelda ka teiste riikidega. Täna meil neid andmeid ühtsel kujul esitada ei ole. Möödunud

aastal otsustasime hakata Eestis digitellimuste andmeid koguma. Oluline on mõista, et me räägime siin ainult tasulistest tellimustest (tellimustest, mis maksavad vähemalt ühe euro) ja ei arvesta sinna sisse tasuta ja kampaaniatellimusi.

Kui me eelmise aasta jaanuaris alustasime umbes 80 000 digitellimuse pealt, siis tänavu jaanuari lõpuks oli see number pisut alla 140 000. Kasv on päris kena, aga meil on ikkagi veel päris palju minna, selleks et suudaksime tulevikus pabertellimustest tekkiva puudujäägi katta. Võrdluseks: New York Timesil on 6,7 miljonit digitellimust. Nende eesmärk on aastaks 2025 jõuda 10 miljonini.

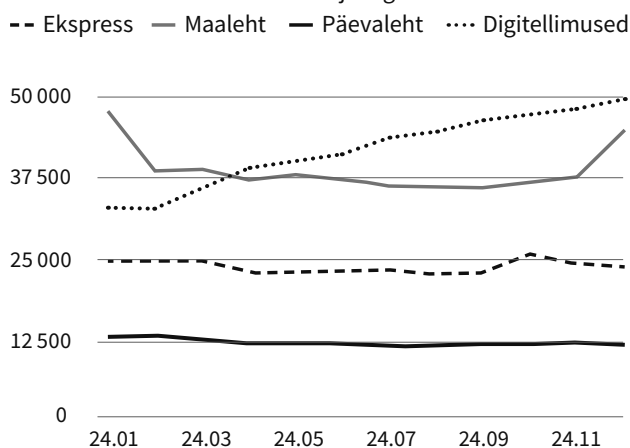
Norras ületas digitellimuste koguarv eelmisel aastal miljoni piiri. Nii et kui Eestiga võrrelda, siis isegi suhtarvuna on meil päris kõvasti kasvuruumi. Ja kui me räägime Eesti turu potentsiaalist, siis ma arvan, et see võiks olla vähemalt 300 000 – 350 000. Ma tahaksin, et nii nagu vanasti igas haritud leibkonnas käis päevaleht, peaks nüüd samamoodi igal intelligentsel eestlasel olema vähemalt ühe väljaande digitellimus.

Joonisel 4 on toodud Ekspress Meedia suuremate ajalehtede tiraažide ja digitellimuste dünaamika 2020 jooksul.

Kui ma räägin väljakutsetest, siis **paberlehtede reklaamikäive** tõenäoliselt ei naase enam mitte kunagi koroonaeelsele tasemele.

Ajalehtede üksikmüük on kannatada saanud, väga loogiline, inimesed käivad poes palju vähem. Ja me kardame, et üksikmüük ka ei taastu — inimestel kaob ära leheostmise harjumus.

Joonis 4. Paberlehtede tiraažid ja digitellimused 2020

Digitellimuste potentsiaal on suur. Siin on ka ohte ja keegi ei tea veel, kus see tellimuste lagi on.

Suur probleem on **kojukanne**. Valitsus peab tegema otsuse, kas perioodika kojukanne on Eestis oluline teenus või ei ole. Kui see on oluline, siis tuleks siin selgelt võtta positsioon ja suurendada dotatsiooni, eriti maapiirkonnas. See aitaks meil pikendada ajalehtede eluiga. Tõenäoliselt te kõik teate väga hästi, et ajalehte ei jäeta tellimata mitte ajalehe enda pärast, vaid sellepärast, et see ei jõua koju, kojukanne on kehv. Loodan väga, et saame siin uue valitsusega sel teemal tempokalt edasi liikuda.

Eelisel aastal esitas erameedia Euroopa Komisjonile kaebuse ERR-i rahastuse kohta.

Palun mitte segi ajada — me ei ole end kuidagi oma võitluses positsioneerinud ERR-i vastu ja kaugeltki mitte sealsete ajakirjanike või edastatava sisu vastu, vaid rahastuse vastu. Ja miks ma sellest nii suurt numbrit teen? Me oleme muutumas. Meie ärimudel on muutumas reklaamirahastuselt tellija rahastusele, mis tähendab, et kui veebis pakutakse tasuta sisu, siis see pärsib meie arengut, meie võimekust investeerida ajakirjanikesse, ajakirjandusse ja meie digipöördesse.

Viimases kogumikus „Baltic Media Health Check 2019–2020“² on pikk ja põhjalik aruanne Baltimaade meediaorganisatsioonide käekäigust just 2020. aastal. Sealt on näha, et tegelikult on Baltimaade kõige suurem meediaettevõtte Eesti Rahvusringhääling, teine on Leedu vastav organisatsioon, kolmas Postimees Grupp. See on päris pretsedenditu. Kui me võtame näiteks Soome, siis Sanomate kontsern on käibelt kaks korda suurem, kui on YLE. Suurbritannias peaks BBC olema kas neljandal või viiendal kohal. Seda, et rahvusringhääling on kordades suurem kui erameedia, ei tule ette väga paljudes riikides.

Kolmas, paljuräägitud ja üldsegi mitte unikaalne teema on **megaplatvormide maksuvaba tegutsemine terves maailmas**. Me tahaksime, et Eestis koheldaks võrdselt ettevõtteid, kes müüvad reklaami. Kuna mõned ettevõtted saavad siin tegutseda maksuvabalt, siis oleme küsinud valitsuse käest maksusoodustust, võitleme maksumäära liikumise eest üheksalt viie protsendi peale. Eks näis, kuidas me selle teemaga edasi liigume. Aga tegelikult on maailmas põnevad ajad ka selles valdkonnas. Austraalia on päris pretsedenditult hakanud küsima raha ka platvormide (Google, Facebook jt)

² Baltic Media Health Check 2019–2020. Stockholm: Baltic Centre for Investigative Journalism. Re: Baltica, 2020. Vt <https://www.sseriga.edu/baltic-media-health-check-2020>.

käest. Eks ole näha, kuidas nüüd läheb. Samad platvormid on ju lubanud Austraalias meediaettevõtete sisu kinni keerata.³

Ei tahaks kuidagi nende hädade ja murekohtadega lõpetada. Kindlasti on meil potentsiaali küll ja veel. Kirjastajate fookuses on taas tellija, see on väga positiivne. Aastaid on meediat, eriti veebimeediat, süüdistatud klikijanus. Nüüd on ka veebimeedia tähelepanu liikunud selgelt tellijale.

Täna ei ole jõudnud veel rääkida *podcast'ide*st. Taskuhääling on praegu tõusev formaat: meil näiteks kuulati eriolukorra ajal „Eriolukorra erisaadet“ rohkem kui 150 000 korda! Tavaliselt jääb selliste saadete, näiteks „Mehed ei nuta“ kuulamiste arv 20 000 piirsesse.

Paari sõnaga räägiti siin ka sellest, et **sotsiaalmeedia usaldusväärusväärsus on langustrendis ja samas ajakirjanduse usaldusväärus kasvab**. Möödunud aastal suurenes oluliselt ajakirjanduse funktsioon faktikontrolli tegijana. Sest platvormid mitte üksnes ei jäta Eestisse mitte ühtegi maksueurot, vaid nad suudavad siin levitada ja külvata sellist surma ja segadust, mille kasimise ja ümberlukkamisega peab samamoodi tegelema ajakirjandus.

Ülimalt rõõmustav on olnud näha, kuidas digitemellimuste hangetega on mindud sügavuti: jälgitakse kliendisuhete eluiga, klientide rahulolu, on hakatud tellimuste katkestamise põhjuseid uurima. See on uus nähtus kogu maailmas, kellelegi pole ette kirjutatud, kuidas seda peaks tegema. Samamoodi on ka ajakirjanikul tekkinud suur huvi vaadata, kui palju tellijaid on tema lugu esile toonud, kui palju inimesi on tema lugu lugenud, kui kaua nad on seda lugu lugedes veetnud.

Paberajakirjanduse puhul ei olnud seda kunagi nii selgelt võimalik näha. Kui viis-kuus aastat tagasi ajakirjanikud oma lugu sotsiaalmeedias jagasid, siis nad vabandasid ette ja taha, kui lugu oli maksümüüri taga. Tänapäeval on aga ajakirjanikud uhked selle üle, et nende töö eest küsitakse raha. Nii see tegelikult peakski olema.

Arutelu pärast ettekannet

Andres Jõesaar: Kui avaõiguslik meedia ei tohi veebis tasuta uudiseid edastada, siis kas see tähendab, et uudiseid saavad tulevikus lugeda ainult need inimesed, kes erameediale maksavad?

Mari-Liis Rüütsalu: Tegelikult on ka erameedias kõik ülduudised tasuta. Vaid pikemad,

analüüsivamad lood on tasu eest. Seetõttu ma ei näe, et inimesed, kellel ei ole mitte kuidagi võimalik endale tasulist digitemellimust lubada, jääksid kuidagi vaesemasse seisu, kui nad olid aastaid tagasi. Miks siis ei ole rahvusringhääling kaksikümend aastat tagasi hakanud ajalehte välja andma? Meie peame veebiportaale, uudismeedia portaale ikkagi ajalehtede järeltulijaks.

Küsimus: Mida siis teie arvates rahvusringhääling peaks tegema? Neile on pandud seadusega kohustus anda ja vahendada infot.

Mari-Liis Rüütsalu: Ma olen Rahvusringhäälingu seaduse korduvalt läbi lugenud. Tegelikult on see seadus ka muus osas ajale väga jalgu jäänud, aga kui me vaatame nüüd seadust sõna-sõnalt, siis pole seal mitte ühtegi sõna sellest, et rahvusringhääling peaks üldse veebis uudiseid tegema või uudisteportaali omama. Seadusele viidates võiks isegi öelda, et tegemist on seadusvastase tegevusega. Aga ma mõõnan muidugi, et see seadus on ajale jalgu jäänud, seda tuleks muuta. Aga meil pole selles valdkonnas turutõrget ning meie arvates praegune rahastus kui selline on ebaseaduslik ja rikub konkurents.

Küsimus: Raadio-televisioon-*online* on põhimõtteliselt kõik elektrooniline meedia, mis tähendabki seda, et ERR ei hakka välja andma ajalehte, Aga mis on selle *online*'i tegelik probleem? On ju selge, et üle maailma lähevad avaõiguslikud ringhäälingud internetti.

Mari-Liis Rüütsalu: Väga õige küsimus, väga õige märkus. See ei ole mitte kuidagi Eesti unikaalne probleem. Samasuguse kaebusega on pöördunud Euroopa Komisjoni kaugelt üle kümne riigi ja paljudes riikides on see juba iseseisvalt ära lahendatud. Nõnda ka Saksamaal, kus Deutsche Welle oma veebis näitab oma raadio- ja teleuudiseid kas siis audio- või videoformaadis koos mõne tutvustava lausega, aga nad ei konkureeri kirjalike uudisportaalide turul.

Küsimus: Teiselt poolt on ette nähtud, et ringhääling on ka Eesti kultuuri vahendaja, looja, säilitaja. Mis on siin praktiline lahendus?

Mari-Liis Rüütsalu: Euroopa Komisjon ei kirjuta mitte kunagi ette, kuidas riigid peavad käituma. Euroopa Komisjon otsustab, kas riigiabi on seaduslik või ebaseaduslik, ja tema ei ütle, kuidas näiteks Soome puhul tehakse otsuseid. YLE tegevus veebis ei vasta Euroopa Liidu seadustele ja see tuleb riigi

³ Vt nt Austraalia peab Google'i ähvardust riigist lahkuda sisutühjaks. — Novaator. <https://novaator.err.ee/1608086467/australia-peab-google-i-ahvardust-riigist-lahkuda-sisutuhjaks>.

sees lahendada. Lahendusvariante on erinevaid, ja üks, mille oleme välja käinud, on seesama Deutsche Welle näide. Need valdkonnad, mis te mainisite — eesti kultuuri säilitamine, mäluasutus —, mitte keegi ei vaidlusta seda. See ongi rahvusringhäälingu ülesanne. Seal on paljudes valdkondades selgelt turutõrge ja seal tuleb toimetada täpselt nii, nagu rahvusringhäälingu seadus ette näeb.

Jüri Pihel, Kanal 2 juhatuse esimees: Eesti telemaastik, vaadates aastale 2020

Sotsioloogid ja ajakirjandusteoreetikud on arvanud, et televisioon kui niisugune peaks olema juba paarkümmend aastat kadunud ning asendunud uute nähtustega. Selle asemel, et selle vaatega kaasa minna, võtsin kätte ja hakkasin hoopis ühe suure meediakontserni küljest lahti ühendatud telekanalite kaasomanikuks. Lõin uue Eesti ettevõtte DUO Media Networks, mis tegutseb alates 1. detsembrist 2020.

DUO Mediasse kuuluvad praegu kolm Postimees Grupist lahti ühendatud telejaama: Kanal 2, Kanal 11 ja Kanal 12. Kohe lisandub sinna terve hulk väikeseid telejaamu endisest Kids Network Television grupist, näiteks Kidzone'i ja Filmzone'i nimelised telejaamad ning uus imetore tarkadele lastele mõeldud hariva sisuga Smartzone. Need on kanalid, mis on nähtavad kõigis kolmes Balti riigis ja osa lausa Saudi Araabias. DUO Mediaga liituvad viis raadiojaama, nende hulgas Eesti vanim eraraadiojaam Kuku ning ka Elmar.

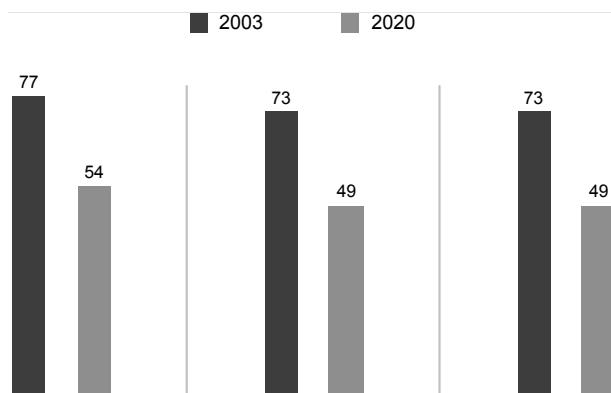
Enne ettekandega alustamist täpsustan, et slaidide kaasautorid on Margus Paas ja Peeter Teedla. Siinkohal tuleb tähele panna, et andmeid on meil kanalite kohta, mis kas müüsid reklaami või maksid enda mõõtmise eest.

Teleturu kokkuvõtet vaadates võib öelda, et tegelikult läheb meil väga hästi. Reklaamiturul liigub aastas umbes 25 miljonit eurot. Väike raha liigub ka veel niinimetatud kaablimaaastikul, rääkides siinjuhul kolmest-neljast suurest telekanalist. Eestis on näha veel mitmeid telekanaleid, milles liigub tellimusraha. Niisiis on ühel pool kanalid, mille eest inimesed maksavad täies ulatuses ehk puhas tasuline televisioon, ja teises otsas on otsekui tasuta kätte tulev Rahvusringhäälingu televisioon. Sel koosolekul ei keskendu me uutele tellimusteenustele, vaid traditsioonilisele televisioonile.

Praegu on televisiooni kuldaeg ja seda mitte ainult COVID-19 tõttu. Meie viimased andmed näitavad, et võrreldes 2019. aastaga ei kaotanud me reklaamiraha mõttes peaaegu midagi, kui, siis üks-kaks protsenti. Kuigi olime 2020. aasta kevadel ehmunud, siis sügis, aastavahetus ja 2021. aasta esimesed kuud olid reklaami mõttes väga edukad.

Joonisel 1 on näha nn *weekly reach* ehk siis kui palju üks või teine telekanal inimesi nädala jooksul tabab. Kirjutava pressis puhul näitab see tegelike lehelugejate arvu. Näiteks kui lehe tiraaž on 40 000 nädalas, aga tegelikult loeb seda 120 000 inimest, siis see arv on *weekly reach*.

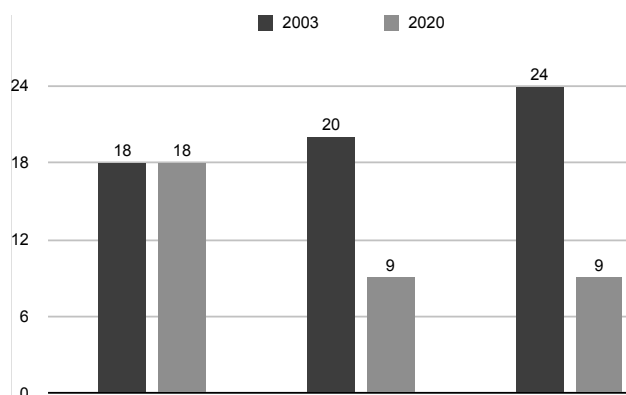
Võtame ETV 2003. aasta võrdluseks ette. 2003. aasta esimeses pooles oli *weekly reach* 76,7% ehk püsivalt vaatas vähemalt kord nädalas Eesti Televisiooni 76,7% kogu Eestis elanikkonnast. Eesti Televisiooni vaatajate keskmine vanus toona oli 47 aastat.

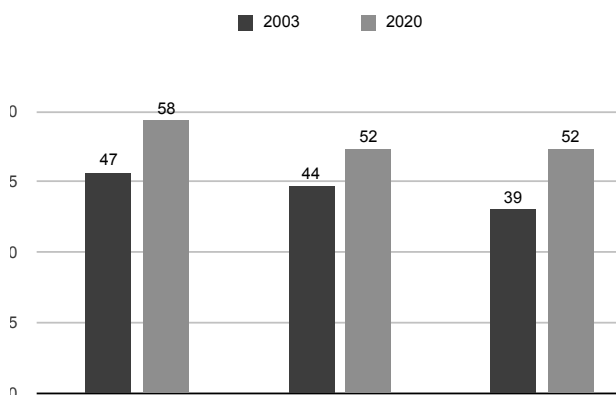
Joonis 1. Eesti peamiste telekanalite nädalane vaadatavus 2003 ja 2020 (*weekly reach* — % elanikkonnast)
Allikas: Kantar Emor

Nüüd vaatame turuosa, see tähendab ETV osakaalu kogu vaatamisajast (joonis 2). Selle arvutame nii, et võtame nädala jooksul vaadatud minutid ja jagame need kanalite vahel ära. Eestis elavate kõigist rahvustest inimeste vaatamisajast moodustas Eesti Televisioon toona 18%. Kanal 2 vaatajate keskmine vanus oli 44 aastat, vaatamas käis umbes 73% Eesti elanikkonnast. Toona suurima telekanali, TV3 vaatajate keskmine vanus oli 39 ja *weekly reach* jäi enam-vähem samaks, mis teistel.

2003. aastal näidati kõikides telekanalites ööpäevas kokku 642 reklaamklippi ja Eesti inimene (täiskasvanud, lapsed, vanurid kokku) nägi toona umbes 55 klippi päevas ehk ligi kümme protsenti reklaamidest jõudis oma sihtmärgini välja.

Joonis 2. Eesti peamiste telekanalite osakaal 2003 ja 2020 (% vaatamisajast)
Allikas: Kantar Emor

Joonis 3. Eesti peamiste telekanalite vaatajate keskmine vanus (aastates) 2003. ja 2020. aastal
Allikas: Kantar Emor

Näeme 2003. aastast tänapäeva liikudes, kuidas kolm suurt kanalit — ETV, Kanal 2 ja TV3 kaotavad aastast aastasse vaatajaid. Samal ajal lisandub pildile väikeseid jaamu, mis küll kasvavad, aga ei muutu tohutult suureks. Samas aga ei ole muutunud 17 aasta jooksul väga see, kui palju rahvas kulutab televiisori vaatamisele aega. Kui midagi, siis see number on pigem kasvanud, kui vähenenud. Ouline muutus on see, et praegu näidatakse päevas 15 000 klippi toonase 642 asemel ehk keskmiselt näeb inimene 93 klippi päevas. See on drastiline muutus.

Vaataja keskmine vanus on ETV-s praegu 58, Kanal 2-s 52 ja TV3-s 52 aastat (joonis 3). TV3 turuosa, mis oli 2003. aastal 24%, on praegu 8,6%; Kanal 2 turuosa, mis oli umbes 20%, on praegu umbes üheksa protsenti (joonis 2). Televiisori vaatamine kui niisugune pole eriti muutunud; muutunud on kanalite arv, hulk ning võimalused. 2015. aastal moodustas järelvaatamine vaatamisajast ainult kaks protsenti, praegu on see 11 protsenti. Samas tagurpidi lugedes: 89% teleka vaatamisest toimub otse.

Miks vaatab inimene telekat? Inimene vaatab televiisorit hoopis teisel põhjusel, kui ta vaatab tellitud kanaleid, tellitavat sisu. Ta vaatab televiisorit, sest ta on väsinud ja mugav; ta tahab, et tema eest valitakse ja talle pakutakse, mida vaadata. Selles ei ole mitte midagi halba. Traditsiooniline lineaarne televisioon on pööraselt tugev just sellel põhjusel, mis on tema nõrkus: sul pole eriti võimalust tema pakutavasse sisusse sekkuda, sa saad valida kanaleid vahel, mis sisu pakuvad.

Rahvusringhäälingut vaatab vähemalt kord nädalas ca 53,7% (2020. aasta teine pool). Kui saatekava ja teledetabelit vaadates tundub, et ainus, kes on suur ja domineerib, on Rahvusringhääling, siis

17 aastaga on ka ETV-ga toimunud muutused. ETV on kaotanud absoluutvaatajate arvu, nagu teisedki kaks suurt kanalit — ta on iganädalaseks vaatamisharjumuseks 53,7%-le inimestest, 2003. a 77%-le. Ta vaatajate keskmine vanus on tõusnud 47-lt 58-le. Tänu vanemate inimeste vaatamisharjumusele, kes püsivad rohkem ühe kanali peal ja vaatavad teda kauem, tundub ETV olevat ainus võidumees sellel turul. Tegelikult on võidumees televisioon kui niisugune oma kanalite kobaraga. Rahvusringhääling on väga head tööd teinud, säilitades olulise koha inimeste üldises meediatarbimises ja kogu teleri vaatamise ajas, aga tema osakaal ei ole tegelikult kasvanud.

Kokkuvõtlikult: suured telekanalid kaotavad vaatajate arvu, aga jäävad siiski suurteks. Väikesed ei saa suurteks, aga on üldises kogumis üha olulisemad. ETV on kaotanud vaatajate arvu, aga summaarne vaatamisaeg on sama. Kanal 2 ja TV3 on kaotanud vaatajate arvu ja summaarses vaatamisajas. Fragmenteerumine on tõsiasi: kommerts-kanalite grupid määravad summaarselt teleturu jõuvehkorra.

Eestis on kaks telereklaamimüügiga tegelevat meediamaja, need on Postimees Grupp ja Baltic Media Alliance. Kogu kommertstelereklaam müüakse kahest kontorist. Gruppe vaadates näeme, et TV3 Group saab kätte 43% vaatamisajast ja Duo Media Networks 57%. Duo Media vaatajaskond on n-ö pisut lojaalsem kui TV3 Groupi oma: Duo Media kanaleid vaatab 31% inimestest vähemalt 60 minutit päevas, TV3 Groupi 25%.

Liigume edasi TV PUT-i juurde ehk *persons using television*, mis väljendab, kui palju inimesed üldse summaarselt keskmiselt telekat vaatavad.

2019. a jaanuarist kuni 2021. a jaanuarini vaatas 18,1% Eesti elanikkonnast iga päev telekat (rohkem kui viie minuti jooksul keskmises veerandtunnis). Kell üheksa õhtul on kõige rohkem inimesi teleka ees, siis vaatab 55% Eesti elanikkonnast telekat.

Kas COVID-19 mõjutas seda, kui palju inimesed summaarselt telekat vaatasid? Jah, mõjutas. 2020. aasta veebruaris oli TV PUT 17%, sama aasta märtsis tõusis 18,4%-ni. Suvel vaadatakse telekat oluliselt vähem, aga üldiselt telekavaatamise trend tervikuna pigem tõuseb, kui langeb. Inimesed veedavad endiselt teleekraani ees tohutult palju aega, sest valik on mitmekesine ja võimalusi palju.

Millised on kolme suure kanali vaatajad? ETV puhul on väga lihtne, kokkuvõtlikult võib öelda, et püsivaataja on justkui Tallinna pensionär. See tähendab, et suurlinna osakaal ja keskmine vanus on vaatajate hulgas kõrged, noorte inimeste osakaal on pigem madal. TV3 ja Kanal 2 on dominantsed

kanalid maal, keskmine vaataja vanus on veidi madalam kui ETV-l.

Meie oleme küllaltki optimistlikud. Mingeid väga suuri mullistusi ja muudatusi me teleturul ette ei näe. Tööd tehakse kõikides meediamajades palehigis ja ma arvan, et nii ärilises kui ka enesetõestamise mõttes tehakse tööd pika perspektiivitundega ja tõsisemalt kui varem. Noored vaatavad üldiselt väga vähe telerit, aga võib öelda, et nad on endiselt alles. Kui tahad koos midagi teha, siis mida sa ikka õhtul muud teed, kui vaatad telekat.

Praegune televisioonitrend, mulle tundub, liigub juurte juurde tagasi. Traditsiooniline lineaartelevisioon peab tegema lineaartelevisiooni ja mitte püüdma muutuda millekski muuks. Mitte mängima veebi või *podcast*'i, vaid tegema seda, mis on talle tunnetuslikult ja olemuslikult omane. Seda ära kasutades näeme, et vaataja usaldus on olemas.

BALTI MEEDIA

Balti riikide meedia säilenõtkus

Ragne Kõuts-Klemm, Anda Rožukalne,
Deimantas Jastramskis

Üleilmne meediaturg on muutumises. Interneti ja sotsiaalmeedia põhjustatud muutused on sügavamad, kui esialgu arvatud. See mõjutab nii auditooriumi meediaeelistusi kui ka n-ö rahvusmeediat — riigis registreeritud ja makse tasuvate meediaorganisatsioonide toimetulekut. Ka meedia puhul saab üha olulisemaks säilenõtkuse (*resilience*) mõiste, selgitamaks meediainstituutsiooni potentsiaalset vastupanuvõimet digiarengutega kaasneva te riskidele, nagu nt vaeuudiste levik ja üleilmsete platvormide ohjeldamatus. Säilenõtkuse käsitlus võimaldab lisada meediasüsteemide muutumise analüüsi tavapärastele teguritele, nagu meediaturu olukord, ajakirjanduse kui ametiala areng, riigi sekumine meediavaldkonda, elanikkonna meediaeelistused jms,¹ ka meediasüsteeme väljastpoolt mõjutavad tegurid. Üleilmsetes tormituultes pakub huvi küsimus, kas riigitasandil kujunenud ja toimiv meediasüsteem suudab endiselt jääda demokraatia tugisambaks. Analüüsid on näidanud,² et Balti riikide meedia on toetanud ühiskondade demokratiseerumist ning meedial on olnud eluterve suhe riikide poliitiliste süsteemidega. Nüüd, uute ja mõjuvõimsate protsesside taustal on 30 aasta jooksul toimunud ühiskonna ja meedia muutumise kokkuvõttena otstarbekas vaadata toimuvat uue

pilguga ja küsida, milline on Balti riikide meediasüsteemide säilenõtkus.

Meediat ei ole säilenõtkuse seisukohast kuigi palju analüüsitud. Seda on kasutanud poliitilise kommunikatsiooni kontekstis „vana Euroopa“ riikide võrdlemiseks Humprecht ja tema kolleegid³ ning sügavamalt Soome meedia analüüsiks Bjola ja Papadakis⁴. Humprecht jt osutasid, et suurem on selliste meediasüsteemide vastupanuvõime, mis tegutsevad suhteliselt väikestel turgudel, kus on säilinud suhteliselt kõrge usaldus meedia vastu, avaõigusliku meedia positsioon turul on endiselt tugev, elanikkonda iseloomustab madal poliitiline polariseerumine ja sotsiaalmeedia kasutamine ei ole väga levinud.⁵ Tugevama vastupanuvõimega riikide hulka kuuluvad nende järgi samad riigid, kes esindavad Hallini ja Mancini meediasüsteemide liigituses liberaalset või demokraatlik-korporatiivset tüüpi (nagu nt Soome, Taani, Holland, Saksamaa, Suurbritannia, Norra, Belgia ja Šveits). Bjola ja Papadakis rõhutasid säilenõtkuse kujunemises eraldi vajadust analüüsida struktuuri ja indiviidi tasandi tegureid. Nad järeldasid Soome näitel, et „Soome vastupanuvõime suurenemine on toimunud eelkõige makrotasandil, kus on kujunenud tõhusad institutsioonid, mis rakendavad

Lühendatud ja täiendatud versioon ajakirja *Journal of Baltic Studies* poolt avaldamiseks vastuvõetud artiklist.

¹ Vt Daniel Hallin, Paolo Mancini. 2004. Comparing Media Systems: Three Models of Media and Politics. Cambridge: Cambridge University Press, 2004; Zrinjka Peruško, Dina Vozab, Antonija Čuvalo. Digital Mediascapes, Institutional Frameworks, and Audience Practices Across Europe. — *International Journal of Communication*, 2015, Vol. 9, lk-d 342–364; Michael Bruggemann, Sven Engesser, Florin Buchel, Edda Humprecht, Laia Castro. Hallin and Mancini Revisited: Four Empirical Types of Western Media Systems. — *Journal of Communication*, 2014, Vol. 64, nr 6, lk-d 1037–1056.

² Z. Peruško, D. Vozab, A. Čuvalo, 2015; Bogusława Dobek-Ostrowska, 25 Years After Communism: Four Models of Media and Politics in Central and Eastern Europe. — Bogusława Dobek-Ostrowska, Michał Głowacki (Toim). Democracy and Media in Central and Eastern Europe 25 Years On. Frankfurt am Main, New York: Peter Lang, 2015, lk-d 11–45; Jan Zielonka (Toim). Media and Politics in New Democracies: Europe in a Comparative Perspective. Oxford: Oxford University Press, 2015.

³ Edda Humprecht, Frank Esser, Peter Van Aelst. Resilience to Online Disinformation: A Framework for Cross-National Comparative Research. — *The International Journal of Press/Politics*, 2020, Vol. 25, nr 3, lk-d 493–516.

⁴ Corneliu Bjola, Krysianna Papadakis. Digital Propaganda, Counterpublics and the Disruption of the Public Sphere: The Finnish Approach to Building Digital Resilience. — *Cambridge Review of International Affairs*, 2020, Vol. 33, nr 5, lk-d 638–666.

⁵ E. Humprecht jt, 2020, lk-d 11–12.

lähipaistvaid ja proaktiivseid poliitikaid⁶, aga indiviidi tasandil ei ole vastupanuvõime kujunemine olnud nii selge.

Kesk- ja Ida-Euroopa riikide meedia vastupanuvõime analüüsid on alles töös ja oletatavasti saab pilt kirju, sest uurimisobjekt, Kesk- ja Ida-Euroopa meedia, leiab ennast väga erinevatest arenguprotsessidest. Ka Balti riikides toimuv ei kujuta endast ühtset arenguvoogu, kuigi nende meediasüsteemid eristuvad teistest samalaadse ajaloo süsteemidest. Näiteks Mancini⁷ toob välja, et Eesti, Läti ja Leedu „kui suhteliselt väikese elanikkonnaga riigid olid suutelised looma hästi arenenud internetisüsteemi, mis kujundas märkimisväärselt ümber kogu riikide meediamudeli“. Mil määral on neis riikides välja kujunenud meediasüsteemid, mis endiselt täidavad ühiskonna demokraatlikku arengut toetavat rolli, käsitlemegi säilenõtkuse mõiste kaudu ning analüüsime viimastel aastatel Eestis, Lätis ja Leedus toimunud muutusi mitmest perspektiivist: 1) muutused meediaturul, 2) muutused meedia omanikeringis, 3) avaõigusliku meedia positsioon meediaturul, 4) elanike meediakasutuse muutumine ja 5) meediapoliitika reaktsioonid muutustele. Toimuvate protsesside avamiseks kasutame uurin-
gufirma Kantar Media (Kantar Emor, Kantar TNS LT ja TNS/Kantar Latvia), riikide statistikaametite ja meediaekspertide kogutud andmeid.

Muutused Balti riikide meediaturgudel

Balti riikide meediaturud on üles ehitatud duaalse turu põhimõttel, kus avaõiguslik ja erameedia tagavad koos toimides mitmekesisuse ja infopakumise paljususe. 2007.–2008. aasta majanduskriis mõjutas kõigi kolme riigi meediaturgu väga tugevalt just reklaamimahtude püstloodis kukumisega ja ka veel praeguseks ei olda päris kriisieelsele tasemele jõudnud.⁸ Sellel on mitu põhjust, aga üks ilmsemaid on sotsiaalmeedia platvormide ja üleilmse internetireklaami turu monopoliseerumine — n-ö FAANG-i (Facebook, Amazon, Apple, Netflix ja Google (praegu Alphabet)) uus ja edukas ärimudel. Üleilmne äri võistleb rahvusmeediaga auditooriumi

Kanal	Reklaamituru osakaal (%)
Bännerreklaam Leedu veebilehtedel	31
Facebook	14
Google AdWords Search	10
Google Display Network (bännerreklaam veebilehtedel Leedust väljaspool)	17
Mobiilireklaam	11
Videoreklaam Leedu video veebilehtedel	7
Videoreklaam YouTube'is	9
Muu	1

Tabel 1. Internetireklaami jagunemine Leedus 2018. a
Allikas: Kantar Emor

tähelepanu ja reklaamiraha pärast, kuid mõlemat on riikide turgudel piiratult.

Eesti reklaamituru maht oli 2018. aastal 104 miljonit eurot, Lätis 85 miljonit ja Leedus 116 miljonit.⁹ Kogu viimase kümnendi jooksul on traditsiooniline meedia, s.t raadio, televisioon ja trükimeedia reklaamisisetulekuid üldpildis pigem kaotanud ja internetimeedia pigem kasvatanud. Kui kolmes Balti riigis on internetituru osakaal kogu turust Kantari andmetel suhteliselt sarnane — 20 ja 25% vahel —, siis teistes sektorites on näha suuri erinevusi. Leedu turul kuulub suurim osakaal televisioonile (üle 50%), Eestis ja Lätis on see väiksem. Eestis on suure osakaaluga ka trükimeedia turg (18%), mis on samas mahu Leeduga (17%). Seevastu on Lätis just trükimeedia turg kaotanud viimastel kümnenditel enim (selle maht 2018. a oli vaid 4% koguturust).

Üleilmsete platvormide Balti turult väljaviidud ressursid on seevastu järsult kasvanud. 2018. a hinnati Eestis globaalsetele platvormidele liikunud internetireklaami mahtu vähemalt poolele kogu internetireklaami turumahust: Facebook ja Google said Eesti internetireklaami turu 20 miljonist eurost endale 13 miljonit. Läti reklaamitegijate liit hindab kasvu samuti järsuks: 2018. a teenisid riigis mitte-registreeritud internetiettevõtted reklaamimüügist umbes 81,7 miljonit eurot ja 2019. a esimese kümne kuuga juba 104,5 miljonit eurot (arvesse

⁶ C. Bjola, K. Papadakis, 2020, lk 638.

⁷ Paolo Mancini. The News Media Between Volatility and Hybridization. — Jan Zielonka (Toim). Media and Politics in New Democracies. Europe in a Comparative Perspective. Oxford: Oxford University Press, lk 31.

⁸ Vt Džina Donauskaitė, Madara Fridrihsone, Marju Himma-Kadakas, Aija Krūtaine, Alina Lastovska. Baltic Media Health Check 2018–2019: Protecting Media Freedom. Riga, Tallinn, Vilnius: The Baltic Center for Investigative Journalism Re:Baltica, 2019. <https://www.sseriga.edu/sites/default/files/inline-files/Baltic%20Media%20Health%20Check%202018-2019.pdf>.

⁹ Kantar: Baltic advertising market grows 4.4% in 2018. — The Baltic Times, 1 Mai 2019. https://www.baltictimes.com/baltic_advertising_market_grows_4_4_in_2018/.

on võetud ka otseostude osakaal). Leedu meediaagentuuride hinnangul võis erinevate internetikanalite käibemaht 2018. a olla ligikaudu 33 miljonit (aga siin ei ole arvesse võetud reklaamitulu, mis liikus *online*-kanalitesse otseostude teel). Ka Kantari väljatoodud bannerreklaami osakaalu 31% (vt tabel 1) hinnatakse siiski tegelikust kõrgemaks, sest kaalukas osa reklaami liigub Facebooki, Google või YouTube'i kanalitesse ilma vahendajateta ning statistikasse järgi jätmata.

Turumuutused ajendavad klassikalisi meediaettevõtteid otsima uusi ärimudeleid. Ka Euroopa Liidu tasandil on arutatud ja otsitud lahendusi „rahvusmeediale“ ja globaalse haardega meediaettevõtetele võrdsemate konkurentsitingimuste loomiseks. Eraldi võetuna napib nii väiksematel meediaettevõtetel kui ka Balti riikide valitsustel suutlikkust suurte korporatsioonidega läbi rääkida; Baltimaade riigieelarved on väiksemad kui mõne FAANG-i ettevõtte aastaeelarve (nt 2019. a oli Facebooki käive 70,7 miljardit USA dollarit = u 60,9 miljardit eurot,¹⁰ Eesti riigieelarve maht oli samal aastal 11,6 miljardit eurot¹¹). Vähem ressursse riigisisel meediaturul on probleemiks eriti siis, kui oleks vaja teha suuremahulisi uuendusi, nagu nt maakonnalehtede digiinnovatsioon.¹²

Meediaomand

Balti riikide meediaturgudel on viimase 30 aasta jooksul mänginud olulist rolli Skandinaavia meediaettevõtted — nende käes on olnud olulisemad/suurimad meediakanalid. Osa uurijatest väidab, et see aitas tuua postsovetlikku ajakirjandusse lääne standardeid,¹³ aga leidub ka vastupidise seisukoha pooldajaid.¹⁴ Tänapäevaks on mitu Skandinaavia omanikku

oma tegevuse Balti riikides kokku tõmmanud ning omanikeringi on lisandunud mitu uut inimest, kes pole varem meediaäri seotud olnud. Muude äri- või poliitiliste huvidega omanikud meediaäris on Kesk- ja Ida-Euroopa riikides olnud probleemiks ka varem, nt Ungaris, Poolas jm.¹⁵ Meedia instrumentaliseerimise taga ongi nähtud meediaomanike motiivi kasutada avalikku aruteluruumi enda huvides.

Eestis, Lätis ja Leedus on meediaomandiga seotud olukord olnud erinev. Leedus on meediaomand kuulunud kodumaisele kapitalile üsna taasiseseisvumisest peale, aga Eestis ja Lätis toimus 1990ndate alguses märgatav väliskapitali sissevool.¹⁶

Balti riikide suurimad erameediaettevõtted aastakäibe alusel on 2019. a andmetel Postimees Grupp (37,9 mln eurot), All Media Lithuania (27,5 mln), Laisvas ir Nepriklausomas Kanalas (LNK, omanik MG Baltic, 25,1 mln), All Media Latvia (23,3 mln) ja Ekspress Grupp (23,9 mln).¹⁷ Postimees Grupp ja Ekspress Grupp tegutsevad kõigis kolmes Balti riigis, ülejäänud toovad oma tulu valdavalt ühe riigi turult.

Viimastel aastatel ei ole Leedu meediaettevõtete omanikestruktuuris olulisi muutusi toimunud, kuigi mõni väiksem siiski on. Viie telekanali omanik (LNK grupi telekanalid, mille omanik oli MG Baltic) müüs 2017. a veebilehe alfa.lt ettevõttele Baltic Media Ltd. Kohalike ja üleriigiliste ajalehtede valdkonnas tegutsev Respublika grupi muutis 2018. a oma osalust uudisteagentuuris ELTA GM Media Investi kasuks. Meediagrupp Lietuvos rytas müüs 2019. a üleriigilise telekanali Lietuvos rytas ettevõttele Singing Fish. Kõik uued omanikud on kohalikud. Nende muutuste tulemusel vähenes Leedu meediaturu meediasektorite kontsentratsioon.

Eestis müüs Schibsted oma osaluse tollases Postimehes 2013. a ja nüüd on mõlemal suuremal

¹⁰ Vt <https://www.statista.com/statistics/268604/annual-revenue-of-facebook/>.

¹¹ Vt <https://www.stat.ee/53713>.

¹² Vt Ragne Kõuts-Klemm, Halliki Harro-Loit, Indrek Ibrus, Signe Ivask, Marten Juurik, Andres Jõesaar, Madis Järvekülg, Sten Kauber, Väino Koorberg, Silja Lassur, Urmas Loit, Külliki Tafel-Viia. Meediapoliitika olukorra ja arengusuundade uuring. Tartu, Tallinn: Kultuuriministeerium, 2019. <https://kul.ee/uuringud#meedia>.

¹³ Inka Salovaara, Janis Juzefovics. Who Pays for Good Journalism? — Journalism Studies, 2012, Vol. 13, nr 5–6, lk-d 763–774

¹⁴ Robert Picard. Commercialism and Newspaper Quality. — Newspaper Research Journal, 2004, Vol. 25, nr 1, lk-d 54–66; Epp Lauk. How Will it all Unfold? Media Systems and Journalism Cultures in Post-Communist Countries. — Karol Jakubowicz, Miklós Sükösd (Toim). Finding the Right Place on the Map: Central and Eastern European Media Change in Global Perspective. London: Intellect, 2008, lk-d 193–212.

¹⁵ Elda Brogi, Iva Nenadic, Mario Viola de Azevedo Cunha, Pier Luigi Parcu. Assessing Certain Recent Developments in the Hungarian Media Market through the Prism of the Media Pluralism Monitor. Research Project Report. European University Institute, 2019. https://cadmus.eui.eu/bitstream/handle/1814/64284/Hungarian_media_market.pdf?sequence=1&isAllowed=y; Beata Klimkiewicz. Monitoring Media Pluralism in the Digital Era: Application of the Media Pluralism Monitor in the European Union, Albania and Turkey in the Years 2018–2019. Country report: Poland. European University Institute, 2020. https://cadmus.eui.eu/bitstream/handle/1814/67813/poland_results_mpm_2020_cmpf.pdf?sequence=1&isAllowed=y.

¹⁶ Marju Lauristin, Peeter Vihalemm. The Transformations of Estonian Society and Media: 1987–2001. — Peeter Vihalemm (Toim). Baltic Media in Transition. Tartu: Tartu University Press, 2002, lk-d 17–63; Inta Briške, Ojars Skudra, Rolands Tjarve. Development of the Media in Latvia in the 1990s. — Peeter Vihalemm (Toim). Baltic Media in Transition. Tartu: Tartu University Press, 2002, lk-d 65–102.

¹⁷ D. Donauskaitė jt, 2020.

erameedia kontsernil, Ekspress Grupil ja Postimees Grupil, kodumaised omanikud. Selle perioodi jooksul on mõlemad teinud läbi nii konsolideerumise kui ka konvergentsi protsessi; mh on nende ärimudel hõlmanud ka rahvusvahelistumist — liikumist Läti ja Leedu turgudele, kus on omandatud oluline turuosa.¹⁸ Kodusel turul on nende traditsioonilise meedia tegevused, eelkõige trüki- ja telepakkumine, olnud pigem kahjumis. Näiteks teavitas Postimees 2019. a trükimeedia sektori 8,9 mln euronit ulatuvast kahjumist.¹⁹

Lätis algas suurem omanikemuutus 2008. aastal, kui Bonnier müüs seni talle kuulunud Läti suurima päevalehe Diena. Moodustati Diena meediagrupp, mille üle said kaudselt kontrolli kolm Läti oligarhi: Andris Šķēle, Ainārs Šlesers ja Aivars Lembergs. Selle muutuse tulemusena jäi Läti ilma sõltumatust üleriigilisest päevalehest, kuna teine suurem väljaanne Neatkarīgā Rīta Avīze on ettevõtte Mediju Nams omandis, mis on samuti seotud Aivars Lembergsiga. Lisaks kuulub Läti üleriigiline konservatiivne ajaleht Latvijas Avīze Lembergsi ärikonkurendile Oleg Stepanovile. Nende muutuste tulemusel on Läti suurim ajaleht venekeelne МК-Латвия, mis on Vene kirjastuse Московский Комсомолец osa. Kuigi oligarhidele kuuluvate ajalehtede kahjumid ulatuvad juba mitmendat aastat miljonitesse, saavad nad tegutsemiseks tuge teistest äridest eesmärgiga mõjutada avalikku arvamust ja rünnata oma äride konkurente.²⁰

Lätis kulmineerus omanikevahetus 2017. aastal Modern Times Groupi Balti äride müügiga USA investeerimisfondile Providence Equity Partners. Sellele lisaks vähenes eratelekanalite arv, 2016. a suleti Läti vanima uudistepakkuja venekeelne kanal, samuti reorganiseeriti 2019. aastal LNT (Latvijas Neatkarīgā Televīzija). Rahvusvaheliste meediattevõtete lahkumine turult ei ole suurendanud kodumaiste meediaomanike arvu. Uued omanikud on pärit naaberriikidest. Käesoleval hetkel kuuluvad Läti suurimad digimeedia ettevõtted Delfi ja TVNET ning riigi uudisteagentuur LETA Eesti

meediattevõtetele, vastavalt Ekspress Grupile ja Postimees Grupile. Muutusi omanikeringis saab ennustada veelgi. 2019. a detsembris kanti Ventspils linnapea Aivars Lembergs Magnitski nimekirja ja temast sai seeläbi globaalsete sanktsioonide sihtmärk. Aivars Lembergsi mõju Läti poliitikas on seotud tema meediattevõttega Mediju Nams ja ajalehega Neatkarīgā Rīta Avīze.

Eesti ja Läti meediaturul toimuvad muutused on olnud seotud teistegi poliitiliste teguritega — Ukraina sündmustest tulenevate Euroopa Liidu sanktsioonidega Vene kodanike vastu, kellele kuulub nendes riikides meediaomandit. Baltic Media Alliance (BMA) pidi lõpetama oma tegevuse 2020. a alguses. BMA produtseerib 25 telekanalit ning Lätis ja Eestis ka kohalikke teleuudiseid. BMA peamine kasusaaja on Venemaa kodanik Juri Kovaltšuk. Sanktsioonide tagajärjel lõpetas BMA oma tegevuse Lätis, samuti sulges Eesti uudisteprogrammi. Sanktsioonidel on kindlasti ulatuslikud tagajärjed Balti riikide meediaturu venekeelsele sektorile.

Avaõiguslik meedia

Üldjuhul on avaõiguslik meedia Euroopas olnud meediatgevuse standardite seadja ning mitme formaadi eestvedaja, nagu kvaliteetsed lasteprogrammid ja uuriv ajakirjandus. Avaõiguslikul meedial on uuringute järgi mõju ka erameedia uudiste mahule ja kvaliteedile.²¹ Balti riikides on see olnud meediapluralismi ja paljususe oluliseks alussambaks, sest riigieelarvest rahastatud meedia panustab ka mittekasumlikesse meediasektoritesse.

Erameedia keerukuse taustal on avaõiguslikul meedial olnud võimalus parandada oma positsioone meediaturgudel. Digitaliseerimine on aidanud siseneda veebimeediasse, kuid samas nõuab ka avaõigusliku meedia rolli ümbermõtestamist, et määratleda uuesti, millist spetsiifilist rolli täidab avaõiguslik meedia riikide meediasüsteemides.²² Teisalt on aga üldine ressurside väljavool rahvusriikide meediaturgudelt ja avaõigusliku meedia

¹⁸ Vt *ibid.*

¹⁹ Postimees Grupp teenis 8,9 miljonit eurot kahjumit. — ERR uudised, 30.10.2019. <https://www.err.ee/997673/postimees-grupp-teenis-8-9-miljonit-eurot-kahjumit>.

²⁰ Aija Krūtaine, Inga Springe, Džina Dounauskaitė, Marju Himma-Kadakas. Baltic Media Health Check 2017–2018: How the Media Organisations across the Baltics are Embracing the Digital Age. Riga, Tallinn, Vilnius: The Baltic Center for Investigative Journalism Re:Baltica, 2018. https://www.sseriga.edu/sites/default/files/inline-files/Baltic_media_health_check_2017-2018.pdf.

²¹ Toril Aalberg, James Curran. How Media Inform Democracy. A Comparative Approach. London: Routledge, 2012.

²² Karen Donders. Public Service Media beyond the Digital Hype: Distribution Strategies in a Platform Era. — Media, Culture & Society, 2019, Vol. 41, nr 7, lk-d 1011–1028; Andres Jõesaar, Ragne Kõuts-Klemm. Is the Role of Public Service Media in Estonia Changing? — Baltic Screen Media Review, 2019, Vol. 7, nr 1, lk-d 96–116.

sisenemine veebimeediasse toonud kogu Euroopas kaasa kirglikud debatid õiglase konkurentsiolekorra teemal.²³ Erameedia mured on mõistetavad, sest Baltikumi avaõiguslikud organisatsioonid on oma käibemahtudelt võrreldavad suurimate erameedia ettevõtetega.²⁴ Teisalt on empiiriliselt keeruline tõestada, et avaõiguslik meedia nõrgestab erameediat, pigem arvavad Sehl jt,²⁵ et ilmselt on eraettevõtted sellest isegi kasu saanud, et turul tegutsevad hästirahastatud avaõiguslikud meediaorganisatsioonid.

Eestis on Eesti Rahvusringhääling tugev nii telekui ka raadiosektoris. ERR-i programmid ETV, Vikerraadio ja venekeelne Raadio 4 on enim jälgitavad programmid Eestis. *Online*-kanalites on ERR vähem esil — kuigi ta edastab veebiuudiseid eri keeltes, on kasutajate hulk Kantar Emori andmetel märkimisväärselt väiksem kui Delfi.ee-l ja Postimees.ee-l. ERR ei konkureeri reklaamiturul juba 2001. aastast.

Lätis on avaõigusliku meedia eksistents keeruline erakordselt väikese eelarve tõttu, kuid nende auditoorium ei ole kuigi palju muutunud. Läti televisioon pakub kahte kanalit (LTV1 ja LTV7) ning haldab uudisteportaali lsm.lv. LTV hõlmab nädalasest auditooriumist 40% ja vaatamise kogujast 16%. LTV on olnud suuteline konkureerima eratelekanalitega tänu sotsiaalselt vastutustundlikele uuriva ajakirjanduse projektidele ja kõrge väärtusega kultuuriajakirjandusele. 2019. aastal jõudis LTV1 20 aasta järel taas enim vaadatud kanaliks — 9,6% vaatamise kogujast.²⁶ Läti avaõiguslik raadio hõlmab kogu raadioauditooriumist ca 35%. Sellel on kuus kanalit ja mitmekesine programm: üldauditooriumile suunatud juturaadio läti ja vene keeles (LR1 ja LR4), populaarse ja klassikalise muusika kanal (LR2 ja Classic), noortekanal (LR5) ja alternatiivmuusika kanal (LR6). 2012. a loodud avaõiguslike organisatsioonide ühist uudisteportaali lsm.lv on arendatud dünaamiliselt; 2018. a jõudis see poole miljoni unikaalse kasutajani ja oli jälgitavuselt Läti neljas uudisteportal.²⁷

Lätis ei ole avaõiguslikku meediat puudutavad muudatused lõppenud: luuakse uus avaliku meedia

nõukogu, Läti raadio- ja teleorganisatsioon liituvad ning 2021. aastal väljutakse reklaamiturult. Siiski ei ole selge, kust leitakse muutuste tegemiseks vajalikud ligikaudu 14 miljonit eurot, nagu hindavad eksperdid. Siiani on Läti elektroonilise meedia järelevalvega tegelnud riiklik elektroonilise massimeedia nõukogu, mis täidab nii regulaatori, arendaja kui ka osaniku/aktsionäri rolli. Selline iseenda tegevuse monitoorimine peaks nüüd lõppema, samuti sõltuvus parlamendist, mis on siiani sellesse kogusse esindajaid valinud.

Leedus konkureerib Leedu rahvuslik raadio ja televisioon (LRT) eraettevõtetega nii tele- kui ka raadioturul ning auditooriumi jaoks on Kantar TNS LT andmetel hetkel tegemist tähtsuselt kolmanda meediakanaliga (televisioonil on see positsioon aastast 2015, raadiol aastast 2017). Avaõigusliku organisatsiooni uudisteportal lrt.lt hakkas oluliselt koguma auditooriumi aastast 2019, kuid on külastatavuselt endiselt viies uudisteportal Leedus.²⁸ LRT ei konkureeri reklaamiturul aastast 2015, v.a rahvusvaheliste ülekannete lepingutest tulenevad kohustused ning kultuuri-, spordi ja haridussündmuste info. Reklaamikeeld hakkab 2021. aastast kehtima ka avaõiguslikule veebilehele. Kuigi Leedu auditoorium veedab LRT-ga vähem aega kui erameedia kanalite seltsis, on auditooriumil LRT vastu suur usaldus. Meelelahutuslikuma suunitlusega erameedia sisu saab küll suurema osa auditooriumi tähelepanust, aga sellest hoolimata ei pälvi suuremat usaldust.

Viimastel aastatel on avaõigusliku meedia rahastamine Balti riikides brutosummas kasvanud. Viie aastaga on see Lätis suurenenud 23%, Eestis 25% ja Leedus 88% (vt tabel 2). Leedu nii suur kasv tuleneb muutunud rahastamismudelist — alates 2015. aastast on avaõigusliku ringhäälinguorganisatsiooni rahastamine seotud riigi- ja omavalitsuste eelarvetega (tulumaks ja aktsiisid). Suurenenud eelarve on võimaldanud rohkem investeerida sisu kvaliteeti ja luua 2018. a uuriva ajakirjanduse üksuse. Seevastu Lätis, kus rahastamine on madalaim, puudub organisatsioonil ressursid mitmeks vajalikuks uuenduseks.

²³ Annika Sehl, Richard Fletcher, Robert Picard. Crowding Out: Is there Evidence that Public Service Media Harm Markets?: A Cross-National Comparative Analysis of Commercial Television and Online News Providers. — European Journal of Communication, 2020, Vol. 24, nr 1, lk-d 5–26.

²⁴ A. Krūtaine jt, 2018.

²⁵ A. Sehl jt, 2020, lk 21.

²⁶ LSM/Kantar. Pirmo reizi 20 gados LTV — skatitākais kanāls. 9.01.2020, <https://www.lsm.lv/raksts/zinas/latvija/pirmo-reizi-20-gados-ltv1-gada-skatitakais-kanals.a344233/>.

²⁷ LR gada pārskats 2018. 30.01.2020. https://www.nep.lpadome.lv/lv/assets/documents/Darbibas%20parskati/LR.%202018_gada_parskats.pdf.

²⁸ Gemius Audience 2020: Estonia. Lithuania. — <https://rating.gemius.com/>.

Aasta	Eesti	Läti	Leedu
2018	39,3	29,5	39,2
2017	40,3	27,7	36,1
2016	40,3	26,5	32,9
2013	30,5	24,0	20,9

Tabel 2. Avaõiguslike meediaorganisatsioonide eelarvemahud Balti riikides 2013–2018 (miljonit eurot). Allikas: European Broadcasting Union

Euroopa Ringhäälingute Liit on toonud välja korrelatsiooniseose avaõigusliku ringhäälingu rahastamise, sellele kuuluva turuosa ning demokraatianäitajate vahel — tugev avaõiguslik ringhääling on oluline kogu meediasüsteemi vastupanuvõime jaoks.²⁹ Siiski on selge, et avaõigusliku meedia olukord on seotud meediapoliitika eesmärkide ning üldiste toimimiskokkulepetega riikide meediaturul. Avaõigusliku meedia kohalolu veebis on Eestis, Lätis ja Leedus endiselt lõpuni läbi arutamata. Selle atraktiivne ja oluline ajakirjanduslik sisu ei tohi kahjustada ka erameedia tegevust samas sektoris.

Muutused meediakasutuses

Ka Balti riikide elanike meediakasutuses on selgelt näha suundumus *online*-maailma, nagu suuremas osas teisteski riikides.³⁰ Igapäevane suurenev internetikasutus on kooskõlas langusega traditsioonilise meedia kanalite — ajalehtede, ajakirjade, raadio ja pakkumispõhise teleprogrammi jälgimises.

Eestis on trükiajakirjanduse jälgimine kümne aastaga peaaegu poole võrra vähenenud (2008. a luges ajalehti 90% täisealisest elanikkonnast, aastaks 2017 oli Kantar Emori andmetel neid alles 51%), kuid samal ajal on jõudsalt kasvanud *online*-väljaannete lugemine — 2018. a luges neid 47%. Raadiokuulamise aeg on olnud languses (2008. a 4 tunnilt 3 minutilt 2017. a 3 tunnile 14 minutile), kuid samas ei ole televaatamise aeg kümne aasta jooksul oluliselt muutunud (4 tundi ja 8 minutit 2017. a). Seevastu on internetikasutajate hulk Kantar Emori

andmetel kasvanud 2008. a 67%-lt 90%-le aastal 2017. Huvi uudiste vastu on Eesti elanikkonnas püsinud üsna suur: rohkem kui 61% täiskasvanutest ütlesid 2014. a, et jälgivad uudiseid iga päev või isegi mitu korda päevas.³¹ Ajakasutuse jagunemine erinevat tüüpi meedia vahel on Kantar Emori andmetel järgmine: suurima osa ajast võtab internetikasutus (4:59), seejärel televaatamine (3:36) ning raadiokuulamine (2:02) (vt tabel 3). Internetitegevuste hulgas kulub uudiste jälgimisele siiski vaid väike osa ajast ning rohkem aega pühendatakse teistele tegevustele, nagu nt mängudele, muusika kuulamisele, YouTube'i vaatamisele ja suhtlusele.

Sarnaseid mustreid elanikkonna meediakasutuses on näha Lätis. Kuigi digikanalite kasutamine kasvab Lätis pidevalt, näitab meediakasutuse struktuuri analüüs traditsioonilise ja digimeedia suurt kombineerimist. 72% lätlastest jälgib regulaarselt lineaar-TV programmi (Euroopas mahu poolest neljandal kohal Soome, Luksemburgi ja Rootsi järel), kolmandik elanikkonnast vaatab telerit iga päev või mitu korda nädalas. 72% kuulab raadiot iga päev või mitu korda nädalas, 63% loeb ajalehti iga päev või mitu korda nädalas. Rohkem kui 60% Läti elanikest saab igapäevast infot läti keeles ja 32% vene keeles ning 2,5% jälgib meediat inglise keeles.³²

Läti täisealisest elanikkonnast kasutab interneti iga päev 80%. Peamiselt käiakse *online*'is video- ja sotsiaalmeedia lehtedel. Euroopa Liidu võrdluses on Läti elanikud aktiivsed sotsiaalmeedia kasutajad, olles 64% kasutajaskonnaga kuuendal kohal Rootsi (73%), Taani (74%), Malta (68%), Hollandi (73%) ja Suurbritannia (65%) järel.³³

Ka Leedus on Kantar TNS LT andmetel näha viimase kümne aasta jooksul toimunud internetikasutuse kasvu taustal langust trükiväljaannete (ajalehtede ja ajakirjade) lugemises ning samas mõningast langust raadiokuulamises (3 tunnilt 2008. a 2 tunni 38 minutini aastal 2018). Ajalehtede ja ajakirjade lugejaskond vähenes 95%-lt aastal 2008 74%-le aastal 2018. Samas on teleauditoorium jäänud stabiilseks ning aastaks 2018 oli vaatamise aeg isegi mõnevõrra kasvanud (2018. a 3 tundi 34

²⁹ Vt A. Jõesaar, R. Kõuts-Klemm, 2019, lk 98.

³⁰ Nic Newman, Richard Fletcher, Antonis Kalogeropoulos, Rasmus Kleis Nielsen. Reuters Institute Digital News Report 2018. https://reutersinstitute.politics.ox.ac.uk/sites/default/files/2019-06/DNR_2019_FINAL_0.pdf.

³¹ Peeter Vihalemm, Ragne Kõuts-Klemm. Meediakasutuse muutumine: Internetiajastu saabumine. — Peeter Vihalemm, Marju Lauristin, Veronika Kalmus, Triin Vihalemm (Toim). Eesti ühiskond kiirenevas ajas. Uuringu Mina. Maailm. Meedia 2002–2014 tulemused. Tartu: Tartu Ülikooli kirjastus, 2017, lk-d 251–278.

³² Standard Eurobarometer 90, 2018: Media Use in the European Union. <https://op.europa.eu/en/publication-detail/-/publication/a575c1c9-58b6-11e8-ab41-01aa75ed71a1>; Latvijas Fakti, 2018. — Pētījums par Latvijas iedzīvotāju interesēm, dienaskārtību un uzticēšanos medijiem. [https://www.neplpadome.lv/lv/assets/documents/Petijumi/Mediju_lieto%C5%A1ana_atksaite_08.2018_%20\(002\).pdf](https://www.neplpadome.lv/lv/assets/documents/Petijumi/Mediju_lieto%C5%A1ana_atksaite_08.2018_%20(002).pdf).

³³ Standard Eurobarometer 90, 2018.

min, 2008. a 3 tundi 23 min). Sotsiaalmeedia kasutajaskond on sel perioodil rohkem kui kahekordistunud — vähemalt kord kuus sotsiaalmeediat kasutanute hulk kasvas elanikkonnas 2008. a 32%-lt 66%-le 2018. a.

Leedu elanike meediapäeva andmed võimaldavad samuti eri tüüpi meedia hõlmatus võrdlust. Päevas suurima osani jõudis 2018. a televisioon — 84% elanikkonnast, millele järgnes internet (71%), kolmandana raadio (50%) ja madalaim päevane hõlmatus oli trükimeedial (24%). Kui vaadata lähemalt seda, millega tegeletakse päeva jooksul internetis, siis on näha, et sotsiaalvõrgustikes veedetakse umbes kaks korda rohkem aega kui uudisteportaalides. Üldisemalt kaotab trükimeedia inimeste tähelepanu aasta-aastalt üha rohkem internetile, mis selgitab ka reklaamiturum muutumist.

Nii Eesti kui ka Leedu elanike meediapäeva andmed võimaldavad järeldada, et uudistemeedia jälgimine on pigem meelelahutust ja sotsiaalvõrgustikes ajaveetmist täiendav tegevus, mitte vastupidi (vt tabel 3).

Kokkuvõtvalt võib öelda, et Balti riikide elanikud on aktiivsed traditsioonilise ja digimeedia kasutajad. EL-i keskmisega võrreldes vaatavad Eesti, Läti ja Leedu elanikud vähem telerit, samas kui EL-i 28 liikmesriigiga (EL28) võrreldes on Balti riikides suurem sotsiaalmeedia kasutajate hulk, Eestis ja Lätis ka internetikasutajate osakaal. EL28 keskmisega võrreldes on lisaks Eestis ja Lätis rohkem raadiokuulajaid ning Eestis ka trükimeedia lugejaid (vt tabel 4).

Siiski erineb suurel määral see sisu, mida jälgitakse, sest auditoorium on oma konkreetsete kanalite eelistustes pigem killustunud. Eestis ja Lätis on lisaks ka erinevus venekeelse ja riigikeelse elanikkonna meediakasutuses.

	Eesti	Läti	Leedu	EL28
Lineaar-TV jälgimine	72	73	75	78
TV vaatamine internetis	11	20	14	14
Raadiokuulamine	57	57	44	46
Trükimeedia lugemine	30	15	14	26
Internetikasutus	73	73	63	66
Sotsiaalmeedia kasutus	52	55	51	43

Tabel 4. Meediakasutus Balti riikides novembris 2018 võrrelduna Euroopa Liidu 28 riigi keskmisega (% täisealisest elanikkonnast, kes kasutab meediumi iga päev või peaaegu iga päev)
Allikas: Standard Eurobarometer 90, 2018

Teiselt poolt saame järeldada, et Balti riikide meedia üks peamisi „ressursse“ on nende auditooriumid. Traditsiooniline meedia naudib endiselt üsna kõrget usaldust — võrreldes EL28 keskmisega on Eestis, Lätis ja Leedus usaldus meediakanalite vastu kõrgem (vt tabel 5). Või võime ka teistpidi öelda — siin on usaldus langenud vähem kui mujal Euroopas. Kui tõlgendada usaldust kui üht säilenõtkuse tegurit, nagu Humprecht jt³⁴ on välja pakkunud, siis on Balti riikides olukord pigem julgustav.

Säilenõtkuse seisukohast on oluline ka auditooriumide käitumine infokülluse olukorras. Meediapädevus on meediasüsteemi vastupanuvõime üks oluline osa, nagu väidavad Humprecht ja tema kolleegid.³⁵ Uuringud on näidanud, et Balti riikide elanike meediapädevus on üpris suur — Eesti asub meediapädevuse indeksis viiendal kohal 70 punktiga, Läti 17. kohal 54 punktiga ja Leedu 19. kohal 52 punktiga.³⁶ Meediapädevuse indeks liigitab Balti riigid kahte kõige meediapädevamate elanikkondadega riikide klastrisse: Eesti koos Soome, Taani, Hollandi, Rootsi, Iirimaa, Belgia ja Saksamaaga

	Leedu		Eesti	
	Hõlmatus (%)	Aeg	Hõlmatus (%)	Aeg
TV	84	3:52	82	3:36
Internet:	71	2:56	92	4:59
- uudisteportaalid,	n. a.	0:47	47	0:59
- sotsiaalmeedia,	n. a.	1:26	58	1:52
- muud tegevused	n. a.	1:12	n. a.	2:08
Raadio	50	1:32	59	2:02
Trükimeedia (ajalehed, ajakirjad)	24	0:16	29	0:23

Tabel 3. Meediatüüpide päevane hõlmatus ja ajakulu vastavale meediale (tunnid:minutid) Leedus ja Eestis 2018. a; täisealised vastajad; (n. a. — andmed puuduvad)
Allikad: Kantar TNS LT (2020); Kantar Emor (2018)

³⁴ E. Humprecht, 2020.

³⁵ *Ibid.*

³⁶ Marin Lessinski. Just Think About It: Findings of the Media Literacy Index 2019. — Policy Brief 55, November 2019. Open Society Institute Sofia. <https://osis.bg/?p=3356&fbclid=IwAR2gvob-nqrJDfjHT5QJuKtEarZtKMrHiZ7xF6XxVnN7zB0a3e6BEk2rpG4&lang=en>.

	Eesti	Läti	Leedu	EL28
Raadio	63	62	56	55
TV	66	60	57	54
Trükitud ajalehed ja ajakirjad	63	56	47	53
Online-ajalehed ja -ajakirjad	56	48	40	42
Video veebilehed ja podcast'id	27	34	37	25
Sotsiaalvõrgustikud ja suhtlusäpid	35	36	32	24

Tabel 5. Usaldus meedia vastu Balti riikides 2018. a (% vastajatest, kes usaldab või pigem usaldab vastavat meediatüüpi)
Allikas: FL464: Fake News and Disinformation Online (Euroopa Komisjon, 2018)

on esimeses klasteris, Läti ja Leedu koos Islandi, Luksemburgi, Portugali, Suurbritannia, Austria, Sloveenia, Prantsusmaa, Hispaania, Poola, Itaalia ja Tšehhi teises klasteris. Eristatud klasterid kombineerivad üsna samal moel riike, mida ka Humprecht jt meedia vastupanuvõime uuringus klasterdati, kuigi viimases ei olnud kaasatud Kesk- ja Ida-Euroopa riike.

Meediapoliitika

Euroopa riikide meediapoliitikale heidetakse ette, et see tugineb endiselt ringhäälingu ajastu maailmale.³⁷ Selles suhtes ei ole erandiks ka Balti riigid — meediat puudutava regulatsiooni üldpõhimõtted on suures osas pärit 1990ndate algusest, mil uute riikide seadused tuli harmoniseerida Euroopa Liidu seadustega, ning pärast seda on toimunud väiksemaid kohendamisi, aga mitte kannapöördeid aluspõhimõtetes. Praegusel ajal puudutab valitsusi meediakeskkonna kujundamisel kõige põletavalt küsimus riigi meediaspektori majanduslikust jätkusuutlikkusest ning selle tagamisest digitaliseerumise ja platvormistumise tingimustes nii, et ei sekkutaks erinevate pakujate elutervesse konkurentsi. Sekkumiseks oleks kasutada väga erinevaid vahendeid: meediaseadus või ajakirjandusseadus, maksupoliitika, subsideerimine ja sihttoetused või EL-i tasandi mõjutushoobade kasutamine. Balti riikides on harrastatud pigem sekkumise vältimist ja mitteproteksionistlikku poliitikat,³⁸ riike on iseloomustanud „hübridiseerumine, kommertsialiseerumine ja vaba meedia, kus majanduskasu domineerib

	Eesti	Läti	Leedu
Käibemaksumäär suuremale osale kaupadele ja teenustele	20	21	21
Trükiväljaannete (ajalehed ja ajakirjad) käibemaksumäär	9	12	5
Digimeedia toodete käibemaksumäär	20	21	21

Tabel 6. Käibemaksumäär (%) Balti riikides, 2019
Allikas: Euroopa Komisjon 2019

poliitilise üle“.³⁹ Peamiseks toetusmeetmeks on teatavad maksupoliitilised soodustused (vt tabel 6).

Euroopa Liidu raamistik võimaldaks riigil Eestis, Lätis ja Leedus meediamastiku kujundamises märksa jõulisemalt osaleda. Olulisi märke riigi rolli suurenemisest ei ole praegu siiski näha.

Lätis tajub avalikkus meediaspektori ees seisvaid väljakutseid teravalt. Läti meediapoliitika meetmed püüavad tugevdada massimeedia ja avalikkuse vastupanuvõimet valeinfole ning suurendada info-keskkonna turvalisust. Läti meediapoliitika plaanide järgi⁴⁰ on kõige olulisemad eesmärgid pakkuda mitmekesisust ja kõrge kvaliteediga professionaalset ajakirjandust, ajakirjanduse vastutuse võtmist ning meediaprofessionaalide erialase arengu võimalusi. Meediapoliitika algatusi ei saa siiski pidada edukaks selles osas, mis mõjutaks meediaregulatsioone või meediamajandust. 2016. a sõnastatud prioriteedid jäid deklaratiivseks, sest ühiskonnal ei õnnestunud regulatsiooni kaudu hoida meedia mitmekesisust ja tagada turul toimetustlikku sõltumatust. Euroopa meediapluralismi indikaatorid osutavad Läti mõdukale riskile turu paljususe vähenemiseks ning

³⁷ Robert Picard, Victor Pickard. Essential Principles for Contemporary Media and Communications Policymaking. Report. Reuters Institute for the Study of Journalism, 2017, lk 5.
<https://reutersinstitute.politics.ox.ac.uk/our-research/essential-principles-contemporary-media-and-communications-policymaking>.

³⁸ Urmas Loit. The Estonian Media Landscape. — Georgios Terzis (Toim). European Media Governance: National and Regional Dimensions. Bristol, Chicago: Intellect, 2007, lk 351–362; Ilze Šulmane. The Latvian Media Landscape. — Georgios Terzis (Toim). European Media Governance: National and Regional Dimensions. Bristol, Chicago: Intellect, 2007, lk 375–386; Audronė Nugaraitė. The Lithuanian Media Landscape. — Georgios Terzis (Toim). European Media Governance: National and Regional Dimensions. Bristol, Chicago: Intellect, 2007, lk 387–398.

³⁹ B. Dobek-Ostrowska, 2015, lk 38.

⁴⁰ Ministru Kabinets. 2016, 8th November. Par Latvijas mediju politikas pamatnostādēm 2016.–2020. gadam.
<https://likumi.lv/ta/id/286455-par-latvijas-mediju-politikas-pamatnostadnem-2016-2020-gadam>.

kõrge riskinäitajaga on kaks ülejäänud indikaatorit: omandi kontsentratsioon ning majanduslik ja omanike mõju ajakirjanduslikule sisule.⁴¹ Praeguse meediaregulatsiooni analüüs näitab, et see ei vasta kaasaegse meediamaaastiku nõuetele. Uut meediaseaduse projekti on visandatud 2017. aastast ning selle kohaselt oleks pidanud tugevdatama avaliklikku meediat — sellele püüti luua uut rahastamismudelit, eneseregulatsiooni institutsioone ning tuge innovatsioonile. Praeguseks on Läti meediapoliitika fookuses eelkõige mikrotasand (nt professionaalne ajakirjanduslik töö, eetika ja meediaprofessionaalide elukestev õpe), aga ka kesktasand (toimetustöö printsiibid ning meediapädevuse õpe koolides). Läti meediapoliitika seab ajakirjanikele ja tavakodanikele (nii õpetajatele kui ka meediakasutajatele) ebaproportsionaalselt kõrge ootuse nii neile esitatavate nõudmiste kui ka vastutuse puhul, kuid ei tegele piisavalt makrotasandi probleemidega, nagu meediaomandi kontsentreerumine, struktuuriline paljus, meediaomanike ja kasusaajate vastutus.

Leedu meediapoliitika on olnud viimasel kümnel aastal pigem ebajärjekindel. Selle raames on meediat puudutavat maksupoliitikat 2008. aastal alanud üleilmsest finantskriisist alates pidevalt vähem liberaalseks muudetud. Esmalt pandi autoriõiguste alusel töötavatele meediatöötajatele peale sotsiaalkindlustuse tasumise kohustus. Teiseks kaotati trükimeedia käibemaksusoodustus, mis oli varem 5%. Madalam maksumäär viidi uuesti sisse 2013. a ja fikseeriti 9% juures ning 2019. a alguses langetati taas 5% peale. Lõpuks, 2021. aastast viidi sisse madalam käibemaksumäär (5%) ka digitaalsetele ajalehtedele ja perioodikaväljaannetele.

2018. aastal kehtestati Leedus alkoholireklaami keeld. Enne seda hindasid meediaorganisatsioonid alkoholireklaami tuludeks ligikaudu kuus miljonit eurot ning mõnele juhtivale meediaorganisatsioonile oli see üsna suur osa nende reklaamituludest. Näiteks Leedu suuruselt teise veebilehe 15min.lt jaoks oli see nende käibest üks viiendik,⁴² mis aitas rajada uuriva ajakirjanduse üksust. Keelu tagajärjel meediaorganisatsioonide tulud vähenesid ning osa alkoholireklaami tuludest liikus üleilmsetele platvormidele ja välisomanikele. Üleilmsete platvormide Leedu turult saadavad tulud on kasvanud.

Kuigi Leedus tegutseb juba 1996. aastast sõltumatu press, raadio ja televisiooni toetamise fond (PRTSF), mis jagab riigieelarvest saadud raha meediaettevõtete hariduslikele, kultuuri- ja meediapädevuse projektidele, on fondi jagatavad summad väikesed — seda just võrdluses 2008. a majanduskriisi põhjustatud reklaamituru kadudega. 2008. aastal oli toetus 1,7 miljonit eurot, 2009. aastal 3,4 miljonit, 2010. aastal 2,2 miljonit ning aastatel 2011–2018 vahemikus 2,6 kuni 2,7 miljonit eurot. Suurem osa neist toetustest on läinud traditsioonilisele meediale.

Eestis ei ole iseseisvuse aja meediapoliitikas kanapöördeid toimunud. Mitmed eelkirjeldatud Läti ja Leedu viimaste aastate põhimõtted on siin kehtinud juba pikka aega (reklaamikeeld avaliklikus meedias, alkoholi- ja poliitilise reklaami piirangud jms), kuid valdav on siiski olnud liberaalne, turu reguleerida jättev lähenemine, kus tehtud valikud on toetanud osa ekspertide hinnangul pigem erameediaorganisatsioone. Mõned turutõrke valdkonnad, nt kultuurimeedia, on riigi ülalpidamisel — lisaks avaliklikule meediaorganisatsioonile ERR rahastab riik ka sihtasutust Kultuurileht, mis annab välja spetsiifilistele rühmadele ja valdkondadele mõeldud väljaandeid (nt kord nädalas ilmuv kultuurileht Sirp, lasteajakiri Täheke, Õpetajate Leht, noorautorite väljund Värske Rõhk jm). Üldine trükimeedia saab toetusi kaudselt — eelkõige kojukande tagamiseks. Üldiselt oodatakse, et erameedia eneseregulatsioon toimib tõhusalt ka riigi sekkumiseta. Siiski on olukord muutunud seoses globaalse meedia mõju kasvamisega Eesti turul ning uuringutes tuuakse välja, et tegemata meedia regulatsioonides muudatusi, mis mõjutaksid ka majanduskeskkonda, ei pruugi võrdsed konkurentsitingimused erinevatele toimijatele enam tagatud olla.⁴³ See omakorda mõjutab meedia mitmekesisust ja paljusust ning pikemas perspektiivis meedia võimet jätkata demokraatiat toetava rolli täitmist.

Kokkuvõtteks:

Balti riikide meedia vastupanuvõime

Oleme määratlenud meedia vastupanuvõime kui suutlikkuse toimida ka ressursside vähenemise

⁴¹ Anda Rožukalne. Media Pluralism Monitor 2018. Monitoring Media Pluralism in Europe: Application of the Media Pluralism Monitor 2017 in the European Union, FYROM, Serbia & Turkey. Country report: Latvia. Florence: CMPE, 2018.

https://cadmus.eui.eu/bitstream/handle/1814/61146/2018_Latvia_EN.pdf?sequence=1&isAllowed=y.

⁴² NS 2017. Alkoholio reklamos draudimas: gamintojai ir žiniasklaida ieško išeičių.

<https://www.delfi.lt/m360/naujausi-straipsniai/alkoholio-reklamos-draudimas-gamintojai-ir-ziniasklaida-iesko-iseiciu.d?id=76171911>.

⁴³ R. Kouts-Klemm jt, 2019.

	Eesti	Läti	Leedu
Meediaturu suurus, reklaamituru maht (2018)	Väike 105 mln eurot	Väike 90 mln eurot	Väike 120 mln eurot
Platvormidele läinud hinnanguline summa (2018)	13 mln eurot	82 mln eurot	33 mln eurot
Meedia poliitiline instrumentalisering	Keskmine	Kõrge	Keskmine/kõrge
Avaõigusliku meedia positsioon turul	Tugev (stabiilne)	Nõrk (muutuv)	Mõõdukas (tugevnev)
Pressivabadus (2019) ¹	Vaba (11. koht, langev)	Pigem vaba (24. koht, paranev)	Pigem vaba (30. koht, paranev)
Usaldus meedia vastu (2018) ²	Kõrge (stabiilne)	Kõrge (vähenev)	Keskmine (stabiilne)
Sotsiaalmeedia kasutajad, % täisealisest elanikkonnast päevas (2018, EL-i keskmine 43%)	52%	55%	51%
Meediapädevuse indeks ³	1. klaster (5. koht)	2. klaster (17. koht)	2. klaster (19. koht)
Meediapoliitika uuendamine	Puudub	Mõõdukas	Aktiivne
Säilenõtkuse hinnang ⁴	Kõrgem vastupanuvõime (vähenev)	Madalam vastupanuvõime (paranev)	Madalam vastupanuvõime (paranev)

Tabel 7. Balti riikide meedia säilenõtkuse indikaatorid

Märkused ja allikad:

¹ Reporters Without Borders, <https://rsf.org/en/ranking>

² Standard Eurobarometer 90, 2018

³ The Media Literacy Index, <https://osis.bg/?p=3356&lang=en>

⁴ Vastupanuvõime hinnangud tuginevad Humprecht'i jt 2020. a analüüsi eeskujule: 1. klaster (tugev vastupanuvõime) riikide meediat iseloomustab suur usaldus meedia vastu, tugev avaõiguslik meedia, väike fragmenteerumine; 2. klaster (polariseerunud, madalama vastupanuvõimega) meediat iseloomustab vähem professionaalne ajakirjandus, nõrgem avaõiguslik meedia ja väiksem usaldus meedia vastu.

tingimustes ning toetada usaldusväärset, läbipaistvat ja mitmekesist informatsiooni. Vaatame järgnevalt struktuuriliste ja kontekstiliste tegurite muutumise tagajärgi Balti riikide meedia vastupanuvõimele (tabel 7).

Meedia säilenõtkuse võib saavutada väga erinevate tegurite kombinatsioonis. Konkreetse riigi meedia säilenõtkus sõltub mitmest struktuursetest tegurist ning erinevatest toimijatest. Balti meediaturul võistlev tarbijate tähelepanu ja raha pärast palju erinevaid toimijaid. Konkurentsiolekord ei ole riigi seadusruumis tegutsevatele ja üleilmsel tasandil tegutsevatele ettevõtetele võrdne. Siiski on riikide meedia olukord tervikuna võttes pigem tugev tänu 1990ndatel tehtud valikute kestvale mõjule. Kõigis riikides on avaõigusliku meedia olukord traditsioonilistes meediasektorites suhteliselt hea, seevastu internetimeedia puhul tuleb nende uus roll ja innovatsioonipotentsiaal alles leida. Eesmärk oleks jõuda eluterve konkurentsini nii, et nii avaõiguslik kui ka erameedia panustaks avalikus sfääris vajaliku paljususe ja mitmekesisuse olemasolusse.

Riikide vaates eraldivõetuna on Eesti meedia vastupanuvõime tugevaimaks tugisambaks auditoorium (suur usaldus meedia vastu ja suur meediapädevus) ning avaõiguslik meedia; seevastu nõrgimad tegurid on kasvanud ohud pressivabadusele ning puudulik valmisolek tegeleda meediapoliitika kohandamisega vastavalt muutunud oludele. Vastupanuvõime säilitamiseks tuleks toimijate koostöös leida lahendused, kuidas 1) vältida ressursside kaotamist üleilmsetele platvormidele, 2) pakkuda auditooriumile innovaatilist ja atraktiivset sisu ja 3) suurendada meedia toimimise läbipaistvusest.

Lätis on meediaettevõtted alates 2008. aasta majandussurustisest otsinud uusi ärimudeleid ja sissetulekuallikaid. Hoolimata väikesest eelarvest on ka avaõiguslikul meedial õnnestunud jõuda auditooriumini ning pälvida elanikkonna usaldus. Meediaturu ülevaated osutavad tihedale konkurentsile, kasvanud kontsentreerumisele ja professionaalse ajakirjanduse mõjujõu vähenemisele. Läti meediaomanike ringist on kadunud mitu mõjukat

kodumaist omanikku ning meediakeskkonna arengut mõjutavad välisomanike tehtud otsused ja ärihuvid. Läti meediapoliitika ei tegele meedia-regulatsiooni korrastamisega ja meediakeskkonna kommertsialiseerumise vähendamisega. Professionaalsuse, vastutuse ja kvaliteedi ootused pannakse ajakirjanike õlgadele. Tulemuseks on suletud ring, kus mitmed meediakeskkonna protsessid (ärimudeli muutumine, meediakasutuse muutused, meedia tööturu ebastabiilsus, platvormistumine jt) mõjutavad ebasoodsalt ajakirjanike töötingimusi, kuid poliitikameetmed ei hõlma ajakirjanike kõrval teisi meediakeskkonda kujundavaid toimijaid ja tegureid.

Leedu meediasüsteem on samuti pigem säilenõtk, kuigi osa selle sektoreid vajab suuremat tähelepanu. Leedu avaõiguslik meedia võistleb erameediaga televisiooni-, raadio- ja internetiturul. Reklaami edastamisest loobumine LRT tele- ja

raadiokanalites pakkus erameediale täiendava sisetuleku võimalust. Lisaks on LRT viimastel aastatel suurenenud rahastamine pakkunud täiendavaid võimalusi tootmisfirmadele kõrgekvaliteedilise audiovisuaalse produktsiooni tootmiseks ning levitamiseks. Siiski ei ole otsesed ja kaudsed toetused erameediale piisavad, tagamaks nende elujõulisust üleilmsele konkurentsile avatud maailmas. Samal ajal on kasvanud oht, et suureneb poliitiline mõju meediale (seda just kohaliku meedia puhul). Selles olukorras mängib Leedu avaõiguslik meedia olulist rolli tasakaalustaja ning kvaliteetsisu pakkujana.

Kõigis kolmes riigis on siiski aktuaalne risk, et kui ressursid Balti riikide meediaturgudel edaspidigi vähenevad, ei ole kodumaine meedia enam võimeline looma atraktiivset ja ühiskondlikult olulist kvaliteetsisu, mis toetaks elanikkonna informeeritust ja kultuurilist jätkusuutlikkust.

Baltimaad kiirenenud kommunikatsiooni ajastul: ümberkujunevad meedia ökosüsteemid

Auksė Balčytienė, Kristina Juraitė
Tõlkinud Ilmar Anvelt

Muutuvad Balti meedia ökosüsteemid

Peamistes akadeemilistes analüüsid iseloomustatakse Baltimaad kui eliidile orienteeritud demokraatiad, kus kodanike kaasatus avalikesse ja poliitilistesse protsessidesse on võrdlemisi vähene.¹ Rahvas üldiselt täidab oma rolli kodanikena valimiste ajal, hääletades ühe või teise partei poolt. Valimiste vahel ei ole kodanikel peaaegu mingit kontrolli valitud poliitikute üle, kuid meedia toimib sel ajal institutsioonina, mis üritab poliitikutid kontrollida. Teine eliidile orienteeritud demokraatia iseloomulik joon on ühiskonna suhteliselt vähene poliitiline teadlikkus. Rahval on tõesti raske massiliselt osa võtta poliitilisest diskursusest ja kontrollida poliitikutid, kui neil ei ole piisavalt teadmisi demokraatia mängureeglite või laiematest ühiskondlikest probleemidest. Baltimaades seostatakse demokraatiat sageli majandusliku õitsengu ja sotsiaalmajandusliku stabiilsusega ning rahva kaasatust küsimustesse, mis neid otseselt ei puuduta, ei peeta paljudel juhtudel tähtsaks.²

Seega küsimus, mida tahaksime siin küsida, tuleks formuleerida järgmiselt: mida kõnelevad

demokratiseerimise (või vastupidi — demokraatia vähenemise) trendid selles idapoolse Kesk-Euroopa osas autoritaarsuse pärandist, püsivatest konfliktidest erinevate poliitiliste kujutelmade vahel, tähenduslikest erinevustest, lootustest ja muutuvatest väärtussüsteemidest tänapäeva ühiskondades?

Ses suhtes tuleb erilist tähelepanu pöörata meedia toimimisele. Nagu täheldame, seisab uudismeedia kõigis Euroopa riikides (kaasa arvatud kolmes Balti riigis) silmitsi samade probleemidega (jätkusuutlike ärimudelite otsimine, väärinfoga võitlemine, kommunikatsiooniõiguste ja väljendusvabaduse tagamine jne), sest intensiivistuva platvormidele ülemineku tõttu³ muutub uudiste levitamine ja kogumine üha globaalsemaks ja rahvusvaheliseks koos kasvava fookusega tänapäeva kommunikatsioonipraktikate personaliseerumisele.⁴

Kolmekümneaastane demokraatlike muudatuste ajalugu Balti regioonis näitab, et Balti meedia reageerimine demokraatia vajadustele ja nõuetele on olnud üsna ambivalentne — kõigis Balti riikides on meedia harva funktsioneerinud puhta ja tegeliku kaasaaitajana demokraatia vajadustele ja avaliku hüve ideaalidele. Avalikkuse pettumust

Lühendatud tõlge Auksė Balčytienė ja Kristina Juraitė artiklist "Baltic Countries in the Era of Accelerated Communication: Reconfiguring Media Ecosystems and Civic Agency", mis on ilmunas ajakirjas *Journal of Baltic Studies*.

¹ Kjetil Duvold, Sten Berglund, Joakim Ekman. *Political Culture in the Baltic States: Between National and European Integration*. Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2020.

² Duvold *et al.*, 2020.

³ Jose van Dijck, Thomas Poell, Martijn de Waal. *The Platform Society: Public Values in a Connective World*. Oxford: Oxford University Press, 2018; Indrek Ibrus, Ulrike Rohn. *Small Size Matters: Audiovisual Media Industries around the Baltic Sea*. — Indrek Ibrus. (Toim) *Emergence of Cross-innovation Systems*. Bingley: Emerald Publishing, 2019, lk-d 41–58.

⁴ Terje Rasmussen. *Internet-based Media, Europe and the Political Public Sphere*. — *Media, Culture & Society*, 2013, Vol. 35, nr 1, lk-d 97–104.

demokraatia üldises funktsioneerimises on põhjustanud ka meedia ja poliitika kasvava kommertsialiseerumise ja turule orienteerumise omavahel seotud protsessid, nagu on näha strateegilise poliitilise kommunikatsiooni ning polariseeritud ja populistliku varjundiga ajakirjanduse tekkimisest, mida võib märgata Lätis ja Leedus. Neid trende on kinnitanud samasugused kogemused teistes nooremates Euroopa demokraatides, näiteks Tšehhis ja Sloveenias, mis näitab, et avalikkuse usaldus demokraatia vastu ja demokraatia kvaliteet vähenevad, kui meedia liigub järk-järgult poliitilise ja majandusliku võimujagamise ning klientide instrumendiks muutumise teele (või tõmbavad teda sellele konkureerivad huvid).⁵

Nagu näha tabelist 1, võib kolmes Balti riigis näha aastatel 2018–2019 üldisi trende, nagu nihkumine demokraatlikumate ja pluralistlikumate ühiskondade poole, mida näitavad poliitiliste, ühiskondlike ja meediaarengute indikaatorid. Näiteks on vabaks hinnatud demokraatia ja meedia tegevus jäänud suhteliselt stabiilseks hoolimata poliitilisest, majanduslikest ja sotsiaalsetest muutustest igas riigis. Teised tähtsad näitajad, nagu sotsiaalne kapital ja korruptsiooni tajumise tase, on viimastel aastatel paranenud. Väga konkurentsitihedad Balti meediaturul on seisnud silmitsi ka mitmesuguste poliitiliste, majanduslike ja tehniliste raskustega. Andmed näitavad muutuvaid tarbimisharjumusi, sealhulgas traditsioonilise meedia kasutajaskonna langust ja liikumist internetimeedia, kaasa arvatud sotsiaalvõrgustike ja netiuudiste tarbimise suunas.

Kõiki asjaolusid arvestades tõestavad need andmed ja hinnangud, et isegi väikseimates riikides, kus globaliseerumise ja digitaliseerumise tagajärjed peaksid olema väga sarnased, võib ilmned kultuuriline mitmekesisus nende muudatuste käsitlestes selles mõttes, millised meedia liigid domineerivad ja milliseid institutsioone usaldatakse. Näiteks on Eestis ajalehed säilitanud oma lugejaskonna ajalooliste traditsioonide ja avalikkuse usalduse tõttu, samas kui Lätis ja Leedus on trükimeedia turg kokku tõmbunud.⁶ Digitaalsete muudatuste tõttu on Balti meediaauditooriumile

saanud kättesaadavaks uued meediakanalid, mis on muutnud selle valivamaks ja fragmenteeritumaks. Elustiilid ning meediatarbimisharjumused nihkuvad selle poole, et eelistatakse internetimeediat, kaasa arvatud netiuudised ja sotsiaalvõrgustikud (vt tabel 1).

Nagu näha, on kõigis kolmes riigis meedia ja demokraatia funktsioneerimisele ühiseks piiranguks just turu suurus. Vaatamata paranematele makromajanduslikele näitajatele kõigis kolmes Balti riigis (nt kasvav SKP ja meedia reklaamiturg) jäävad meediakanalid finantsiliselt ebakindlaks ja haavatavaks. See ei mõjuta mitte ainult igapäevast demokraatiat ja ühiskondlikku elu igas riigis, vaid ka majanduslikke otsuseid, mida meediakanalid ja uudistetoimetused peavad tegema, samuti ajakirjanduse professionaalsust. Ajakirjaniku elukutse on nõrgalt institutsionaliseeritud,⁷ kutseorganisatsioonid enamasti nõrgad ja ajakirjanikud tegutsevad omaette, mis omakorda toob kaasa suurema vajaduse tihedamateks sidemeteks poliitiliste või ärihuvidega kõigis neis riikides.

Muutuvas meediakeskkonnas navigeerides on vaja pöörata erilist tähelepanu eksisteerivatele sotsiaalsetele riskidele ja pikaajalistele ühiskondlikele arengutele. Tabelis 1 esitatud andmed tõestavad, et Balti riikide ühiskonnad on võidelnud kasvava sotsiaalse polariseerumisega, elanikkonna vananemisega, suureneva sissetulekute ebavõrdsusega (eriti Leedus ja Lätis) ning kõrge migratsioonitasemega (eriti Leedus).⁸ Ka usaldus poliitiliste institutsioonide ja õigussüsteemi vastu on Eestis suurem kui Lätis ja Leedus ning see korreleerub ka kõrgema korruptsiooniteadlikkusega. Need trendid on olulised meedia arengu ja demokraatia funktsioneerimise sotsio-kultuurilise konteksti jälgimiseks ja mõistmiseks.

Kommunikatsiooniviisid ja demokraatlik dialoog Balti riikides

Ülesanne anda süstemaatiline ülevaade meedia tegelikust olukorrast ja muudatuste sotsiokultuurilistest tagajärgedest kolmes riigis ei ole tõesti kerge. Meedia ja ühiskonna muutumisest on kolme

⁵ Václav Štetka. The Rise of Oligarchs as Media Owners. — Jan Zielonka. (Toim) Media and Politics in New Democracies: Europe in a Comparative Perspective. Oxford: Oxford University Press, 2015, lk-d 181–197.

⁶ Džina Donauskaitė, Madara Fridrihsone, Marju Himma-Kadakas, Aija Krūtaine, Alina Lastovska. Baltic Media Health Check 2018–2019. Protecting Media Freedom. Riga, Tallinn, Vilnius: The Baltic Center for Investigative Journalism, 2019. <https://www.sseriga.edu/sites/default/files/inline-files/Baltic%20Media%20Health%20Check%202018-2019.pdf>.

⁷ Stanisław Mocek. Journalists as Critical Change Agents and Popular Disseminators. — Jan Zielonka. (Toim) Media and Politics in New Democracies: Europe in a Comparative Perspective. Oxford: Oxford University Press, 2015, lk-d 181–197.

⁸ Justinas Mickus, Piret Kuusik. The Baltic Risk Landscape. Assessment of Risks and Trends Facing the Baltic Region. Vilnius: Vilnius Institute for Policy Analysis, 2019.

Tabel 1. Meedia ja demokratiseerumise
näitajad Balti riikides 2018–2019

	EESTI	LÄTI	LEEDU
ÜLDISED NÄITAJAD			
Rahvaarv (Eurostat 2019)	1,32 miljonit	1,92 miljonit	2,79 miljonit
Peamised keelelised ja rahvusühkjad (2019)	69% eestlased, 25% venelased, 3% ukrainlased ja valgevenelased, 3% teised rahvused	62% lätlased, 25% venelased, 3% valgevenelased, 2% ukrainlased, 2% poolakad, 5% teised rahvused	86% leedulased, 6% poolakad, 6% venelased, 3% teised rahvused
SKP inimese kohta (Eurostat, 2019)	15 700 eurot	12 500 eurot	13 900 eurot
POLIITILISE JA ÜHISKONDLIKU ELU NÄITAJAD			
Valijate osavõtt viimastest parlamendivalimistest (IDEA)	64% (2019)	55% (2018)	51% (2016)
Usaldus poliitiliste institutsioonide vastu (Standard Eurobarometer 91, 2019)	43% parlament, 46% valitsus, 20% parteid	21% parlament, 31% valitsus, 8% parteid	20% parlament, 46% valitsus, 14% parteid
Poliitika huvi indeks (Standard Eurobarometer 91, 2019)	15% tugev, 59% keskmine, 12% madal, 14% huvi puudub	12% tugev, 50% keskmine, 22% madal, 16% huvi puudub	17% tugev, 52% keskmine, 13% madal, 18% huvi puudub
Sotsiaalse kapitali indeks (Maaimapank, 2019) ¹	68 (60 2018)	112 (101 2018)	97 (124 2018)
Korruptsiooniindeks (Transparency International, 2019) ²	74 (73 2018)	56 (58 2018)	60 (59 2018)
MEEDIAKULTUURI JA MEEDIATUURI NÄITAJAD			
Meediakirjaoskuse indeks (OSI, 2019) ³	70 (69 2018)	54 (56 2018)	52 (54 2018)
Meedia usaldamise indeks (Standard Eurobarometer 92, 2019)	26% kõrge usaldus 43% keskmine usaldus 31% madal usaldus või usaldus puudub	21% kõrge usaldus 49% keskmine usaldus 30% madal usaldus või usaldus puudub	28% kõrge usaldus 37% keskmine usaldus 35% madal usaldus või usaldus puudub
Igapäevane meedia-kasutus (Standard Eurobarometer 92, 2019)	69% vaatab telerit 57% kuulab raadiot 31% loeb trükiajakirjandust 76% kasutab internetti 55% kasutab sotsiaalvõrgustikke	69% vaatab telerit 53% kuulab raadiot 14% loeb trükiajakirjandust 73% kasutab internetti 55% kasutab sotsiaalvõrgustikke	75% vaatab telerit 44% kuulab raadiot 17% loeb trükiajakirjandust 68% kasutab internetti 57% kasutab sotsiaalvõrgustikke
Netiuudiste lugemine (Eurostat, 2019)	89%	78%	91%
Meedia reklaamiturg (Kantar, 2018)	104,3 miljonit eurot	85,2 miljonit eurot	116 miljonit eurot
MEEDIA JA DEMOKRAATIA TOIMIMISE NÄITAJAD			
Globaalne vabadusindeks (Freedom House, 2019) ⁴	94 (94 2018)	89 (87 2018)	91 (91 2018)
Maailma pressivabaduse indeks (Reporters Without Borders, 2019) ⁵	11 (12 2018)	24 (24 2018)	30 (36 2018)

Märkused:

¹ Hinnangud ulatuvad 1-st 139-ni, kusjuures kõrgeim hinnang sotsiaalsele kapitalile on 1.

² Hinnangud ulatuvad 1-st 100-ni, kõrgeim hinnang 100 näitab, et riigis korruptsiooni ei ole.

³ Hinnangud ulatuvad 1-st 100-ni, kõrgeim hinnang 100 näitab meediakirjaoskuse kõrgeimat taset.

⁴ Hinnangud ulatuvad 1-st 100-ni, kõrgeim hinnang demokraatiale ja inimeste vabadusele riigis on 100.

⁵ Hinnangud ulatuvad 0-st 100-ni, parim võimalik hinnang on 0 ja halvim 100.

aastakümne jooksul avaldatud palju käsitusi, mis kõik kinnitavad, et lisaks maadevahelistele erinevustele võib neis leida ka sarnaseid suundumusi.⁹

Käesolevas uuringus oleme defineerinud erinevusi kui kestvaid riske ja arutleme meedia olukorra üle kolmes riigis konkreetsetes poliitilis-majanduslikes ja sotsiaalsetes kontekstides määratletud riskide kaudu.

Selleks otstarbeks kasutame Meedia Pluralismi Monitori (MPM), mis uurib kriitiliselt nelja laia faktorit — õiguslikku, poliitilist, turunduslikku ja sotsiaalset —, et määratleda riskid meedia pluralismile. Kõigis kolmes riigis avalduvate trendide täpsem analüüs võimaldab süstemaatilist ülevaadet üldiste meedia ja demokratiseerimise trendide kohta regioonis. Lähem vaade riigisisestele hinnangutele toob esile ka kultuurilisi erijooni.

[---]

Üks tendents, mida võib selgesti näha kõigis kolmes riigis, on formuleeritud kui risk, mis on seotud turu piiratud mitmekesisusega. Võib oletada, et see tuleneb sellistest üsna objektiivsetest tingimustest nagu turu suurus. Nagu teame, on väiksel, keeleliselt piiratud meediaturul oma erijooned. Viimastel aastakümnetel pole Balti meediat tabanud olulised raskused mitte ainult üleilmse majanduskriisi tõttu, vaid lisaks sellele on põhjusteks olnud ka meedia kontsentratsiooni ja konkurentsi reguleerimatus, äri- ja omanike mõju toimetuste loodud sisule ning meediaomandi läbipaistmatus. Nagu näha, on ohud meediaturu mitmekesisusele aja jooksul kõigis Balti riikides püsinud ja isegi veidi suurenenud ning jäävad selgelt peamiseks riskifaktoriks ka tulevikus. Ka on ilmne, et digirevolutsiooni mõjud, nagu globaalsete platvormide mõju kohalikule sisule jne, on teine faktor, mis olukorda veelgi halvendab.

Kolme riigi meedia ökosüsteemid on sarnased selle poolest, et meedia poliitiline sõltumatus on jäänud suhteliselt tagasihoidlikuks riskiks.

Peamisteks muredeks on siin toimetuse autonoomia puudumine ning kasvav kaudne poliitiline surve ja kontroll meediakanalite üle, kaasa arvatud avaõiguslikud ringhäälingud.¹⁰

Teine tähtis riskide valdkond Balti meedia pluralismile on ühiskonna kaasatus. Põhinedes meedia kättesaadavuse mõõtmistel mitmesugustes sotsiaalsetes ja kultuurilistes gruppides, sealhulgas naiste, rahvusvähemuste, kohalike kogukondade ja puuetega inimeste hulgas, hõlmab see valdkond ka meediakirjaoskust kui eeltingimust meedia efektiivseks kasutamiseks ja seetõttu meediapluralismi tähtsat elementi. Vaatamata avalikkuse kasvavale tähelepanule ja mitmesugustele meediapoliitika tasemel rakendatud meetmetele jääb meediakirjaoskus tõsiseks mureks, sest süstemaatilisem ja põhjalikum lähenemine meediakirjaoskusele puudub.

Üks vähestest valdkondadest, kus riskihinnang kõigis kolmes riigis on tagasihoidlik, on meedia-vabaduse ja -pluralismi kaitse, mille alla kuulub eneseväljendus- ja informatsioonivabaduse põhi-seaduslik kaitse, meediaasutuste sõltumatus, ajakirjanduslike standardite kaitse ja meedia universaalne kättesaadavus. Piiratud riski selles valdkonnas võib näha kui tunnistust efektiivsest demokraatlikust institutsionaliseeritusest.

Seega pluralismi seisukohalt piiravad [---] diskursiivset välja Balti riikides kõige enam majanduslikud põhjused. Eelnimetatud riskid on praeguseks ilmselt kestnud juba aastaid. Ka kiire digitaliseerimine ja selle tagajärjed ei kõrvalda, vaid pigem suurendavad neid.

Nagu juba mainitud, on meedia loonud ja käigus hoidnud inforuume, millel on loomulik kalduvus toimida virtuaalsete kujuteldavate ruumidena, mis väljendavad ja säilitavad inimeste vajadusi sotsiaalse läheduse ja kollektiivse mälu järele. Kuigi uurijad on rääkinud meedia toetatavatest „kujuteldavatest kogukondadest“ või „huvigruppidest“, mis on olulised demokraatlikuks tähendusloomeks,¹¹

⁹ Aukšė Balčytienė, Epp Lauk. Media Transformations: The Post-Transition Lessons in Lithuania and Estonia. — Informacijos Mokslai, 2005, Vol. 33, lk-d 96–109; Peeter Vihalemm. (Toim) Baltic Media in Transition. Tartu: Tartu University Press, 2002; Peeter Vihalemm, Marju Lauristin, Ragne Kõuts. Trends in Estonian Media Landscape in 2000–2012. — Media Transformations, 2012, Vol. 6, lk-d 12–63; Aukšė Balčytienė. Culture as a Guide in Theoretical Explorations of Baltic Media. — Daniel C. Hallin, Paolo Mancini. (Toim) Comparing Media Systems beyond the Western World. Cambridge: Cambridge University Press, 2012, lk-d 51–72; Deimantas Jastramskis, Anda Rožukalnė, Andres Jõesaar. Media Concentration in the Baltic States (2000–2014). — Informacijos Mokslai, 2017, Vol. 77, lk-d 26–48; Indrek Ibrus, Ulrike Rohn. Small Size Matters: Audiovisual Media Industries around the Baltic Sea. — Indrek Ibrus. (Toim) Emergence of Cross-innovation Systems. Bingley: Emerald Publishing, 2019, lk-d 41–58.

¹⁰ Ragne Kõuts-Klemm, Halliki Harro-Loit, Indrek Ibrus, Signe Ivask, Marten Juurik, Andres Jõesaar, Madis Järvekülg *et al.* Meediapoliitika olukorra ja arengusuundade uuring [Study on the State of Affairs and Development Trends of Media Policy]. Tartu–Tallinn: Eesti Kultuurkapital, 2019. https://www.kul.ee/sites/kulminn/files/2019_meediapoliitika_olukord_arengusuunad_aruanne.pdf.

¹¹ Daniel C. Hallin, Paolo Mancini. Comparing Media Systems: Three Models of Media and Politics. Cambridge: Cambridge University Press, 2004.

on ainult mõned neist¹² vaadelnud subjektiivseid aspekte (nagu individuaalsed kaasamisvõimed, enesekindlus ja isikutevaheline usaldus) raamistikuna, mille taustal suhtlejate tegevust tuleks analüüsida.

[---]

Diskussioon

[---]

Kuigi kolme Balti riigi inimesed kasutavad üldiselt aktiivselt meediat ning info- ja kommunikatsiooni tehnoloogiat ning pääsevad ligi infole loendamatu- tes meediakanalites, on nende poliitilised valikud demokraatia normatiivsest vaatepunktist küsita- vad ja mõju demokraatlikule elulaadile üsna vas- tuoluline. [---]

Kuigi üldisi riske pidevalt arenevatele vahenda- tud kommunikatsiooni ökosüsteemidele hinnatakse kolmes Balti riigis tagasihoidlikeks, on kõige tavali- semad trendid kõigis kolmes riigis meediaomandi suurenev kontsentratsioon, kasvav rivaliteet mee- diakanalite vahel, avalikkuse jätkuv killustumine ja vähenev usaldus institutsioonide vastu. Neid puudusi võib defineerida kui püsivaid ühiskond- lik-poliitilisi tingimusi, sest nende põhjusteks on

meedia kontsentratsiooni ja meedia omandi läbi- paistvuse vähene reguleeritus, kaudne poliitiline kontroll meediakanalite üle, alaarenenud meedia- kirjaoskus ning piiratud toetus regionaalsele ja kogukonnameediale.

Demokraatiat tuleb esmajoones vaadelda kui avalikel suhetel põhinevat ja diskursiivset, seega kui kommunikatiivset nähtust. Demokraatiad vajavad sellele häälestatud inimesi, õnnelikku ühiskonda ehitavad vabad ja usaldavad kodanikud. See oli meie artikli keskne idee ja sellest lähtudes püstita- sime teesi, et pluralistlik meedia kui ühiskondlike dialoogide vahendaja on demokraatliku kommu- nikatsioonikultuuri ja kodanike osaluse arenguks kriitilise tähtsusega.

Et edasi arendada meie arusaama ümberkuju- nevate meedia ökosüsteemide vabastavast ja demo- kraatlikust potentsiaalist, on vaja sünergilist vaadet nii individuaalse kui ka strukturealse tasandi ise- ärasustele. [---] Uued uuringud ja tegevuskavad, löi- mides normatiivseid ja empiirilisi teadmisi, peaksid esile tõstma meedia rolli kodanikuaktiivsuse aren- gus ja kaasamises kui demokraatliku valitsemise põhielementides.

¹² Peter Dahlgren. *The Political Web: Media, Participation and Alternative Democracy*. Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2013; Henry Jenkins, Neil Andersen. Henry Jenkins Interviewed by Neil Andersen. — *The Journal of Media Literacy*, 2017, Vol. 64, nr 1–2, lk-d 4–11; Paul Mihailidis. *Civic Media Literacies: Re-Imagining Human Connection in an Age of Digital Abundance*. London, New York: Routledge, 2018.

AUTORIÕIGUS

Autoriõiguse kaks palet.

Autoriõigus ajakirjanduses — kirjasõna ja reaalsus

Helle Tiikmaa

Mida on kuulda?

Kui ühte lausesse pannakse ajakirjandus, autoriõigus ja selle kaitse, siis enamasti peetakse silmas vaid teoste kasutamist ajakirjanduses ja nende autoriõiguste kaitset. Kuigi see on oluline ja oma probleemidega teema, on see siiski vaid autoriõiguse ajakirjandusest väljapoole pööratud pale. On ka teine, sissepoole pööratud pale, mis puudutab seda, mida tehakse ajakirjanikule endale kui loojale. Sellest teisest rääkides tuleb aga tihti vastuseks – mis neist õigustest, mis kaitse? Ma annan ju kõik oma õigused ära tööandjale, väljaandjale, kanalile, meediamajale. Olen kohanud veelgi äärmuslikumat arvamust, et ajakirjanik ei olegi autor, mis õigustest siin rääkida. Ei ole autor, sest tal on ju tööleping. Või ei ole autor, sest ei ole ju tegemist kauni kunstiga, vaid ajakirjandusega, millele igaüks võib küüned taha ajada. Või siis on küll autor, aga mitte õigustega, sest tegemist on ju ikkagi ajakirjandusega. Et ajakirjanduslik teos kuulub tegelikult näiteks päevalehele või kanalile, kus see avaldati.

Õiguste aluseks on seadus, selle lugemine aga kunst omaette. Järjekordne katse ajakirjanike ning autoriõiguse vahekordi selgitada sai tehtud möödunud aasta septembris EAAS-i koosolekul teoreetikuist ja praktikuist juristide toel. Koosolekul osalesid ettekannetega kolm asjatundjat:

- Kärt Nemvalts, justiitsministeeriumi õiguspoliitika osakonna intellektuaalse omandi ja konkurentsioiguse talituse nõunik;

- Peeter Mõtsküla, Triniti büroo advokaat ja Tartu ülikooli intellektuaalomandi õppejõud;
- Liina Sulg, ERR-i õigus- ja teabehaldusosakonna juhataja.

Seaduse selgroog

Autoriõiguse seadus (AõS) on Eestis üks vanemaid ja seni täieliku uuenduskuurita. Juba 1992. aasta detsembris kehtima hakanud autoriõigus on üks varasemaid reguleeritud valdkondi taasiseseisvunud vabariigis. Tegemist on ka esimese päris oma autoriõiguse seadusega Eestis. Varem on meil kehtinud teiste (Tsaari-Venemaa, Nõukogude Liidu) tehtud seadused. Loomulikult on seda seadust aastate jooksul enam kui 30 korral täiendatud, kohendatud, parandatud. Seadusesse on praeguseks üle võetud 12 Euroopa Liidu direktiivi ja kaks määrust, kaheksa rahvusvahelist lepingut ja konventsiooni.¹ Kõik see lappimine ja lisamine on ekspertide hinnangul muutnud teksti raskesti loetavaks.² 2006. aastal avaldas õigusteadlane Heiki Pisuke arvamust, et ammu oleks aeg seadus uueks ja moodsaks kirjutada:

Selleks on aga vaja poliitilist tahet, kultuuriministeeriumi aktiivset asjaajamist ja piisavalt raha. Head seadust ei saa ilma sellesse ja selle mõjude analüüsi investeerimata.³

Inspireeritud EAAS-i koosolekust 18. septembril 2020.

¹ Ettekande pidamise ajal viimase kahe direktiivi ülevõtmise protsess alles käis, kuid muutused kinnitati detsembris ja need hakkasid kehtima 1. aprillil 2021.

² Vt näiteks Eeva Mägi. Autor peab end aktiivselt kehtestama. — Sirp 6.02.2015; Kärt Nemvalts. Mõningaid autoriõiguse seaduse ajakohastamise aspekte: teose vaba kasutamise regulatsioon. — Juridica VII. Tartu: Sihtasutus Iuridicum, 2012.

³ Heiki Pisuke. Viis valemüüti autoriõiguse kohta. — Sirp 24.11.2006, <https://sirp.ee/s1-artiklid/c9-sotsiaalia/viis-valem-ti-autori-iguse-kohta/>.

Tänaseks on muutunud see, et kultuuriministeeriumi asemel tegeleb autoriõigustega justiitsministeerium, kuid kehtib siiski sama seadus.

Seaduse eesmärk on kahepalgeline — tagada kultuuri järjepidevus ja kultuurisaavutuste kaitse, aga ka luua raam loodavate teoste kasutamiseks. Ehk siis teisisõnu luua *win-win* olukord, kus kasutajad on saanud teose ning autorid tasu. Justiitsministeeriumi nõuniku Kärt Nemvaltsi sõnul on seaduse keskne objekt just autor. Ja seadus sätestab:

- kirjandus-, kunsti- ja teadusteoste autoritele spetsiifilise õiguse (autoriõiguse), kaitse oma loometöö tulemustele;
- isikute ringi, kes võivad omandada õigusi autori poolt loodud kirjandus-, kunsti- ja teadusteostele, ning nende isikute õigused;
- õigused teoste esitajatele, fonogrammitootjatele ning televisiooni- ja raadioteenuse osutajatele (autoriõigusega kaasnevad õigused);
- andmebaasi tegija õigused, teostamise tingimused ja kaitse;
- filmi esmasalvestuse tootja ning teiste käesolevas seaduses nimetatud isikute autoriõigusega kaasnevad õigused.⁴

Seaduse § 28 sedastab, et teose autoriks on füüsiline isik või füüsilised isikud, kes on selle teose loonud, ja § 4 paneb paika, et autoriõigus tekib kirjandus-, kunsti- ja teadusteostele, mis on originaalsed ja mahuvad kindlate liikide alla.⁵ Looduks tunnistab seadus teose, kui sellel on mingi vorm, mida saab käega katsuda, silmaga vaadata, kõrvaga kuulda, aga ka uuesti edastada, paljundada või fikseerida.⁶ Samas võib teos olla nii avalikkusele/üldsusele kättesaadav või peidetud sahtlipõhja, kõrge kultuuriväärtusega või tähtsusetu kribu-krahu.⁷ Peeter Mõtsküla sõnul:

Autoriõigus on selline tore õigus, mis tekib ilma mingisuguse täiendava pingutusega. Kui loote asja, mis kvalifitseerub autoriõiguse seaduse mõistes teoseks, siis selle teose loomise hetkel on teil autoriõigus tekkinud.

Teoste nimekiri loetleb kahekümne punkti all mitmesuguseid nimetusi, kuid ei ammenda Kärt Nemvaltsi hinnangul siiski veel kõiki võimalusi. Olekski ebareaalne tahta kõiki võimalikke teose formaate, praeguseid ja tulevase, ühte seadusepügalasse mahutada, ja õnneks pole seadusandja seda ka üritanud. § 4 kolmanda punkti nimekirjas leiduvad näiteks publitsistika kirjalikud teosed, populaarteaduslikud teosed (artiklid), mitmesugused suulised teosed, stsenaariumid, audiovisuaalsed teosed,⁸ fotograafiateosed ja nende analoogid, arvamused ja retsensioonid, teoste tõlked ja kohandused, teostekogumikud ja informatsioonikogumikud.⁹ Viimane nimetus loetelus on „muud teosed“, mis jätab ukse lahti.¹⁰ Või praokile, sest järgmises paragrahvis loetakse neid, mida ei kaitsta: ideed, teooriad, rahvalooming — ja mis ajakirjanduse puhul on kõige olulisem — päevauudised ja faktid.¹¹ Selle juurde tuleme hiljem tagasi.

Minu, tema ja nende õigus

Kaks palet on seaduses ka õigustel, mis autorile kuuluvad, jagunedes proosaliselt isiklikeks ja varalisteks.¹²

Isiklike õigusi on nimetatud üheksa, mis Kärt Nemvaltsi sõnul on üks pikimaid katalooge taolisest maailmas. Autoril on õigus:

- autorsusele ehk olla tunnustatud kui teose looja;
- autorinimele ehk ise valida, kas olla kodanikunimega, autorimärgiga, varjunimega või hoopis nimetuna;
- teose puutumatussele ehk otsustada, kas ja mida tohib muuta;
- lubada lisada oma teosele teiste autorite teoseid, näiteks illustratsioone või skeeme;
- oma au ja väärkuse kaitsele, mis teisisõnu on õigus vajadusel tõsta tüli vigade, moonutuste ja ka ebaausate hinnangute puhul;
- otsustada, millal teos on nii valmis, et seda võib üldsusele esitada;
- juba avaldatud teost täiendada ja parandada;

⁴ Autoriõiguse seadus, § 1 (2). Vt <https://www.riigiteataja.ee/akt/119032019055>.

⁵ Autoriõiguse seadus, § 4 (1–2).

⁶ Autoriõiguse seadus, § 7.

⁷ Autoriõiguse seadus, § 6 ja 8.

⁸ Audiovisuaalteos on täpsustatud § 33 esimeses punktis: „Audiovisuaalseks teoseks loetakse mis tahes teost, mis koosneb korrapäraselt seotud kujutistest koos neid saatvate helidega või ilma helideta, ja mis on ette nähtud näitamiseks vastavate tehniliste vahenditega (kinofilm, telefilm, videofilm jne).“

⁹ Autoriõiguse seadus, § 4 (3).

¹⁰ Autoriõigusega kaitstavate teoste alla ei kuulu tehnikavaldkonnas loodu, seda kaitstakse tööstusomandina.

¹¹ Autoriõiguse seadus, § 4 (3).

¹² Autoriõiguse seadus, § 11.

- teos kasutusest tagasi võtta;
- nõuda oma autorinime kõrvaldamist kasutatavalt teoselt.¹³

Kolme viimase punkti õiguse kasutamine tuleb autoril vajadusel küll oma isiklikust taskust kinni maksta.¹⁴ Kõik need isiklikud õigused on autori isikust lahutamatud ja seega ei saa ühtegi neist autorilt ka ära võtta, ja mis veel tähtsam, neist ei saa ka loobuda. Peeter Mõtsküla tõi välja ainsa mooduse, kuidas autor oma isiklikest õigustest vabaks saaks — see on lakata olemast. Kuigi päriselt vabaks ei tee ka surm. Siis hakkab autoriõiguste kehtivuse lõpu poole tiksuma 70-aastane tähtaeg.¹⁵

Varalised õigused, millega peaks tagatama, et autor oma teosest ka tulu saab, sama raudkindlalt autori küljes ei ole. Neid saab lepinguga üle anda täielikult või osaliselt, piiratud või piiramatuks ajaks. Mõnel juhul, näiteks otseste tööülesannete täitmisel loodud teose puhul saab füüsilisest isikust autori juriidiline tööandja need endale juba seaduses kirjapandu alusel.¹⁶ Ka varaliste õiguste nimekiri ei ole meie seaduses just lühike. Muu hulgas leiab sealt autori õiguse lubada või keelata reprodutseerimist, levitamist, töötlemist, tõlkimist, esitamist ja palju muud. Seda kõike tasusaamise eesmärgil. Ja kuigi ka üks on võitlusväljal sõdur, on ühisrinne siiski tulusam ja efektiivsem. Nii on ühiselt autorite õiguste teostajad ehk kollektiivsed esindusorganisatsioonid mitte ainult lubatud, vaid seaduses terve peatükiga ka paika pandud. Lõpuks on küsimus ju rahas, mille liikumine peab olema selge, läbipaistev ja vajadusel jälitatav, väljaselgitatav.¹⁷

Aga kuidas AÕS ja ajakirjandus omavahel kokku sobituvad? Otsesõnu on seda nimetatud vaid seaduse ühe paragrahvi ühes punktis, nagu tõi välja Peeter Mõtsküla:

§ 19 Teose vaba kasutamine teaduslikel, hariduslikel, informatsioonilistel ja õigusemõistmise eesmärkidel.

Punkt 4) päevasündmuste kajastamisel sündmuste käigus nähtud või kuulnud teose ajakirjanduses reprodutseerimine ja üldsusele suunamine motiveeritud mahus, vormis ja ulatuses, mis vastab päevasündmuste kajastamise vajadusele.

Tõsi küll, raadiot, televisiooni ja meediateenuse pakkujat nimetatakse mõnevõrra enam, kuid kui tehnilist platvormi või teoste edastamisega tegelejat (ringhäälinguorganisatsiooni, meediateenuse osutajat), kes hoolitsevad, et teosed laia auditooriumini ehk üldsuseni¹⁸ ka jõuaksid ega lauashtlitesse koptama jääks. Samas rühmas paiknevad fonogrammitootjad, filmi esmasalvestuse tootjad. Nendel on autori kõrval oma kiht õigusi, mida on nimetatud kaasnevateks õigusteks. Nii on raadio- või teleteenuse osutajal õigus keelata või lubada teose taas-esitamine, salvestamine, määrata tasumisreeglid ja seejärel lubada selle levitamine.¹⁹ Need õigused kehtivad 50 aastat ning ka neid saab üle anda ja pärida.

Väljapoole pööratud pale

Ajakirjanikule abiks mõeldud lühikäsiraamat „Ajakirjaniku õigustest ja kohustustest“ puudutab ka autoriõigusi, kuid ühes kindlas võtmes. Käsulaud number kümme ütleb, et ajakirjanik järgib autoriõigusi. Järgnevast selgub, et peamiselt peetakse silmas teiste autorite õigusi ja vaid möödaminnes ajakirjaniku enda loodu kaitset:

Meedias avaldatud sisu on üldprintsibiina kaitstud autoriõigusega. Ajakirjanikud ja meediaväljaanded, nagu ka kõik teised isikud, on kohustatud järgima artiklite ja muude materjalide avaldamisel autoriõiguse reegleid ning vältima teose autori autoriõiguste rikkumist.²⁰

Kui autoriõigusi rikutakse, kui teost loata kasutatakse, siis on kuri karjas. Mõtsküla kirjeldas oma ettekandes kaht erinevat näidet autoriõiguste rikkumiste kaasustest Eesti kohtupraktikas. Tiina

¹³ Autoriõiguse seadus, § 12 (1).

¹⁴ Autoriõiguse seadus, § 12 (2).

¹⁵ Autoriõiguse seadus, § 38.

¹⁶ Autoriõiguse seadus, § 32.

¹⁷ Autoriõiguse seadus, 9. ptk. Eestis on 12 kollektiivset esindusorganisatsiooni. Vt <http://www.autor.ee/autorioiguse-organisatsioonid-eestis/>. Spetsiaalselt ajakirjanike esindajat nende seas ei ole, kuid Eesti Ajakirjanike Liit võiks sarnaselt mõne teise loomeliiduga selle ülesande eesmärgiks võtta.

¹⁸ Üldsuseks loetakse määramata isikute ringi väljaspool perekonda ja lähimat tutvusringkonda.

¹⁹ Autoriõiguse seadus, § 73.

²⁰ Ajakirjaniku õigustest ja kohustustest: Eestis kehtivat meediaõigust tutvustav lühikäsiraamat ajakirjanikele. Re:Baltica ning Media Centre of Riga Stockholm School of Economics. Stockholm: School of Economics, lk 17. https://www.sseriga.edu/sites/default/files/inline-files/estonian_legal_guide_for_journalists_estonian.pdf.

Tammeri kaebuses Peeter Raidla ja AS-i Tänapäev vastu kohtusid isikuandmete kaitse ja autoriõiguste seadus.²¹ Tammeri väitel rikuti tema autoriõigusi, sest tema intervjuu avaldati raamatus „otsekõnena viisil, kujul ja tonaalsuses, milles see polnud antud“²². „Kostja leidis küll seda, et ajakirjanik on intervjuu autor ja ajakirjanikule antud vastused ei ole justkui autoriõigusega kaitstavaks teoseks,“ ütles Mõtsküla. Kohus tõi aga välja, et autoriõigusega on kaitstud kõik füüsilise isiku intellektuaalse loominguga originaalsed tulemused, sealhulgas ka suulised teosed, nagu kõned ja loengud. Ka neid nagu muidki teoseid võib kasutada kas autori loaga või kui loata, siis ainult vabakasutuse erandi alusel, mis reeglina eeldab korrektset autorile viitamist, selgitas Mõtsküla. Kui vabakasutuses olevat loomingut tsiteeritakse või refereeritakse, kohustab seadusepügal, et edasi antakse teose õige mõte.²³

AõS lubab autoril välja nõuda mitte ainult saamata jäänud tasu, vaid ka talle tekkinud mittevarelise kahju.²⁴ „Kohtus saab au ja väärikuse riivamisele hinnasildi külge panna,“ ütles Mõtsküla. „See tuleb kohtutel veel eraldi ära hinnata, kui suur oli konkreetse rikkumise iseloomu arvestades see äng ja hingevalu, mida autor sai teose loata kasutamise eest.“ Lihtsamini mõistetak ja hinnakirjadega seostatav varaline tasu (nt litsentsitasu) mittevarelist kahju ei sisalda.

Autoriõiguse rikkumise vabanduseks ei saa olla, et kasutaja arvas olevat teose kaitsmata. Seadus ütleb, et autor ei pea tõestama oma õigusi, vaid vastupidi — autoriõiguste puudumist peab suutma tõestada kasutaja. Ka on kasutada soovija asi selgitada välja, kes on teose autor, ja taotleda kasutusluba. Seda ka siis, kui teos on internetist leitav. Just teadmatust autoriõiguslikust kaitsest üritas väita ja

sai selle eest kohtu poolt noomitud Keskerakonnaga tihedaid sidemeid omava MTÜ Vaba Ajakirjandus väljaanne Kesknädal protsessis USA fotograafi Jill Greenbergi foto kasutamise üle.²⁵ Mõtsküla sõnul leidis kohus, et kui tegemist on professionaalse ajakirjandusväljaandjaga, siis tema hoolsuskohustus on laiem kui suvalisel koolipoisil ja ta peab teadma, et teosed on vaikimisi autoriõigusega kaitstud ehk siis seda kaitset eeldatakse. Ehk teisisõnu peab ajakirjandusorganisatsioon, olgu see suur või väike, autoriõigustega korralikumalt ümber käima ja lepinguid sõlmima.

ERR-i autoriõiguste praktikat tutvustades alustas jurist Liina Sulg oma ettekandes samuti sellest, kui suurel hulgal sõlmib ringhääling lepinguid autoritega, kes ei ole ajakirjanikud, ja kinnitas seejuures: „Iga viimane kui saade, kus on mõni teos, peab olema lepingutega kaetud.“ Ajakirjanikud, kes saateid teevad, teavad teiste autorite õigusi kaitsta, sest sel teemal neid nii koolitatakse kui ka nõustatakse.

AõS-i mõistes on autorileping või litsents autori antud luba kellelegi tema teost kasutada. Mõistagi peab seal olema selgelt kirjas, mis teost kasutatakse ja mis tingimustel, mis on lubatud ja mis mitte ning ennekõike mis tasu eest.²⁶ Ajakirjandusorganisatsioonid nagu ERR, kel tuleb palju ja erinevate autorite käest luba saada, kasutavad võimalusel raamlepinguid ja suhtlevad meelsamini kollektiivse esindusorganisatsiooniga, et ei peaks iga üksiku autoriga iga üksiku lepingupunkti üle pikki läbirääkimisi pidama. Näiteks Meediaettevõtete Liidul (varem tuntud Ajalehtede Liiduna) on Autorite Ühingu kunstiteoste kasutamise piiride, hinna ja vaidluste lahendamise kohta juba 2004. aastast hea tava ehk teineteisemõistmine.²⁷ Kõike muudugi ei ole võimalik raamlepingus ette näha,

²¹ Tiina Tammer kaebas 2015. aastal kohtusse raamatu „Enelin, tema glamuursed legendid ja skandaalid“ autori Peeter Raidla ja kirjastuse AS Tänapäev, kuna tema kinnitusele omistati temale seal tsitaate, mida ta olevat öelnud teistmoodi. 2017. aastal selgitas riigikohus, et eraeluliste andmete avaldamine olla isikuandmete kaitse seaduse rikkumine, aga samas ülekaaluka avaliku huvi puhul meedias lubatud. Tammer nõudis lisaks hüvitisele autoriõiguste rikkumise eest esialgu ka raamatu turustamise lõpetamist. Turustamise keelamise nõudest ja nõudest kirjastuse vastu ta loobus.

Vt Riigikohus saatis Tammeri hagi Raidla vastu uueks arutamiseks. 30.03.2017 ERR. <https://www.err.ee/587151/riigikohus-saatis-tammeri-hagi-raidla-vastu-ueks-arutamiseks>

²² Riigikohus saatis Tammeri hagi Raidla vastu uueks arutamiseks. 30.03.2017 ERR. <https://www.err.ee/587151/riigikohus-saatis-tammeri-hagi-raidla-vastu-ueks-arutamiseks>.

²³ Autoriõiguse seadus, § 19 (1).

²⁴ Autoriõiguse seadus, § 81⁷ (1).

²⁵ Kohtuvaidlus algas 2014. aastal, kui maailmakuulus USA portreefotograaf Jill Greenberg nõudis Keskerakonnalt ja Kesknädalalt hüvitust lehes kolm aastat varem tema loata propagandistlikel eesmärkidel kasutatud foto eest. Kesknädalas oli kasutatud Greenbergi üht lapseportreed. Ärma talu vastases kampaanias, mis viis lehe tellimishinnakirjale. Kasutamisele lisaks oli teost ka muudetud. Greenberg nõudis 57 000 eurot, Kesknädal pakkus alguses 10, siis 20 eurot. Vaidlus lõppes alles 2019. aastal kokkuleppega, kõigist nõuetest loobuti.

Vt <https://www.delfi.ee/artikkel/72643225/maailmakuulus-fotograaf-nouab-kohtus-keskerakonnalt-propaganda-tarvis-loata-kasutatud-foto-huvitamist-partei-pakkus-huvitiseks-vaid-pisku?> <https://www.pealinn.ee/newset/kesknadala-pildivaidlus-sai-lop-koikidest-nouetest-loobuti-n246170>.

²⁶ Autoriõiguse seadus, VII ptk.

²⁷ Hea tava kokkulepe kunstiteoste reprodutseerimisest ajalehtedes, <https://meediaaliit.ee/hea-tava-lepped/#1592405173043-14614c2e-63d0>.

kõik autorid ei ole kollektiivselt esindatud ja siis tuleb leida konkreetse autoriga ühine keel. Või siis jääb see leidmata.

Aga alati ei pea ajakirjandusorganisatsioon teose kasutamiseks selle autorilt luba küsima. Eespool välja toodud ajakirjandust nimetav § 19 lubab reporteril mõnd päevauudist kajastades kasutada autori teost motiveeritud mahus ja vormis. See ei kata igat ajakirjanduslikku väljundit, igat ajakirjaniku loodud teost, vaid tõepoolest ainult uudistekajastusi. Mis aga on motiveeritud maht? Eks nii palju, kui uudisele vaja. Meediaettevõtete kunstiteoste kasutamise heas tavas leidub ka tasuta kasutamise rida, tingimusega, et kunstiteos ei moodusta kujutuse ehk foto põhimotiivi.²⁸ Peeter Mõtsküla hoiatas, et kunsti kajastamisega ei mindaks üle piiri. Uudis ei ole ju kaks tundi maailmakuulsa primadonna kontserti, vaid ehk mõnikümmend sekundit selleks, et ära tunda, milline staar, kus ja millal. Sarnasele seisukohale asus ka riigikohus 2005. aastal Eesti Autorite Ühingu ja Eesti Päevalehe vaidluses fotograafide loata fotode avaldamise asjas. Kohus leidis, et päevasündmus on auditooriumi informeerimine ja sellevõrra võib teost ka kasutada, aga mitte määramatus mahus.²⁹ Nii et ei seadus ega kohus ei pane paika kindlat piiri ega saagi seda teha kasvõi juba seepärast, et võimalikke teoseid ja erinevaid kajastusviise on palju. Nii eksisteerib omajagu piiripealseid juhtumeid, kus selle tuvastamine, kelle poolel tõde parajasti on, annab Mõtsküla sõnul juristidele mõnusaasti vorsti leiva peale.

Sel tõel on veel teinegi juriidiline pale, mille üle vaielda. Kui päevauudise kajastamise ulatuses on teost lubatud kasutada autorilt luba saamata, siis ei saa autor ajakirjanikku takistada oma teosest, olgu see siis suuline, kirjalik või pildiline, uudist tegemast. Kui on olemas uudisväärtus, avalik huvi teema, sündmuse või millegi muu suhtes, peab olema ka uudis. Autoriõiguse kaitsele viidates ei saa selle eest suuri summasid sisse kasseerida.³⁰

Sissepoole pööratud pale

„Ajalehed kui põhilised meedia sisu tootjad on kogu maailmas üha enam huvitatud, et nende poolt loodud materjali kasutataks õiguspäraselt ning nende huve mitte kahjustades,“ seisab Eesti Ajalehete Liidu aastal 2000 avaldatud soovitusel autoriõiguse järgimise ja refereerimistava kohta. Kui keegi soovib ajalehes avaldatut kasutada, peab seda lubama väljaandja või peatoimetaja. Vaid autorite loast ei piisa, sest nad on loovutanud oma varalised õigused toimetusele.³¹ 2015. aastal tehtud väike küsitlus peamiste meediaorganisatsioonide seas näitas, et kõik töölepinguga ajakirjanikud loovutavad oma varalised õigused tööandjale, mõnel juhul (ERR, Ekspress Grupp) lisatakse litsents isiklike õiguste kasutamiseks. Vabakutseliste autorite puhul eelistas enamik ühekordse avaldamise litsentsilepinguid, vajadusel sõlmiti aga palgaliste töötajate omaga sarnane õiguste loovutamise leping.³²

Liina Sulg viitas oma ettekandes seadusepügalale, mis annab tööülesannete täitmisel loodud teoste varalised õigused tööandjale juhul, kui lepingus pole öeldud teisiti.³³ Enamasti ei ole. Sulg rõhutas, et ERR-il on erameediast erinevad ülesanded ja seega ka vajadused: „Meil [ERR-il] on seadusega pandud kohustus sisu luua, seda säilitada ja vahendada. Ja kui me nüüd hakkaksime kõikide autoritega, kes osalevad audiovisuaalse teose või audioteose tootmisel, vaidlema ja jätma sama teose raames mitmele autorile erinevad õigused, siis muudab see teose kasutamise võimatuks,“ ütles ta. See on oluline näiteks siis, kui telesaadet või osi sellest tahetakse avaldada ka veebis.

Samas ütles Sulg, et ega ajakirjanikud olegi väga huvitatud oma autoriõiguste üle vaidlemisest: „Nad on ERR-i patrioodid ja toodavad avalikust sisu, mida ei müüda raha eest.“ Kuna lood ja saated on mõneti piiratud keele- ja kultuuriruumiga, siis on ERR enamasti lõppedastaja ega anna tehtud teoseid edasi, vaid kasutab neid oma kanalites — raadios,

²⁸ *Ibid.*

²⁹ Vt Riigikohtu lahend piiras ajalehede pildikasutust. <https://www.aripaev.ee/uudised/2005/03/22/riigikohtu-lahend-piiras-ajalehede-pildikasutust>.

³⁰ 2019. a juunis toimus terviseameti poolt ohtlikuks tunnistatud klooriühendi MMS teemaline vestlusõhtu, mille puhul vandeadvokaat Robert Sarv saatis ajakirjanikele hoiatuse, milles 22 000-eurose trahvi ähvardusel keelati vestlusõhtul räägitut kajastada. Seepeale kinnitas vandeadvokaadid Karmen Turk ja Kaupo Lepasepp Postimehele, et sellist kajastamispiirangut ei ole ajakirjanikele võimalik seada. Robert Sarv selgitas pärast üritust, et ajakirjanik sai hoiatuskirjast valesi aru. Vt MMS-i vestlusõhtu korraldajad ähvardavad ettekannetest rääkimise korral 22 000-eurose trahviga. <https://www.postimees.ee/6699253/mmsi-vestlusõhtu-korraldajad-ahvardavad-ettekannetest-raakimise-korral-22-000-eurose-trahviga>.

³¹ Vt Soovitusel autoriõiguse järgimise ja hea refereerimistava kohta. — <https://meedialiit.ee/soovitused-autoriõiguse-jargimise-ja-hea-refereerimistava-kohta/>.

³² Helle Tiikmaa. The Author's Rights in the Estonian Journalism: Understanding, Interpretation and Practices. — Media and Communication, 2015, Vol. 2, nr 4, 2015, lk-d 111–122.

³³ Autoriõiguse seadus, § 32.

teles ja veebis, erandiks ehk mõni film. Suurem probleem on vanemate, arhiiviväärtusega saadetega. Kui Nõukogude autoriõigus seisnes pigem neist õigustest möödavaatamises, siis 1990ndatel eksisteeris küll juba Eesti oma seadus, aga selle praktiline teostamine kippus lonkama. „Otsime õiguste omajaid taga mööda maailma ja sugulaste kaudu — päris keeruline on olnud,“ selgitas Sulg.

2000–2016 Õhtulehte peatoimetanud Väino Koorberg väitis arutelu käigus üsna kindlalt, et ka erameediamajad räägivad oma töötajatele autoriõigustest. Ennekõike töölepingu sõlmimisel, kui töötaja oma varalised õigused tööandjale loovutab. Võimalusel kiputakse ka isiklike õiguste kallale. „Ma toon alati näite, et presidendi kõne autoril ei pruugi olla õigust autorsusele, sest see on presidendi kõne, mitte presidendikõne autori tekst,“ selgitas Koorberg. Mõtsküla oli teisel arvamusel. Kuigi Eestis ei ole autoriõiguse seaduses variautorsust mainitud ja seega on see keeruliselt realiseeritav, on autori isiklikud õigused võõrandamatud. „See on nagu üks häda, mis jääb sulle külge ja millest sa ei saa lahti ka siis, kui tahad. Autorina, kui olen kirjutanud kõne presidendile, saan ma presidendi kantseleiga sõlmida võlaõigusliku lepingu, milles luban mitte kunagi mitte kusagil teostada oma õigust autorsusele,“ pakkus Mõtsküla lahenduse.

Üks isiklike õiguste osa on õigus otsustada, kas ja kuidas teost muudetakse. Ajakirjandusmaailmas on see seotud toimetamise ja pealkirjastamisega. Ajalehtede Liidu 2000. aasta soovitusel autoriõiguse hea tava kohta ütlevad nii:

Seadus ei tee ajakirjandusele erandeid teose puutumatuses osas, seega lühendamised, pealkirja ja teksti muutmised (v.a ajakirjanduse spetsiifikast tingitud toimetamine) saavad toimuda vaid autori eelneval nõusolekul. Juhul, kui väljaanne on teinud nähtaval kohal vastava klausli, mis võimaldab toimetusel teha muudatusi, tähendab autori poolt kaastöö saatmine nõustumist sellise klausli tingimustega.³⁴

See näib puudutavat pigem välisautoreid, sealhulgas vabakutselisi ajakirjanikke. Kuidas on lugu toimetuste töötajatega? Meediamajadel võivad olla erinevad praktikad, arvas Sulg ja kinnitas, et ERR-is konsulteeritakse saate või ka veebiartikli autori ja/või toimetajaga, juhul kui mingil põhjusel on vaja teha muudatusi. Näiteks kui on milleski eksitud või

on probleemiks üsna rangeks krutitud isiklike andmete kaitse. Koorbergi sõnul läheb toimetaja töölepinguga ajakirjaniku isiklike õiguste kallale ehk vajadusel toimetab autori teost: „Ajakirjandus tähendab vajadust ka tekste toimetada, sest ühest küljest paneb selle kohustuse meile seadus ja teisest küljest ajakirjanduseetika koodeks, mis ütleb, et ajakirjanik vastutab oma sõnade ja loomingu eest. Aga ajakirjandusorganisatsioon kannab hoolt, et ei ilmuks ebatäpne, moonutatud või eksitav informatsioon. Siin on ühte pidi need tootmisprotsessi iseärasused, et meil ei ole pikka aega läbirääkimisi pidada autori isiklike õiguste üle — ajakirjandus on kiire töö.“

Maarja Lõhmus püstitas küsimuse, kas ajakirjanik peabki sellega leppima, et tema tööd muudetakse, sh pealkirjastatakse: „Mulle kui tsensuuriuuriiale pakub see suurt huvi — see ei ole tsenseeritud, aga muudetud, pealkirja ja kõike muud. Kas autoril on praktiliselt ikkagi õigus ja ainuõigus see algupärane tekst endale jätta? Ei saa ju olla, et ma samastun selle toimetatud tekstiga, ma neelan selle alla, pika hambaga, aga ma ei legitimeeri seda enda jaoks.“ Muutmise õigus tekitab Eesti autoriõiguses probleeme lihtsal põhjusel — see on nii isiklik kui ka varaline õigus. Ehk siis ühtaegu justkui nii võõrandamatu kui ka üleantav. Kärt Nemvalts selgitas, et sellele Eesti õiguse suhteliselt unikaalsele probleemile lahendust otsides ja ka teiste riikide praktikaid uurides sai vahe selgeks. Isiklike õiguste puhul on muutmise keelamine ja lubamine seotud autori au ja väärkusega, mida ei tohi riivata. Aga näiteks tõlkimine, stsenaariumist filmi tegemine või muu taoline on pigem varaline õigus. „Natuke skisofreeniline olukord selle muutmiseõiguse pinnalt,“ hindas Nemvalts.

Toimetamine oma ajakirjandusorganisatsiooni sees on üks asi, kuid toimetamine teiste, n-ö väliste jõudude poolt hoopis teine. Aeg pöörduda tagasi § 5 kuuenda punkti juurde. Kui päevauudise kajastamiseks on ajakirjanikel õigus kasutada teiste teoseid, siis kuidas on päevauudise kui teosega? AÕS-i § 5 punkt kuus ütleb, et päevauudis on autoriõigusega kaitsmata intellektuaalse tegevuse tulemus. Kuid see, mida päevauudis siinkohal tähistab, pole sama, mis päevauudise kajastus vabakasutuse paragrahvis. Termin pärineb Berni kirjandus- ja kunstiteoste kaitse konventsiooni artiklist 2.8:

Käesolevas konventsioonis ettenähtud kaitse ei kehti päevauudistele või mitmesugustele teistele faktidele, mis omavad vaid pressiteabelist iseloomu.³⁵

³⁴ Soovitusel autoriõiguse järgimise ja hea refereerimistava kohta. — <https://meedialiit.ee/soovitusel-autorioiguse-jargimise-ja-hea-refereerimistava-kohta/>.

³⁵ Vt <https://www.riigiteataja.ee/akt/13101723>.

Konventsioonis on niisiis päevauudis võrdsustatud faktiga — mõeldud on sündmust ennast, mitte selle kajastust. Eesti seaduses on päevauudis ja fakt eraldi punktides. Nii on päevauudise sõna seaduses tõlgendatud kui päevakajaliste ajakirjandustekstide, videote või fotode autoriõiguse kaitse puudumist ning seega igaühe õigust neid vabalt kasutada, oma äranägemise järgi paljundada, muutagi. Kuigi see on pigem teemaga mitte kursis olijate seonduv seisukoht, siis on punkti nii tõlgendanud ajuti ka juristid.³⁶ 2000. aastast on pärit juhtum, kus Postimees trükkis ära Eesti Päevalehe *online*'is ilmunud intervjuust kopsaka osa, väites, et tegemist oli päevauudisliku materjaliga, mida võib korraliku viitamise korral loata kasutada. Eesti Päevalehe jurist vaidles vastu, sest seaduses ei ole terminit „päevauudislik materjal“ ja loata refereerimist reguleerib seadus hoopis mujal.³⁷

Nemvalts ütleb, et autoril oleks hea teada, et on siiski võimalusi, kuidas tema teost ilma temalt eraldi luba küsimata võib kasutada ehk kuidas toimib vabakasutus. Päevauudiste kajastamine on seaduses nimetatud informeerimise osaks. Lisaks on vaba kasutamine lubatud teaduslikel, hariduslikel ja õigusemõistmise eesmärkidel, aga ka puuetega inimeste jaoks ning lõpuks karikatuuris, paroodias ja pastišis sel eesmärgil motiveeritud mahus. Sellise vabakasutuse puhul tasu ei maksta, ärilisi eesmärke ei tohi taotleda, allika ja teose nimi tuleb kindlasti ära märkida.³⁸ Erandi moodustavad eespool jutuks olnud refereerimine ja tsiteerimine, kus äriline kasu on lubatud. Meediaettevõtte Liit nõuab oma 2005. aastal vastu võetud artiklite refereerimise heas tavas viitamist ja seda ka uudisteagentuuride ning portaalide materjalide puhul. Päevauudiste kajastamise vabadus on lubatud, kuid üldiselt piiratakse refereerimise motiveeritud maht pealkirja ja ühe lausega.³⁹ Erandid on võimalikud, kui eraldi kokku leppida.

Vaba kasutamise õigus autori erilise loata, tasu maksmiseta ja ka endale ärilist kasu saamata on lubatud ka avalikule arhiivile, muuseumile ja raamatukogule, et oleks võimalik väärtuslikku loomingu säilitada, asendada kaotsiläinu, digiteerida ja ka kogudes või näitustel tutvustamiseks demonstree-rida. Aga tutvustamine ei tähenda kõige olemasoleva vabalt avalikuks tegemist, vaid on jälle seotud suhtelise mõistega „motiveeritud maht“.⁴⁰ Ka tutvustamisega tuleb piiri pidada ja avaldades mitte unustada autorit lisada, sest luba või mitte, autori isiklik õigus olla teosega seotud ei kao kuhugi. Praktikas võib see tähendada keerulisemat, rohkem süvenemist nõudvat ja seega enam aega võtvat tööd. Selle kivi otsa komistas näiteks aastal 2017 muuseumide ühisportaal www.muis.ee, kui kiire plaanitaimise eesmärgil digiteeriti ja tehti veebis avalikuks sadu ajakirjanduslikke fotosid ilma autorit märkimata.⁴¹ Pressifotograafidel on aastakümneid olnud tavaks oma paberfotod tagaküljel kas signeerida või varustada autoritempliga.⁴²

2019. aastal pandi lõpuks paika reeglid,⁴³ kuidas peab kultuuripärandi digiteerimisprojekti raames teostega käituma ning millel on ja millel pole autoriõiguslikku kaitset. Ajakirjanduslikel tekstidel, fotodel ja saadatel on kõigil autor või autorid, kuid sõltuvalt ajast, millal teos loodi, käsitatakse kogude tutvustamisel veebis nendega erinevalt. Aastani 1900 ilmunud teosed on üldiselt vabad, sest autoriõiguste tähtaeg on möödunud. Nõukogude aja ehk 1940–1990 perioodika väidetakse olevat loodud ENSV asutuste poolt, kellel pole õigusjärglasi, kelle õigusi saaks riivata, nii et ka neid võib avaldada. Tõsi, märgitakse ära, et vabakutseliste pressifotograafide puhul tuleb õiguste omajatega — autorite või pärijatega sõlmida kokkulepped. Ringvaadete puhul puudub järelturg ja seega ei nähta ka nende avaldamises probleemi. Motiveeritud maht on arutluse teema ja protsent kõigub kümnest sajani. Kuna

³⁶ Nt Triin Reinmaa 2015. a Tartu ülikooli õigusteaduskonnas tehtud magistritöös „Fotod autoriõiguses“ väidetakse, et kuna päevauudislikud fotod annavad teavet sündmusest, mis ongi seaduses „päevauudise“ sisu, ei laiene neile autoriõiguslik kaitse (lk 45). https://dSPACE.ut.ee/bitstream/handle/10062/48186/reinmaa_ma_2015.pdf?sequence=1&isAllowed=y.

Üsna sarnase väite esitas ka jurist Eeva Mägi Ajakirjanike Liidu autoriõiguse seminaril 20.03.2015, selgitades materjalide vabakasutuse printsiipi.

³⁷ Vt Postimees kinnitab, et järgis autoriõiguse seadust. — <https://www.delfi.ee/news/paevauudised/eesti/postimees-kinnitab-et-jargis-autorioiguse-seadust?id=829518>.

³⁸ Autoriõiguse seadus, § 19.

³⁹ Artiklite refereerimise hea tava, kinnitatud EALL-i nõukogus 28.04.2005. Vt <https://meedialiit.ee/hea-tava-lepped/#1572471848069-a10de7ad-e5ba>.

⁴⁰ Autoriõiguse seadus, § 20. — Riigi Teataja. Vt <https://www.riigiteataja.ee/akt/104012021020#>.

⁴¹ <https://www.kul.ee/et/digitaalne-kultuuriparand>.

⁴² Vt Kultuuriministeerium rikub pressifotograafide autoriõigusi portaalis muis.ee. — <http://eal.ee/pr/25042017.html>; Ajakirjanikud rõhutavad autoriõiguste järgimise kohustust digiteerimisel. — <http://eal.ee/pr/12032018.html>.

⁴³ Vt Kultuuripärandi digiteerimine 2018–2023, autoriõiguste parima praktika juhend. — https://www.kul.ee/sites/kulminn/files/parimate_praktikate_juhend_kultuuriparandi_digiteerimine.pdf.

puudub nii seadusepügal kui ka kohtupraktika, siis soovitatakse kõik avaldada, vajadusel tehniliselt vähendatud suurus, kasutades kolmeastmelist testi.⁴⁴ Digiteerimisprobleem oleks ehk väiksem, kui see ei tähendaks avaldamist veebis, laia ja uut auditooriumi (AõS-i mõistes üldsust), kes autori loomingu osa saab. Ühelt poolt on see hea, teosed levivad laiemalt, kaugemale ja kiiremini kui kunagi varem, teiselt poolt on netimaailm kaasa toonud ka ootuse, et kõik ongi seal vaba, kasuta nagu tahad ja maksma ei pea selle eest sentigi.

Uusi ilmeid — internet

Maailm on muutunud, autoriõiguse seadus jäänud paljuski samaks. Peeter Mõtsküla rõhutas oma ettekandes: „Kirjapandud autoriõigus on loodud lähtuvalt sellest mõtteviisist ja mõttemudelidest, et kui keegi tegeleb millegi loomisega, siis on see töö nagu iga teinegi ja seda töötajast tuleb väärikalt tasustada ja tunnustada.“ Kuid on tekkinud valdkondi, tehnilisi lahendusi ja võimalusi, millega seadus enam korralikult hakkama ei saa.

Esmalt vaatame taas autoriõigustele otsa ajakirjaniku kui teiste teoste kasutaja vaatenurgast. Väide, et kõik inimesed on autorid, ainult suurem osa ei tea seda,⁴⁵ on netiajastul problemaatilisem kui kunagi varem. Sotsiaalseadus ja muud internetivõimalused tähendavad aina suuremat hulka teoseid, mis on kättesaadavad, aga autoriõiguslikult keerulises seisus. Nagu varem öeldud, ei pea autoriks saamiseks midagi tegema peale teose loomise. Teos on väga lai mõiste intellektuaalse tegevuse tulemuste kohta. Ja autorite isiklikud õigused on võõrandamatud ning varalised õigused lepinguga üleantavad — kumbki neist ei kao iseenesest enne, kui autor on surnud ja surmastki on möödunud 50 või koguni 70 aastat. Peeter Mõtsküla nägi oma ettekandes suurt probleemi selles, et luuakse aina enam teoseid, mille autorit kas pole võimalik kindlaks teha, või kui ongi, ei vaevuta kasutamiseks küsimise korral luba andma, kas siis teadmatusest või lihtsalt huvipuudusest. Autoriõiguste rikku-mise korral ei saa tüli tõsta keegi muu kui autor.

Ajakirjanduse ja meediaväljaannete huvi on just selline asi, mis võib äratada mõne seni uinunud, oma õiguste suhtes ükskõikse autori, kes tagantjärele leiab, et oleks ikka pidanud teose kasutamise eest tasu saama, ja seejärel probleeme tekitab.

Nii mõnelegi ajakirjanikule on sotsiaalseadusest saanud allikas, kust leida mitte ainult fakte ja arvamusi, vaid ka otseseid materjale, nagu fotosid, videoid, tekste. Luba nende kasutamiseks küsitakse erineva edukusega. Alati ei saa end kaitsta ka päevauudise kajastamiseks vajaliku erisusega, sest riigikohus on väitnud, et avaldatud pilt peab olema seotud teksti sisuga. Ja muidugi peaks ajakirjanik, kes on näiteks Instagramist pildi leidnud, kindel olema, et õigus seda jagada on just sel, kes postitas.⁴⁶

Mõtsküla sõnul lahendaks palju see, kui sotsiaalseaduse autorid varustaksid oma teosed kohe *creative commons zero*⁴⁷ tähistusega või mõne muu vabakasutusse andmise märkega. Kuid see nõuab autorilt teadlikku otsust, et tema tehtu on vabaks antud, ja teatavaid lisaliigutusi, mida iga postitaja vaevalt et tegema hakkab. Muidugi vähendaks segadust ka see, kui iga kasutusloa küsimine ka vastuse saaks.

Ajakirjanikud ei saa netist vaid ainet. Netiavarustesse lähevad kergesti hulkuma ka nende teosed, mis on avaldatud ajakirjandusorganisatsioonide veebiväljaannetes, muu hulgas siis ka ärilise kasu saamise eesmärgil, nagu näiteks uudisteagregaatorite ja meediaseire teenuseid pakkujate platvormidel. 2015. aastal Ajakirjanike Liidu autoriõiguste seminari avades ütles toonane justiitsminister Andres Anvelt:

Ühelt poolt peame parandama meie autorite positsiooni Euroopa võistlaval ühisturul, teisalt tuleb meil kaitsta üht täiesti ainulaadset kogukonda — eesti keeles mõtlejaid ja loovaid autoreid, keda maailmas on, olgem ausad, kaduvväike hulk. Selles osas ei ole tegemist ainult õigusliku küsimusega, vaid sellel on ka ajaloolis-kultuuriline sõnum.⁴⁸

Euroopas lõppes aastaid kestnud piikide murdmine 2019. aasta aprillis, kui EL-i Nõukogu võttis vastu selleks ajaks juba kurikuulsaks saanud autoriõiguse direktiivi. Liikmesriikidele jäi selle oma seadusesse

⁴⁴ Testiga hinnatakse vaba kasutuse koostöö õiguste omaja õigustatud huvidega, samuti seda, kas tegemist on teoste tavapärase kasutamisega vastuolevas oleva tegevusega. — *Ibid*.

⁴⁵ Heiki Pisukese tsitaat veebileheküljel autor.ee <http://www.autor.ee/>.

⁴⁶ Gethe Rohumägi. Teadmatuse või tahtlik vargus?: Eesti staaride isiklikud fotod levivad ebaseaduslikult. — <https://diktorgenius.ee/rubriik/eesti/teadmatuse-voi-tahtlik-vargus-eesti-staaride-isiklikud-fotod-levivad-ebaseaduslikult/>.

⁴⁷ Creative Commons avaldatud litsentsid võimaldavad teose autoril osast oma õigusest loobuda avaliku kasutamise jaoks. Õiguste loovutamise tasemed on erinevad, 0 ehk *zero* tähistab avalikku omandit. Vt https://et.wikipedia.org/wiki/Creative_Commons.

⁴⁸ Vt <https://www.eeki.ee/et/uudised/justiitsminister-autorioigus-pole-uksnes-juriidiline-vaid-ka-ajaloolis-kultuuriline-teema>.

sisseviimiseks aega kaks aastat. Eestis said muudatused paika 2020. aasta lõpuks ja parandused hakasid kehtima aprillis 2021 — just kaks aastat pärast esialgse direktiivi kinnitamist. Kärt Nemvalts ütles, et direktiiv reguleerib digimaailma jaoks peaaegu kõike, mida autoriõigusega üldse reguleerida saab. Ajakirjanduse ja ajakirjanike jaoks on tähtis vaid osake tervest direktiivist. Esiteks saavad ajakirjandust väljaandvad kirjastused endale seni puudunud kaasnevad autoriõigused, sest nagu näiteks fonogrammitootjad, aitavad nemadki teoseid üldsusele kättesaadavaks, kuuldavaks, nähtavaks teha. „Digitaalmaalmas on tegemist niisuguse sektoriga, mis saab väga palju kahju sellest, et on olemas Google News ja portaaliid, mis sisuliselt ilma väljaandeid kompenseerimata nende sisu kasutavad,“ selgitas Nemvalts. Nüüd saavad väljaandjad pidada oma ajakirjandusliku sisu kasutamise üle läbirääkimisi, sõlmida lepinguid ja nõuda tasu.

Wikimedia Eesti juhatuse liikme Eva Lepiku hinnangul tähendab see direktiiv „ettevõtjatele kasvavaid õigus- ja tehnikakulusid, kasutajatele aeglasemat veebikasutust ning kultuurilises mõttes vaesemaks muutuvat internetti“. Probleemide hulgas on just ajakirjandusväljaannetele lisandunud õigused.⁴⁹ Postimehe praeguse peatoimetaja, Ajalehtede Liidu endise tegevjuhi Mart Raudsaare arvates ei tohiks vaba jagamismajandus üles kaaluda autorite õigust saada oma teoste kasutamise eest tasu: „Ajakirjanduse majanduslik vee peale jäämine on seotud sellega, kas me suudame lüüa punnid aukudesse, kust vesi sisse tuleb.“⁵⁰ Peab märkima, et direktiiv ei puuduta uudiste lühiväljavõtteid.⁵¹

Eesti seadusemuudatuse ühe eesmärgina on kirjas õiglase ja jätkusuutliku turu võimaldamine loovisikutele, loometööstusele ja ajakirjandusele⁵². Ajakirjanikele jäävad alles kõik õigused, mis neil oma teostele on olnud, kinnitas Nemvalts. Lisandub aga võimalus, et kui väljaanne sõlmib mõne kasutajaga (nagu nt Google News) lepingu, siis peab sellest tulust asjakohase osa saama ka teose otsene autor, ajakirjanik. Milline see asjakohane osa just on, seda seadus ei määratle, vaid jätab selle autori või nende esindusorganisatsiooni ja väljaandja

vaheliste läbirääkimiste teemaks. Seaduseparanduse seletuskiri märgib, et tasu peab olema õiglane ja proportsionaalne.⁵³ Kui väljaandjad suvatsevad autoritega üldse mingeid läbirääkimisi pidada, on üksikud autorid sellises olukorras paratamatult nõrgem pool ning vajaksid paremat kollektiivset esindatust. Kui ajakirjanikud seda tahaksid, võiks seda pakkuda Ajakirjanike Liit.

Nemvalts tõi ka välja, et autorite kasuks on punkt, kus teoste kasutajat kohustatakse vähemalt kord aastas loojatele teavet andma, kuidas nende teoseid on kasutatud. Autori huvides on võimalus, et kui teos osutub eeldatust ootamatult edukamaks, siis võib nõuda varem sõlmitud lepingu ümbervaatamist (nn *best-seller* või *better-seller* klausel). Eesti seadusandja on kindel, et sisseviidud parandused mõjuvad ajakirjandusele hästi — kasvab ajakirjandusväljaannete mõjukus ja paraneb ajakirjanike olukord.⁵⁴ See viimane vajab küll veel tõestamist.

Mida me näeme

Väljapoole vaatab autoriõiguse nägu ajakirjanduses tõsisel ilmel, jälgides, et ei rikutaks ajakirjanduse väliste autorite õigusi, ja kombates piire, leidmaks, kus teiste teoste kasutamise reeglid on paindlikud või puudulikud. Sest tugevamad autorid ähvardavad kohtukulliga ning lähevad rahakoti ja maine kallale. Tõsi küll, nõrgemad ei tee midagi või protestivad vaikselt omaette. Siiski on targem mitte lolli mängida ja väita, et ei teadnud, vaid pigem luba küsida ning vajadusel lepingud sõlmida.

Sissepoole vaataval näol võib tabada rohkem erinevaid ilmeid, ükskõiksest murelikuni.

Eksivad need, kes tõlgendavad seadust nii, et vaid kirjanduse, kunsti ja teaduse alal tegutsejad võivad olla autorid, luua teoseid ja kaitsta autoriõigusega oma loomingut. Kuigi ajakirjanikku ja ajakirjanduslikku loomingut pole otsesõnu nimetatud, loome ometi autoriõiguslikke teoseid. Palgal olemine või mitteolemine ei muuda ühegi ala autori sidet oma isiklike õigustega. Need on ja jäävad. Varalised õigused on üleantavad ja enamik ajakirjandusväljaandeid/organisatsioone neid nii või teisiti

⁴⁹ Eva Lepik. *Game over?* Autoriõiguse moderniseerimisest Euroopas. — Mürileht, 15.05.2019. <https://www.muurileht.ee/game-over-autorioiguse-moderniseerimisest-euroopas/>.

⁵⁰ Mart Raudsaar. Ajakirjanik pole Jeesus. — Postimees, 4.07.2018. <https://arvamus.postimees.ee/4513959/mart-raudsaar-ajakirjanik-pole-jeesus>.

⁵¹ Euroopa Parlament võttis vastu digiajastu jaoks kohandatud autoriõiguse normid. — <https://www.europarl.europa.eu/news/et/press-room/20190321IPR32110/euroopa-parlament-vottis-vastu-digiajastu-jaoks-kohandatud-autorioiguse-normid>.

⁵² Autoriõiguse seaduse muutmise seaduse (autoriõiguse direktiivide ülevõtmine) eelnõu seletuskiri. — https://advokatuur.ee/uploads/files/SK_AutOS_12_10_2020.pdf.

⁵³ *Ibid.*

⁵⁴ *Ibid.*

(töölepinguga, töövõtulepinguga, litsentsilepinguga) endale ka tahavad. Kas üheks korra või igaveseks, Eesti piirides või laialt üle ilma, see sõltub teosest, väljaandest ja lepingust. Ajakirjaniku ja organisatsiooni läbirääkimistel on ajakirjanik alati nõrgem pool, kuid sugugi mitte lootusetult. Samas ei seisa ajakirjanike autoriõiguste eest keegi muu kui me ise. Isegi usaldusväärse tööandja puhul tuleb lepingud alati korralikult läbi lugeda, küsida ja selgeks saada, mida meie loominguga siis ikkagi tehakse. Vastuseid saab nii ametiühingu usaldusisikult (ERR-il on need olemas) kui ka teemaga tegelevatelt juristidelt. Hilisem protestimine on keeruline.

Kuna tegemist on väljaandja leiva, vorsti ja võiga, siis on ajakirjandusorganisatsioonide reeglid ajakirjanike loodud teoste teiste poolt kasutamiseks kirjas või on seadusest lähtuvalt määratletud, mis on vabakasutuses ja mis mitte. Päevauudis, millele autoriõigus ei kehti, on seaduse tekstis jätkuvalt endises sõnastuses, kuid kes võtab vaevaks lugeda seaduse kaaskirja, saab selguse majja:

Päevauudiste puhul tuleb märkida, et seda tuleks tõlgendada nii, et kaitstavad ei ole päevauudised mahu, mis vastab konkreetse päevasündmuse kajastamise vajadusele. Päevasündmus on konkreetsel ajal aset leidnud sündmus kui niisugune ja selle kajastamise

monopoli ei saa anda ühelegi ettevõtjale, kõik soovijad võivad päevasündmuse kajastada. See tähendab, et päevasündmus n-ö pressiteabelist iseloomu omava infona ei vasta teose kriteeriumidele ega ole kaitstav. Küll aga on ilmselgelt kaitstavad artiklid, mis seda päevasündmust analüüsivad ja kajastavad.⁵⁵

Tõlgendamise teema on küll pressiteadete ja lühiauudiste paiknemine sellel skaalal.

Mitte kõik ajakirjanikud, nagu paljud teisedki inimesed, ei tea seda ja ajuti ka ei hooli sellest, et neil on autoriõigused. Neid kas ei ole liialt kuritarvitatud või on ajakirjanikele selgeks tehtud, et toimetuste käitumismudelit muuta ei ole ühe üksiku autori võimuses. Et liigse protestimisega võib töö hoopis ära kaduda. Arutelukoht on, kas ajakirjanikud vajaksid kollektiivse esindatuse organit oma erialaste teoste kaitseks, nagu see on olemas mõnel muul alal. Samuti tuleks selgeks saada, kas muudab midagi värske seaduseuuendus, mis lubab autoritele lisatulu, kui tööandjad selle suurte digiplatvormide käest välja suudavad rääkida.

Lõpetan mõtliku näoga. Nagu ajakirjanduses üldiselt, ei ole ka ajakirjanike autoriõiguse puhul rumalaid küsimusi, kuid on küsimata küsimused. Teema ei ole veel lõpetatud ja täiesti selgeks räägitud.

⁵⁵ *Ibid.*

VÄÄRINFO AJAKIRJANDUSES

Väärinforiskide hindamisest meediaturul

Global Disinformation Indexi (GDI) raport Eesti kohta

Andres Kõnno

Ilmselt on enamik meist kokku puutunud erinevate üleilmsete mõõdikutega, mis võrdlevad Eestit mõne meile omase tunnustekimbu üldistamise kaudu teiste maade ja rahvastega. Eri tunnuste kombinereimist moel, mis võimaldavad nende võrdlemist teiste maade ja rahvaste kohta käivate andmetega, nimetatakse indekseerimiseks.

Üldjuhul on tegemist vaadetega, mille üldistusjõud on piisavalt suur, et võimaldada kaugete maade ja kultuuride võrdlemist pingerea alusel, sellised on Gini indeks, inimarengu indeks, töötuse määr, SKP jt. Traditsioonilisemate mõõdikute kõrval eksisteerib ka palju alternatiivseid, üleilmselt toimivaid võrgustikke, mis eri eesmärkidel koguvad informatsiooni maade ja rahvaste kohta, olgu teemaks siis sõna- ja pressivabadus, meediapluralism, sooline võrdõiguslikkus või erinevad digiarengu aspektid digitaalsest lõhest ja majanduse digivalmidusest meediakirjaoskuseeni. Kõikidel viidatud juhtudel on tegemist indekseerimise kui üldistamisega, mis võimaldab lihtsustada ümbritsevat keskkonda nii, et see muutub liigsete jõupingutusteta võrreldavaks ja mõistetavaks.

2020. aasta sügisel valminud raporti „Väärinforiskid Eesti meediaturul“ vaade ei ole selles mõttes erand. Kõnesolev väärinforiskide võrdleva hindamise projekt viidi läbi esimest korda. Lisaks Eesti vaatele võib GDI kodulehelt¹ leida ka näiteks Argentina, Prantsusmaa, Gruusia, Saksamaa, Läti, India, Lõuna-Aafrika, Suurbritannia ja USA raportid, samuti uuringuid väärinfo levikut soodustavatest meedia rahastamise mudelitest. Lisaks allakirjutanule osales selle raporti ettevalmistamises ka Andres Jõesaar Tallinna Ülikoolist. GDI-st pakus tuge peamiselt Craig Fagan, kes lõi tingimused nende ettevalmistatud meetodi rakendamiseks Eesti oludes.²

Käesoleva lähenemise eelis on suhteliselt lihtne metoodika, mis võimaldab üldistada väärinfo leviku potentsiaali eri maades. Samas on sellise vaatluse üldistus piiratud vaid vaatluse hetkega, mis tähendab, et GDI meetod ei võimalda hinnata uudisportaalide tegevust retrospektiivis, samuti puudub võimalus hinnata väärinfo levikut erinevate lugude ja juhtumite vaates.

Artikli aluseks on uurimisraport „Väärinforiskid Eesti meediaturul“ — https://disinformationindex.org/wp-content/uploads/2020/10/GDI-RiskRatingsReport_Estonian.pdf. Vt ka ingliskeelset versiooni https://disinformationindex.org/wp-content/uploads/2020/10/CONFIDENTIAL_Estonia-Risk-Ratings-Report_ENGLISH_Confidentialpdf.pdf.

¹ <https://disinformationindex.org/research/>.

² Olgu siinkohal institutsionaalse selguse huvides nimetatud ka kõnesoleva MTÜ ja selle meetodi loomise juures olnud asutused ja inimesed. GDI on Ühendkuningriigis paiknev poliitiliselt sõltumatu mittetulundusühing, mille löid tuntud uuringufirmade uurijad. Nende tööprotsessi aitas selles uurimisraamistikus kirjeldada Alexandra Mousavizadeh (uuringujuht, Tortoise Media ja GDI kaasasutaja). Praktilise uurimisraamistiku loomises löid kaasa Ben Nimmo (Graphika), Camille François (Graphika), Miguel Martinez (asutaja ja andmeteadlane ettevõttes Signal AI), Nic Newman (Reuters Institute of Journalism), Olaf Steenfadt (Reporters Without Borders), Cristina Tardaguila (The Poynter Institute's International Fact-Checking Network), Amy Mitchell (Pew Research), Scott Hale (Meedan and Credibility Coalition), Finn Heinrich (The Open Science Framework) ja Laura Zommer (Chequeado).

GDI-l on väärinfo indekseerimiseks viis lähtekohta.

1. Väärinfo levimise hindamiseks on tänapäeval kõige sobilikumad *online*-keskkonnad.
2. Meediakanalite usaldusväärsus tähendab nende läbipaistvust. Meediakanalite töö läbipaistvus on auditooriumi jaoks pöördvõrdelises seoses tõenäosusega puutuda kokku väärinformatsiooniga.
3. Kanali usaldusväärsust auditooriumi jaoks võivad suurendada toimetuse mitmesugused praktikad, näiteks erinevad tagasisidevõimalused, kanali omanikeringi läbipaistvus, võimalus tutvuda toimetusesiseste uudiste toimetamise reeglitega jne.
4. Väärinfo leviku tõenäosuse hindamisel tuleb uurida ka auditooriumi, ennekõike selle demograafilist struktuuri, hoiakuid ja meediatarbimise eelistusi.
5. Parim viis väärinfo leviku tõkestamiseks on vähendada reklaamiandjate soovi kasutada ebausaldusväärsete kanalite teenuseid. Viimati nimetatud aspekt võimaldab mittetulundusühingul ka oma tegevust rahastada — GDI vahendab reklaamiandjatele infot ebausaldusväärsete kanalite kohta.

Eesti puhul väärrib siinkohal esiletõstmist digitaalsete tellimuste suurenemine, mis sai alguse seoses COVID-19 pandeemiaga 2020. aastal. Eesti Meedialiidu kodulehelt³ võib leida statistika, mille kohaselt on liidu liikmesväljaannete digitellimuste arv suurenenud 2020. aasta veebruaris 87 435 digitellimusest ühe aastaga (s.t 2021. a veebruariks) 142 225-le. Sisuliselt viitab rohkem kui poole võrra kasvanud digitellimuste arv uuenevale ärimudelile, mis GDI määratletud vaatepunktist tähendab ka tarbijate deklareeritud usaldust *online*-ajakirjanduse vastu. Eesti digikultuuri raportis⁴ avaldatud intervjuus tõdeb meedialiidu tegevjuht Merle Viirmaa-Treifeldt, et reklaamimudelil põhineva ajakirjanduse roll ning paberväljaannete tulude osakaal vähenevad ja digitellijate osakaal suureneb. Et toimetused saaks end majandada vaid digitellimuse tuludest, oleks tarvis umbes kolm korda suuremat digitellijate arvu. Intervjuu leidis aset oktoobris 2020, 2021. aasta veebruariks oli digitellijate koondarv suurenenud veel 25 000 võrra.

Seda on raske prognoosida, millisel hetkel digitellijate arvu kasv aeglustub, aga reklaamirahast

vähem sõltuva ajakirjanduse esile kerkimine võib ajakirjanduse läbipaistvuse seisukohast olla hea uudis. Siiski, ainuüksi ajakirjanduse ärimudeli muutumine ei pruugi väärinforiskidele erilist mõju avaldada. Väärinfo leviku tegelikkus on tunduvalt keerukam kui see viiest muutujast kokku pandud mudel ja selle paremaks peegeldamiseks vajab kõnealune indeks veel kindlasti arendamist.

Uurimismetoodikast

Protseduuriliselt tugineb GDI raport neljale tegevusele, mis viitamisi kajastati eelnevas loetelus.

1. Populaarseimate internetidomeenide väljaselgitamisel lähtub GDI Alexa.com-i statistikamootorist, mille enim külastatud internetisaitide nimekiri on sisendiks populaarseimate uudistesaitide valikule.⁵ Lõpliku valiku tegid siiski kohalikud eksperdid. Eesti valimisse kuulus kokku 33 veebiväljaannet, sh ka lenta.ru, ria.ru ja regnum.ru. Viimati nimetatud ru-domeeniga väljaanded kuuluvad Alexa nimekirjas Eestist külastatud saitide esimese kahesaja sisse ja tõenäoliselt avaldavad siinsele reklaamiturule ka märkimisväärset mõju.

Lõplik valim oli järgmine: aripaev.ee, delfi.ee, elu24.ee, ekspress.delfi.ee, epl.delfi.ee, err.ee, geenius.ee, harjuelu.ee, jarvateataja.postimees.ee, lenta.ru, lounapostimees.postimees.ee, maaleht.delfi.ee, meiemaa.ee, mke.ee, objektiiv.ee, online.le.ee, parnu.postimees.ee, pohjarannik.postimees.ee, postimees.ee, prospekt.ee, regnum.ru, ria.ru, rus.delfi.ee, rus.err.ee, saartehaal.postimees.ee, sakala.postimees.ee, seti.ee, severnojepoberezhje.postimees.ee, stolitsa.ee, uueduudised.ee, virumaateataja.postimees.ee, vorumaateataja.ee ja ohtuleht.ee.

Olgu öeldud, et nimetatud 33 veebiväljaandest ca kaks kolmandikku enim külastatud 500 veebilehekülje sisse tegelikult ei mahu. Küll aga leidub Alexa pingerea esiviiekümnes tervelt kuus eestikeelset uudistesaiti. Need on delfi.ee (pingereas 3.), postimees.ee (4.), err.ee (12.), harjuelu.ee (18.), ohtuleht.ee (24.) ja elu24.ee (42.).

2. Sisukategooria koosneb muutujatest, mille abil on võimalik kirjeldada uudisteportaali tegevuse sõltumatust ja usaldusväärsust. Artiklite tonaalsus on hea indikaator, mille abil ennustada uudisteportaali väärinforiskide seost teiste muutujatega. Siin

³ Vt <https://meedialiit.ee/statistika/statistika-2020/#digi> ja <https://meedialiit.ee/statistika/#digi>.

⁴ Digikultuuri raport. — Eesti digikultuuri mõtestamine *anno* 2020: Poliitika kujundamise väljakutsed. Tallinn: Meediainnovatsiooni ja Digikultuuri Tippkeskus, Tallinna Ülikool, Balti Filmi- ja Meediakool, 2020. Vt <https://www.digar.ee/arhiiv/et/raamatud/157807>.

⁵ Vt <https://www.alexa.com/topsites/countries/EE>.

on oluline rõhutada, et artikli tonaalsus ja väärinfo esinemise tõenäosus on tugevalt seotud.

Artiklite kodeerimine toimus kahes etapis. Metoodika nägi ette iga valimisse kuulunud portaali kümne anonümiseeritud artikli hindamist (s.t artikli teksti hindamist, ilma et sellele oleks lisatud autor, allikas, kuupäev ja kanal). Hinnati artiklite tonaalsust, žanri (uudis, arvamus, reportaaž, satiir vm), pealkirja ja sisu vastavust, päevakohasust ja seotud poolte arvamuste võrdset kajastamist. Kodeerimise teises etapis loeti artikleid teist korda nende *online*-keskkonnas ja uuriti, kas teksti autor ja tema staatus (nt ekspert, poliitik, ajakirjanik) on tuvastatavad. Artiklid valiti põhimõttel, et tegemist oleks kõige sagedamini jagatud lugudega andmekorje perioodil. Artikleid hindasid teineteisest sõltumatult kaks analüütikut, hinded anti skaalal 0 (väga halb) kuni 100 (väga hea).

Üldvaates näitavad Eesti meediaturul kogutud andmed suhteliselt tagasihoidlikku väärinforiski seoses pealkirjade ja sisu vastavuse, lugude autoritele viitamise ja hiljutiste sündmuste kajastamisega. Parima tulemuse — 96 punkti sajast — saavutas postimees.ee.

3. Uudisteportaalide läbipaistvust hinnati lähtudes Journalism Trust Initiative'i (JTI)⁶ määratletud kategooriatest veebiväljaannete läbipaistvuse mõõtmiseks: portaali omanike tuvastatavus, portaali majandustegevuse selgus ja läbipaistvus, kindlate reeglite olemasolu kommenteerijate ohjamiseks ja tuvastamiseks, vigadest teatamise ja nende parandamise protseduuride olemasolu ja samuti vastus küsimusele, kas uudistesait deklareerib enda sõltumatust/sõltuvust mõnest maailmavaatest vms.

Olulisema tulemusena selgus, et **tõenäosus kohata eksitavat sisu Eesti meediamaastiku populaarseimates *online*-uudisteportaalides on minimaalne.**

Madalaima väärinformatsiooni leviku riskiga keskkondadeks on Eesti Rahvusringhäälingu leheküljed www.err.ee ja venekeelne www.rus.err.ee ning majandusuudiste portaal www.aripaev.ee (vt joonis 1).

ERR-i toimetatud eesti- ja venekeelsed kanalid pakuvad usaldusväärset sisu ning nende toimetusesisesed reeglid uudiste toimetamiseks (ja ka lugejate tagasisidestamiseks) on selged ja läbipaistvad. Samuti hindavad lugejad ERR-i brändi selgelt meediaturu üheks kõige usaldusväärsemaks. Näiteks

75% küsitlusele vastanutest hindas ERR-i kõrgelt just täpsuse ja uudiste mitmekesisuse aspektist lähtudes.

Majandusuudiste portaali www.aripaev.ee tõstis 82% küsitletutest esile kui läbipaistvat, neutraalset ja täpset uudiste vahendajat, millel on selged toimetuse töö ja lugejate tagasisidestamise reeglid.

Kõrgeima väärinfo edastamise riskitaseme omistasime ühele neljandikule meie poolt uuritud uudisteportaalidest (joonis 1). Valdavalt on tegemist peavoolust välja jäävate uudisteportaalidega, mille puhul suur osa nende lugejatest ei usalda mingeid teisi meediakanaleid. Siia kuuluvad Vene portaalid regnum.ru, ria.ru, lenta.ru, aga ka kodumaised uueduudised.ee, objektiiv.ee ning samuti.seti.ee, mis vahendab peamiselt Vene informuumi kuuluvaid portaale. Suurema tõenäosusega elavad nende kanalite lugejad nn informatsioonimullis ja toetuvad oma otsustes uudistele, mille potentsiaal sisaldada väärinfot on kõrgeim.

Ennekõike kasvab sellest tähelepanekust välja soovitus, et kõik Eesti meediaorganisatsioonid, kes tahaksid parendada toimetuste tööd ja suurendada oma tegevuse läbipaistvust, võiksid oma töö planeerimisel lähtuda JTI standarditest. Seda soovitus toetab ka auditooriumiuuringust selgunud *online*-uudiste lugejate kalduvus pidada usaldusväärsemaks neid veebilehti, mille tegevuspõhimõtted auditooriumiga suhtlemiseks on selgelt esitatud ja mis on deklareerinud lähtumist teatud eetilistest standarditest.

Kaks kolmandikku ehk suurem osa meie valimi *online*-uudisteportaalide paigutub keskmise riski kategooriasse (joonis 1). Sellesse gruppi kuulub suur hulk regionaalseid ja üleriiklikke veebilehti. Keskmise riski hinnang tuleneb sellest, et nendel lehtedel puuduvad selgelt sõnastatud viited uudiste toimetamise, ajakirjandusliku sõltumatuse ja lugejatega suhtlemise reeglitele. Siinkohal võib tõdeda, et toimetamise ja meediaorganisatsioonide struktuuri kirjeldamise reegleid on väärinfo leviku tõkestamise aspektist vaadates muuta kõige lihtsam, kuivõrd need puudutavad toimetuste igapäevast tööd ja selle paremat peegeldamist auditooriumile.

Tuleb nentida, et paljudel meie valimis olnud veebilehtedel esines suuri vajakajäämisi. Näiteks vaid kolm kanalit (aripaev.ee, err.ee ja rus.err.ee) deklareerivad end sõltumatute väljaannetena. Samuti ei pea enamik kanalitest vajalikuks viidata oma igapäevases töös ajakirjaniku sõltumatuse

⁶ Journalism Trust Initiative (JTI) on Euroopa ajakirjanike algatatud liikumine. JTI märgib, et nende standardite järgimine suurendab väljaannete usaldusväärsust avalikkuse silmis, julgustab traditsioonilisi meediaväljaandeid ümber hindama oma tegevust digitaalse ajakirjanduse ajastul ning näitab uutele väljaannetele läbipaistva tegevuse eelseid; vt <https://jti-rsf.org/en/>.

reeglit kinnipidamisele. Samas on teada, et suurem osa uuringus vaadeldud väljaannetest, millel see puudus tuvastati, on Eesti Meediaettevõtete Liidu liikmed ja on seega aktsepteerinud ka Eesti ajakirjanduseetika koodeksit.

4. Meediakanalite usaldusväärsust ja auditoriumirühmade eripära hindas Norstat Eesti. Peamiselt oli fookuses see, kuidas eesti- ja venekeelne auditorium tajub eri meediabrändide usaldusväärsust. Tarbijate hinnangud muutuvad pigem aeglaselt, s.t ennekõike räägime siin muutustest n-ö keskpikas perspektiivis. Seda just sellepärast, et auditorium kaldub olema hinnangutes stereotüüpne ja ei ole aldis muutustega kaasa minema. Statistiline analüüs näitab eeskätt seda, et vastajate tajud *online*-keskkondadest on korrelatsioonis erinevate muutujatega kanalite sisus, toimetustes ja organisatsioonistruktuuris.

Suuremat väärinfo riski tajuti nende uudisteportaalide puhul, mis kasutavad lugejate meelitamiseks pealkirjades nn klikimagneteid ja millel puuduvad selgelt deklareeritud tegevused lugejate tagasisidestamiseks — ennekõike artiklis esinevate võimalike vigade parandamiseks. Uuring näitas, et klikimagnetina mõjuvatest pealkirjadest loobumisel on selgeid eeliseid. Neid Eesti uudisteportale, mida tajutakse täpsemate ja usaldusväärsematena, iseloomustavad vähem sensatsiooniline sisu, neutraalsemad pealkirjad ja tasakaalustatud hinnangud käsitletavatele teemadele ja subjektidele. Meediaväljaandeid, mille tegevused toimetuse vigade parandamiseks olid selgesti sõnastatud, hindasid lugejad tõhusamaks ka uudiste ja arvamuste eristamises. Samuti said need uudisteportaalid paremaid hindeid toimetustandardite olemasolu eest.

Vastajad tunnistasid usaldusväärseimaks avalikust ringhäälingule kuuluva veebiportaali *err.ee*, mis on loetav nii eesti kui ka vene keeles. Peaaegu pool vastanutest liigitas selle väga usaldusväärseks. Absoluutselt kõige usaldusväärsemaks allikaks pidasid vastajad *err.ee* keskkonda seoses poliitika, tervise (mh ka COVID-19 teema) ja keskkonnaga seotud uudiste kajastamisel.

Veel tähelepanekuid auditoriumiuuringu tulemustest

Üldine teadlikkus meediaväljaannetest on suurem nooremate inimeste seas (18–34 a) ja ka kõrgharidusega auditoriumis.

Eesti- ja venekeelse meedia võrdluses on kõnekas, et venekeelne auditorium on eestikeelsete kanalite sisuga oluliselt paremini kursis kui eestikeelne auditorium venekeelsete väljaannete sisuga. Samuti võib tõdeda, et COVID-19 pandeemia on seda tendentsi veelgi süvendanud. Ka varasemad uuringud on kinnitanud, et Eesti muukeelse elanikkonna meediatarbimine on mitmekesisem kui eestlastel.

Üldine kursisolek meediasisuga ja erinevate väljaannetega suureneb nii vanusega kui ka haridustaseme tõusuga. Vanemad kui 45-aastased, samuti kõrgharidusega inimesed on suurema tõenäosusega aktiivsemad meediakasutajad kui nooremad ja/või vähem haritud. Ehkki nooremad (18–34 a) on teadlikumad erinevatest meediaväljaannetest, ei ole nad pigem nende sisuga kursis. Nooremate inimeste meediatarbimise sagedus ei ole nii suur kui vanematel. Eesti kodakondsuseta inimesed eelistavad Vene meediakanaleid (*lenta.ru*, *yandex.ru*) või venekeelseid kohalikke kanaleid (nt *Stolitsa* ja *Severnoje Poberežje*).

Vastajatel oli tihti raskusi meediaväljaannete täpsuse ja usaldusväärsuse hindamisel. Nende osakaal, kes vastasid „raske öelda“ või „ebaselge“, oli mitmel juhul suurem kui 50% kõikidest vastustest. Sama üldistus pädeb ka vastajate võimekuse kohta eristada *online*-ajakirjanduses arvamuse- ja uudislugusid.

Selgus, et põhiliseks kriteeriumiks väljaande täpsuse ja usaldusväärsuse üle otsustamisel on erapooletute (s.t mittepoliitiliste ja neutraalsete) lugude olemasolu ja teadmine, et väljaanne ei ole olnud varem segatud mõnda väärinfo levitamise juhtumisse.

Kõige usaldusväärsemad *online*-väljaanded on Eesti Rahvusringhäälingul (ERR), seda nii eestikeelsete venekeelsete vastajate hinnangul. Teistest tuntud väljaannetest said usaldusväärsuse ja täpsuse eest kõrgeid hindeid Postimehe, Äripäeva ja Ekspress Meedia veebiväljaanded. Vähem tuntud väljaannetest peeti väga usaldusväärseks ka Geenius Meedia lehekülgi.

Märkimisväärselt palju madalaid hindeid said *delfi.ee* ja *ohtuleht.ee* usaldusväärsuse ja täpsuse eest seoses nn *clickbait*-pealkirjade laialdase kasutamise. See üldistus pädeb nii eesti- kui ka venekeelse auditoriumi antud vastuste kohta.

Üldine teadlikkus sellest, et meediaväljaannete toimetusi on ebatäpse loo korral võimalik tagasisidestada ka pärast loo ilmumist, on väga väike. Vastused sellele küsimusele olid 70% ulatuses kas „raske öelda“ või „ebaselge“.

Kokkuvõtteks

Väärinfost rääkides on tihti kiusatus taandada see erinevate juhtumite analüüsimisele. Tõhusamate meetmete väljatöötamiseks tuleb esmalt otsida vastuseid üldistele küsimustele. Väärinforiskide raport tõdeb, et väärinfo leviku tõkestamisel on kolm sõlmkohta: a) ajakirjanduse pakutava informatsiooni usaldusväärsuse suurendamine, b) toimetuste töö läbipaistvuse suurendamine auditooriumi jaoks (s.t vastused küsimustele, kes toimetavad ja kuidas toimetatakse meieni jõudvat informatsiooni ning millised on lugeja võimalused toimetuse töö tagasisidestamiseks) ja c) auditooriumi jaoks peaks olema läbipaistev ka see, kes on ärilises mõttes uudiste- ja meelelahutustööstuse lõplikud kasusaajad.

Vaadates Eestit teiste sarnaste raportite kontekstis, torkab silma suhteliselt pikk keskmise riskitasemega platoo, mille ühes otsas on mõned väga usaldusväärsed ja teises mõned väga ebausaldus-

väärsed kanalid. Nagu Eestiski on enamikus maa-des selle skaala esimene, väga usaldusväärne lõik tõesti lühike. Erinevalt Eestist on tihti ka keskmise riskitaseme platoo palju lühem ja väärinfo potentsiaali mõttes kõrge riskitasemega kanalite nimekiri palju pikem.

Eestis on *online*-meediaväljaannete usaldusväärsust ja läbipaistvust võimalik suurendada mõne lihtsa ja vähekuluka meetmega, mis eeldavad väikeseid täiendusi e-väljaannete kodulehekülgedel ja võib-olla ka toimetusetöö sisemises korralduses. Tänu väiksusele on Eestis üldjuhul teada ka siin tegutsevate meediaväljaannete omanikud, v.a juhul, kui nende otsesed kasusaajad paiknevad piiri taga.

Väärinfo riskide raportis esitatud küsimustega tegelemine tähendab lühemas perspektiivis erinevate toimetusesiseste meetmete rakendamist. Pikemas perspektiivis peaksid siia lisanduma ka meediaorganisatsioonide läbipaistvust suurendavad poliitilised meetmed.

Eesti ajakirjanike oskused ja pädevused tunda ära eksitavat ja valeinformatsiooni

Indrek Ojamets

Uurisin Eesti ajakirjanike oskusi ja pädevusi, mille abil on võimalik ära tunda eksitavat ja valeinformatsiooni. Kuna oskused ja pädevused võivad olla platvormiti erisugused, oli bakalaureusetöö eesmärk võrrelda, kuidas erinevad veebi-, tele- ja raadioajakirjanike oskused ja pädevused. Seda teemat pole Eestis varem uuritud.

Eksitav ja valeinfo levib inforohkes ühiskonnas üsna hõlpsasti. Palju teavet levib sotsiaalmeedia kaudu, kus pole tõhusat filtrit, mis suudaks eristada tõese info valeinfost. Kuivõrd ajakirjanduse funktsioon on edastada allikatele tuginevat ja kontrollitud informatsiooni, siis eksitava ja valeinformatsiooni levik paneb ajakirjanikud proovile — kas nad suudavad edastada lugejale korralikku informatsiooni? Ajakirjandus eristub arvamustest ja fiktsionaalsest sisust just faktipõhisuse ja info kontrollimise poolest.

Lähtuvalt töö eesmärkidest olen püstitanud järgnevad uurimisküsimused.

- Milliseid oskusi ja pädevusi ajakirjanikud kasutavad, et tunda ära eksitavat ja valeinformatsiooni?
- Milliste oskuste ja pädevuste puudulikkuse tõttu võib juhtuda, et ajakirjanikud avaldavad eksitavat või valeinfot?
- Kas ja kuidas erinevad ajakirjanike valeinfo äratundmise oskused ja pädevused platvormiti?

Et uuringut struktureeritumalt läbi viia, kaardistasin kõigepealt info kontrollimiseks vajalikud

oskused, võttes aluseks Carpenteri¹ ning Örnebringi ja Mellado² oskuste ning pädevuste jaotuse.

- Kriitiline mõtlemine. Kriitilise mõtlemisega seostuvad minu töös põhiliselt allikakriitilisus ja faktidesse kriitiliselt suhtumine. Infotöötlemisel on kriitiline mõtlemine läbivalt oluline. Veel seostub kriitilise mõtlemisega visuaalne pädevus. Avgerinou³ on kirjutanud, et visuaalne pädevus hõlmab selliseid kognitiivseid funktsioone nagu kriitiline vaatamine ja mõtlemine, pildistamine, visualiseerimine, järeldamine ja tähenduse konstrueerimine.
- Uudise hindamine. Uudise hindamine seostub kriitiliselt mõtlemisega, kuid see on spetsiifilisem ning sellest oleneb näiteks toimetuseni jõudvate pressiteadete või teistes väljaannetes avaldatud teabe edasine käsitlemine ja avaldamine.
- Ajakirjaniku teadmistest välisel alal oleva info hindamise oskus. Ajakirjanik ei saa teada kõiki fakte peast, samuti peavad ajakirjanikud sageli tegelema teemadega, mille kohta neil puuduvad sügavamad teadmised. Seega on see oskus ajakirjanikule oluline just võõraste teemadega tegelemisel. Ajakirjaniku teadmistest välisel alal oleva info hindamise oskusega võib seostuda ka fotomanipulatsiooni tuvastamine. Seoses fotomanipulatsiooni võimaluste ja ohtudega on vajalik vastavaid teadmisi pidevalt uuendada.

Artikli aluseks on 2020. a juunis Tartu Ülikooli ühiskonnateaduste instituudis kaitsnud bakalaureusetöö (juh Marju Himma-Kadakas). Vt <https://dspace.ut.ee/handle/10062/67736>.

¹ Serena Carpenter. An Application of the Theory of Expertise: Teaching Broad and Skill Knowledge Areas to Prepare Journalists for Change. — *Journalism & Mass Communication Educator*, 2009, Vol. 64, nr 3, lk-d 287–304.

² Henrik Örnebring, Claudia Mellado. Valued Skills among Journalists: An Exploratory Comparison of Six European Nations. — *Journalism*, 2016, Vol. 19, nr 4, lk-d 1–19.

³ Maria D. Avgerinou. A Mad-Tea Party No More: Revisiting the Visual Literacy Definition Problem. https://www.researchgate.net/publication/313470038_A_MadTea_Party_No_More_Revisiting_The_Visual_Literacy_Definition_Problem

- Uurimisoskus / infootsingu oskus (faktikontroll). Kui ajakirjanik on kriitiline ja leiab, et tal on mõne teema või fakti kohta puudulikud teadmised, kerkib esile informatsiooni otsingu oskus, mille alla liigitan ka oskuse kontrollida fakte. Kuigi Örnebring ja Mellado ning Carpenter infootsingut otseselt faktikontrolliks ei nimeta, on seegi tegelikult infootsing.
- Teadmised sotsiaalmeediast. Kuna ühismeedia on muutunud laiaulatuslikuks infovahetamise platvormiks, peab tänapäeva ajakirjanikul sellest ülevaade olema, et saada ideid uudiste koostamiseks. Ühelt poolt on vaja teada, kuidas sotsiaalmeedia toimib, kuid eriti tähtis on osata ühismeediast infot koguda, seda hinnata ja selle tõele vastavust kontrollida.
- Seaduste tundmine. Seaduste tundmine on kõikidest teistest nimetatud oskustest kõige spetsiifilisem, kuid fakte kontrollides ja infot töödeldes tuleb seadustega arvestada.
- Carpenter ning Örnebring ja Mellado ei käsitle andmekirjaoskust, mida on uurinud Ragne Kõuts-Klemm.⁴ Tema uuringust selgus, et ajakirjanikud peavad andmekirjaoskust tuleviku ajakirjanduses vajalikuks, kuid tegelikult on ajakirjanike andmekirjaoskuse tase madal.

Meetod ja valim

Valimisse olid võetud nelja Eesti suurima meediama (Ekspress Meedia, Eesti Rahvusringhääling, Postimees Grupp ja Äripäev) ajakirjanikud: üksteist veebi-, kaks raadio- ning kolm teleajakirjanikku.

Uuringus kasutasin kvalitatiivseid uurimismetodeid. Koostasini kahest osast koosneva poolstruktureeritud intervjuu, mille esimeses osas uurisin üldiselt, kuidas ajakirjanik on kokku puutunud eksitava ja valeinfoga. Teises osas palusin ajakirjanikel analüüsida nelja juhtumit *think-aloud*-meetodil.

Think-aloud-meetod tähendab inimeste küsitlemist nii, et nad peavad probleeme lahendades ja analüüsides oma mõtteid suuliselt sõnastama. Paljudes olukordades on *think-aloud*-meetod tunnetusliku protsessi uurimise ainulaadne allikas.⁵ Leian, et ajakirjanduses on info kontrollimine tunnetuslik

protsess, sest pole olemas kindlat retsepti, mille abil saaks ära tunda eksitavat ja valeinformatsiooni.

Juhtumid

Esitasin vastajatele analüüsimiseks neli juhtumit: kolm uudist ja ühe lühikese arvamusteksti.

Juhtum 1. Vastajad pidid analüüsima kiireloomulist infot lennuõnnetusest, millest avaldas uudise konkurentväljaanne. Uudise juures olev foto⁶ (vt foto 1) on vastuolus tekstis esitatud andmetega — lennuk on niivõrd väike, et sinna ei saa mahtuda 30 reisijat. Fotol on küll sarnasus Eesti ja Läti loodusega, aga tegelikult on see tehtud USA-s Michigani osariigis 2019. aasta septembris. Pilt on tehtud varasügisel, aga intervjuud toimusid novembrist aprilli alguseni, mil Eesti loodus niisugune ei paista. Juhtumi põhjal on võimalik hinnata fotomanipulatsiooni paljastamise oskust, uudise hindamist ja kriitilist mõtlemist, vähesel määral ka info kontrollimise oskust.

Foto 1. Juhtumis oli foto allkirjaks „Alla kukkunud reisilennuk Veclaicene külas (Lätis, Eesti piiri lähedal)“

Juhtum 2. Info väidetav allikas on Veterinaar- ja Toiduameti blogi, kus ilmub uudis, et soja sisaldatest toodetest leiti ohtlik bakter. Uudise tekstis on rohkelt eksitavat ja valeinformatsiooni. Ühtlasi on juhtumile lisatud Veterinaar- ja Toiduameti Twitteri-postitus, milles on selged vastuolud, sest kontol on üks jälgija, kuid postitusel on meeldimisi 354. Juhtumiga on võimalik hinnata kriitilist mõtlemist, uudise hindamist, ajakirjaniku teadmistest välisel alal oleva info hindamise oskust, infootsingu oskust ja sotsiaalmeedia tundmist.

⁴ Ragne Kõuts-Klemm. Data Literacy among Journalists: A Skills-assessment Based Approach. — Central European Journal of Communication, 2019, Vol 12, nr 3, lk 299–215.

⁵ Maarten W. van Someren, Yvonne Barnard, Jacobijn Sandberg. The Think Aloud Method: A Practical Approach to Modelling Cognitive. London: Academic Press, 1994.

⁶ Craig Lyons, Megan Banta, Justin L. Mack. 3 Dead, 3 Critically Injured in Plane Crash near Airport in Michigan, Sheriff Says. — USA Today, 3 October 2019. <https://eu.usatoday.com/story/news/nation/2019/10/03/3-dead-3-injured-plane-crash-west-michigan-airport-sheriff/3855922002/>.

Foto 2. Manipuleeritud kuvatõmmis Veterinaar- ja Toiduameti Twitterist

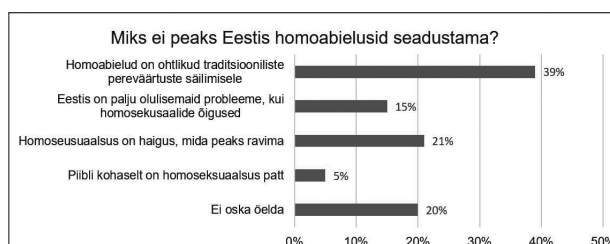
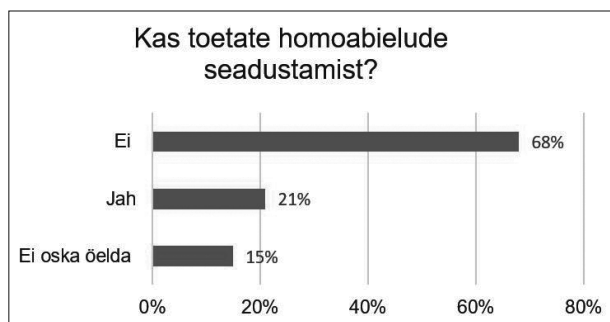
Juhtum 3. Minu väljamõeldud uuringufirma Eesti Sotsioloogilised Uuringud on saatnud pressiteate uuringust, millest selgus, et eestlased ei toeta homoabielude seadustamist. Tegemist ei ole korrektse sotsioloogilise uuringuga, kuna küsimused on kallutatud. Näiteks oli üks küsimus selline: „Miks ei peaks Eestis homoabielusid seadustama?“. Niisugune küsimus suunab selgelt vastusele, et homoabielusid ei peaks seadustama. Uudises on vastuolulist ja ebaloogilist informatsiooni, näiteks protsendijaotus annab kokku 104 protsenti. Ühtlasi on pressiteatele lisatud Turu-uuringute AS-i sotsioloogi Juhan Kivirähki tsitaat, mis ei saa olla loogiliselt võttes võimalik, sest ta ei kommenteeriks sellisel moel mõne teise uuringufirma tulemusi. Veelgi enam, Kivirähk ei kommenteeriks ka eba-korrektselt sotsioloogilist uuringut.

Juhtumiga on võimalik hinnata uudise hindamist, kriitilist mõtlemist, andmekirjaoskust, uurimisoskust/infootsingut ja ajakirjaniku teadmistest välisel alal oleva info hindamise oskust.

Juhtum 4.

Alustame süsinikuneutraalse Eesti arendamist Kiviõlist

Olen Mirjam ja õpin Kiviõli Eesti gümnaasiumi 12. klassis. Pöördusin meediasse, sest Eesti keskkonna olukord on muutunud nii minule kui ka mu sõpradele väljakannatamatuks. Elan Kiviõlis, kus on suur Kiviõli Keemiatööstus, mis pakub tööd ainult mõnesajale inimesele. Leian, et Kiviõli keemiatööstus on väga keskkonnakahjulik ettevõtte. Kas mõnesajale tööd pakkuv

keemiatööstus on oluline ettevõtte, arvestades, et linnaelanikke, kelle tervis kannatab tööstuse toimimise all, on kokku ligi 10 000. Umbes 30 aastat tagasi oli keemiatööstus tööandja väga paljudele linnaelanikele, kuid nüüd on aeg edasi läinud ja tööstus pakub tööd väiksele osale linna elanikkonnast. Kiiremas korras peaks hakkama üle minema taastuvenergiale. Probleemi peaks kindlasti käsitlema laiemalt, sest ilma riigi sekkumiseta on raske midagi korda saata. Lugesdes seadusi, mis keskkonna saastet reguleerivad, tuleb nutt kurku, sest süsinikdioksiidi (CO₂) saastetasumäär tonni kohta on kaks eurot. Seega tasuks alustada elementaarsest — muutkem keskkonna saastet reguleerivaid seadusi, sest kumb on riigile olulisem, kas majanduslik edu või rahva tervis. Olen eluaeg Kiviõlis elanud, hinganud sisse seda saastunud õhku, nüüd on mul mõtet täis saanud, seega on aeg muutusteks. Me vajame kohe süsinikuneutraalset Eestit!

Tegemist on justnagu noore keskkonnaaktivisti arvamuseartikliga, milles on hulganisti valeinformatsiooni. Näiteks Kiviõli Eesti gümnaasiumi ei ole olemas, Kiviõli linna elanike arv on vale, tekstis väidetud 10 000 asemel elab linnas tegelikult vaid ligi 5000 elanikku. Viide seadusele on küll õige, ent tõlgendus on meelevaldne. Juhtumiga on võimalik hinnata kriitilist mõtlemist, arvamuseartikli hindamist, ajakirjaniku teadmistest välisel alal oleva info hindamise oskust, infootsingu oskust ja seaduste tundmist või vähemalt neile tähelepanu pööramist.

Peamised tulemused

Nii alla kukkunud lennuki foto kui ka Twitteri postituse analüüsist selgub, et raadio- ja teleajakirjanike visuaalse info hindamise oskused on selgelt paremad kui veebiajakirjanikel. Võib-olla seisneb põhjus selles, et osa raadio- ja teleajakirjanikest oli juhtumeid analüüsides põhjalikumad.

Üldiselt suhtuti kiireloomulisse infosse (uudis alla kukkunud lennukist) kriitiliselt, kuid neid ajakirjanikke, kes mõistsid fotot vaadates kohe, et tegemist on vastuolulise infoga, oli uuringus vähe. Aga et info kontrollimine peab olema prioriteet, jõuaks ajakirjanik põhjalikumalt uurides varem või hiljem jälile, et tegemist on valeinfoga.

Sotsioloogilist uuringut hindasid peaaegu kõik ajakirjanikud kriitiliselt. Uuringufirma Eesti Sotsioloogilised Uuringud olemasolu seadsid paljud uuringus osalenud ajakirjanikud kahtluse alla, sest nad polnud varem sellisest ettevõttest kuulnud. Samuti paistis paljudele silma sotsioloogilise uuringu väike valim, kusjuures raadio- ja teleajakirjanike hulgas pöörati sellele rohkem tähelepanu. Vähem pandi tähele seda, et küsitlus on läbi viidud ainult veebis. Peaaegu kõik uuringus osalenud ajakirjanikud olid uuringu suhtes kriitilised ja seega on sotsioloogiliste uuringute hindamiseks vajalikud oskused ja pädevused olemas.

Kõige enam märgati, et küsimused ei ole korrektsed, kuid raadio- ja teleajakirjanikud pöörasid kallutatud küsimustele rohkem tähelepanu kui veebiajakirjanikud.

R13: [---] nagu see teine küsimus on, et miks ei peaks homoabielusid seadustama, et sulle ei antagi nagu võimalust kuidagi selle poolt olla. Või noh, rääkimata sellest, et on küsitletud 800 inimest ja siis öeldakse, et 70% eestlastest.

Peensustele pöörasid ajakirjanikud vähem tähelepanu. Mitte keegi intervjuueeritavatest ei täheldanud, et protsentjaotus annab esimesel joonisel kokku 104% ja et uuring viidi läbi üsna lühikese aja jooksul.

Veterinaar- ja Toiduametit usaldavad ajakirjanikud kõrgelt, mis võib tekitada olukorra, et riiklike allikaid usutakse pimesi ega kontrollita nende edastatud infot või tehakse seda alles pärast esialgse info avaldamist, mis tähendab, et valeinfo võib ikkagi ilmuda. Nimetatud suundumust on märgata just veebiajakirjanike puhul, sest kiireloomulisest tööst tingitud pealiskaudsuse tõttu jääb osa infot kontrollimata.

Uuring näitas, et uudistes esitatud faktidele pöörasid küsitletud ajakirjanikud rohkem tähelepanu kui arvamusartikli infole. Need, kes arvamusartikli faktidesse ei süüvinud, piirdusid loo argumentatsiooni ja ülesehituse hindamisega, mis viitab arvamusartikli kui žanri tundmisele, kuid vajaka jääb just info kriitilisest hindamisest. Arvamusartikli argumentatsiooni aluseks olevatele väidetele ja faktidele tähelepanu pööramisel ei ilmnenud selget erinevust raadio- ja teleajakirjanike ning veebiajakirjanike vahel.

Seaduste tundmist aitas välja selgitada neljandas juhtumis esitatud saastemäära fakt, mille pööras tähelepanu ainult kaks ajakirjanikku. Ülejäänud piirdusid arvamusartikli argumenteerituse ja ülesehituse hindamisega, mis viitab jällegi arvamusartikli kui žanri tundmisele, kuid samas ei peeta vajalikuks infot kriitiliselt hinnata.

Intervjuusid analüüsides selgus, et toimetusse saabuva info esialgset hindamist mõjutab oluliselt viis, kuidas info ajakirjanikeni jõuab — kas tegemist on loogilise ja tavapärase kommunikatsioonihelaga. Kui see ei ole loogiline, võib info tõele vastavuse osas tekkida kahtlusi. Põhiliselt leidsid intervjuueeritavad ebaloogilise kommunikatsioonihela teisest juhtumist — Veterinaar- ja Toiduamet ei kommunikeeriks niivõrd olulist uudist Twitteri vahendusel.

Koolitus on üks võimalus, kuidas ajakirjanik saaks oma oskusi ja pädevusi arendada. Seetõttu uurisin intervjuu esimese osa lõpus kõikidelt, kas tööandja on neile välja pakkunud koolitusi eksitava, valeinfo või muu selletaolise jaoks. Niisugustel koolitustel oli käinud kolm uuringus osalenud ajakirjanikku. Koolitusi küll korraldatakse, kuid ajapuuduse tõttu neis ei osaleta.

Järeldused

Eksitava ja valeinformatsiooni tuvastamise jaoks vajalikud oskused on kriitiline mõtlemine ja uudise hindamine. Sageli on need kaks oskust omavahel põimunud. Uudise hindamisel on olulise tähtsusega info esmane vaagimine, millest oleneb, kas teave avaldatakse sisuliselt muutmata kujul, kas seda hakatakse põhjalikumalt uurima või ei avaldata üldse. Hinnangu uudisele võib langetada, eriti veebiajakirjanike puhul, pealiskaudse vaatluse põhjal ja seega on võimalik ka valeinfo avaldamine.

Ajakirjanike oskused ja pädevused on just uudise hindamise osas kujunenud valdavalt varasema

kogemuse põhjal. Siinkohal ei saa tuua otsest seost, et kauem ajakirjanikuna töötanud intervjuueeritavad analüüsisid juhtumeid põhjalikumalt ja leidsid rohkem vastuolusid. Leidus ka pika tööstaažiga ajakirjanikke, kes juhtumeid süvitsi ei analüüsinud ja oleks avaldanud ka kontrollimata infot.

Ajakirjanike andmekirjaoskus on hea, kuna paljud märkasid, et ebakorrekse sotsioloogilise uuringu valim pole piisav, küsitlus toimus veebis ja küsimused olid kallutatud. Aga niisugune järelalus võib olla mõneti petlik, sest kolmas juhtum, mille põhjal andmete lugemise oskust analüüsisin, oli liiga läbinähtav ja sarnane Ühiskonnauuringute Instituudi probleemsete uuringutega, mida kajastati meedias kriitiliselt mõni aasta tagasi.

Allika ebakriitiline hindamine ja liigne usaldamine on üks põhjus, miks ajakirjanikud võivad avaldada eksitavat ja valeinfot. Leidus ajakirjanikke, kes usaldasid riiklikku allikat ja oleksid avaldanud vastava info seda kontrollimata. Ekspertihinnangu puhul teadis osa ajakirjanikest oma varasemast kogemusest, et tegemist on kogenud eksperdiga, ja nad hindasid kogu info usaldusväärseks. Teine osa teadis samuti, et ekspert on usaldusväärne, aga pidas kahtlaseks, et asjatundja toetab puudulikku uuringut.

Selles töös ma faktikontrollile ei keskendunud, sest ajakirjanikud guugeldavad ja kasutavad andmebaase, vaid uurisin, millistele faktidele pöörati tähelepanu, nii et neid peeti vajalikuks kontrollida. Info kontrollimise esimene samm, kontrollimist vajava info eristamine, oli uudises esitatud info hindamist arvestades üldjoontes hea. Ajakirjanikud märkasid, millise info kohta on vaja küsida täpsustavaid küsimusi ja mis äratas kahtlust. Tuleb aga tõdeda, et uuringus osales ka neid, kes oleksid avaldanud kontrollimata infot.

Uudises esitatud fakte kontrolliti hoolikamalt kui arvamusteksti infot. Paljuski piirdus arvamusteksti analüüs autori argumentatsiooni hindamisega, mistõttu ei pööratud argumentatsiooni

aluseks seatud faktidele piisavalt tähelepanu. Siinjuures on oluline märkida, et uuringus osalesid põhiliselt uudistega tegelevad ajakirjanikud, valimis ei olnud ühtegi arvamustoimetajat. Järelikult ei saa küsitlute puhul eeldada arvamusteksti professionaalsel tasemel analüüsi. Pealegi ei ole arvamuste toimetamine üldjuhul raadio- ega teleajakirjanike töö osa.

Kõige selgemad erinevused veebi- ja teleajakirjanike vahel ilmneseid visuaalse info hindamisel. Teleajakirjanikud märkasid fotot tekstiga võrreldes rohkem vastuolusid. Veebiajakirjanike seas pöörati visuaalsele infole selgelt vähem tähelepanu. Ühelt poolt võib põhjus seisneda selles, et erinevalt teleajakirjanikest ei puutu veebiajakirjanikud visuaalse info analüüsimisega pidevalt kokku. Teisalt, visuaalset infot töötlevad ka veebiajakirjanikud, sest veebis avaldatud ajakirjandusliku sisu juures on sageli ka foto, vahel video või mõni muu visuaalne materjal (graafikud, kaardid jpm).

Tõenäoliselt on teleajakirjanikud oma visuaalset pädevust töö käigus rohkem arendanud, kuid veebiajakirjanikud peaks sellega rohkem tegelema. Huviatava nüansina võib välja tuua, et visuaalset infot hinnates olid isegi raadioajakirjanikud veebiajakirjanikest pisut osavamad, kuigi nende töös ei ole visuaalse materjaliga töötamine igapäevane.

Kindlasti vajaks edaspidi põhjalikumat uurimist ajakirjanike visuaalne pädevus just infokorruptuse aspektist. Siinses uuringus käsitlesin seda põgusalt ja piirdusin vaid fotode analüüsiga, kuid edaspidi tasuks uurida, kuidas ajakirjanikud tunnevad ära valeinfot audiovisuaalsest materjalist. Veel vajaks põhjalikumat uurimist arvamustekstides leiduva eksitava info avastamise oskused, siinkohal võiks intervjuuerida näiteks arvamustoimetajaid, kellele on see igapäevatöö osa. Käesolevast uuringust selguvad küll mitmed suundumused, ent siit oleks vajalik minna edasi kindlate oskuste ja/või pädevuste uurimisega.

POLIITILINE KOMMUNIKATSIOON

Kuidas kasutatakse poliitkorrektsuse mõistet Eesti avalikus kommunikatsioonis?

Henri Kõiv

Sissejuhatus

Üks Eesti parlamendierakond on kasutanud avalikkusega suhtlemisel pidevalt võõrapärast mõistet „poliitkorrektsus“. Eesti Ekspressi peatoimetaja Erik Moora on nimetanud seda EKRE-le omaseks refrääniks, loetledes oma juhtkirjas näiteid sellest, kuidas Mart ja Martin Helme on poliitkorrektsust kirjeldanud „hoomamatu hiidmonstrumina“.¹

Ka minule jäi EKRE poliitikute sõnavõttudes korduv mõiste õpingute ajal silma, kuid ühtlasi nägin mõistet vilksamas ka EKRE-ga mitteseotud arvamusiidrite artiklites. Nende arvamusiidrite ühiseks nimetajaks oli minu jaoks teatav konservatiivne hoiak, mis väljendus ka nende artiklites, kus poliitkorrektsuse mõistet kasutati tihti liberaalide kritiseerimiseks. Seejuures on tegemist huvitava paradoksiga, kus neid, kes toetavad maailmavaadet, mis nime poolest peaks väärtustama vabadusi, sh isiku-, sõna- ja ajakirjandusvabadust, süüdistatakse tsensuuri kehtestamises või toetamises.

Soovisin seda paradoksi natuke lähemalt uurida, et mõista, mille üle poliitkorrektsuse debattides üldse arutletakse. Milliseid teemasid selle mõiste kaudu tõstatatakse? Milliseid tähendusi poliitkorrektsusele viidates edasi anda soovitakse? Ja kas analüüs üldse kinnitab silmajäänud trendi, et see mõiste kuulub konservatiivse hoiakuga arvajate sõnavarasse?

Uurijana paelus mind ka võimalus analüüsida seda, kuidas avalikud arutelud on muutunud

järjest üleilmsemaks ning teemad, motiivid, näited ja sõnavara rändavad ühest riigist ja kontekstist teise, muu hulgas ka selliste poliitiliste jõudude seas, kes vaenavad globaliseerumist, propageerivad proteksionismi ja riigipiiride sulgemist ning tõstavad esile rahvuslikke väärtusi. See oli teine paradoks, mida soovisin lähemalt uurida. Teoreetikud on sellist nähtust nimetanud paremäärmuslikuks transnatsionalismiks,² mille üheks väljendusvormiks võiks pidada ka rändavaid kõnefigure.

Teoreetilised lähtekohad

Ameerika lingvist Robin Lakoff jõudis poliitkorrektsuse erinevaid definitsioone võrreldes järeldusele, et see mõiste libiseb sõnastamisel käest ning analüütilise täpsuse saavutamise asemel pakub defineerimisakt endas võimalust poliitika tegemiseks.³ Lakoffi väitel katab poliitkorrektsuse termin uusi keelekasutuse viise, mis esindavad nende gruppide maailmavaadet ja kogemusi, kellel varem puudus võim luua keelt, kehtestada interpretatsioone ja kontrollida tähendusi. 1980ndate Ameerikas, millele Lakoff oma raamatus keskendub, olid sellisteks gruppideks mustanahalised, seksuaalvähemuste esindajad ja paljudes valdkondades ka naised.

Poliitkorrektsuse kriitikutele osutades on toodud välja mõistega kaasnev negatiivsus, liialdused ja piirangud. Arusaam, et poliitkorrektsusega minnakse liiale, on väidetavalt mõistekasutuse keskne

Artikli aluseks on 2020. a juunis Tartu ülikooli ühiskonnateaduste instituudis kaitsitud magistritöö (juh Sten Hansson). Vt <https://dspace.ut.ee/handle/10062/67846>.

¹ Erik Moora. Henn Põlluaas ja sõbrad, te palusite kaua, et teid karu persse saadetak. — Eesti Ekspress, 12.07.2020.

² Manuela Caiani ja Patricia Kröll. The Transnationalization of the Extreme Right and the Use of the Internet. — International Journal of Comparative and Applied Criminal Justice, 2015, Vol. 39, nr 4, lk-d 331–351.

³ Robin Tolmach Lakoff. The Language War. Berkeley: University of California Press, 2000, lk 94.

tunnus, mida tuuakse esile poliitkorrektsust pilkavates sõnavõttudes.⁴ Poliitkorrektsuse tõttu on moonutatud ja äärmustesse viidud palju mõistlikke ja aktsepteeritud ideid ja praktikad, mis poliitkorrektsuse kõverpeeglis paistavad „dogmaatiliste, autoritaarsete ja koletislikena“.⁵

Seega on poliitkorrektsuse puhul tegemist mitmetähendusliku mõistega, millega käib enamasti kaasas hinnangulisus. See annab alust väita, et olemuslikult on tegemist on vaidlustatud mõistega, millele on osutanud ka varasemad uurijad.⁶ Termin pärineb filosoofilt ja keeleteadlaselt Walter B. Gallielt, kelle väitel⁷ eristab selliseid mõisteid teistest asjaolu, et neid pole võimalik ratsionaalsete argumentide või tõendite abil lõplikult defineerida, vaid neid saab alati vaidlustada.

Sotsiolingvist Deborah Cameroni hinnangul sisustavad poliitkorrektsuse mõistet need, kes on ise selgesõnaliselt selle mõistega kirjeldatud praktikate (multikultuurne õppekava, mittediskrimineeriv keelekasutus jne) vastu. Samas eitavad ka need, keda kirjeldatakse kui „poliitkorrektsuse liikumise jüngerid“, visalt, et selline liikumine kirjeldatud kujul üldse eksisteerib. Nad küll nõustuvad, et nimetatud praktikad on olemas, aga keelduvad käsitlemast neid poliitkorrektsuse ühisnimetaja kaudu.⁸

Sagedamini kasutavad poliitkorrektsuse terminit konservatiivid ning Donald Trumpi näitel on see jõudnud tema kui ühe parempopulisti retoorikas keskele kohale. Ühte sellele retoorikale iseloomulikku tunnust nimetas Ruth Wodak ignorantsseks ülbuseks (*arrogance of ignorance*). See on parempopulistide seas omaks võetud arusaam, et retoorikas tuleb apelleerida tervemõistuslikkusele ja antiintellektualismile.⁹ Vajadus just seda tüüpi seisukohtade järele tuleneb parempopulistlike liidrite kuvandile pandud ootustest. Selliste erakondade juhid peavad nii poliitlava peal (*frontstage* — teledebatid, avalikud esinemised) kui ka selle taga (*backstage* — läbirääkimised, ametlikud kohtumised) olema oma toetajate jaoks autentsed.

Parempopulistlikud poliitikud soovivad jätta muljet, et ollakse üks rahva seast, s.t ollakse kurssis, kuidas mõtleb nende keskmine valija, kelle seisukohti ja uskumusi populist ka oma sõnavõttudes üritab järele aimata. Iga hinna eest tuleb vältida rahvast distantseerumist, mis on omane eliidile ja intellektuaalidele. Parempopulistid kasutavad oma poliitoponentidele osutamiseks tihti mõisteid, nagu „Washingtoni bürokraat“, „Brüsseli tehokraat“, „liberaalne eliit“ või „korrumpeerunud süsteem“, millega Wodaki sõnutsi viidatakse metafooriliselt domineeriva poliitilise süsteemi sissepoole suunatusele.¹⁰ Sellele vastukaaluks üritavad parempopulistid olla näoga rahva poole.

Poliitkorrektsust on seotud ka kodeeritud kommunikatsiooniga ehk kommunikatsiooniga, mis on strateegiliselt disainitud selliselt, et see jõuaks mõeldud kujul sihtgrupini, kuid väldiks välisgruppi.¹¹ Ruth Wodaki väitel on parempopulistidele omane teadlikult mitmemõtteliste sõnumite kaudu meediaskandaalide provotseerimine, et seeläbi tähelepanu äratada ning oma agendaga meediapildis domineerida.

Wodaki väitel asetavad parempopulistid jõulist retoorikat kasutades ajakirjanduse kahvlisse: kui meedia ei kajasta nende väljaütlemisi, jääb mulje, et nad annavad solvavatele seisukohtadele omalt poolt heakskiidu; väljaütlemistele reageerides antakse parempopulistidele aga rohkem eetriaega, muu hulgas ka selleks, et need saaksid ennast lahvatanud skandaalis ohvritena näidata, viidates näiteks asjaolule, et neid süüdistatakse alusetult rassismis või ksenofoobias. See annab omakorda võimaluse sõnavabadusest ning poliitkorrektsusest kõnelemiseks, mis ühelt poolt aitab raamistada teemat parempopulistide jaoks sobivamaks (küsimus pole enam konkreetse väljaütlemise sisus, vaid võimaluses mingeid seisukohti avalikkuses üldse esitada), teisalt tugevdab poliitkorrektsusele viitamine populistide kui rahva eest kõnelejate kuvandit. Seeläbi antakse mõista, et parempopulist väljendab ennast nii, nagu „meie“ ehk rahvas mõtleb.¹²

⁴ Mary Talbot. Political Correctness and Freedom of Speech. — Marlis Hellinger, Anne Pauwels (Toim). Language and Communication: Diversity and Change. Berliin: Mouton de Gruyter, 2007, lk-d 9–10.

⁵ Angela McRobbie. The Aftermath of Feminism: Gender, Culture and Social Change. London: Sage, 2009, lk 37.

⁶ Solveig Granath, Magnus Ullén. "The Elevation of Sensitivity over Truth": Political Correctness and Related Phrases in the Time Magazine Corpus. — Applied Linguistics, 2019, Vol. 40, nr 2, lk 266.

⁷ Walter B. Gallie. Essentially Contested Concepts. — Proceedings of the Aristotelian Society, 1956, Vol. 56, nr 1, lk-d 167–198.

⁸ Deborah Cameron. Verbal Hygiene. London: Routledge, 1995, lk 124.

⁹ Ruth Wodak. The Politics of Fear. What Right-Wing Populist Discourses Mean. Los Angeles: Sage, 2015, lk 2.

¹⁰ Ibid., lk 29.

¹¹ Michael Rosenblum, Juliana Schroeder, Francesca Gino. Tell It Like It Is: When Politically Incorrect Language Promotes Authenticity. — Journal of Personality and Social Psychology, 2020, Vol. 119, nr 1, lk-d 75–103.

¹² R. Wodak, 2015, lk-d 19–20.

Uurimisküsimused

Minu uurimuse eesmärk oli kaardistada poliitkorrektsuse mõiste kasutamist Eesti avalikus kommunikatsioonis. Lähtuvalt sellest eesmärgist olid uurimisküsimused järgmised.

- Kuidas kasutatakse poliitkorrektsuse mõistet Eesti avalikus kommunikatsioonis?
- Kes mõistet kasutavad?
- Mis eesmärke selline mõistekasutus kannab?
- Milliste teemadega seoses poliitkorrektsuse mõistet enamasti kasutatakse?
- Kuidas seostub mõistekasutus poliitkorrektsuse ajaloo ja kasutuskontekstiga välismaal?

Meetod

Oma magistritöö uurimisküsimusele vastamiseks valisin diskursusanalüüsi meetodi, mida teiste riikide lingvistid on poliitkorrektsuse uurimiseks peamiselt kasutanud.¹³ See tähendab, et keskendusin valimisse kuuluvate tekstide lähilugemisele ning otsisin lingvistilisi tunnuseid, mille alusel poliitkorrektsuse erinevaid kujutusviise kategoriseerida.

Kujutusviisi ehk raamistuse määratlemisel lähtusin arusaamast, et tegu on tajutavate struktuuridega, mis defineerivad ja piiritlevad teemat ning arutelu, seades sellega raamid, mille piires kõik pooled käituvad.¹⁴ Nende tajutavate struktuuride alla kuuluvad näiteks vastandused, metafoorid, intensifikaatorid, läbivad teemad, mõistete koosesinemine, mis ongi eelnevalt mainitud lingvistilisteks tunnusteks.

Kujutusviiside kirjeldamine ise ei anna siiski otsest vastust küsimusele, mida mingi kõneaktiga saavutada üritatakse, sest erinevate raamistuste kasutamise võimalike eesmärkide mõistmiseks on vaja uurida kõneakti konteksti: kes-kellega-millest, millises situatsioonis ning millise võimaliku mõjuga kõneleb. Seega püüdsin oma töö analüüsi osas avada ka esitatud tekstinäidete konteksti ning nende autorite tausta. Lisaks olen poliitkorrektsuse

erinevate kujutusviiside eesmärkide analüüsimisel juhindunud kommunikatsiooniteadlaste varasematest töödest, milles on kirjeldatud süüdistavaid,¹⁵ õigustavaid,¹⁶ ja halvustavaid¹⁷ kõneakte ning nende lingvistilisi tunnuseid.

Valim

Valimisse haarasin Eesti kõige loetumad päevalehed: Õhtuleht (tiraaž märtsis 2020: 39 700), Postimees (36 700), Eesti Päevaleht (12 800) ja külastatuimad uudisteportaalid (Delfi, ERR, postimees.ee). Kuna valimisse polnud võimalik võtta kõiki Eestis ilmuvaid väljaandeid, siis tundus piiritlemine lugejate arvu järgi asjakohane.

Uurisnin nelja aasta pikkust ajavahemikku septembrist 2014 kuni septembrini 2018. Viimane kuupäev markeerib uurimistöö alustamise perioodi, kuid sellise ajavahemiku eelistamisel oli ka sisuline põhjendus. Nimelt jäid sellesse ajaraami sündmused, millest kõnelemisel kasutati sageli poliitkorrektsuse mõistet: Euroopat tabanud pagulaskriis, terrorirünnakud Euroopas, Donald Trumpi valimisvõit Ameerikas, parempopulistliku EKRE esmakordne parlamenti pääsemine Eestis ja sellele eelnenud Jürgen Ligi ministrikohalt tagasiastumine solvava sõnakasutuse pärast 2014. aasta sügisel.

Andmestiku koostamisel kasutasin Station.ee rakendust, mis võimaldab märksõna kaudu meedia-monitoringut teha. Märksõnadena kasutasin sõnu „poliitkorrektsus“, „poliitkorrektne“, „poliitiliselt korrektne“ ja „poliitiliselt ebakorrektn“e. Märksõnaotsing andis kuue kanali peale lõpuks 304 vastet. Kui valimit kanalite järgi grupeerida, siis selgub, et kõige sagedamini ehk kokku 122 korral esines poliitkorrektsuse mõiste Postimehe veergudel.

Tulemused

Diskursusanalüüsi meetodeid kasutades tuvastasin analüüsi käigus üheksa poliitkorrektsuse

¹³ Sally Johnson, Stephenie Suhr. From “Political Correctness” to “politische Korrektheit”: Discourses of “PC” in the German Newspaper Die Welt. — Discourse & Society, 2003, Vol. 14, nr 1, lk-d 49–68; Sally Johnson, Jonathan Culpeper, Stephenie Suhr. From “Politically Correct Councillors” to “Blairite Nonsense”: Discourses of “Political Correctness” in three British Newspapers. — Discourse & Society, 2003, Vol. 14, nr 1, lk-d 29–47; S. Granath, M. Ullén, 2019.

¹⁴ George Lakoff. The Political Mind: Why You Can’t Understand 21st-Century American Politics with an 18th-Century Brain. New York: Penguin, 2008, lk-d 13–14.

¹⁵ Zohar Kampf, Tamar Katriel. Political Condemnations: Public Speech Acts and the Moralization of Discourse. — Donal Carbaugh (Toim). The Handbook of Communication in Cross-Cultural Perspective. New-York: Routledge, 2016, lk-d 312–326; Sten Hansson. The Discursive Micro-Politics of Blame Avoidance: Unpacking the Language of Government Blame Games. — Policy Sciences, 2018, Vol. 51, nr 4, lk-d 545–564.

¹⁶ Theo van Leeuwen, Ruth Wodak. Legitimizing Immigration Control: A Discourse-Historical Analysis. — Discourse Studies, 1999, Vol. 1, nr 1, lk-d 83–118; Theo van Leeuwen. Legitimation in Discourse and Communication. — Discourse & Communication, 2007, Vol. 1, nr 1, lk-d 91–112.

¹⁷ John Richardson. Analysing Texts: Some Concepts and Tools of Linguistic Analysis. — John Richardson (Toim). Analysing Newspapers: An Approach from Critical Discourse Analysis Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2007, lk-d 46–74.

kujutusviisi ehk raamistust. Esinemissageduse järjekorras on need: 1) poliitkorrektsus kui tõe varjamine; 2) poliitkorrektsus kui läänelik nähtus; 3) poliitkorrektsus kui tsensuur; 4) poliitkorrektsus kui eliidile omane praktika; 5) poliitkorrektsus kui argus; 6) poliitkorrektsus kui diskrimineerimise vältimine; 7) poliitkorrektsus kui ideoloogiline konstruktsioon; 8) poliitkorrektsus kui millestki kõrvale hiilimine; 9) poliitkorrektsus kui viisakus. Enamasti kasutati poliitkorrektsust negatiivse või häbimärgistava terminina, mida minu valimi artiklite põhjal mitte keegi otsesõnu ei polda.

Samas illustreerivad need üheksa raamistust, et poliitkorrektsus pole Eesti avalikus kommunikatsioonis sugugi kindlapiiriline mõiste. Pigem kirjeldavad need kujutusviisid mõiste „poliitkorrektsus“ erinevaid tähenduskihte, mida on võimalik vastavalt vajadusele mõistet kasutades esile tõsta. Selleks tuleb mõiste ümbritseda sobivate lingvistiliste tunnustega, sest eraldiseisvalt jääb see tühjaks tähistajaks, mille ainsaks omaduseks on negatiivse üldhoiaku esitamine. Seda ilmestab ka suur hulk neid tekstinäiteid, mida polnud võimalik ühegi kujutusviisi alla koondada, sest mõistet ümbritsenud kontekst ei selgitanud, mida poliitkorrektsuse all oli silmas peetud. See kinnitab eelnevalt esitatud arusaama poliitkorrektsusest kui olemuslikult vaidlustatud mõistest, mida on võimalik kõnelejast sõltuvalt erinevalt defineerida ning mille peamiseks tunnuseks on hinnangulisus.

Oma töös tuvastasin kaks kesket poliitkorrektsuse mõiste kasutamise eesmärki — süüdistamine ja halvustamine. Levinud lingvistiline vahend süüdistuse esitamiseks oli poliitkorrektsuse mõistet kasutades grupipõhiste vastanduste loomine, nii et poliitkorrektsus on antipood sellele, mida kõneleja esindab või väärtustab. Selliste vastanduste loomine oli omane mitmele poliitkorrektsuse kujutusviisile. Raamistuse „poliitkorrektsus kui tõe varjamine“ puhul vastandus poliitkorrektsusele tõde, ausus ja objektiivsus. Kujutusviisi „poliitkorrektsus kui tsensuur“ puhul avatus, kujutusviisi „poliitkorrektsus kui argus“ puhul julgus ja kujutusviisi „poliitkorrektsus kui eliidile omane praktika“ puhul rahvas.

Teine lingvistiline vahend süüdistuse esitamiseks oli poliitkorrektsuse mõiste kasutamine kõrvuti mõne intensifikaatori või metafoorse väljendiga, mis muudab poliitkorrektsena kirjeldatud sündmuse või olukorra tonaalsust, näiteks võrreldes keelekasutust normeervaid ettepanekuid vägivallega või pidades

reaktsioone diskrimineerivatele väljaütlemistele „perversseks“ ülereageerimiseks.

Teine poliitkorrektsuse kasutusviis — halvustamine — sarnaneb paljuski süüdistamisega. Ka selle puhul loodi grupipõhiseid vastandusi ning kasutati intensifikaatoreid loodud vastanduste võimendamiseks. Peamine erinevus oli asjaolu, et halvustamise puhul esineb poliitkorrektsus enamasti nimisõnana, millele on negatiivsete hinnangute andmiseks lisatud halvustavaid omadussõnu või laiendeid. Analüüsist ilmnes, et selle käigus kiputi poliitkorrektsusele mõnikord omistama agentsust, s.t inimeste loodud konstruktsioon hakkas oma loojate tegevust suunama, piirama ja kontrollima („deklareeritud poliitkorrektsus nõudis“, „poliitkorrektsus hoiab meid kindlas raamis“). Selle põhjuseks võis olla soov kujutada poliitkorrektsust nii mõjuvõimsana, nagu see oleks ka oma loojate kontrolli alt väljunud. Lisaks kaovad sellise võttega pildilt tegelikud aktorid.

Vähesel määral leidis valimis ka selliseid tekstinäiteid, kus poliitkorrektsust õigustati. Seda kujutusviiside „poliitkorrektsus kui diskrimineerimise vältimine“ ja „poliitkorrektsus kui viisakus“ puhul. Nendele näidetele oli iseloomulik poliitkorrektsuse mõistega tähistatavad praktikad tähistajast endast lahti siduda, kasutades poliitkorrektsuse asemel neutraalsemaid termineid nagu „elementaarne viisakus“, „korrektsus“, „kombekus“ või „kultuursus“. Sellega demonstreeriti soovimatust võtta omaks mõiste, mis on ideoloogilistel eesmärkidel ühepoolsetl defineeritud. Poliitkorrektsuse kaitsjad kasutasid enda õigustamiseks eetilistele väärtustele osutamist, samas kui poliitkorrektsuse kriitikud nimetasid neid väärtusi poliitkorrektsuse vastanditeks. Siin ilmneb, kuidas poliitkorrektsus on olemuslikult vaidlustatud mõiste: terminit kasutades ei pääse hinnangulisusest ning hinnangud ise võivad üksteisest kardinaalselt erineda, kuid erinevate hinnangute toetuseks leidub alati seletusi.

Tehtud uuring kinnitas välismaa uurijate väidet, et mõiste „poliitkorrektsus“ on levinud eelkõige nende isikute retoorikas, kes sellele vastu seisavad. Kui mõiste kasutajate nimistut analüüsida, torkavad kõneisikutena silma EKRE poliitikud. Nendelt pärit tekstinäiteid oli valimis kokku 30, millest poolte autoriks oli erakonna endine esimees Mart Helme. Kõige rohkem ehk 20 korda kasutas seda mõistet aga välispoliitika analüütik Toomas Alatalu. EKRE poliitike järel kasutas poliitkorrektsuse mõistet

¹⁸ Michael Toolan. *Le Politiquement Correct Dans le Monde Français*. — *Discourse & Society*, 2007, Vol. 14, nr 1, lk-d 69–86.

poliitikutest enim endine reformierakondlane Igor Gräzin (kaheksa korda). Vähemalt viie tekstinaitega esineb valimis veel kirjanik Mihkel Mutt (kuus korda) ja kolumnist Tarmo Pikner (viis korda).

Poliitkorrektsuse puhul on tegemist Eesti kultuuriruumi imporditud mõistega, kuid uurimus näitas, et ühes mõistega on — ilmselt seoses transnatsionaalse parempopulismi arenguga — välismaalt kaasa tulnud ka kontekst ehk teemad, mille raames poliitkorrektsusest kõnelemine on asjakohane. Seejuures on tegemist ajakohastatud kontekstiga, s.t poliitkorrektsuse varajast ajalugu 1980ndate Ameerika ülikoolides tematiseeriti valimis harva. Kõige rohkem kasutati poliitkorrektsuse sõna immigratsioonist rääkimisel. Osalt võis selline rõhuasetus olla ka tingitud uuringu perioodil Euroopat tabanud pagulaskriisist, mistõttu immigratsioon teemana oligi keskmisest rohkem avalikkuses päevakorral.

Poliitkorrektsust käsitlenud artiklite keskseks tegelaseks oli Donald Trump. Temast oli põhjust rääkida peaaegu kõigi poliitkorrektsuse kujutusviisidega seoses. Eelkõige tunnustati tema autentsust: „ta räägib asjadest nii, nagu nad on“, teda iseloomustas „ausus ja silmakirjalikkuse puudumine“, „ta on täiesti siiras“. Kõigil neil juhtudel löid autorid vastanduse Trumpi käitumise ja poliitkorrektsuse vahel, kasutades valimis kõige enam levinud raamistust „poliitkorrektsus kui tõe varjamine“. Laialdase leviku tõttu võiks seda pidada peamiseks poliitkorrektsust defineerivaks omaduseks Eesti avalikus kommunikatsioonis. Samas oli Trumpi kaudu võimalik osutada ka teistele poliitkorrektsuse kasutusviisidele, nagu eliidivastatus, sellega kaasnev julgus või kriitika diskrimineerimist vähendavate praktikate suhtes. Seejuures on nende artiklite puhul tegemist enamasti Trumpi soosivalt suhtuvate käsitlustega, mis toovad tema tugevusena välja just poliitkorrektsusele vastandumise.

Trump on osa globaalsest eliidivastasest tendentsist, mille üheks väljundiks Euroopas on Brüsseli-vastatus. Just Brüsseliga seoses kasutavad Euroopa parempopulistid tihti mõistet „poliitkorrektsus“. Tänu internetile on Euroopa parempopulistide puhul tegemist suuresti transnatsionaalse võrgustikuga, kes vahetavad omavahel infot, ideid ja strateegiaid, mistõttu leiab uuritud valimist sarnase argumentatsiooniliini kasutamist ka EKRE esindajate sõnavõttudest. Eliidivastatuse ja euroskeptilisusega haakusid kaks tuvastatud poliitkorrektsuse

kujutusviisi: „poliitkorrektsus kui läänelik nähtus“ ja „poliitkorrektsus kui eliidile omane praktika“.

Lisaks sellele otsivad parempopulistid poliitkorrektsusest ettekäänet, et õigustada oma vähe-
musgruppide suhtes vaenulikku kõnepruuki, nii et populist ise jääb justkui ohvri rolli. Vastuoluliste tsitaatide pärast rünnaku alla sattudes on populistidel põhjust kasutada kujutusviise „poliitkorrektsus kui tsensuur“ (ohus on sõnavabadus), „poliitkorrektsus kui ideoloogiline konstruktsioon“ (tsensuuri on kehtestanud liberaalid), „poliitkorrektsus kui tõe varjamine“ (meie, paremkonservatiivid, pakume ausat infot) ja „poliitkorrektsus kui argus“ (sellise info edastamine nõuab julgust).

Tasub mainida, et kuigi valimisse kuulusid ainult arvamuste või Eesti uudiste rubriigis ilmunud artiklid, käsitleb enamik näidetest ikkagi välismaal toimuvat, mis läheb hästi kokku poliitkorrektsuse mõiste esinemismustriga Prantsusmaal.¹⁸ Välismaa kontekst imbus sisse kommentaarides ja analüüsid, kus kirjeldatakse tegelasi ja sündmusi, mis toimusid väljaspool Eestit või olid oma olemuselt globaalsed (pagulaskriis, #MeToo liikumine). See justkui annaks alust väita, et Eestis esineb vähesel määral, mida saaks nimetada poliitkorrektseks, kuigi leidis ka selliseid näiteid.

Konkreetsetest Eesti näidetest pakkus poliitkorrektsusega seoses kõige rohkem kõneainet Jürgen Ligi tagasiastumine pärast Jevgeni Ossinovski solvamist Facebookis. Valimis seda teemat käsitlenud artiklites nähti Ligit pigem kannatajana, kes oli sunnitud tagasi astuma avalikkuse ülereageerimise tõttu. Selle käigus vastandati ajakirjanduses Ligi jõulisi maneere teistele poliitikutele omase poliitkorrektsusega või seostati poliitkorrektsust kergekäelise solvumisega.

Tegemist oli esimese uuringuga, mis vaatles poliitkorrektsuse mõiste kasutamist Eesti avalikus kommunikatsioonis. Seega pakkusin oma magistritöös välja esialgse raamistiku poliitkorrektsuse mõtestamiseks Eesti avalikkuses, mida saab jätku-uuringutega täpsustada ja valideerida. Samuti pakkusin kujutusviisidepõhise kategoriseerimise kujul välja uue metodoloogilise tööriista, mida poliitkorrektsuse uurimiseks saab kasutada nii Eestis kui ka mujal. Lisaks panustasin käesoleva magistritööga parempopulistliku retoorika mõtestamisse, andes tulevastele uurijatele ühe võimaliku lähtekoha uuringuteks, mis keskenduvad parempopulistide sõnavabaduse kontseptsioonile.

Argumentatsioon poliitilistes süümängudes 2019. aastal loodud valitsuse näitel

Ege Tamm

Kui näiteks ehitaja soovib oma töökohta säilitada, siis peab ta oma tööd hästi tegema. Vastasel juhul võib tööandja ta parema vastu välja vahetada. Poliitik seevastu aga saab teoreetiliselt teha aastaid oma tööd kehvasti, ilma et tema „ülemus“ ehk valija sellest aru saaks. Nimelt saavad poliitikud osava keelekasutusega oma tegemisi ja tegematajätmissi peita ja avalikkusele esitleda just sellist reaalsust, nagu neile endale kõige kasulik on.

Enda heast küljest näitamine on pikka karjääri soovivale poliitikule elutähtis, sest kui valijad tema poolt ei hääleta, tuleb avaliku võimu juurest lahkuda. Aga demokraatlikus ühiskonnas peab kodanikel just avaliku võimu teostajate tegemistest ja tegematajätmistest olema reaalsele elule vastav arusaam ja teadmine. Vastasel juhul ei saa kodanikud olla informeeritud valijad, nagu demokraatia eeldab. Niisiis tekibki paradoksaalne olukord: võimulolijad tahavad säilitada oma head nägu, ent avalikkusel on õigus teada ka nende halbadest tegudest.

Olukorra lahenduseks kipub sageli olema süümäng ehk enda olule langeva süü vältimine ja teise süüdlase otsimine.¹ Süüümängu mängimise vahend on strateegiline keelekasutus, mille abil on võimalik avalikkuse tähelepanu hajutada, inimesi mõjutada ja eksitada ning seeläbi pärssida kriitilist avalikku diskussiooni. Sestap on oluline mõista, milliste keeleliste võtetega nimetatud süüümängu mängitakse ning millist reaalsust poliitikud kriitika alla sattudes konstrueerivad.

Nii otsustasingi oma magistritöös uurida keelekasutust poliitilistes süümängudes. Neid saab aga mõtestada mitmest lähtepunktist. Minul aitas poliitikute keelekasutust piltlikult öeldes lahti pakkida argumentatsiooni analüüs. Seda on näiteks teinud ka Sten Hansson² Ühendkuningriigi kommunikatsioonijuhtumite peal. Eesti poliitikute süümängudes kasutatavat argumentatsiooni ei ole varem uuritud.

Argumentide esitamine, kaitsmine ja ümberlükamine on poliitilise elu ja kommunikatsiooni lahutamatu osa. Poliitikud kasutavad argumentatsiooni nii laiemal auditooriumil (nt teledebati vaatajad) kui ka teiste poliitikute veenmiseks (nt koalitsiooni loomiseks). Just veenmine ongi argumentatsiooni põhiline eesmärk, nii saab väiteid õigustada või neid proovile panna.³

See saab eriti ilmsiks näiteks poliitilistes debattides (televisioonis, parlamendis jne), kus poliitikud peavad üksteisega väideldes oma seisukohti kaitsma. Ka süüümänge võib pidada debatiks. Aga arutelu ei käi otseselt konkureerivate ideede üle, vaid selle üle, kes/mis ja kuidas on milleski süüdi.

Fookuse valik

Magistritöö fookuses oli 2019. aastal Eestis toimunud parlamendivalimiste järel moodustatud valitsuskoalitsioon. Fookuse valiku üks põhjusi oli aktuaalsus, sest töö kirjutamise ajal oli ametis just

Artikli aluseks on 2020. a juunis Tartu ülikooli ühiskonnateaduste instituudis kaitstud magistritöö (juh Sten Hansson). Vt <https://dspace.ut.ee/handle/10062/67804>.

¹ Christopher Hood. *The Blame Game: Spin, Bureaucracy and Self-preservation in Government*. Princeton: Princeton University Press, 2011.

² Sten Hansson. *Analysing Opposition-Government Blame Games: Argument Models and Strategic Maneuvering*. — *Critical Discourse Studies*, 2018, Vol. 15, nr 3, lk-d 228–246.

³ Martin Reisigl. *Argumentation Analysis and the Discourse-Historical Approach: A Methodological Framework*. — Christopher Hart, Piotr Cap (Toim). *Contemporary Critical Discourse Studies*. London: Bloomsbury, 2014, lk 67–96.

see — Keskerakonna, Isamaa ja Eesti Konservatiivse Rahvaerakonna (EKRE) valitsus.

Teiseks põhjuseks oli aga see, et uue valitsuse loomise ajal ja järel tekkis avalikkuses hulk konflikte ja skandaale, mille puhul tasus süüväärseid lähemalt uurida. Nimelt oli mitme avalikkuses tekkinud konflikti põhjuseks oli see, et üks loodud valitsuskoalitsiooni partneritest oli rahvuskonservatiivsete vaadete esindaja, Eesti Konservatiivne Rahvaerakond (EKRE). Nii sai Eesti üheks mitmest Euroopa riigist, kus valitsuses võttis koha Euroopa-vastase, antiliberaalse ja rahvusliku retoorikaga partei.

Rahvuskonservatiivsete parteide retoorika erineb teiste poliitiliste jõudude omast nii vormilt kui ka sisult. Tavaliselt konstrueerivad selliste parteide erakonnad hirmu ja loovad nii-öelda patuoinaid, kes või mis on ühiskonnale ohuks. Peamiselt esitatakse ohtlikuna mõnda etnilist, usulist, keelelist või muud vähemust ning omistatakse neile vastutus peaaegu kõigi aktuaalsete hädade eest. Ohustatuks on üldjuhul „meie“ või „meie riik“ ja ohu tekitajaks on „nemad“.⁴

Ekre esiletõus on Eesti avalikus arutelus tekitanud nihke. Muutuse kese seisneb peamiselt selles, et avalikus debatis ei arutleta niivõrd uute ideede üle, vaid omavahel vastanduvate (konservatiivsed vs. liberaalsed) väärtusküsimuste üle. Marju Lauristin ja Peeter Vihalemm⁵ on kirjutanud, et 2019. aasta kevadel moodustatud valitsuse loomise järel sai hoolimata maailmavaatelistest erinevustest mitme sotsiaalse ja majandusliku probleemi puhul opositsiooni ühiseks ülesandeks võidelda rahvuskonservatiivide katsetega lammutada liberaalse demokraatia fundamentaalseid printsiipe: sõnavabadus, inimõigused ning meedia, õigusorganite ja ülikoolide sõltumatus.

Uurimisviis

Minu magistritöö eesmärk oli uurida, milliseid argumenteerimisvõtteid kasutasid süüväärsetes tulevased / ametis olevad ministrid 2019. aastal

valitsust moodustades. Sealjuures analüüsisin nii süüdistajate kui ka süüdistatavate argumente. Ouline on rõhutada, et magistritöö eesmärk ei olnud võtta kohtuniku rolli selgitamiseks välja ja hindamiseks, kes on või ei ole tegelikult süüdi. Eesmärk oli tuvastada, kuidas väljenduvad süüdistamine ja süü vältimine keeleliselt.

Toetudes teoreetilistele allikatele,⁶ jagasin analüüsi kolme etappi. Esmalt analüüsisin argumenti struktuuri ehk sõnastas analüüsitava näidete puhul kolm peamist argumenti elementi: väite, tõendusmaterjali ja järeldamisreegli.

Süüväärsetes kasutatavates argumentides keerlevad väited üldiselt selle ümber, keda või mida peaks või ei peaks teatud negatiivse sündmuse eest süüdistama. Väite kinnituseks kasutatakse tõendusmaterjali, milleks võib olla näiteks see, kas süüdistatav tegutses tahtlikult, kas tal oli võimalik halba sündmust ära hoida, kas kõnealusel sündmusel ja süüdistataval oli üldse seos jne.⁷ Järeldamisreegel loob seose väite ja tõendusmaterjali vahel. Selliseid järeldamisreegleid ei väljendata alati otsesõnu, kuid neid saab nii-öelda ilmsiks tuua, kasutades põhjuslikke parafrase, nagu näiteks „kui toimub see, siis juhtub see“ või „tuleb teha nii, sellepärast et“.⁸

Näiteks poliitik ütleb vastuseks tema pihta esitatud süüdistusele, et teda ei peaks süüdistama (väide), sest ta ei soovinud oma tegudega halba (tõendusmaterjal). Nii ei sõnasta ta selgelt järeldamisreegli. Tema lootus on, et kuulajad täidavad ise järeldamisreegli („kui kahju on sündinud tahtmatusest, siis ei ole ta süüdistusi väärt“) ja teevad kokkuvõtte („seega ei peaks teda süüdistama“).⁹

Teine analüüsietapp oli argumenti hindamine. Selleks tuvastasin analüüsitava tekstilõikudes arutlusvigu ehk argumente, mida kasutades ei ole üldjuhul tegemist ratsionaalse debatiga.¹⁰

Analüüsi kolmandas etapis otsisin, milliseid veenmis- ja õigustamisvõtteid on kõneleja veel kasutanud. Selleks uurisin strateegilist manööverdumist, mis on osa pragmaatilisest argumenteerimisest ja poliitilisest retoorikast. Strateegilise

⁴ Ruth Wodak. *The Politics of Fear: What Right-Wing Populist Discourses Mean*. London: Sage, 2015.

⁵ Marju Lauristin, Peeter Vihalemm. *The „Estonian Way“ of the Post-Communist Transformation through the Lens of the Morphogenetic Model*. — Marju Lauristin, Veronika Kalmus, Signe Opermann, Triin Vihalemm (Toim). *Researching Estonian Transformation: Morphogenetic Reflections*. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 2020.

⁶ Hansson, 2018a; Sten Hansson. *The Discursive Micro-Politics of Blame Avoidance: Unpacking the Language of Government Blame Games*. — *Policy Sciences*, 2018, Vol. 51, nr 4, lk 545–564; Ruth Wodak. *Blaming and Denying: Pragmatics*. — Keith Brown (Toim). *Encyclopedia of Language & Linguistics*, 2006, Oxford: Elsevier, lk 59–64; Ruth Wodak. *Argumentation, political*. — Gianpiero Mazzoleni. *The International Encyclopedia of Political Communication*, 2016, Wiley.

⁷ Hansson, 2018a.
⁸ Reisigl, 2014.

⁹ Hansson, 2018a.
¹⁰ Wodak, 2006.

manööverdamise kategooriate moodustamisel võtsin aluseks David Zarefsky¹¹ nimetatud manööverdamisviisid. Nendeks võivad olla teema vahetamine, asjakohase publiku suuruse muutmine, raamistused ja narratiivid, kõigile meeldivate sõnumite edastamine, löövate sümbolite ja tugevate loosungite kasutamine.

Uuritava perioodi kaardistamine

Analüüsiks sobivate probleemteemade valimist alustasin kaardistusest. Selleks tegin ülevaate riigikogu valimiste järel ajakirjanduses kõlapinda leidnud teemapüstitustest seoses loodava/loodud valitsuse ja nende liikmetega. Meediapildi kaardistamisel võtsin abiks meediamonitooringu rakenduse Station.

Otsinguperioodi algusajaks valisin 3. märtsi 2019 ehk päeva, mil selgusid riigikogu valimiste tulemused. Lõpuajaks valisin 31. mai 2019, sest tolleks hetkeks oli valitsus valmis saanud riigi eelarvestraateegia, mis oli värskest ametisse astunud valitsuse esimene keskne strateegiline dokument, milles muu hulgas avalduvad valitsuse prioriteedid, kuhu ja kui palju raha suunatakse. Selle avaldamisega panin mõttelise punkti valitsuse moodustamise ja töö algusajale, sest nii said valitsuserakondade poliitilised eesmärgid ja valimislubadused numbrite kujul reaalse näo.

Kaardistamisel kasutasin otsingumootoris loodava/loodud valitsusega seostuvaid märksõnu. Nendeks olid „koalitsioon“ (2077 vastet) ja „valitsus“ (6182 vastet). Sirvisin läbi kõik saadud vastete pealkirjad ning noppisin nendest välja artiklid, lähtudes kahest kriteeriumist: (1) info puudutas Eestis loodavat koalitsiooni või valitsust ning (2) tegemist oli olukorraga, kus valitsust/valitsuse liiget süüdistatakse või ta vastab kriitikale.

Kogusin kriteeriumitele vastavad artiklid eraldi tabelisse, kokku tuli 243 artiklit. Olles teemad kaardistanud, valisin välja konkreetsed konfliktid, mille puhul peatseid või ametis olevaid ministreid süüdistati ning millele nad vastasid. Valimisse jäi viis

süüvängude juhtumit ja kaksteist argumenti. Sõelale jäid just need juhtumid, sest minu hinnangul tulid süüdistused ja süü tõrjumine nende konfliktide puhul keeleliselt kõige paremini esile.

Analüüsitavad juhtumid

Esimene analüüsitav süümängude juhtum oli konflikt Reformierakonna juhi Kaja Kallase ning Keskerakonna juhi ja peaminister Jüri Ratase vahel, mis leidis aset pärast seda, kui 11. märtsil 2019 sai teatavaks, et Keskerakond soovib koos EKRE ja Isamaaga valitsust moodustada. Riigikogu valimised võitnud erakonna juht Kallas süüdistas samal päeval Ratast oma blogipostituses sõnamurdmises, viidates, et too välistas enne parlamendivalimisi koostöö EKRE-ga, ent nüüd on valmis nendega koalitsiooni looma. Ratas ei võtnud süüdistust omaks ning kasutas 14. märtsil 2019 valitsuse pressikonverentsil¹² enda kaitsmiseks mitmeid argumenteerimis- ja õigustamisvõtteid.

Teine juhtum puudutas peatset rahandusministrit Martin Helmet. Nimelt tuli 14. märtsil 2019 avalikuks Helme antud intervjuu Saksamaa telekanalile Deutsche Welle, milles ta samastas Euroopa Liitu Nõukogude Liiduga. Näiteks viitas Helme, et Euroopa Liidus valitseb tsensuur nagu Nõukogude Liidus, sest inimesi on vangi pandud vihakõne eest.¹³ Sellest intervjuust tingitult süüdistas sotsiaaldemokraatliku erakonna liige Katri Raik Helmet, et niisugune avaldus on ohtlik Eesti julgeolekule.¹⁴ Helme aga viitas, et tema väide Euroopa Liidu kohta on normaalne, sest sarnast seisukohta esindavad ka teised parteid Euroopas.¹⁵

Kolmas analüüsiv juhtum puudutas peatse rahandusministri Martin Helme konflikti naistearstidega abortide teemal. Nimelt leppisid valitsust moodustavad erakonnad koalitsioonikõnelustel kokku, et loodava valitsuse üks eesmärk saab olema vähendada aborte, sest nii soovis aborte mittesoo- siva EKRE. Et valitsus otsustas sellisesse poliitilisse dokumenti nagu koalitsioonileping kirjutada meditsiini puudutava eesmärgi, pani naistearstid

¹¹ David Zarefsky. Strategic Maneuvering in Political Argumentation. — *Argumentation*, 2008, Vol. 3, nr 3, lk-d 317–330.

¹² Vabariigi Valitsuse pressikonverentsi stenogramm. Vabariigi valitsuse kodulehekül, 14.03.2019. <https://www.valitsus.ee/et/uudised/vabariigi-valitsuse-pressikonverentsi-stenogramm-14-marts-2019>.

¹³ Agaate Antson. Taismahus eesti keeles: Deutsche Welle intervjuu Martin Helmega. — Postimees, 14.03.2019. <https://www.postimees.ee/6545504/taismahus-eesti-keeles-deutsche-welle-intervjuu-martin-helmega>.

¹⁴ Katri Raik: Martin Helme väljautlemised on hübriidsoja ilming, 14.03.2019. <https://epl.delfi.ee/arvamus/katri-raik-martin-helme-valjautlemised-on-hybriidsoja-ilming?id=85601497>.

¹⁵ Martin Helme oma DW intervjuust: „Andsin selle vahetult peale valimisi, kui me ei osalenud veel koalitsioonikõnelustel.“ — Delfi, 14.03.2019. <https://www.delfi.ee/news/paevauudised/eesti/martin-helme-oma-dw-intervjuust-andsin-selle-vahetult-peale-valimisi-kui-me-ei-osalenud-veel-koalitsioonikõnelustel?id=85601571>.

reageerima. 18. märtsil 2019 pöördus naistearstide selts peaminister Jüri Ratase poole süüdistusega, et kaasates tervishoidu poliitilised vaated, ohustatakse naiste õigusi.¹⁶

Pöördumisele reageeris tulevane rahandusminister Martin Helme, kes hakkas valitsust kaitsma rünnakuga naistearstide vastu. Nimelt viitas ta, et naistearstide süüdistusi ei tasu tõsiselt võtta, sest kuna nemad sooritavad aborte, siis ei ole neil õigust inimõigustest rääkida.¹⁷ Seejärel astus naistearstide kaitseks välja arstide liit, kes süüdistas Martin Helme riigikogu liikmele (juhtum toimus enne valitsuse ametisse astumist) sobimatus käitumises.¹⁸ Sedapuhku kirjutas Martin Helme 22. märtsil 2019 oma erakonna häälekandjas Uued Uudised avaldatud arvamuses, et arutelu abordi ümber on osa ideoloogilisest sõjast kultuurimarksistidega.

Neljas analüüsiv juhtum puudutas väliskaubanduse- ja infotehnoloogiaministrit Marti Kuusikut. Nimelt ilmus 29. aprillil 2019 — päeval, mil valitsus ametisse astus — ajalehes Eesti Ekspress lugu, milles anonüümsed allikad süüdistasid Kuusikut lähisuhtes vägivaldsemises.²⁰ Kuusik eitas oma süüd ja nimetas toimuvat infooperatsiooniks.²¹

Järgmisel päeval, kui ka politsei ja prokuratuur olid süüdistuste uurimiseks kriminaalmenetluse alustanud, astus Kuusik ministriametist tagasi.²² Ta tõi põhjenduseks, et soovib ametist loobumisega säästa erakonda, valitsust ja oma perekonda ning keskenduda oma hea nime taastamisele.

Viies uuritav juhtum puudutab teadusrahastust. Nimelt selgus 30. aprillil 2019, mil valitsus avaldas oma esimese riigi eelarvestrateegia järgmiseks kolmeks aastaks, et teadusrahastus ei tõuse ühe protsendini sisemajanduse kodutoodangust, nagu

peaminister Jüri Ratas oli teadlaste ja ettevõtlusorganisatsioonidega 2018. aasta detsembris kokku leppinud.²³ Selle teate peale korraldasid teadlased nii Tallinnas kui ka Tartus meelevaldusi. Ühe protestiaktisiooni nimeks sai „Teaduspõhise Eesti matused“, mille korraldas Eesti Noorte Teaduste Akadeemia. Noorteadlased süüdistasid peaminister Jüri Ratast sõnamurdmises ja tal paluti koos valitsusega tagasi astuda.²⁴

Peaminister Jüri Ratas vastas kriitikale, viidates muutustele finantsolukorras.²⁵ Juhtum on huvitav, sest erinevalt teistest näidetest ei ole siinkohal tegemist näiteks sõnaskandaali või väärtuskonfliktiga, vaid süüdistuste keskmes on juttu valitsuse sisulisest poliitikast.

Milliseid tõendusmaterjale süümängudes kasutati?

Analüüsi esimene etapp oli argumendi struktuuri analüüs. Kuna minu töö fookuses olid süümängud, siis on peaaegu kõigi juhtumite puhul välja valitud väited selle kohta, kes on või ei ole milleski süüdi.

Mitme uuritava juhtumi puhul panustasid kõnelejad tõendusmaterjalide esitamisel sellele, et auditoorium jagab nendega sama arusaama. Näiteks väitis Martin Helme, et naistearstidel ei ole õigust valitsust süüdistada, ning tõi oma väite tõenduseks asjaolu, et naistearstid rikuvad aborte sooritades Hippokratese vannet. Esiteks võib seda tõendusmaterjali pidada eraldiseisvaks väiteks, mida oleks tarvis omakorda tõestada, sest üldise meditsiinilise konsensususe järgi ei ole abordi tegemine arstivande rikkumine. Et uuritava juhtumi puhul kasutab kõneleja nimetatud väidet aga tõendusmaterjalina,

¹⁶ Johanna-Kadri Kuusk. Eesti naistearstide selts pöördus peaminister Ratase poole: oleme mures Eesti inimeste, eriti naiste õiguste pärast. — Öhtuleht, 18.03.2019. <https://www.ohtuleht.ee/952250/eesti-naistearstide-selts-poordus-peaminister-ratase-poole-oleme-mures-eesti-inimeste-eriti-naiste-oguste-parast>.

¹⁷ Esimene stuudio. ERR, 19.03.2019. <https://etv.err.ee/917499/esimene-stuudio>.

¹⁸ Arstide liit: Martin Helme väljaütlemised on sobimatud! Ta võlgneb naistearstidele vabanduse. — Delfi, 20.03.2019. <https://www.delfi.ee/news/paevauudised/eesti/arstide-liit-martin-helme-valjautlemised-on-sobimatud-ta-volgneb-naistearstidele-vabanduse?id=85654383>.

¹⁹ Martin Helme: aborditeema on paljudele peegli silme ette tõstnud. — Uued Uudised, 22.03.2019. <https://uueduudised.ee/arvamus/martin-helme-aborditeema-on-paljudele-pegli-silme-ette-tostnud/>.

²⁰ Marti Kuusiku suur saladus: peretuttavad räägivad, et uus minister on väga vägivaldne ja on kahel korra purustanud oma naise käelu. — Eesti Ekspress, 29.04.2019 <https://ekspress.delfi.ee/kuum/marti-kuusiku-suur-saladus-peretuttavad-raagivad-et-uus-minister-on-vaga-vagivaldne-ja-on-kahel-korral-purustanud-oma-naise-kaeluu?id=86056291>.

²¹ Marko Reikop. Marti Kuusik koduvägivalda väidetest: tegemist on infooperatsiooniga. — ERR, 29.04.2019. <https://www.err.ee/934778/marti-kuusik-koduvagivalda-vaidetest-tegemist-on-infooperatsiooniga>.

²² Fotod ja video: Marti Kuusik astub ministrikohalt tagasi. — Postimees, 30.04.2019. <https://poliitika.postimees.ee/6651965/fotod-ja-video-marti-kuusik-astub-ministrikohalt-tagasi>.

²³ Valitsus taganes plaanist tõsta teaduse rahastamine ühe protsendini SKT-st. — Delfi, 27.05.2019. <https://www.delfi.ee/news/paevauudised/eesti/valitsus-taganes-plaanist-tosta-teaduse-rahastamine-ue-protsendini-skt-st?id=86339775>.

²⁴ Teadlased kogunesid teadmiste põhise Eesti matustele. — ERR, 30.05.2019. <https://novaator.err.ee/947069/teadlased-kogunesid-teadmistepohise-eesti-matustele>.

²⁵ Vabariigi Valitsuse pressikonverentsi stenogramm. — Vabariigi Valitsus koduleheküljel, 30.05.2019. <https://www.valitsus.ee/et/uudised/vabariigi-valitsuse-pressikonverentsi-stenogramm-30-mai-2019>.

siis võib arvata, et tõenäoliselt eeldab ta, et auditoorium jagab tema arusaama sellest, et abordi tegemisega rikuvad naistearstid Hippokratese vannet. Seega võib oletada, et kõneleja eesmärk oli end süüst vabastada eeskätt oma valijate ees, sest vastuseis abortidele on rahvuskonservatiivsete väärtustega poliitilistele jõududele ja nende toetajatele omane, kuna olulisel kohal on traditsioonilise pere väärtustamine²⁶.

Sama juhtumi puhul võib näiteks tuua ka arstide liidu avalduse, milles süüdistatakse Martin Helmet riigikogu liikmele sobimatus käitumises. Sobimatu käitumise tõendusmaterjaliks tõid arstid selle, et Martin Helme süüdistas naistearste inimõiguste ja arstivande rikkumises alusetult. Sellise tõendusmaterjali kasutamisel eeldab kõneleja jällegi, et kuulaja jagab tema arusaama sellest, et abordi läbiviimine ei ole arstivande rikkumine ning seega on ka sellisulised süüdistused alusetud.

Nii nähtub ka süümängude argumentatsiooni uurimise keerukus. Hansson²⁷ on kirjeldanud, et väide, millega kedagi süüdistatakse või süüst vabastatakse, võib olla toetatud argumentide ahelaga. See tähendab, et kõneleja võib käsitleda eraldiseisvalt infot, mis puudutab negatiivset sündmust, ja infot, mis seob selle süüdistatavaga. Teoorias eeldab selliste allargumentide kasutamine esmalt nende ja seejärel oma peamise väite kaitsmist. Magistritöös uuritud juhtumite puhul allargumente eraldiseisvalt ei põhjendatud, vaid pigem panustati sellele, et auditoorium juba nõustub teatud väitega.

Uuritud argumentides kasutatud tõendusmaterjalidest nähtub ka see, kuidas sama tõendusmaterjali saavad ühel ajal kasutada nii süüdistaja kui ka süüdistatav. Näiteks Katri Raik süüdistas Martin Helmet Eesti julgeoleku ohustamises ning tõi selle üheks tõendusmaterjaliks asjaolu, et Martin Helme omaga sarnaste avaldustega esinevad ka teised parempopulistlikud erakonnad Euroopas. Sedasama tõendusmaterjali kasutas Martin Helme aga süü tõrjumiseks. Ta viitas sellega oma avalduse normaalsusele, sest sarnane seisukoht on levinud ka teiste seas.

Et tõendusmaterjalid võivad vaidlevatel oponentidel olla samasugused, näitab, et lähtuvalt oma taustast nähakse teatud asju erinevalt — mis ühe jaoks võib olla positiivne, võib teise jaoks olla jällegi negatiivne. Nii võib tekkida aga olukord, kus näiteks

debatis on keeruline oponendi või tema pooldajaid enda poolele võita, sest enda seisukohta põhjendades kinnitatakse paradoksaalselt hoopis oponendi oma. Aga sel juhul debatti tekkida ei saagi, sest üks kvaliteetse kriitilise diskussiooni kriteeriumitest on see, et osaleja peab olema valmis oma seisukohta muutma.²⁸

Milliseid järeldamisreegleid süümängudes kasutati?

Järeldamisreegel jäi kõigi uuritud argumentide puhul kõnelejal otseselt välja ütlemata. Kas keegi väärrib või ei vääri süüdistusi, pidi kuulaja tõendusmaterjali põhjal oma peas ise järeldama. Et järeldamisreeglid ka nii-öelda paberil nähtavaks teha, rekonstrueerisin need, kasutades põhjuslikke parafraase nagu näiteks „kui asjaolu X on nii, siis tegelast Y ei peaks süüdistama“ või „kui tegelane X tegi tegevust Y, siis väärrib ta süüdistusi“.

Süüdistajate kasutatud järeldamisreeglid peegeldasid, mis on ajendanud kedagi süüdistusi esitama ja miks: rikutud on teatud sotsiaalset või moraalset reeglit või normi. Uuritud juhtumitest oli näiteks kahel juhul — mõlemad Jüri Ratase puhul — normiks see, et inimene käitub oma sõnade/lubaduste järgi. Teadusleppe näite puhul võis tajutud normirikkumisele kaalu lisada ka see, et tegemist ei olnud sõnalise lubadusega, vaid mitme poole allkirjastatud kokkuleppega.

Ka teiste uuritud juhtumite puhul võisid süüdistuste tekkimisele kaalu anda lisategurid. Näiteks tõi arstide liit aborti puudutava juhtumi puhul välja, et naistearstide alusetu solvamine ei ole riigikogu liikmele sobilik. Eeldatakse, et parlamendisaadiku käitumisele on kõrgemad standardid, millele Martin Helme oma aborditeemaliste avaldustega ei vastanud.

Süüdistuste vältimise teeb keeruliseks see, et sõltuvalt inimesest erinevad normid ja reeglid, mille rikkumine süüdistusi kaasa toob. Nagu uuritud näidetest ilmnese, et samastades Euroopa Liitu Nõukogude Liiduga, ei rikkunud Martin Helme enda arvates mingit normi ega reeglit, ent Katri Raigi sõnade järgi küll.

Niisiis ilmnese ka järeldamisreeglite puhul kõnelejate eeldus, et kuulaja jagab temaga teatud teema kohta sama arusaama. Näiteks teadusleppe

²⁶ Andres Kasekamp, Mari-Liis Madisson, Louis-John Wierenga. Discursive Opportunities for the Estonian Populist Radical Right in a Digital Society. — Problems of Post-Communism, 2019, Vol. 66, nr 1, lk-d 47–58.

²⁷ Hansson, 2018a.

²⁸ Reisigl, 2014.

juhtumi puhul eeldas Jüri Ratas kuulajalt, et kui miski negatiivne on põhjustatud väliste tegurite tõttu („finantsolukord on muutunud“), siis ei ole temal ega valitsusel selle üle kontrolli, ning kui kellegi ei ole millegi üle kontrolli, siis ta ei ole süüdi.

Milliseid arutlusvigu süümängudes kasutati?

Ehkki uuritud näidetes esines arutlusvigu nii süüdistajate kui ka süü tõrjajate argumentides, on näha, et rohkem kasutasid vigast argumentatsiooni end kaitsma pidanud kõnelejad. Osalt võib seda ka loogiliseks pidada, sest poliitiku eesmärk on avalikkuse silmis heas valguses paista. See tähendab, et kui heast argumenteerimistavast juhindudes ei ole võimalik positiivset kuvandit säilitada — näiteks on ebatõenäoline, et poliitik on valmis süüdistajaga oma süü osas nõustuma —, siis tulevad maine päästmisel kasutusele ka teised vahendid.

Üks enim tuvastatud arutlusvigadest oli opo-nendi isiklik ründamine (*argumentum ad hominem*). Seda ei saa just üllatavaks pidada, sest nagu ka Hood²⁹ on kirjutanud, siis süümängudes on mängija sageli ühel ajal nii süüdistatava kui ka süüdistaja rollis. Ainus süüdistaja, kes isiklikku rünnakut kasutas, oli Kaja Kallas, kes viitas Jüri Ratase soovile iga hinna eest peaministritoolist kinni hoida. Näiteks samuti süüdistaja rollis olnud Katri Raigi ja teadlaste kohta ei saa sama öelda, sest Raik kritiseeris Martin Helme sõnavõttu ning teadlased ja naistearstid valitsuse tegevust laiemalt.

Süüdistatavatest hakkasid kriitikuid ründama Martin Helme ja Marti Kuusik. Tõenäoliselt oli see teadlik tegevus, mis juhindub EKRE üldisest kommunikatsioonistrateegiast, mida Martin Helme on iseloomustanud provotseeriva, eskaleeriva ja mittevabandavana.³⁰ Nende süüdistustele antud vastustes oli märgata ka seda, et enda kaitsmisel asuti süüdistama rahvuskonservatiivsete erakondade silmis juba tüüpilisi patuoina. Nii said süüdistuste osaliseks meedia, feministid, vasakpoolsed ja kultuurimarksistid. Ühest küljest võiks seda tõlgendada kui soovi kinnistada oma poolehoidjate seas juba levinud vaenlas(t)ekuvandit. Teisalt võib see olla ka lihtsam viis enda süüd tõrjuda, sest kui valijad juba peavad teatud inimesi halbadeks, siis

ei pruugi nad poliitikult toekamaid tõendeid oma süütuse tõendamiseks vajadagi.

Uuritud argumentides oli levinud arutlusviga ka „hernehirmutis“ ehk öeldu moonutamine. Seda võtet kasutasid ainult süüdistatava rollis olnud Jüri Ratas ja Martin Helme. Väärrib märkimist, et kui „hernehirmutist“ tehakse üldiselt pigem oponen-tide sõnadele, siis uuritud juhtumite puhul tegid kõnelejad seda ka iseenda varem öeldud sõnadele. Näiteks viitas Martin Helme, et süüdistused Eesti julgeoleku ohustamise kohta tekkisid sellepärast, et ta suhtus Deutsche Wellele antud intervjuus tõrjuvalt plaani Euroopa Liitu föderaliseerida. Tegelikult selles intervjuus föderaliseerimisest või liitriigi loomisest otseselt juttu ei olnudki. Teemaga täielikult mitte kursis oleval kuulajal võib Martin Helme vastust lugedes jääda aga mulje, et kui teda süüdistatakse millessegi tõrjuvalt suhtumises, siis süüdistajad ehk ongi tema mõttekäike üle paisutanud ja üleüldse paanikakülvajad.

Arutlusviga, mille puhul viidatakse oma väite kinnitamiseks enamuse arvamusele (*argumentum ad populum*), kasutas Martin Helme kahe juhtumi kahes argumendis. Esiteks õigustas ta sel viisil oma sõnavõttu Euroopa Liidu aadressil, sest ütles, et ka paljud teised Euroopas arvavad nii nagu tema. Teisel juhul kasutas ta seda aborti puudutavas konfliktis, kui sedastas, et abordi olemust teadvad inimesed muutuvad selle vastaseks.

Arutlusviga, mida võis näha nii süüdistajate kui ka süüdistatavate keelekasutuses, oli väärade analoogiate/üldistuste kasutamine. Näiteks sedastasid noorteadlased, et kui Jüri Ratas on murdnud ühe lubaduse, siis murrab ta ka kõik teised, ja see ongi väär üldistus. Abordijuhtumi puhul aga lõi Martin Helme üldise meditsiinilise konsensusega vastuolus oleva seose, nagu tähendaks abortide sooritamine arstivande rikkumist.

Ebaselgeid, mitmetähenduslikke ja arusaamatuid väljendeid kasutasid ainult süüd tõrjuvad kõnelejad. Kahes argumendis kasutas seda Jüri Ratas, ühes Martin Helme. Selliseid väljendeid iseloomustab üldisus („finantsolukord on muutunud“ — Jüri Ratas), kujundlikkus („kultuurimarksistid vange ei võta“ — Martin Helme), sõnastamata tegutsejad ja hinnangud („ei lähe koalitsioonileppesse, kus on väärtushinnang sees“ — Jüri Ratas).

²⁹ Hood, 2011.

³⁰ Martin Helme seletab EKRE haaret Eestis: kontrollime agendat provotseerides, eskaleerides, improviseerides. — Delfi, 6.12.2019. <https://www.delfi.ee/news/paevauudised/estli/martin-helme-seletab-ekre-haaret-eestis-kontrollime-agendat-provotseerides-eskaleerides-improviseerides?id=88302493>

Milliseid strateegilise manööverdamise viise süümängudes kasutati?

Pärast argumendi elementide kirjeldamist ja argumendi hindamist otsisin analüüsi kolmandas etapis, milliseid veenmis- ja õigustamisvõtteid on kõneleja veel kasutanud. Uuritud argumentides esines mitu Zarefsky³¹ kirjeldatud strateegilise manööverdamise viisi, ent need erinesid sõltuvalt juhtumist. Näiteks abordijuhtumi puhul kasutas Martin Helme asjasse puutuva publiku suurendamist: esialgu süüdistas ainult naistearste, ent hiljem nimetas küsimust abordist laiemaks ideoloogiliseks võitluseks juba oma poolehoidjatele tuntud vaenlastega ehk feministide ja vasakpoolsetega.

Nende juhtumite puhul, kus kõnelejat süüdistati mingi konkreetse tegevuse pärast — näiteks Jüri Ratast EKRE-ga koalitsiooni loomise tõttu ja Marti Kuusikut lähisuhtes vägivallatsemises —, kasutati teema vahetamise strateegilist manöövrit. Näiteks Marti Kuusiku puhul võis fookuse vahetamise põhjuseks olla ohvrikuvandi vahetamine kangelase kuvandi vastu, sest tagasiastumise järel sai infooperatsiooni ohvrisk justkui erakonda päästev kangelane.

Strateegilise manööverdamise puhul uurisin ka Deborah Stone'i³² kirjeldatud põhjuslikke narratiive ehk tegevuste ja tegutsejate raamistamist. Põhjuslikud lood hakkasid enim silma nende juhtumite puhul, mis olid seotud konkreetsete poliitiliste otsustega — näiteks valitsuse moodustamine ja teadusleppes taganemine. Sõnaskandaalide (aborditeema, Euroopa Liidu samastamine Nõukogude Liiduga) ja isiklike süüdistuste puhul (lähisuhtes vägivallatsemine) sellist põhjuslikku raamistust ei esinenud. See on ka mõisteta, sest näiteks sõnaskandaalide puhul on ebatõenäoline, et keegi viitaks, et neid oleks sunnitud midagi ütlema või neil ei ole oma sõnade üle kontrolli. Sõnaskandaalide puhul saaks põhjuslikest narratiividest ehk kasutada teadmatuse narratiivi — näiteks kõneleja saab viidata, et ei teadnud solvava sõna tähendust või mõtles seda hoopis kiitusena.

Kuidas mõtestada poliitilisi süümänge?

Magistritöös uuritud juhtumite põhjal ei saa teha põhjanevaid järeldusi 2019. aastal loodud valitsuse eesmärkide, tegevuse ega retoorika kohta. See ei olnud ka töö eesmärk. Küll aga annab see töö

aimu, millised süümängud valitsuse moodustamise ajal ja järel avalikkuses esile tõusid, ning võimaldab näha, milliseid argumenteerimisvõtteid poolel kasutasid.

Ehkki süüdistamine on konfliktne, ei saa seda pidada üksnes negatiivseks nähtuseks ühiskonnas. Võiks öelda, et demokraatlikus riigikorralduses on isegi tervitatav, kui avaliku võimu kandjaid suunatakse süüdistustega avalikkusele oma tegemisi põhjendama. Aga paratamatult toimub poliitikas pidev võimuvõitlus, mis ühelt poolt tekitab ohu, et süüdistatakse ka põhjusega, ning teiselt poolt annab süüdistuste alla sattunutele võimaluse võimuvõitluse silti kasutades enda pihta käivat kriitikat illegitiimseks kuulutada. Selles töös uuritud juhtumitest paistis see välja Martin Helme ja Marti Kuusiku sõnavõttudest, sest ehkki juhtumid olid erinevad, viitasid mõlemad sellele, et neid rünnatakse poliitilise võimu jagamise tõttu.

Kirjeldasin magistritöö analüüsi ja järelduste osas arutlusvigu ja mitmeid manööverdamisviise, mida poliitikud süü hajutamisel kasutavad. Nii aga tekkis küsimus, kas süümänge on võimalik mängida ka ausamalt, ilma vigadeta. Ühest küljest võiks väita, et poliitilisse kommunikatsiooni on süü tõrjumine sisse kirjutatud, kui arvestada sellega, et pikka karjääri soovivatele poliitikutele on elutähtis olla avalikkuse silmis heas kirjas. See võib panna poliitikuid (ka alusetult) süüdlasest otsima nii loodusjõudude kui ka oma valijate seast.

Teisalt võib öelda, et poliitikul on alati valik, mis infot ja kuidas ta esitleb. Leidsin, et oma tegemiste (ka negatiivsete) asjus on võimalik selgitusi jagada reaalsust moonutamata ja diskussiooni lõpetamata. Näiteks on alusetute süüdistuste korral võimalik oponendi isiku ründamise asemel tõrjuda süüid adekvaatse tõendusmaterjaliga ning põhjusega süüdistuste puhul vabandust paluda.

Vastasel juhul hakkab teravalt silma paistma Brian McNairi³³ nimetatud demokraatliku ühiskonnakorralduse nõrkus: info esitamine oma huvidest lähtuvalt vähendab avaliku sfääri ausameelsust. See muudab kodanikud manipulatsioonile haavatavaks ning võib viia selleni, et valitakse poliitikuid ja poliitika, mida tegelikult ei soovita.

Lisaks muutub sellisel juhul kaduvaks nähtuseks avalik kriitiline diskussioon, mis on üks demokraatliku riigikorra peamine toimemehhanism. Näiteks

³¹ Zarefsky, 2008.

³² Deborah A. Stone. Causal stories and the formation of policy agendas. — *Political Science Quarterly*, 1989, vol 104, nr 2, lk 281–300.

³³ Brian McNair. *An Introduction to Political Communication*. — *Communication and Society*, London: Routledge, 2011.

mitme uuritud juhtumi puhul ei rääkinud süüdistaja ja süüdistatav samast asjast ehk diskussiooni kahe poole vahel otseselt ei tekkinudki. Näiteks kui naistearstide selts saatis valitsusele avaliku kirja, milles tundis muret naiste õiguste pärast, siis oleks saanud sellele pöördumisele koos selgitusega vastata, et muresemiseks pole põhjust. Martin Helme aga otsustas sellele reageerida nii-öelda jõuliselt, viidates, et naistearstidel justkui ei olekski õigust valitsust kritiseerida. Selle juhtumi puhul võib arutleda ka selle üle, miks ta just nii otsustas reageerida. Ühe tõlgendusena võib oletada, et kuivõrd EKRE-l oli programmiline lubadus võtta abortidelt riiklik rahastus, ent see ei jõudnud koalitsioonileppesse, siis võis Martin Helme proovida sellelt tähelepanu ära juhtida. Kui avalikkuses seisab EKRE poliitika tugevalt abordi vastu, siis ei pruugi valija täheleegi panna, et reaalsel tegevust jutule ei järgnenud.

Et süüümängudega ei kaasne alati reaalseid sündmusi — näiteks uut poliitilist otsust, senise korra muutmist, kellegi ametist lahkumist või muud —, pole ebatavaline, seda eriti sõnaskandaalide puhul. Näiteks Euroopa Liidu samastamine Nõukogude Liiduga Martin Helme poolt või Jüri Ratase kokkuleppes taganemine ei toonud vahetuid tagajärgi.

Kaudseid seoseid võib luua näiteks sellega, et kui 2019. aasta veebruaris oli Keskerakonna toetusreiting uuringuettevõtte Kantar Emori küsitluse järgi 24,7%, siis maikuus oli see oluliselt väiksem — 14,7%. Sama küsitluse järgi vähenes koalitsiooni loomise ja vahetult selle järgsel perioodil ka EKRE toetus. Kui veebruaris oli see 21,3%, siis maikuus 15%.

Selles töös uuritud juhtumitest oli vaid ühel selge tagajärg: Marti Kuusik loobus ministriametist ja ajalehes esitatud süüdistuste põhjal alustasid tema suhtes kriminaalmenetlust ka politsei ja prokuratuur.

Süüümängude uurimise olulisus

Magistritöö võiks huvi pakkuda ajakirjanikele, kes iga päev süüümänge vahendavad ja mõtestavad. Enamasti on just ajakirjanikud filtriks selle vahel, mis info ja millisel kujul kodanikeni jõuab. Sestap on oluline, et ajakirjanikud oskaksid näha läbi poliitika kaitsevast kõnest, arutlusvigadest ja katsetest avalikkusega manipuleerida, sest demokraatliku ühiskonnamudeli toimimise eelduseks on kodanike võime teha oma poliitilisi valikuid teadlikult ja ratsionaalselt. Aga kui poliitilise käitumise aluseks olev info on moonutatud, väheneb kogu süsteemi legitiimsus.

Sealjuures on ajakirjanikel oluline seda mitte ainult läbi näha, vaid ka teistele nähtavaks teha. See ei tähenda, et kõigi süüümängude korral peaks selle magistritööga sarnase analüüsi esitama. Heale arutlustavale mittevastavale argumentatsioonile saab tähelepanu juhtida ka küsimustega. Näiteks Marti Kuusiku juhtumi puhul meediakaardistust tehes ei täheldanud ma, et temalt oleks nõutud tõendusmaterjali, miks ta ikkagi kindlalt arvab, et tegemist on infooperatsiooniga, või kes on tema arvates selle rünnaku tema vastu korraldanud.

Mina arvan, et isegi kui vastus mõnele küsimusele (ka nimetatud näite puhul) võib tunduda ilmselge, siis küsida tasub ikka. Vastasel korral võib juhtuda, et ka ajakirjanikud ning sellest tulenevalt ka suurem hulk inimesi (kes ajakirjanduse vahendusel infot saavad) täidavad infoaugud oma peas ise. See on mugav viis süüd vältivale tegelasele, sest seda väiksem on võimalus piltlikult öeldes end sisse rääkida.

Töö võiks huvi pakkuda ka argumentatsiooni-, keele- ja kommunikatsiooniuurijatele. Ühest küljest sellepärast, et see on esimene Eesti poliitilistes süüümängudes kasutatava argumentatsiooni uurimus; teisest küljest ka sellepärast, et teemat on võimalik edasi uurida. Näiteks saaks jälgida argumentatsiooni muutumist süüümängudes pikema aja jooksul, uurida süüümänge reaalses näiteks teledebattide vahendusel ning töötada välja kompaktse lahenduse või tööriistakasti, mida ajakirjanikud saaksid sarnase analüüsi tegemiseks kasutada.

COVID-19

Uudisteajakirjandust mittejälgivate sotsiaalmeedia kasutajate infohankimine COVID-19 pandeemia ajal

Maarit Stepanov

Vabariigi valitsus kuulutas 2020. aasta 12. märtsi hilisõhtul välja eriolukorra. SARS-CoV-2 viiruse leviku takistamiseks paluti inimestel püsida teadmata ajani kodus. See tähendas paljude jaoks elu täielikku ümberkujunemist. Õhus oli korraga palju teadmatust ja küsimusi.

Osa inimesi muutis sellises olukorras oma meediakäitumist — uuringufirma Kantar Emori statistikast nähtub, et juba enne eriolukorra väljakuulutamist kasvas öhtuse „Aktuaalse kaamera“ vaatajate arv. Poolteist nädalat enne eriolukorra väljakuulutamist vaatas uudistesaadet 198 000 inimest, nädal enne 261 000, ja kui eriolukord oli välja kuulutatud, tõusis vaatajate arv 284 000 inimeseni.¹ Ainuüksi selle saate vaatajate arvu taga võib näha inimeste vajadust informatsiooni järele, mis aitaks neil muutunud oludes orienteeruda.

Kuid alati on neid, kes ise kavakindlalt teavet ei otsi. Sealhulgas on inimesi, kes katavad oma infovajadust pelgalt ühismeedia kasutamisega — seda ka muutlikes oludes. Reutersi Instituudi teadlaste tehtud küsitluse järgi toetus koroonaviiruse leviku alguses ainuüksi sotsiaalmeediast saadavale infole iga seitsmes vastanu.²

Kuna sotsiaalmeedia kasutamine on levinud, on oluline püüda mõista ühismeediaga seotud nähtusi, sealhulgas nende inimeste hinnanguid oma informeeritusele, kes ise aktiivselt uudismeediat

ei jälgi, kuid kasutavad sotsiaalmeediat. Seetõttu valmis magistritöö, mis keskendus koroonakriisiga seotud informatsioonile — mida märkasid ja millist infot vajasisid seoses koroonakriisiga enda sõnul need Eesti sotsiaalmeedia kasutajad, kes eriolukorras uudismeediat ei jälginud.

Andmete kogumiseks viidi 2020. aasta aprillis ja mais läbi semistruktureeritud intervjuud kaheksa uudismeedia mittejälgijaga. Saadud tulemused ei kõnele ainuüksi koroonaviirusega seotud infotarbimise harjumustest kaasaegses ühiskonnas, vaid annavad ka teavet, mille põhjal on võimalik langeda info edastamisega seotud otsuseid järgmise võimaliku kriisi valguses.

Teoreetilised ja empiirilised lähtekohad

Töö esimeses osas on toodud esile hiljutised meediatarbimisega seotud arengud ja kirjeldatakse uudiste tarbimisega seotud praktikaid. Muu hulgas keskenduti ka juhuslikele kokkupuudetele uudistega sotsiaalmeedias, uudismeedia mittetarbijate motiividele ja sotsiaalmeedia kasutamisele kriisiolukorras.

Ühismeedia kasutajatele mõeldes tuleb teadvustada nende isikupära. Denis McQuail on kirjeldanud, et ettekujutus auditooriumist kui ühtsest

Artikli aluseks on 2020. a augustis Tartu ülikooli ühiskonnateaduste instituudis kaitsitud magistritöö (juh Ragne Kõuts-Klemm).

Vt <https://dspace.ut.ee/handle/10062/69795>.

¹ Kantar Emor. Nädala TOP 10 vaadatavat saadet. — <https://www.kantaremor.ee/nadala-top-10-vaadatavat-saadet/>.

² Meediatarbimist uuriti Argentinas, Saksamaal, Lõuna-Koreas, Hispaanias, Ühendkuningriigis ja USA-s.

Rasmus Kleis Nielsen, Richard Fletcher, Nic Newman, J. Scott Brennen, Philip N. Howard. Navigating the 'Infodemic': How People in Six Countries Access and Rate News and Information about Coronavirus. — Reuters Institute Report 36, 15.04.2020. <https://reutersinstitute.politics.ox.ac.uk/infodemic-how-people-six-countries-access-and-rate-news-and-information-about-coronavirus>.

massist hakkas lõhenema 1970. aastate lõpus. Käibe le tuli algne internet, inimestel avanes võimalus hankida satelliittelevisioon ning saada sõnumeid tekstiteleviseiooni vahendusel. Seetõttu hakati rääkima sellest, et meediatarbijad teevad infokülluses oma tarbimisvalikuid ise.³

Praeguse aja inimesel on info tarbimiseks palju erinevaid võimalusi. Sealhulgas on igapäevaelu lahutamatuks osaks kujunenud internet, mille pakutud võimaluste laialdane kasutamine on loonud meediapubliku, mida Sonia Livingstone on kirjeldanud kui selektiivset ja ise otsustavat, kes tekste vastu võttes kujundab neid ka ise.⁴

Magistritöös keskenduti sotsiaalmeediale, mis on paljude jaoks muutunud oluliseks teabeallikaks. Näiteks tuli kaks aastat tagasi korraldatud Statista küsitlusest esile, et Poolas kasutab sotsiaalmeediat uudistekanalina 60% uuringus osalenutest.⁵ Eestis sellesse uuringusse ei kaasatud, kuid varasematest uuringutest on selgunud, et ühismeediat kasutab siin vähemalt 67% internetikasutajatest. Nii oli see 2014. aastal.⁶

Ent infoküllase sotsiaalmeedia kasutamine ei tähenda, et internetikeskkonnas jagatavale pööratakse erilist tähelepanu ja seal jagatavaid veebilinke ka avatakse. Ühe uuringu järgi avatakse Twitteris vaid 41% seal jagatud linkidest ehk 59%-le linkidest ei klõpsa mitte kunagi mitte keegi.⁷ Sotsiaalmeedias tehtud klõpsud ja ka klõpsamata jätmised mõjutavad aga seda, mis jõuab edaspidi kasutaja uudistevoogu — algoritmid koostavad uudistevoogu varasemate klõpsude, laikimiste või jälgimahakkamiste järgi.⁸ Niisiis on sotsiaalmeedia kasutajani jõudev info tugevas seoses sellega, kuidas ta enda kasutatavates keskkondades käitub.

Uurimisküsimused ja metoodika

Magistritöö eesmärgiks oli selgitada traditsioonilist uudismeediat mittekasutavate inimeste võimalusi olla informeeritud riigis kehtestatud eriolukor-
rast. Kuidas jõudis kriisiinfo nende inimesteni, kes

traditsioonilist uudismeediat ei kasuta, ning kas ja kuidas pidid nad oma meediakäitumist muutma siis, kui sotsiaalmeedia ei võimaldanud neil olla piisavalt informeeritud? Vastuste leidmiseks juhenduti kahest kesksest uurimisküsimusest.

1. Millistel põhjustel kasutavad intervjueritud ainult sotsiaalmeediat?

2. Kas ja kuidas muutis intervjueritavate meediakasutust COVID-19-ga kaasnenud eriolukord?

Mõlemad küsimused kätkesid endas alaküsimusi, mis selgitasid traditsioonilise uudismeedia mittekasutamise tagamaid, sotsiaalmeedia uudistevoogu ja selles nähtava info kontrollimise meetodeid, koroonaviirusega seotud informatsiooni ja seda jaganud allikaid. Ühtlasi uuriti, kas ja kuidas on eriolukord muutnud intervjueritavate suhtumist traditsioonilisse uudismeediasse.

Eriolukorra (12. märtsi – 18. mai 2020) jooksul viidi läbi kaheksa semistruktureeritud intervjuud inimesega, kes traditsioonilist uudismeediat ei kasuta. Uuringusse õnnestus kaasata valdavalt kõrgharidusega või seda omandavaid noori (vanus jäi vahemikku 20–34 a), kaks neist olid mehed ja kuus naised.

Intervjueritute leidmiseks tegi töö autor sotsiaalmeediakanalis Facebook üleskutse uuringus osalemiseks. Ühtlasi kasutati n-ö lumepallimeetodit ehk paluti jagada teavet teistestki sihtrühma sobida võivatest sotsiaalmeedia kasutajatest.

Intervjueritute äratundmise vältimiseks ei kasutatud töös neile otseselt viitavat infot. Nimede asemel on nende eristamiseks kasutatud tähiseid M1, M2, N1, N2, N3, N4, N5 ja N6.

Eriolukorra tõttu toimusid intervjuud Skype'i või telefoni teel. Üldiselt kulus ühele intervjuule umbes 40 minutit, kuid oli ka neid, mis olid lühemad või pikemad. Transkribeeritud intervjuude analüüsimiseks kasutati kvalitatiivse sisuanalüüsi meetodit, info eraldamiseks andmeanalüüsiprogrammi NVivo.

Vastustest eraldati andmed viide suuremasse kategooriasse, milleks olid „Infokanalid“, „Sotsiaal-

³ Denis McQuail. The Media Audience: A Brief Biography — Stages of Growth or Paradigm Change? — Communication Review, 2013, Vol. 16, nr 1/2, lk 11.

⁴ Sonia Livingstone. The Challenge of Changing Audiences: Or, What is the Audience Researcher to Do in the Age of the Internet? — European Journal of Communication, Vol. 19, nr 1, lk 79.

⁵ Statista. Usage of social media as a news source worldwide 2019. — <https://www.statista.com/statistics/718019/social-media-news-source/>.

⁶ Ragne Kõuts, Pille Pruulmann-Vengerfeldt, Andra Siibak, Marju Lauristin. Internetikasutus ja sotsiaalmeedia kasutus. — Peeter Vihalemm, Marju Lauristin, Veronika Kalmus, Triin Vihalemm (Toim). Eesti ühiskond kiirenevas ajas: Uuringu „Mina. Maailm. Meedia“ 2002–2014 tulemused. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 2017, lk-d 289–290.

⁷ Maksym Gabielkov, Arthi Ramachandran, Augustin Chaintreau, Arnaud Legout. Social Clicks: What and Who Gets Read on Twitter? Proceedings of the 2016 ACM SIGMETRICS International Conference on Measurement and Modeling of Computer Science. — SIGMETRICS '16, lk 179–192. <https://hal.inria.fr/hal-01281190/document>.

⁸ Annika Bergström, Maria Jervelycke Belfrage. News in Social Media. — Digital Journalism, 2018, Vol. 6, nr 5, lk-d 583–598.

meedia kasutamise põhjused“, „Infovoo kontrollimine“, „Infovajadus“ ja „Informeerituse hindamine“. Kõige enam alamkategoriaid kogunes „Infokanalite“ alla. Neist omakorda osutus kõige mahukamaks „Uudistevoogu jõudev info“. Selle all eristati koroonaviiruse või eriolukorraga seotud infot, Facebooki gruppidest pärinevat infot, info usaldamise ja väärinfoga seotud vastuseid, viiteid piltidele ja videotele, viiteid suurtele uudisteportaalidele jm. Seevastu polnud „Informeerituse hindamise“ ja „Infovajaduse“ juurde alamkategoriate loomine töö autori hinnangul tarvilik.

Kategoriad kujunesid küllaltki subjektiivselt. Kuna juba intervjuude tegemise käigus kerkisid esile olulised märksõnad, nagu „koroon“, „uudistevoog“ või „sotsiaalmeedia“, toimus kodeerimine põhimõttel, et kategoriad oleksid piisavalt laiad ja samas ka konkreetseid, nii et nad oleks abiks vastuste analüüsimisel ja tõlgendamisel.

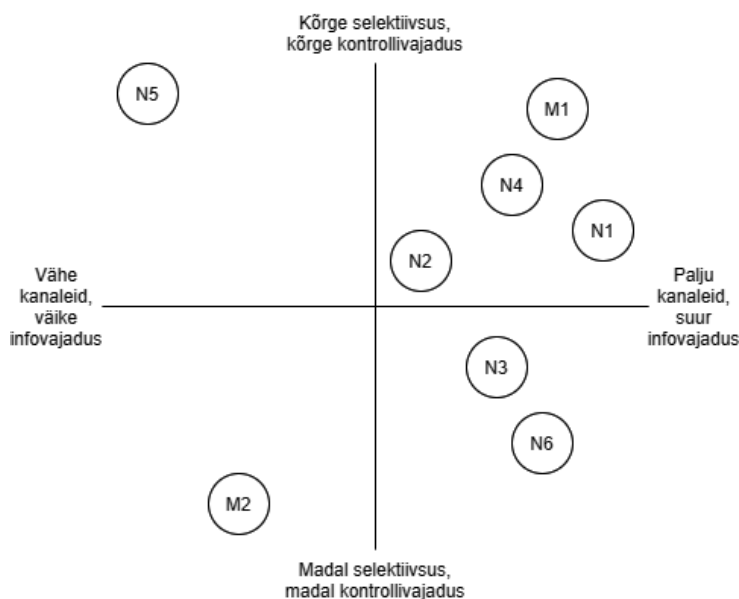
Tulemused

Infotarbimise kaardistamine

Töö tarbeks oli vaja täpsustada, milliseid ühismeedia platvorme intervjueritud kasutavad ning millele nad teabe saamisel tuginevad. Ilmnes, et intervjueritute seas oli kõige populaarsemaks ühismeedia kanaliks ja kõige olulisemaks infoallikaks Facebook. Üks inimene tõi peamisena esile Twitteri.

Infotarbimise selektiivsust ja kasutatavate kanalite mitmekesisust puudutavates küsimustes tulid intervjueritute käitumises esile äärmused. See võimaldas koostada joonisel 1 toodud skeemi. Intervjueritud paigutusid kahe ristuva telje alusel moodustunud ruumis ühelt poolt vastavalt infovajaduse suurusele, jälgitavate infokanalite mitmekesisusele (väike infovajadus, vähe kanaleid vs. suur infovajadus, palju kanaleid) ning teiselt poolt infotarbimise selektiivsusele (madal selektiivsus, väike kontrollivajadus vs. kõrge selektiivsus, suur kontrollivajadus). Skeem aitab visualiseerida intervjueritute meediatarbimisharjumusi ja uudistevooga ümberkäimist ning paremini mõista nendeni jõudvate uudiste võimalikku juhuslikkust.

Uuringus osalenuid võib selle alusel iseloomustada järgmiselt.

Joonis 1. Sotsiaalmeedia kasutajatüübid infotarbimise selektiivsuse ja kasutatavate kanalite mitmekesisuse alusel

M1 — väga valiv infotarbija, teadlik sotsiaalmeedia uudistevoogu toimimispõhimõtetest. Erinevalt teistest kasutab ta peamise sotsiaalmeediakanalina Twitterit. Kontrollib oma uudistevoogu selliselt, et seal oleks esindatud vaid informatsioon, mis teda huvitab. Jälgib sotsiaalmeedias toimuvat vastavalt sellele, millist infot ta parasjagu soovib. Näiteks kui ta Twitterit kasutab eesmärgiga saada teavet maailmas toimuva kohta, siis Imguri avab selleks, et saada sealt meelelahutuslikke postitusi. Sotsiaalmeedias oleva teabe selekteerimiseks kasutab ta erinevaid tööriistu, näiteks Twitteri enda rakendust TweetDeck, mis võimaldab kasutajal infot filtreerida, jälgides *hashtag*-e ehk teemaviiteid. Suhtub saadavasse teabesse kriitiliselt, otsides esitatud väidetele kinnitust, ja kontrollib postitajate pädevust enne, kui nende sõnavõtte tõe pähe võtab. Ise sotsiaalmeediasse põhimõtteliselt ei postita.

M2 — vähese infovajadusega vähekriitiline sotsiaalmeedia kasutaja. Tarvitab sotsiaalmeediat peamiselt meelelahutuseks. Pöörab vähe tähelepanu infoallikatele ning pole saadava info suhtes kuigivõrd kriitiline. Teabe õigsuse üle otsustamiseks piisab tema jaoks sellest, kui postituse juurde on lisatud mingi link. Oma uudistevoogu jõudvat informatsiooni ei kontrolli.

N1 — suure infovajadusega, kuid infovoogu kontrolliv kasutaja. Soovib olla maailmas toimuvaga hästi kursis, kuid selleks, et oma infotarbimist kammitseda, kasutab peamise infokanalina

sotsiaalmeediat. Jälgib sotsiaalmeedias väga paljusid kanaleid ja kuulub paljudesse Facebooki gruppidesse. Teeb ka teadlikke valikuid, et koguda oma uudistevoogu huvitavat infot — näiteks jälgib sel eesmärgil talle huvipakkuvaid inimesi. Muu hulgas püüab uudistevoost ka ebameeldivaid postitusi eemaldada. Et otsustada info õigsuse üle, püüab sellega kokku puutudes hoida kriitilist meelt. N₁ arvab, et kõiki neid meetodeid kasutades jõuab temani oluline teave.

N₂ — info suhtes kriitiline, kuid mitte eriti suure infovajadusega kasutaja. Koguda sotsiaalmeediast teavet ühiskonnas toimuva kohta pole tema jaoks selliste keskkondade kasutamise peamine eesmärk. Tahab näha vaba aja veetmisega ja tutvatega seotud postitusi. Ei soovi, et tema uudistevoogu jõuaksid suurte meediamajade postitused, sest toimetused teevad neid tema arvates liiga tihti. Tuttavate kaudu jõuab tema uudistevoogu siiski ka uudisliku sisuga infot. Eemaldab oma uudistevoost ebameeldivaid postitusi ja inimesi, ebameeldivate postituste vältimiseks püüab valida, mida sotsiaalmeedias meeldivaks märkida.

N₃ — otsib sotsiaalmeediast peamiselt meelelahutust, kuid teatud määral jõuavad temani ka uudised kas tuttavatelt või üksikute tema poolt jälgitavate infokanalite kaudu. Usaldab oma sõprade jagatud teavet. Ootab koroonaviirusega seoses peamiselt praktilist, igapäevaelu mõjutavat infot. Huvitub eelkõige oma kodukohas toimuvast — selleks jälgib ta sotsiaalmeedias ajalehte Sakala. Toob esile, et ühismeedias on palju infomüra ning vajalikku informatsiooni on keeruline kätte saada. Peidab postitusi siis, kui talle miski ei meeldi, aga 2020. aasta koroonaviiruse leviku ajal ta seda ei teinud. Jagab edasi teavet, mis on tema hinnangul on oluline.

N₄ — valiv infotarbija, kes otsib sotsiaalmeediast eelkõige tööga seotud informatsiooni. Tema jaoks on väga oluline, et info, mida ta uudistevoost saab, oleks kasulik ja hariv. Jälgib sotsiaalmeedias tema jaoks huvitavat informatsiooni pakkuvaid lehekülgi, kuulub gruppidesse ning kontrollib, et tema uudistevoogu ei jõuaks postitused, mis talle korda ei lähe, näiteks värskete vanemate pildid oma lastest. Usub, et sotsiaalmeedia aitab tal ühest kohast kätte saada tööks vajaliku informatsiooni. On uudistevoogu jõudva sisuga rahul ning jagab oma ettevõtte konto alt postitusi edasi.

N₅ — väikese infovajadusega, tutvub uudistega vaid siis, kui see on mingil põhjusel vajalik. Lubab

oma sotsiaalmeedia uudistevoogu vaid Stenbocki maja postitusi. Tema eesmärk on saada eriolukorras kehtivate reeglite kohta vaid kõige hädavajalikumat informatsiooni. N₅ uudistevoogu pääsevad üksikute sotsiaalmeedia kasutajate postitused — ülejäänud on ta blokeerinud. On varem olnud agar sotsiaalmeedia kasutaja, kuid on arvamusel, et selle kaudu on raske vajalikku infot saada.

N₆ — tunneb maailmas toimuva vastu huvi. Temani jõuab üldisem teave maailmas toimuvast eeskätt lähedaste kaudu, kes talle seda sotsiaalmeedia kanalite kaudu saadavad. Ei loe uudiseid, sest arvab, et traditsioonilises meedias kaldutakse liigsele emotsionaalsusele ja hirmu külvamisele. Ühtlasi toob esile, et infovoog on liiga kiire ning see teeb täpse info saamise keeruliseks. Suhtub sotsiaalmeedia uudistevoogu jõudvasse infosse pigem skeptiliselt. Ta ei mõista, kuidas postitused temani jõuavad, ja astub oma uudistevoogu mõjutavaid samme harva. N₆ teab, et ta ei ole maailmas toimuvaga täpselt kursis. Jälgib sotsiaalmeedias mitut tervishoiu ja riigiasutustega seotud kanalit ja usaldab nende jagatavat infot.

Intervjueeritud otsisid sotsiaalmeedia kanalitest eelkõige meelelahutust, kuid neid kasutades said nad kõik informatsiooni, mille sisu võib pidada uudislikuks või eriolukorras vajalikuks. Intervjueeritute kirjeldustest tuli esile seegi, et nii mõnigi neist usub, et sotsiaalmeedia annab võimaluse tutvuda neile olulise informatsiooniga ja koondada teavet. Kuid millist informatsiooni nad neist keskkondadest otsivad või näevad, on inimeseti erinev.

Traditsiooniliste meediakanalite vältimise põhjused

Intervjueeritud tõid esile väga erinevaid põhjusi, miks nad on otsustanud traditsiooniliste meediakanalite tarbimisest loobuda. Ühest küljest on need seotud sotsiaalmeedia pakutavate võimalustega, teisalt asjaoludega, mis intervjueeritutele praeguse ajakirjandusmaastiku juures ei meeldi.

Üks motiiv traditsioonilisest uudismeediast hoiduda on soov kontrollida endani jõudva teabe hulka. Kiirel ja infoküllasel meediamaaistikul orienteerumine võib olla mõneti keeruline. See on üks põhjustest, mis on intervjueeritud pelutanud traditsioonilise uudismeedia sihilikust tarbimisest eemale. Info hulka aitab piirata sotsiaalmeedia kasutamine. Sealjuures pakuvad sotsiaalmeedia kanalid võimalusi kasutajani jõudvat infot veel omakorda selekteerida.

Veel toodi esile, et sotsiaalmeedia abiga on võimalik koondada end huvitavat teavet ning keskkondades teadlikke valikuid tehes on võimalik saada informatsiooni kiirelt ja lihtsalt. Üks intervjuueeritute paistis silma sellega, et on kujundanud enda vajadustest ja soovidest lähtuvalt terve inforuumi, jälgides vaid kindlaid isikuid, asutusi, teemaviiteid jmt. Kuna sotsiaalmeedias on aktiivsed ka paljud riigiasutused ja uudistekanalid, kasutab vähemalt kaks intervjuueeritud ühismeediat teadlikult selleks, et saada kindlaid kanaleid jälgides tööga seotud teavet.

Traditsioonilisest uudismeediast loobumise põhjusena võib näha ka seda, et mitu intervjuueeritud kirjeldasid, et neil pole meediakanalite jälgimiseks lihtsalt aega. Täheledatai, et uudiste sisu on pidevas muutumises ja lugemise hetkel ei pruugi saada täpset informatsiooni. Näiteks avaldas üks intervjuueeritu arvamust, et uudiseid tasub lugeda alles öhtul. Vaatamata sellele tõdemusele on ta otsustanud uudiste jälgimisest sootuks loobuda. Põhjus on seotud emotsioonidega — ajakirjanduses kajastatakse palju sensatsioonilisi, negatiivseid teemasid ning see tekitab temas hirmu ja lootusetuse tunnet.

Lisaks ütles mõni intervjuueeritu, et traditsioonilistes meediakanalites pole neid huvitavat infot — uudistekanalid peeti igavaks, mõnel juhul isegi halvustavalt kollaseks. Üks intervjuueeritu ütles, et talle ei ole uudised kunagi huvi pakkunud ja ta usub, et eri meediaväljaannetes ilmub samasugune informatsioon. Niisiis puudub motivatsioon neid jälgida.

Uudistevoog ja info kontrollimine

Enamik töö tarbeks intervjuueeritute teadvustas, et neil on võimalik oma uudistevoogu jõudvaid postitusi mingil määral ise kontrollida ning ebameeldivate postituste ilmumist ära hoida. Intervjuudes osalenud kaheksast inimesest seitse oli rakendanud meetmeid, kuidas kellegi või millegi postitusi vältida. Ent vaid kaks inimest teadvustas, et üks viis, kuidas nendeni jõudvat sisu kontrollida, on hoiduda postituste meeldivaks märkimisest. Kolm inimest väljendas jällegi seda, et nad ei saa päris täpselt aru, mille põhjal informatsioon nende uudistevoogu jõuab.

Intervjuueeritute sõbralistides olid peamiselt nende isiklikud tuttavad ja tööga mitteseotud kontaktid. Seetõttu võib järeldada, et sisu, millega nad sotsiaalmeedias kokku puutuvad, on suuresti mõjutatud sõprade huvidest.

Lisaks personaalsetele kontaktidele jälgiti ühismeedias ka avalikke postitusi tegevaid ajakirjanikke ja avaliku elu tegelasi, muu hulgas mainiti üht suunamudijat. Tuleb aga täpsustada, et üldiselt ei mäletatud, keda täpsemalt jälgitakse, ning eriolukord polnud neid mõjutanud selliselt, et nad oleksid hakanud jälgima mõnd sellega seoses silma paistnud inimest. Asutustest tuleb täpsemalt juttu edaspidi.

On huvitav, et kõikide intervjuueeritute sõnadest koorus välja, et neile kättesaadava informatsiooni suhtes on nad mingil määral kriitilised. Kahtlused info õigsuses tekkisid enamasti juhul, kui saadud teave ei allunud loogikareeglitele, ei ühildunud juba omandatud teadmistega või kui see mõjus emotsionaalsena. Info õigsust kontrollisid intervjuueeritud kõige sagedamini tavalise otsingumootori abiga, kuid kahtlused edastatud teabe suhtes tekkisid erinevatel hetkedel. Näiteks piisas ühele intervjuueeritule info õigsuse üle otsustamiseks sellest, kui postituse juures oli kõige üldisemas tähenduses mingi viide. Samas oli neidki, kes otsustasid, kas midagi usaldada, selle põhjal, et vaatasid, kes on postituse autor ja millised on tema pädevused.

Koroonakriisiga seotud informatsioon

Koroonaviirust puudutava informatsiooniga olid sotsiaalmeedias kokku puutunud kõik intervjuueeritud. Kaheksast seitse olid näinud infot, mille tõepärasus tekitas neis küsimusi. Näiteks olid peaaegu kõik intervjuueeritud silmanud postitust, milles kirjeldati, et koroonaviiruse levik on seotud 5G leviga. Mitu inimest mainis ka infot, mille kohaselt olevat koroonaviirus biorelv, mis aitab hiinlastel saavutada maailmas ülemvõimu.

Kuid sotsiaalmeedia kaudu saadi ka praktilisemaid teadmisi. Näiteks toodi esile sellise info levik, mis aitab viiruse edasikandumist tõkestada (käte pesemine, desinfitseerimine, käitumisreeglid, nagu karantiinis püsimine, distantse hoidmine jne). Seejuures märkis aga mitu inimest, et mõne sellise meetodi kohta olid nad saanud sotsiaalmeediast eksitavat või segadust tekitavat teavet. Üks inimene tõi esile, et tal ei tekkinud arusaama, kas ja kuidas peaks kasutama näomaski.

Koroonaviirusega seotud infot saadi nii sõpradelt kui ka jälgitavate lehekülgede kaudu. Mitmed intervjuueeritud märkisid aga, et nende tuttavad koroonaviirusega seoses postitusi ei teinud. Niisiis saadi viiruse ja selle leviku takistamise kohta teadmisi Facebooki gruppidest — teiste seas toodi info

allikana esile isegi autohuvilisi koondav Street.ee grupp.

Jälgitavaid gruppe ja lehekülgi mainiti veel. Näiteks: Eesti Õdede Liit, Tervise Arengu Instituut, Tööinspektsioon, Politsei- ja Piirivalveamet, Sotsiaalministeerium jne. Aga nii nagu sotsiaalmeedias jälgitavate isikutegi puhul ei tulnud esile ka gruppe, mida mitu intervjueeritud oleks koroonakriisi valguses käsitlenud olulise teabe allikana, ehk igaüks sai informatsiooni erinevatest allikatest.

Grupid ja leheküljed, mille intervjueeritud esile tõid, peegeldavad osaliselt seda, millised kanalid on koroonaga seotud informatsiooni eriolukorras edasi andnud. Aga üldiselt võib täheldada, et eriolukord inimeste käitumismustreid ei muutnud ja esile toodud lehekülgi jälgitakse ka tavaolukorras. Vaid kaks intervjueeritud olid eriolukorras otsustanud mõnda kontot koroonaga seotud info saamiseks teadlikult jälgima hakata: ühel juhul osutus valituks Haigekassa, teisel juhul Stenbocki maja.

Sotsiaalmeedias oli nähtud ka suuremate meediaväljaannete postitusi (Delfi, Postimees, Õhtuleht, ERR). Kõige sagedamini mainisid intervjueeritavad, et nende uudistevoogu jõuab Delfi, kuid nad ei olnud kindlad, kas nad seda ka laikisid. Kaks inimest tõid esile, et olid juba varem meeldivaks märkinud regionaalsete väljaannete kontod (Sakala ja Virumaa Teataja), sest need aitavad olla kursis neis paigus toimuvaga, kus elavad nende lähedased.

Meediaväljaannete sotsiaalmeedia postitustest toodi kõige sagedamini esile infot, mis oli seotud koroonaviirusesse nakatunute arvuga, kuid sarnaselt näomaskide kandmise teemaga ajasid ka need sõnumid segadusse. Mõni intervjueeritu märkis, et nakatunute arvu drastiline kasv kahandas nende usaldust meediaväljaannete vastu. Meediaväljaandeid, eelkõige Delfit, süüdistatati ka eksitavates pealkirjades.

Kuid koroonaviirusega seotud info kõrval olid intervjueeritud märganud ka sellega seotud meelelahutuslikke sotsiaalmeedia postitusi. Eriolukorra ajal levisid meemid ja videod näiteks maskidega inimestest, aga ka lood südamlikest juhtumitest elust enesest. Näiteks kirjeldas üks intervjueeritu, et märkas uudist isast, kes oli hankinud tõstuki ja tõusnud sellega haigla akna taha, et näha oma naist ja vastsündinud last. Mõnel juhul oli meelelahutus seotud kasulikuga. Üks intervjueeritu tõi esile, et märkas Instagramis *youtuber* Deanabanana videot koroonaproovi tegemisest ja sellest saadud informatsiooni pidas ta vajalikuks. Teine intervjueeritu

oli aga saanud Imgurist naljakaid pilte otsides teavet USA poliitilise olukorra kohta.

Eriolukord suhtumist ei muutnud

Intervjuude põhjal ei saa järeldada, nagu oleks sõna saanute suhtumine traditsioonilisse uudismeediasse eriolukorra ajal muutunud. Üldisemalt võib järeldada, et koroonaga seotud teabe sisu kiire teisenemine ei aidanud kaasa usalduse tekkele meediakanalite vastu.

Oma meediakäitumist muutis eriolukorras märkimisväärselt vaid üks intervjueeritu. Ta hakkas taudi puhkedes lugema Õhtulehe veebiversiooni, sest soovis teada, kas tema töökorralduses võib tulla muudatusi. Samas jäi selline käitumine üürikeks, sest veebis avaldatud info ei tundunud talle huvitav. Muudest meediakanalitest ta informatsiooni ei otsinud, kuid märkis Facebookis infoallikana meeldivaks Stenbocki maja konto.

Niisiis, kui üks lühiajaline erand välja arvata, siis magistritöö jaoks intervjueeritud inimeste käitumine koroonaviiruse leviku survele ei muutunud. Niisamuti ei saa järeldada, et nad oleksid pandeemia valguses muutunud sotsiaalmeedias leviva informatsiooni suhtes tavapärasest kriitilisemaks. Vaid üks intervjueeritu tõdes, et kuna koroonaviirusega seoses on ühiskonnas esile kerkinud palju emotsioone, on ta teabe suhtes ettevaatlikum. See tähendab, et võimalusel eelistab ta teistele teabeallikatele riigiasutuste või suurte organisatsioonide, nagu Maailma Terviseorganisatsiooni (WHO) jagatavat infot.

Diskussioon ja kokkuvõte

Magistritöö koostamise algfaasis oli õhus hüpotees, et traditsioonilise uudismeedia eiramine pandeemia valguses on seotud sooviga vältida koroonaviirusega seotud negatiivse sisuga teavet. Ent intervjuude tulemusi analüüsides selgus, et traditsioonilise uudismeedia mittejälgimise põhjused peitusid muus: uudised ei olnud piisavalt huvitavad, olid liiga kollased, muutusid liiga kiiresti või tundusid liigsele emotsionaalsusele kalduvat.

Võiks arvata, et uudismeediast hoidumine resultus intervjueeritute informeerituses ehk teisisõnu oli põhjust eeldada, et need, kes katsid oma infovajadusi vaid sotsiaalmeedia kasutamisega, jäid ilma teabest, mis oli oluline selleks, et eriolukorras toime tulla. Aga magistritöö jaoks intervjueeritud inimesed väljendasid hoopiski rahuolu oma

infoväljaga. Seega puudus neil motivatsioon oma käitumist muuta — see ei muutunud isegi siis, kui nad tajusid, et saadud informatsioon oli ebapiisav või eksitav.

Kuna viimaste aastate uuringud on näidanud, et sotsiaalmeediat ja laiemalt internetti intensiivselt kasutavate inimeste arv on endiselt tõusuteel, võib kõigi ühiskonnaliikmete hoidmine ühtses

inforuumis osutada väljakutseks, mida ei saa lahendada vaid sellega, et eluliselt olulist teavet levitatakse ainuüksi harjumuspärastes uudistekanalites. Elutähtsa informatsiooni levitamisest huvitatud asutustel ja kõneisikutel tuleb pidevalt mõelda sellele, kuidas kasvatada ja hoida jälgijaskonda, et kriitilistel hetkedel oleks piisavalt teabesaajaid.

VÄLISEESTI AJAKIRJANDUS

Väliseesti ajakirjanduse ja kultuuri jõudmine tagasi Kodu-Eestisse: pagulaseesti käsitlusi loomeliitude pleenumil aastatel 1988 ja 2021

Maarja Lõhmus

Kirjutan väliseesti kultuurist ja ajakirjandusest, vähehõlmatud teemast, mis on vaja Eesti ajakirjandusväljale ja kultuuri tagasi tõsta.

Paguluse kultuurisuhet ja ajakirjandust ise loomustab hästi 1976. aastal kirjastuses Maarjamaa 200 eksemplaris avaldatud ülevaade väliseesti perioodikast.¹ See matrikel Eesti ajakirjandusest eksiilis hõlmab üle 500 perioodilise väljaande, mis on ilmunud maailma eri paigus. Samal ajal oli kodueesti ajakirjandus suuresti võõrideoloogia poliitööriist, tsensuuriga karmilt määratud ja kontrollitud.

Annan mõne näitega ülevaate Eesti NSV ja pagulaseesti vastasseisust, mis kujunes välja 20. sajandi teisel poolel, olles kogu sovetiperioodi poliitiliselt keelatud teema. See kasvab lõplikuks avalikuks vastasseisuks 1988. a loomeliitude pleenumil sel määral, et pleenumi lõppedes ohkas elukutseline tsensor kergendunult: „Nüüd see kõik, mida me valvama ja keelama pidime, on avalikult välja öeldud; nüüd tuleb väliseesti kultuur tagasi, nüüd on tsensoritöö lõpp.“²

Samas on perioodil 1988–2021 väga vähe tegusid tehtud, et väliseesti kultuuri ja eriti ajakirjandust edaspidi Eesti ühise ja ühtse kultuuriruumina käsitleda. Mitmed olulised ühisalgatused on katkenud, ent aeg lihvib liita eesti kultuuri osi omasoodu niikuinii. Kahjuks pole väliseesti ajalehtede toimetajaidki nende ajakirjanikutöö praktikate kohta intervjueritud, hulk kultuurimälu on hävinenud või hävinemas. Praegu käib võidujooks ajaga.

Viimaseid aastaid, 2019–2020, on nähtud pagulaseesti kultuuri ühe ajajärgu muundumisena, eriti sümboolne on olnud Toronto Eesti Maja müük 2020.³ Käesolevas kirjutises keskendun pagulaseesti kultuuri Kodu-Eestisse tagasitoomise temaatikale loomeliitude pleenumi murrangulistest kõnedes ja toon intervjuudes esile põhikõnelejate 1988. aasta võitude tänase tähenduse.

Üldseis: eesti kirjandus ja ajakirjandus 1940–1988

Eesti kultuurilise ja poliitilise arengu läbilõikamine pärast 1940. aasta riigipööret algas kohe sama aasta sügisel, mil suleti ajakirjandusväljaandeid ning kõigile Eesti NSV-s ilmuvatele trükiväljaannetele kehtestati GLAVLIT-i tsensuur, mis kestis pool sajandit.

Richard Antik, kes 1932. aastal avaldas teose „Eesti ajakirjandus 1776–1930“, rõhutas ajakirjanduse erilist tähendust eesti ühiskonnale:

Ometi on eesti ajakirjandusel olnud täita kaugelt suurem ja laialdasem ülesanne, kui seda näeme tavaliselt suurrahvaste ajakirjanduse juures. Meie ajakirjandus on olnud suurel määral rahva kasvatajaks kultuuriliselt ja poliitiliselt. Käsitledes meie haridus- ja kultuurilugu, rahvusliku ja poliitilise ning üldse meie avaliku elu arengut, ei saa mööda ajakirjandusest, mis pakub selleks esmajärgulist ja asendamatu materjali.⁴

¹ Hugo Salasoo, Vello Salo. (Koost) Välis-Eesti perioodika 1944–1975. Rooma: Maarjamaa, 1976.

² Autori intervjuu tsensor Sildamiga, 2. aprill 1988, loomeliitude pleenumi järel.

³ Vaado Sarapuu 31. detsembril 2020. — Estonian World Review online. <https://www.eesti.ca/moodunud-2020-aasta-uskumatute-sundmuste-eestlaste-pagulaskultuuri-sumbolite-kaotamise-malestuseks-torontos/article57736>.

⁴ Richard Antik. Eesti ajakirjandus 1776–1930. Tartu: Eesti Rahva Muuseum, 1932, lk 3.

Perioodil, kui kodueesti sovetitsensuuri-ajakirjanduse ja pagulaseesti ajakirjanduse mentaalsus kardinaalselt erinesid, võime neid vaadata ka kui kahte erinevat semiosfääri, ühist primaarset ja erinevaid sekundaarseid modelleerivaid süsteeme.⁵ Väliseesti ajakirjandus tekkis ja kujunes selle tohutuse ulatuses välja 1940ndatel üle maailma. 1940ndate teine pool ja 1950ndad aastad olid eesti pagulaskultuuri õitsev ajajärk, mil Eesti NSV-s toimus kultuurijärjepidevuse katkestus ja kultuurirahva represseerimine ning pärast 1950. a märtsipleenumi hakkas võõrvõim Eesti kultuuriühiskonda lausa totaalselt politiseerima. Vaba ajakirjandus Kodu-Eestis puudus.

Vaba ajakirjandus jätkus paguluses perioodiliste väljaannetega, millest suur osa on olnud albumid ning Eesti seltside väljaanded. Eestlased hakkasid Saksamaal välja andma ajalehte Eesti Rada (1945, Augsburg-Hochfeldi DP-laagris), Rootsis ajalehti Teataja, Välis-Eesti ja Stockholms-Tidningen Eestlastele (1944, Stockholmis), Ameerikas Vaba Eesti Sõna (1949, New York), Vaba Eestlast (1952, Toronto), Meie Elu (1950, Toronto) jt.

Eesti rikkalik kultuuriajakirjade järjepidevus jätkus paguluses: Eesti Looming (1944–1946), Kodumaa Hääled (1944–1951), Sõna (1948–1950), Tulumuld (1950–1993), Vikerlane (1949–1950), Mana (1957–1999), naisteajakiri Triinu (1952–1995), skautide ajakiri Tulehoidja (1946–1996), üldpoliitiline Rahvuslik Kontakt (1957–). Hugo Salasoo ja Vello Salo koostatud ülevaates on kokku 510 kirjet, neist 409 perioodikaväljaannet on Austraalia Eesti-arhiivis (Eesti Arhiiv Austraalias) olemas; lisaks veel 101 nimetust, mis seal puuduvad.⁶ Oluline on fakt, et kogu Salasoo ja Salo loetelus sisalduv, kogu väliseesti kirjandus ja perioodika oli ENSV-s keelatud.

Eesti kultuuril põhinev perioodika ilmus vabas maailmas, aga mitte Eesti NSV-s, kus kehtisid keelatud väljaannete süsteem, kuues raamatukogus⁷ olid väljaannete eriosakonnad. Et saada aimu totaalse tsenseerimise ulatusest, esitan näitena teoste hulga, mida 1960ndatel hoiti raamatukogude eriosakondades ja mis kümnenditega vaid kasvas:

	Eesti kirjandus	Väliskirjandus
ENSV TA raamatukogu	20 067	16 080
ENSV Riiklik raamatukogu	14 788	48 434
ENSV Parteiajaloo Instituut	2861	63
ENSV Välisasjade Ministeerium	943	476
TRÜ raamatukogu	26 615	66 899
ENSV Kirjandusmuuseum	32 200	8 780

Alates 1987. aastast hakati kirjandust erifondidest jälle vähehaaval avalikuks tooma, alustati lasteraamatutest.⁸

Ka 1988. aasta loomeliitude pleenumil jätkus väliseesti kultuuriga ideoloogiline vastasseis meie-nemad.

Pagulaseesti ja kodueesti manifestne ühendamise 1988. aasta loomeliitude pleenumil

Eesti NSV loomeliitude juhatuste ühispleenum Tallinnas oli pööre suletud ühiskonnast avatud ühiskonna suunas, pööre kodueesti ja pagulaseesti ühendamise suunas.

Pleenumil pühendati pagulaseestile suurt tähelepanu, seati eesmärgiks lõpetada pagulaseestlaste aastakümneid kestnud poliitiline mõnitamine. Teiseks sihiks sai pagulaskultuuri taashõlmamine Eesti kultuuriväljale, poliitiliselt lahku sunnitud kultuurisuundade ühendamise. Pleenumi kriitilises kokkuvõttes sovetiaja genotsiidist ja kultuurihävitusest kõlas läbivalt 1944. aastal eksiili põgenenud eestlaste kultuuri ja kodueesti kultuuri ühisena käsitlemine.

Aga EKP Kekkomitee ideoloogiasekretär Indrek Toome püüdis oma pleenumikõnes⁹ pagulaseesti taassisenemist emamaa kultuuri jätkuvalt takistada. Toome soovitas küüniliselt pagulaseesti teoste avaldamisel konkureerida kodueesti omadega ega näinud vähimatki võlga hävitatud ja katkestatud tervikkultuuri taastamisel. Kuigi uutmine ehk perestroika pidi vähendama valgeid laiike, oli

⁵ Thomas Sebeok. In What Sense is Language a „Primary Modeling System“? — Henri Broms, Rebecca Kaufmann. (Toim) Semiotics of Culture. Helsinki: Arator Inc. Publishers, 1988.

⁶ Vt H. Salasoo, V. Salo, 1976.

⁷ Piret Lotman. Raamatukogu roll sõjajärgses Nõukogude Eestis: Tsensor Eesti raamatukogus. — Eesti Rahvusraamatukogu Toimetised, nr 2. Tallinn: Eesti Rahvusraamatukogu, 1991.

⁸ *Ibid.*

⁹ Indrek Toome. Uutmine on kõigi ja igaühe asi. — Eesti NSV loominguliste liitude juhatuste ühispleenum 1.–2. aprillil 1988. Kõned. Tallinn: Eesti Raamat, 1988, lk-d 7–24.

pagulaseestlaste taasliitmine Indrek Toome kõnes veel lootusetu teema.

Indrek Toome nimetas väliseestlust emigrantlikuks kultuuriks, nõudis eksiilkultuurisfääri sorteerimist ja kitsendavate tingimuste seadmist, ühesõnaga jätkas vastandamist. Eestis hävitatud ja keelatud raamatud, hävitatud või KGB erihoidlatesse surutud kultuur ei ületanud jätkuvalt pere-stroika vaikusesfääri. Toome võttis kõigi eestlaste nimel kahelda, kas eestlased väliseesti autoreid üldse oma lugemislauale ootavad. Toome vastandas meie-nemad vormis eesti pagulaskultuuri ja Kodu-Eestit, identifitseerides end „meiega“ pagulaseestlaste kui „nende“ vastu.

Toome sõnumi tõlgendus: poliitilisi ettekäandeid avanemise takistamiseks leidku professionaalsed kunstiliidud ise, EKP KK kutsub loomeliite jätkuvalt vastanduma pagulaseestlastele ning piirama nende avaldamist Eestis.

Indrek Toome:

Kogu meie tänase kultuurielu kontekstis on päevakorras teravamalt kui kunagi varem kultuurisuhete probleemid, nende osa meie rahvuskultuuri senises arengus ja tulevikuperspektiivides.

Meie praeguse kultuuriolukorra üheks iseloomulikuks jooneks on püüd määratleda meie suhtumist emigrantlikku kultuuri ning intensiivne tahe integreerida välismaal eestlaste poolt loodud kunst meie rahvuslikku varamusse. Huvi aastakümneid saladuslikkuse varjus olnu suhtes on loomulik ja täiesti normaalne nähtus. Meie kultuur on praegu avatud ja valmis integreerima kõike, mis selleks sobib ning mida kultuur on valmis vastu võtma ja mis tööpoolest haakub hästi rahvuskultuuriga. On hea ja halb kunst, on see, mis ei ole üleüldsegi kunst, ja emigrantliku kunstiga rikastamine või võrt-sitamine ei saa toimuda dekreedid alusel, vaid peab toimuma normaalses kultuurivahetuse protsessis. Ka selliseks vahetuseks on praegu paremad võimalused kui kunagi varem. Mis aga puutub emigrantlike autorite teoste kirjastamist või mõnel muul teel avaldamist Eestis, siis on vaja jälgida vaid kõige elementaarsemaid kultuuri impordi reegleid. Välismaal olev autor peab siin avaldamisega nõus olema, publitseeritav teos peab meile pakkuma kunstilist või teabelist huvi. Kui me millegi uue kallale asume, siis peame teadma, et kõige eest, mida me saada tahame, tuleb maksta, iga

uue ettevõtmise puhul peab teadma, mille arvel see toimuda saab.

Näiteks hakkab väliseestlastest autorite avaldamine minu arvates kulgema sedamööda, kuidas need autorid on suutelised konkureerima kodumaal elavate kirjanike loominguga ja ka nende tõlketeostega, mida eestlased oma lugemislauale ootavad.

Sama kehtigu ka kunsti- ja muusikateoste kohta. Elu on näidanud, et nende proportsioonide kindlaksmääramisel suudaksid loomingulised liidud osutada väga vajalikku professionaalset abi.¹⁰

Indrek Toome kõne „emigrantliku“ käsitlemise vastu võtsid pleenumil sõna kirjanikud Rein Veidemann ja Jaak Jõerüüt.

Jaak Jõerüüt:

Ja üks tabuteemadest on olnud kõik, mis on seotud väliseestlastega, välja arvatud ehk nende söimamine. Tuleb pidada loomulikuks ja meile mitmeti äärmiselt vajalikuks normaalsete sidemete loomist ulgüestlastega, nagu mõned neist ennast nii lüürikselt nimetavad. Siin on olukord lausa paradoksaalne! Eraelus, inimeste vahel, perekondades on enamasti side säilinud, me saame rääkida järjepidevusest, me saame rääkida mälestusest, aga avalikkuse tasand meenutab siin, hoolimata ajakirjanduse viimase aja kenadest pingutustest, tegelikult suurt lumega kaetud lagendikku, mida kirjavärgid ainult mõned üksikud jäljed ja mida märtsipäike ei ole veel sulatama hakanud. Niisiis tuleks meil kõigepealt avalikustada välismaal elavate eestlaste loodu ja tehtu nii kaunites kunstides kui ka teaduses, äritegevuses, spordis ja esimene samm peaks muidugi olema väliseesti ajakirjanduse ja kirjanduse erifondide avamine.¹¹

Rein Veidemann:

Karl Ristikivi lõpetab oma 1954. aastal ilmunud „Eesti kirjanduse loo“ fragmendiga Uku Masingu luuletusest, mis kõlab nii:

Pillipuhujad oleme need, kellelt kodu võet, naine ja laps,

on vaid valendav pilvedetriip ja hobuse kärnane saps. Ainult sinetav laotuseveer ja tolmune konarais tee, siis kui maad pole enam meil järgi võime süüdata merede vee.

Need read sobivad piltlikustama meiegi hetkeseisu. Sest tööpoolest, pagulane omal maal — see on masendav

¹⁰ *Ibid.*, lk-d 17–18.

¹¹ Jaak Jõerüüt. — Eesti NSV loominguliste liitude juhatuste ühispleenum 1.–2. aprillil 1988. Kõned. Tallinn: Eesti Raamat, 1988, lk-d 151–152.

perspektiiv, mille ees seisame, võttes kokku kaotused ja ummikteed, mille on pärandanud sotsialismi ideed põhjalikult kompromiteerinud stalinlik režim ja selle pidevalt ilmnevad restauratsioonikatsed tänases ajas. Meie kõned, aga juba ammu meie mõtted näitavad, et tunneme teravat tarvidust vältida pagulaseks sattumist, ületada see oht, taastada järjekestvus, ilma milleta pole inimesel võimalik end identifitseerida, selles mõttes, et ärkame mingist somnambuulsest unest.

[---]

Praeguseks on reljeefselt eristunud kolm tegevusvaldkonda, mis kõik omavahel tihedalt põimunud: poliitiline, majanduslik ja kultuuriline iseolemine.

[---]

Ei, ühiskonnas ja ühiskonnaga juhtuv ei saa olla enesestmõistetav. Ja on tõesti ülim aeg see häbi lunastada. Selleks aga vajame eesti rahvuskultuuri kontinuiteedi taastamise programmi. Selle programmi osad peaksid seisnema vähemasti järgmistes sammudes.

1. Massiliselt hävitatud kirjavara taastamine. Selleks tuleb koostada nimekirjad raamatutest, mis hävitatud, kui palju, plaanida taastamise teed ning tiražeerimine. Äsja võisime lugeda, et erifondist on üldfondidesse üle viidud sadu raamatuid. Kuid seni, kuni neid on seal 1–2 eksemplari, ei ole neil reaalselt toimet.

2. Väliseesti kultuurikogemuse sisenemiseks emamaa kultuuri võimalikult soodsate ja avarate tingimuste loomine. Sellele osutas oma sõnavõtus ka Jaak Jõerüüt. Kirjandusinimesena rõhutaksin kõnesoleva punkti allvajadust moodustada keskse finantseerimisega ajutine töögrupp väliseesti kirjandusloo või ülevaate

kokkupanekuks selle kirjanduse enda publitseerimistingimuste avardamise kõrval. Ekslik tundub mulle seisukoht, nagu peaksid väliseesti teosed avaldamisel konkureerima kodueesti omadega. See võimaldab otsemaid demagoogilisi otsustusi. Ei, selle kirjanduse publitseerimiseks tuleb eraldada erivahendid, mitte aga teiste arvelt või teistega võisteldes.

3. Kontaktide avardamine maailma kultuurikeskustega. Selleks: a) tuleks senisest tunduvalt enam eraldada valuutat humanitaar- ja kultuurialase kirjanduse ning perioodika ostmiseks meie raamatukogudele, ja b) tihendada otsekontakte stipendiaatide ja stažeerijate näol.¹²
4. Täiesti ümber tuleb vaadata rahvusteaduste ja Eestimaa probleemidele orienteeritud teaduslike institutsioonide koht ning seisund ENSV Teaduste Akadeemias. Tean, et see on olnud tagasihoidlik, kuigi ENSV TA loodi eeskätt rahvusteaduste akadeemiana. Selle esimesed instituudid olid Keele ja Kirjanduse, Ajaloo, Zooloogia ja Botaanika Instituudid.

1988. aastal võetud kultuuride ühendamise suund, pagulaseesti ja emamaa ühendamine pole olulisel määral õnnestunud. Mitme põlvkonna looming teaduses ja kunstis on ikka veel jäänud teineteisele suuresti tundmata.

Siiski annavad pleenumil vastuvõetud otsuse 19 punkti¹³ tunnistust pöördest. Mitmes nendest nõuti kultuuri avanemist.¹⁴ Teise päeva lõpuks oli kultuuripleenumist kujunenud Eesti uus poliitiline avalikkus.

¹² Rein Veidemann. — Eesti NSV loominguliste liitude juhatuste ühispleenum 1.–2. aprillil 1988. Kõned. Tallinn: Eesti Raamat, 1988, lk-d 190–193.

¹³ EKP Keskkomitee, Eesti NSV Ülemnõukogu Presiidiumile, Eesti NSV Ministrite Nõukogule, Eesti NSV loomingulisele intelligentsile. — Eesti NSV loominguliste liitude juhatuste ühispleenum 1.–2. aprillil 1988. Kõned. Tallinn: Eesti Raamat, 1988, lk 230.

¹⁴ Pleenum kutsus üles vabariigi loovintelligentsi rakendama oma ande, oskused ja loomepotentsiaali partei uuenduskursi elluviimisele, lähtudes NLKP XXVII kongressi suundadest ja põhimõtetest. Selleks teeb pleenum järgmised ettepanekud.

1. Vabariigi seadusandlikel organitel avaldada initsiatiivi üleliidulise ja vabariigi põhiseaduse muutmises eesmärgil tagada Eesti NSV majanduslik ja kultuuriline iseseisvus, õigus eelkõige ise otsustada oma asju.

[...]

4. Vabariigi juhtorganitel ja loovliitude astuda konkreetseid samme kultuurielu detsentraliseerimiseks Eesti NSV-s.

5. Aastakümneid kestnud mahajäämusest ülesaamiseks rakendada täiendavaid vahendeid sotsiaal-kultuurilise sfääri materiaalse baasi kiireks arenguks.

6. Taastada rahvusteaduste prioriteetsus meie vaimses kultuuris, suurendada nende finantseerimist ja teadlaste ettevalmistamist.

7. Riiklikult toetada teadus- ja kultuurikontaktide arendamist väljaspool Eestit elavate rahvusaaslastega.

8. Tagada kogu vabariigi elanikkonna eelnev ja objektiivne kursisolek kõigi Eestimaaga seotud probleemide ja projektidega nii eesti- kui ka venekeelsetes infokanalites.

[...]

13. Avalikustada kõik 1940. ja 1950. aastatel hävitamisele kuulunud raamatute nimekirjad. Võtta konkreetseid meetmeid meie raamatukogufondide taastamiseks neisse nimekirjadesse kuulunud ja hävitatud emakeelse väärtkirjandusega.

[...]

17. Teha kõik vajalik Tartu kui kultuurikeskuse tähenduse taastamiseks. Likvideerida takistused Eesti Rahva Muuseumi ehituskavade realiseerimiselt.

18. Oluliselt muuta kirjastamise ja eestikeelse kirjanduse trükkimise olukorda, loobudes suuretiraažilistest üleliidulisse raamatulevisse suunatavatest väljaannetest, mis kulutavad meie paberifondi ja trükivõimalusi. Laiendada kirjastamise õigus loominguliste liitudele, seltsidele, kõrgkoolidele ning teadus- ja kultuuriasutustele. *Ibid.*

Eesti *anno* 2021: kuidas on läinud Eesti pagulaskultuuri ja pagulasajakirjanduse ühendamine Eestiga?

Eesti riik on olnud 30 aastat taastatud. Kuidas on taastatud Eesti kultuuriline terviklikkus? Kuidas kommenteerivad oma 1988. aastal peetud kultuurilisi võitluskõnesid Rein Veidemann ja Jaak Jõerüüt?

Rein Veidemann *anno* 2021, 4. mail antud intervjuus:

Kõne tähendus avanes kõigepealt kontekstis. Kõneleja oli ajakirja Vikerkaar peatoimetaja. Ajakiri ise tol hetkel avangardne platvorm nii ajaloo, kaasaja avatuse ja kui ka tulevikupürgimuse suhtes. Koos Sirbiga oli väljaanne üks avaliku arvamuse väljundeid (täna usumatult suurena tunduva tiraažiga: 40 000 – 60 000 eksemplari). 1987. a sügisel oli ilmunud artikliseeria Savisaarelt — „Võitlus mõtteviisi pärast“, (muide, Savisaar sai 1988. a oma artiklite eest Smuuli kirjanduspreemia!), Mati Hindilt „Vaateid kakskeelsusele ilma roosade prillideta“, olid artiklid MRP-st, Pätsist. Kõne tähendus oli ehk ka selle ühes provokatiivses nõudes Bruno Sauli tagasiastumiseks peaministri kohalt, mida too on käsitletud siiani kohutava ülekohtuna tema suhtes, oma mälestustes seda ka kirjutanud. Aga olulisim tähendus avanes kõne fookuses: **taastada eesti kultuuriline järjepidevus**. Siis veel polnud juttu õiguslikust järjepidevusest. See aktualiseerus 1989.

Hävitatud või vangistatud kirjavara taastamine ja vabastamine! Jah, kõik on nüüd olemas, mis oli veel alles jäänud, kättesaadav paljuskult digitaalselt. Aga kultuur saab olla järjepidev, kui katkestused mitte ainult ei täideta äraolevaga, vaid sidustatakse olnuga. Ilmunud on uued kirjanduslood, kus vahepeal varjus olnud autorid ja nende looming on leidnud käsitlemist, 2008 ilmus ka „Eesti kirjandus paguluses“.¹⁵

Ent haavad jäävad. Nad üksnes armistuvad. Suurem jagu pagulasautoritest jääb vaid nimedeks, suurem jagu 1920.–1930. kirjandusest (see, mis vangistati) on ilma retseptisioonita või on retseptisioon endiselt nõukogulikest rangidest ahistatud. Eesti kirjandusliku mõtte ajalugu on endiselt puudu, ehkki „Eesti mõttelugu“ katab osa sellest. Ent mõttelool oleks vaja omakorda tagasisidestust. Seda on vähe või sporaadiliselt, seoses ühe või teise autoriga. Puudu on ka eesti kriitika ajalugu.

Kontaktide avardamine muu maailmaga. Jah, siin leidis juba 1990ndatel aset plahvatus „Avatud Eesti

raamatu“ sarja näol. Ja avaldatud on tohutult palju maailmakirjandust, kaasaja suurnimesid, aga ka meelelahutuslikke raamatusarju. Nimetuste järgi on eesti kirjanduskultuuris täielik õitseng. Aga kvantiteet petab ära. See on, nagu istuksid suure toiduga täidetud vaagna ees, aga ei oska valida. Sest mis on puudu — teejuhid ja lugemisõpetused. Ilukirjanduse lugemisharjumus hääbub ekraanide ees.

Puudu on kirjandus- ja laiemalt võttes kultuurharidus! Kes siis nii väga tahab õppida kirjandusõpetajaks, toimetajaks, referendiks, tõlkijaks — teda ootab ees näljapajak. Motivatsioon saab tulla ainult missioonitundest. Põhiseaduse preambul seda ei tekita.

Puudub endiselt riiklik programm „Eesti kultuuriline järjepidevus“. Riigi õiguslik järjepidevuski on ju osutunud retooriliseks figuuriks. Nüüd siis veel see katk,¹⁶ mis kõige valusamalt on löönud interpretatsiooni (kontserdielu, teatreid) — see on uus haav, mille armistumine võtab aega. Ja rahvusteadused (Tartu ülikoolis isegi professor) on ikkagi rohkem garneeringuks. Käib viimne võitlus inglistumise vastu. Kes Eesti teadlastest viitsib või jõuab olla veel missioonitundest kakskeelne? Venelastelt me seda nõuame. Aga ise?

Nii et pleenumi otsustest on mitmed endiselt, põlvkond hiljemgi veel aktuaalsed. „Objektiivne kursisolek“ — see on ju nüüd hoopis pihustunud uute meediumite lisandumisega. Rääkimata meedia ja osalt kultuuri kommertsialiseerumisest. Jah, meediakultuur — on's niisugune asi olemas? Ja missugune see on?

Arutluskultuur ühiskonnas sõltub paljuskult keelekasutusest — diskursusest ja retoorikast. Sotsiaalmeedia, mille Marju Lauristin arvas olevat liitva külakogukonna, on hajunud mullideks ja kõlakodadeks. Mis meid (veel?) ühendab, integreerib? Meid endid, ma pean silmas? Lõimumine vene kogukonnaga jääb järgmiste põlvkondade väljakutseks. See ei toimu üleöö. Pole näidata ette ühiskondi, kus kolmandik rahvast või enamgi (nagu Lätis) on venekeelsed, päritolumaa mõnekümne kilomeetri kaugusel. Lootus diasporakultuuri tekkeks on õhkõrn, sest puudub neilgi vertikaalne seos. Õieti, see seos on pärandatult nõukogulik. Maksimaalne, mida oodata, oleks vene kogukonna kakskeelsus. Keeleseadus ei peaks dikteerima üksnes eesti keele oskust, vaid peaks toimima kogu keelelise ruumi suhtes siin, Eestis.

Täiendavate vahendite rakendamise alal on läinud siiski hästi — on Kulka! Aga vaja oleks vabastada kultuurimetseenlus maksustamisest! Kultuuri

¹⁵ Eesti kirjandus paguluses XX sajandil (Collegium litterarum; 9). Toimetaja: Piret Kruuspere, Eessõna autor: Piret Kruuspere, Kujundaja: Mari Kaljuste. — *Toim.*

¹⁶ COVID 19.

detsentraliseerimise all tuleb mõelda seda, et kultuur ka ise ei ääremaastuks. Kultuuriväljaannete käibemaks tuleks viia nullini, vajalik on ajakirjanduse kojukande riiklik prioriteetne toetamine. Oleks vaja ühte avaõiguslikku platvormi veebis pluss paberkandjal, mille sisuks oleks kultuurharidus kõige laiemas plaanis.

Eesti kultuurist eesti semioosiks! Mis on Eesti semioos? Kõik tähenduslik Eesti ja eesti jaoks. Semioos on teatavasti ka (Lotmani järgi) piiride rägastik. Peaksime rääkima piiridest, nüüd, kus oleme terve inim-põlv elanud vabaduses.

Jaak Jõerüüt 8. mail 2021 antud intervjuus:

Jään viimasel ajal pidevalt jänni, kui tuleb kirjeldada kunagisi olusid või tausta praegusele oletatavale lugejale või kuulajale. Olen seda mõnes muus kontekstis teinud mõnikord ja lõpuks käega löönud, sest ajastu ja realiteetide muutus on kohati ikka väga suur. Seis oli siis ju selline, et avalikkuses, ametlikult väliseestlasi kui eestlasi ei eksisteerinud, ega eksisteerinud ka enamikku nende poolt loodut, ükskõik mis keeles. Under Underiks, aga Peeter Puide või Enel Melberg või Enno Hallek või Svante Pääbo jt olid tundmatud ja üldiselt keelatud ehk kättesaamatud oma loomingu ja isikuga.

Avalikult eksisteerisid vaid vaenulikud emigrandid, onu Sami käsilased, helge tuleviku vastased jõud, müüdadavad hinged, väljasurevad tagurlased jne, kes neid sõnu kõiki mäletab.

Praeguseks on aegamisi toimunud pööre umbes 180 kraadi, ustel ja akendel ja kanalitel pole enam ees poliitilisi riive ja lukke ja lüüsiväravaid. Punkt 7-ga [Riiklikult toetada teadus- ja kultuurikontaktide arendamist väljaspool Eestit elavate rahvusaaslastega. — *Toim.*] on jõudumööda (sest aeg ja energia seab ju omad piirid) korras. Punkt 13 [Avalikustada kõik 1940. ja 1950. aastatel hävitamisele kuulunud raamatute nimekirjad. Võtta konkreetseid meetmeid meie raamatukogufondide taastamiseks neisse nimekirjadesse kuulunud ja hävitatud emakeelse väärtkirjandusega. — *Toim.*] asjus ma ei tea, kas see kõik on nii tehtud juba. Tahaks loota. Aga punkt 6 [Aastakümneid kestnud mahajäämusest ülesaamiseks rakendada täiendavaid vahendeid sotsiaal-kultuurilise sfääri materiaalse baasi kiireks arenguks. — *Toim.*] puhul on ju üldteada, et ehkki venestamise vastu ja taaseestistamise poolt, kui jämedalt öelda, protsess algas kohe ja on olnud suhteliselt edukas üsna laialt, siis uued probleemid on peale tulnud seoses inglise keelega, liiga lihtsameelse arusaamisega nn multikultist ja nende asjade suurte käivitajate, inimliku edevuse ja ahnusega.

Väliseesti vaatepunkt väliseesti kultuurile ja ajakirjandusele

Intervjuu ajakirjanik

Jüri Estamiga (2. mai 2021)

Kultuuri aluseks on keel ja suhtlus ning omakeelne ajakirjanduskeskkond kannab seda aktiivset kultuurisuhtlust, milles kasvab ja kujuneb uus põlvkond. Millisena näeb väliseesti kultuuri ja ajakirjanduse pärandi ulatust ja mõttelaadi Rootsis paguluses sündinud ja kasvanud põlvkond, seda kommenteerib 6. mail 2021 antud intervjuus ajakirjanik Jüri Estam.

Mis on kandnud ja kannab eesti kultuurielu paguluses, millel on keskne roll?

Eesti oma kultuuri mõttes oli kunagiste pagulaste mõttemaailmas selline nähtus, mis jäi Stalinist ja ka hilisemast nõukogudelikust dogmast puutumata. Olime antikommunistid, ja paljud meist totalitarismi vastased üldisemalt, seega vabadust hinnata oskavad inimesed.

Eesti oli meie jaoks üks eriline maa ja paik. Paguluses sai Eesti Vabariik selle sõjaajal kujul edasi elada, küll kärbitud tiibadega ning piiratud ulatuses. Tegelikult ei osanud vanemad pagulased üldse teistmoodi olla ega teistmoodi suhtuda. Loomulikult jäi see Eesti Vabariik, mida me endis kandsime, ajapikku, mida aeg edasi, anakronistlikuks, kuid mitte täienisti. Janunemine iseseisvuse, demokraatia ja oma rahvusriigi järele — need on aegumatud ideed, need ei jää eales ajale jalgu. Välisvõitlus (poliitilised aktsioonid kodumaa heaks) ja vastava publitsistikaga tegelemine oma uutes asukohamaades olid olulisel kohal. Eesti ja eesti inimesed ei olnud vabad, sellest tuli rääkida, sellele tähelepanu juhtida. See oli me kohustus või koguni püha kohustus kaasmaalaste ees.

Pagulased ise olid traumeeritud ohvrid — kodumaalt väljasöödud inimesed. Süüta inimesed, keda keegi ei kuulanud või siis eriti ei kuulatud. Kõige paremini õnnestus balti pagulasil ilmselt Rootsi ühiskonna silmi juhtunu suhtes avada. Omavahel tuli saatuskaaslastega ühte hoida.

Milline on olnud Eesti pagulasajakirjanduse roll?

Meie ajalehtede rolli vastava sidususe loomisel ja hoidmisel on raske ülehinnata. Isadele-emadele või vähemalt paljudele neist oli oluline, et lastest-lastelastest võrsuksid eestlased, kui võimalik. Et

nooremad põlvkonnad ei läheks eestlusele kaduma. See üritus õnnestus mingis ulatuses, kuid kaugeltki mitte tervenisti.

Isamaaline hoiak tuli meile võrdlemisi loomulikult. Kunagistel maapakku sunnitud kogukondadel oli omal ajal suhteliselt ühtne maailmavaade, kuid suurem osa selle maailmavaate tõelistest kandjatest on praeguseks läinud varjude maailma. Mingisuguses ulatuses ja laias laastus kannavad nende inimeste järeltulijad seda maailmavaadet praegugi veel edasi, kuid paljud ei valda eesti keelt või valdavad seda kesiselt. Nende arv on kokku kuivanud ja ei saa enam rääkida vaimsurest, mis oleks sama monoliitne kui varasematel aegadel.

Kuidas võrdled Rootsi, Kanada, Ameerika pagulusajakirjandust?

Rootsi oma oli ja on kõige „liberaalsem“ (mõjutatuna rootsi mõttevooludest) — Rootsi mõõdupuu järgi on aga see üsnagi konservatiivne. Alguses suhteliselt jõuline ja päris mitmekesine, aga hiljem mängis olulist rolli sealse Eesti Päevalehe kokkukuivamine Rootsi riigirahadest (riiklikust toetusest) ilma jäämise tõttu. Ameerika eestlaste leht — ilmselt kõige antikommunistlikum ja konservatiivsem neist kolmest. Harald Raudsepp oli kaua Vaba Eesti Sõna tüürimees või õigemini kapten, ja suuresti tema andis lehele selle tonaalsuse. Füüsilised vahemaad on Kanadas ja Ameerikas suured. Selle tõttu oli „posti-poiss“ neis riikides eriti oluline. Interneti tuleku ajaks olid pagulaslehed juba loojangu teel. Kanada oma kahe ajalehega ja mõningate väiksemate väljaannetega oli päris jõuline, pealegi on praegusel Eesti Elul Torontos oma rahastu. Sellest tingituna on Eesti Elu praegu kõige elujõulisem ja annab endiselt ajalehe (tegelikult küll nädalalehe) mõõdu välja. Eesti Elu on kolmest järelejäänud ajalehest (Eesti Päevaleht, Vaba Eesti Sõna, Eesti Elu), niivõrd-kuivõrd nad kõik veel eksisteerida suudavad, lipulaeva rollis.

Tiraažid on endiselt languses. Viimase paarikümne aasta jooksul on raske neid enam pagulaslehtedeks pidada. Eesti sai iseseisvuse tagasi, kunagise pagulaskonna nooremate põlvkondade riismed ei valda eesti keelt küllalt hästi, et suuta emade-isade väljaandeid toimetada. Nende lehtede pärast taasiseseisvumist Eestist läände siirdunud toimetajad ei pärine aga pagulaskultuurist, nii et see pole enam see, vaid on arvestatavalt ersats. Kui sa

pole olnud kunagi kodumaata-isamaata ning pagulase kombel traumeeritud, siis sa võid ju seda tööd teha, kuid mitte sama kogemustepagasi ja hoiakutega kui näiteks Raudsepp omal ajal.¹⁷

„Ärge vaid öelge, et nõnda on hea, / Nõnda on elu ... Sest teie ei tea, / Ei tunne mu isamaatust,“ ütleb Ristikivi.¹⁸ Mitte et Eestist tulnud ajalehetoimetajate panus poleks tänuväärne. See on tänuväärne.

Millisena Sa hindad pagulusajakirjanduse pärandit?

Pagulusajakirjanduse järelejäänud väike pärand on suuresti väljasuremisele määratud. Tõmmatakse viimaseid hingetõmbeid. Seda pärandit tunnevad hästi vaid üksikud spetsialistid. Eesti noortel ei ole vist eriti aimugi sellest. Elas millalgi mingi seltskond, keda sunniti kodumaalt lahkuma. Nende aeg on laias laastus ümber saanud.

Vahetult kõnetasid Eesti eestlasi „hääled“, Ameerika Hääled ja Vaba Euroopa. Vaba Euroopa mõnes mõttes rohkem, sest Ameerika Hääled oli Ühendriikide valitsuse ametlik hääletoru või väljund. Vaba Euroopa perel olid mõnevõrra vabamad käed. Meie (olin Vaba Euroopa koosseisus tosinkond aastat) ülesanne oli püüda olla eestikeelse vaba ajakirjanduse aseaine (surrogaatmeedia).

Ameerika Hääled ja eriti Vaba Euroopa refereerisid pagulusajakirjanduse uudiseid ja teateid ja selle kaudu mingi mõju Eestile ja siin elavatele eestlastele ka avaldus. Ameerika Hääle ja Vaba Euroopa toimetused olid pooleldi osaks pagulusajakirjanduse traditsioonist ja kehandist, kuid kuna neid rahastati Ameerika kongressi poolt, siis 100% neid eesti pagulusajakirjanduse orgaaniliseks osaks pidada ei saa. Osalt tulid direktiivid meile ikkagi ameeriklaselt, erinevalt pagulaste oma meediast.

Mis on pagulusajakirjanduse roll Eesti kultuuris?

Väga raske ütelda. Mina näiteks [saan näiteks öelda] oma kogemuse põhjal: olen saanud teistsuguse ajakirjandusliku hariduse ja praktika, kui Peegli-koolkond on seda pakkunud. Mu arusaamad ja tõekspidamised erinevad sellest. Millises mõttes ja mil määral, seda on raske lühidalt väljendada. **Mul on hästi kahju, et meiesuguseid** (Andres Küngi, Epp Andersoni Rootsis, Ülo Ignatsit, mind ja mitmeid teisi) **pole rohkem tänapäeva eesti meedia**

¹⁷ Viide olukorrale, et tänapäevast pagulusajakirjandust ei tee pagulaseestlased ega nende järeltulijad. — *Toim.*

¹⁸ Karl Ristikivi. Arkaadia teel. — Inimese teekond. Lund: Eesti Kirjanike Kooperatiiv, 1972. — *Toim.*

olevikku ja ajakirjandusliku korpuse ettevalmistamise kaasatud.

Parim aeg selleks on juba väga möödas. See oleks tõenäoliselt häid sünergiaid pakkunud, Eestile kasuks tulnud. Mina isiklikult kogen, et mind on Eestis suuresti rühtunud mu maailmavaate tõttu. Seda vähest, mis on järel kunagisest pagulasajakirjandusest, oleks samuti saanud integreerida eesti asjasse teistmoodi ja paremini. Kahjuks ei ole paguluses või siis selle riismetes leidunud rahastajaid ja visionääre, kes oleks suutnud tuua pagulasajalehtede teise mätta otsast vaatava perspektiivi sinsele n-ö meediaturul. Verine kahju sellest tegelikult. See, et Eesti inimesed kogeksid, kuidas nad kauget vaadatuna paistavad (millise mulje Eesti jätab), võiks olla kasulik.

Pagulasajakirjanduse kullafondi pole Eestisse eriti siirdatud. Mulle jääb mulje, et eesti pagulasajakirjandus elas kord oma elu. See oli ühele vaevald (ja samas läänes ka keskeltläbi suhteliselt edukalt toime tulnud) seltskonnale vägagi vajalik institutsioon, mille tarvis aga tuleb lähiajal hakata hauakivisid valmistama, seda puhtdemograafilistel põhjustel.

Keegi ei saa oodata, et üks pagulasseltskond oma kreedode ja tõekspidamistega igavesti elaks. Oleme igavikku lahkumas.

Ka sisaliku tee kivil jätab jälje,
kuigi me seda ei näe.
Iga mõte, mis tuleb ja läheb,
jääb kuhugi alles.¹⁹

Milliste etappide, hoogudena näed toimunud arenguid ja muutusi praktikas?

Tõus ja möön. Alguses oli pagulasmeedia paljude jaoks oluline päästerõngas. Kohe väga. Kõigepealt dramaatilised sugulaste ja sõprade otsingud sõja lõppedes ja pärast sõda. Siis töökohtade ning uute asukohamaade ja võõrsil asuvate pisikeste eesti kogukondade ülesleidmine, koondumine. Oli vaja teada saada, mis kodumaal toimub, sellises ulatuses, nagu teavet läbi raudse eesriide võõrsile imbus. Surmateated — Vaba Eesti Sõna viimaseid lehekülgi vaadati kõigepealt, siis alles eespool asuvat sisu, nii nagu ka Sirbiga vanasti tehti, kuid erinevatel põhjustel.²⁰ Üritused-sündmused-pulmad-sünnid-leerid-ülikoolide lõpetamised. Fotod. Kes on olnud edukas millisel alal. Välisvõitlus. Tule meelt

avaldama! Anneta raha! Haripunkt saabus umbes 1980. a või isegi enne seda (ESTO 80 Stockholmis oli apogee ja luigelaulu algus samal ajal). Eesti rabelles end NSV Liidust välja. Otsekontaktid Eestiga kippusid vanu vorme asendama, eriti Rootsis elavate eestlaste jaoks. Seejärel möön. Aga need ajalehed on endiselt olulised vanurite jaoks mööda maailma, kelle jalad enam ei kannu ja kes kodunt kaugele ei pääse. Ajalehe laekumine postkasti on teretulnud isegi siis, kui oskad eesti keelt veidi vaevaliselt. See küsimus nõuaks üsna suurt vaeva, et korrektselt ja korralikult vastata.

Intervjuu Vaba Eesti Sõna toimetaja Kärt Ulmaniga (3. mail 2021)

Millist rolli täidab praegu väliseesti ajakirjandus?
Pagulasajakirjanduse roll sõltub sellest, kes hindab. Kui vaatleja tuleb väljastpoolt, siis lahkab ta pärandit teadlase pilguga, otsib kinnitust mingile tema peas või kujutluses moodustunud konstruktsioonile. Pagulasajakirjanduse pärand on suur ja seni läbi uurimata.

Kuid kindlasti jäävad akadeemilisele uurijale püüdmatuks mingid nüansid, mis pagulaskogukonna liikme jaoks moodustavad elava ja kestva ajaloo, sest sellesama kogukonnakultuuri produktina on ajakirjandus jäädvustanud praktiliselt kogu eesti ühiskonna igapäevase elu. Tavamaailmas ei dokumenteerigi igapäevaelu üks ja ainuke silm, ka ei käi samadel sündmustel koos 18-aastased ja 88-aastased.

Pagulasühiskonnas on see tavaline, nagu ka see, et ajaleht on truult kaasa sammunud ühiskondlike kiirarengutega, mis 70 aasta jooksul tegid hulga hirmunud sõjapõgenikest hästitoimiva eesti pagulasühiskonna — väikese Eesti mudeli.

Pagulasühiskonnas võrsunud noortel on hindamatu võimalus leida kogu oma ajaloo jäädvustus ühest kohast — kohaliku eesti ajalehe arhiivist, kuigi takistuseks omaenese ajaloo uurimisele võib tulevikus saada eesti keele mitteoskamine. Need, kes tulevad kaugelt keeleoskusega, ei pruugi tabada konteksti ning kohapealsetel pole enam piisavat keeleoskust, et nüanssidele ligi pääseda... Ka see on üks pagulaslehe funktsioone, see kurvem — et ta paratamatult dokumenteerib ühe ühiskonna hääbumist. Ja ühiskonna salakeele kadumist. Ja taas,

¹⁹ Karl Ristikivi. Ka sisaliku tee. — Inimese teekond. Lund: Eesti Kirjanike Kooperatiiv, 1972. — *Toim.*

²⁰ Sirbi ja Vasara lugemist alustati tihti peale huumorirubriigist, mis asus viimasel, 16. leheküljel. — *Toim.*

seda mustrit saab hoomata ainult piisava ajadistantsi olemasolul. Eesti kogukultuuri jaoks ongi mudeldamise tahk kõige väärtuslikum — kuidas loodi kiirelt uus väike Eesti väljaspool kodumaad! Kui kiirelt pandi põgenikelaagrites käima ajalehed ja koolid ja koorid, kuidas hoiti niimoodi järjepidevust, et igal ajahetkel oli kusagil olemas eestikeelne ajaleht.

Mis kannab paguluses eesti kultuuri, millel on keskne roll?

Paguluseesti kultuuri kannavad inimesed. Ja traditsioonid. Põgenikelaagrite kaudu sõjaeelsest Eestist kaasa toodud mudeleid ja arusaamu on inimesed läbi põlvkondade kandnud tänasesse päeva. Lisaks tugevale identiteedile annab eestlus paralleeltasandi igapäevaellu — kõik peod ja laagrid ja kokkusaamised ja organisatsioonide koosolekud rikastavad elu, teevad selle eesti noortele põnevamaks kui nende eakaaslastel ja annavad täiskasvanutele võib-olla teatud mängulise efekti — kes mis rolli täidab eesti ühiskonnas? Teatud arhailisus — *teeme nii, nagu on alati tehtud* — annab pidepunkti, millest lähtudes ennast paigal hoida, kui tavamaailmas elu liiga kiiretel tuuridel kipub keerutama.

Nende traditsioonide kaudu, nende imeliste lastelaagrite ja vanamoodsate eesti majade kaudu säilib otseühendus selle kauge kadunud maailmaga, kus kõik oli veel hästi.

Vaba Eesti Sõna roll on ikka seesama, mis ta on olnud viimased 70+ aastat — kogukonna ühendamise, ühtsesse mõtte- ja tegutsemisruumi kinistamine. Sest kuigi viimase 30 aastaga, alates taasiseseisvumisest, on VES oma infomonopoolse positsiooni Eesti vahendamises mõneti kaotanud, on ju geograafiline olukord ikka sama — üle suure

mandri on laiali puistatud eesti kogukonnad, pigem isegi perekonnad, kelle tegemisi jäädvustab tulevastele põlvedele iganädalane ajaleht.

Oluline on siin just kogukondade elu talletamine nädalase sammuga, sest kui seda piisavalt distant-silt ja laiema pildina vaadata, moodustuvad mustrid ja suunad, mida igapäevases tegutsemises ei hooma, kuid mis eestlusele on sama olulised kui kohalike kooride eelharjutused lalupeole minekul.

Kokkuvõtteks

Väliseesti kultuuri ja ajakirjandusliku pärandi mõttelaadis võime välja tuua kolm juhtmõtet: allaandmine pole võimalik, faktipõhine tööotsing, üleilmsus ja humanism.

Eesti kultuuris vajab taas ühisele pildile tõstmist ja koosmõtestamist see osa, mis on loodud väljaspool Eestit 20. sajandi teisel poolel, kui totalitaarse süsteemi all olevale kodumaale vastandus vaba arengut jätkav pagulaseesti kultuur, kui eesti kultuuri ja vaba ajakirjanduse kese liikus Eestist välja.

Et kultuuri aluseks on keel ja suhtlus, kannab ja peegeldab just ajakirjanduskeskkond aktiivset kultuurisuhtlust, mis ajas kaugenedes ladestub kultuuririkihiks ja kultuurimäluks.

Meie kohus on võõrsil loodud kultuurimälu talletada. Peame koguma seda osa eesti kultuurist ja ajakirjandusest, mis on sündinud poliitilistel põhjustel väljapool Eestit.

Peame püüdma ühele pildile kokku panna pagulasajakirjanduse ja kodumaise ajakirjanduse loo.

Autor tänab: teema arutamist on toetanud Toronto Sihtasutuse Stipendium ja Andres Küngi stipendium.

VENEMAA MEEDIA

Venemaa meedia Eesti uudisteportaalide infoallikana: infoökoloogia juhtumiuuring

Ragne Kõuts-Klemm, Mihhail Kremez

Info- ja kommunikatsioonitehnoloogiline areng on viimasel paarikümnel aastal oluliselt muutnud avalikku sfääri ja selle kujunemist. Ajakirjanduse loodud uudiste tähtsus näib olevat vähemalt nende osakaalu poolest digitaalses avalikus sfääris vähenenud, samuti professionaalse ajakirjanduse võimalused kujundada avalikkuse kõneainet.¹ Interneti ja sotsiaalmeedia kaudu pääsevad arutelu-ruumi ka seni kõrvale jäetud toimijad, infot on raskem varjata, aga keerulisem on mõista ka info päritolu ja selle levitamise taga seisvaid huve.² Digitaalsel avalikul sfääril on arutleva arutelu jaoks mitmed eelised, aga sellega kaasnevad ka tõsised

probleemid — nt infokorratuse³ suurenemine või lihtsad võimalused levitada valeinfot.⁴

Eesti informis seostatakse valeinfo levimise ohtu eelkõige Venemaa tegevusega⁵ ning see ei ole midagi Eestile ainuomast.⁶ Samuti ei ole Venemaa ainus või isegi peamine infokorratuse suurenemise põhjus. Mitmekesiste infovoogudega digitaalse avaliku sfääri kujundamises on oma osa ka teistel toimijatel — spetsiifiliste ideoloogilise häälestusega huvigruppidel või alternatiivsete vaadete levitajatel, aga ka teistel ideede konkurentsisis tähelepanu püüdvatel huvipooltel.⁷ Professionaalse ajakirjanduse tööpraktika olulisima joonena on digitaalses

Artikli aluseks on 2020. a valminud uuringuaruanne „Infoökoloogia juhtumiuuring: infoliikumise ahelad Eesti ajakirjanduses Venemaa seotud sündmuste näitel“, autorid Ragne Kõuts-Klemm, Mihhail Kremez jt. Uuringu läbiviimist on toetanud Kultuurkapital, Riigikantselei ja Saksamaa Liitvabariigi Suursaatkond.

¹ W. Russell Neuman, Lauren Guggenheim, S. Mo Jang, Soo Young Bae. The Dynamics of Public Attention: Agenda-Setting Theory Meets Big Data. — *Journal of Communication*, 2014, Vol. 64, nr 2, lk-d 193–214; David Domingo, Pere Masip, Irene Costera Meijer. Tracing Digital News Networks. Towards an Integrated Framework of the Dynamics of News Production, Circulation and Use. — *Digital Journalism*, 2015, Vol. 3, nr 1, lk-d 53–67; Tiago Santos, Jorge Louçã, Helder Coelho. The Digital Transformation of the Public Sphere. — *Systems Research and Behavioral Science*, 2019, Vol. 36, nr 6, lk-d 778–788.

² Robert M. Faris, Hal Roberts, Bruce Etling, Nikki Bourassa, Ethan Zuckerman, Yochai Benkler. Partisanship, Propaganda, and Disinformation: Online Media and the 2016 U.S. Presidential Election. — Berkman Klein Center for Internet & Society Research Paper, 2017. <https://dash.harvard.edu/handle/1/33759251>.

³ Infokorratuseks peetakse olukorda, kus avalikus informis leidub usaldusväärse ning ajakirjanduse poolt kontrollitud ja levitatud teabe kõrval ebausaldusväärset ja kontrollimata infot, mille päritolu ei ole teada või võimalik kindlaks teha. Wardle ja Derakhshan määratlevad infokorratust kui tahtlikult väära ja eksitava info (*disinformation*), tahtmatute eksimuste (*misinformation*) ja pahatahtliku kahjustava info (*malinformation*) hulga suurenemist avalikus sfääris. — Claire Wardle, Hossein Derakhshan. Information Disorder: Toward an Interdisciplinary Framework for Research and Policy Making. — Report DGI, September 27, 2017. Strasbourg: Council of Europe. <https://www.rcmediafreedom.eu/Publications/Reports/Information-disorder-Toward-an-interdisciplinary-framework-for-research-and-policy-making>.

⁴ Soroush Vosoughi, Deb Roy, Sinan Aral. The Spread of True and False News Online. — *Science*, 2018, Vol. 359, nr 6380, lk-d 1146–1151; Lei Guo, Chris Vargo. Predictors of International News Flow: Exploring a Networked Global Media System. — *Journal of Broadcasting & Electronic Media*, 2020, Vol. 64, nr 3, lk-d 418–437; Chris Tenove. Protecting Democracy from Disinformation: Normative Threats and Policy Responses. — *The International Journal of Press/Politics*, 2020, Vol. 25, nr 3, lk-d 517–537.

⁵ Vt nt Holger Roonemaa, Anna Pöld. Sputniku salavõrgustikus oli 13 Eestile sihitut lehekülge. — *Postimees*, 18.01.2019; Holger Roonemaa. Vene propagandamasina paljastamine. — *Postimees*, 30.08.2019; Tuuli Jõesaar. Anonüümsed infosõdalased võitlevad Brüsselis Vene väärinfoga. — *Eesti Päevaleht*, 7.10.2019; Heliis Nemsitsveridze. Faktikontroll: Üks samm edasi, kaks tagasi. — *Eesti Päevaleht* LP, 25.09.2020.

⁶ Jeffrey Mankoff. Russian Influence Operations in Germany and Their Effect. — Center For Strategic & International Studies, February 3, 2020. <https://www.csis.org/analysis/russian-influence-operations-germany-and-their-effect>; Charlotte Wagnsson, Costan Barzanje. A Framework for Analysing Antagonistic Narrative Strategies: A Russian Tale of Swedish Decline. — *Media, War & Conflict*, 2019, 1–19. <https://doi.org/10.1177/1750635219884343>; Yevgenij Golovchenko, Cody Buntain, Gregory Eady, Megan A. Brown, Joshua A. Tucker. Cross-Platform State Propaganda: Russian Trolls on Twitter and YouTube during the 2016 U.S. Presidential Election. — *The International Journal of Press/Politics*, 2020, Vol. 25, nr 3, lk-d 357–389.

⁷ Santos jt, 2019.

keskkonnas üha teravamalt tajutud vajadust olla info edastamisel kiire ning see on infokorratuse probleemi pigem isegi süvendanud.

Adekvaatsete valikute tegemine suure hulga info seast, millele ajakirjanikul on ligipääs, eeldab väga head teematundmist. Venemaal toimuv on üks nõudlikematest kajastamisvaldkondadest, sest see puudutab Eesti inforuumis mitmesuguseid tundlike teemasid. Venemaa-kajastus on kujunenud ning kujuneb edaspidigi keeruliste institutsionaalsete, professionaalsete ja kultuuriliste protsesside ning tegevuspraktikate koosmõjus.

Institutsionaalsetest praktikatest kõige olulisemad on riiklikud naabrussuhted Eesti ja Venemaa vahel, mis tingivad vajaduse mitmekülgse, tasakaalustatud ja adekvaatse käsitlemise järele — meedia kujundatav kuvand naabrist on üks oluline mõjutegur poliitiliste, majanduslike ja muude igapäevaste suhete kujundamisel.

Professionaalsetest praktikatest tuleb arvestada infole ligipääsu või selle puudumisega — ajakirjanduse jaoks on tegemist välisteemaga, mille kaetus ja käsitus Eesti meediaruumis on ressursside puudumisel pigem tagasihoidlik, valdavalt teiste meediakanalite, sh infoagentuuridelt saadava info kaudu.⁸ Kui puuduvad väliskorrespondendid, saab ajakirjanduslik teemakäsitus tugineda eelkõige sekundaarsetele allikatele ja vahetu ligipääs infot jagavatele algallikatele on kitsam. Samuti mõjutab Venemaal toimuvat kajastamist ajakirjanduslik valikupõhimõte eelistada uudisväärtuslikumaid sündmusi — rohkem ajakirjanduslikku tähelepanu saavad dramaatilised, konfliktid, skandaalsed ja ohtudele viitavad sündmused. Sellised valikuriitid iseloomustavad üldauditooriumile suunatud ajakirjandust enamikus sõnavabaduse ja erameediaga riikides. Rahvusvaheliste uudiste kajastamist selgitas ajakirjandusuurija Johan Galtungi rohkem kui 50 aastat tagasi täheldatud ja siiani kehtiv põhimõte — rahvusvahelisest sündmusest tehakse uudis suurema tõenäosusega siis, kui sellega on seotud eliitriigid ja laialt tuntud prominendid, sündmuse tagajärjed on oodatavalt väga negatiivsed ning sündmuse on põhjustanud inimese tegevus.⁹

Kultuurilistest praktikatest mõjutavad Venemaa kui teema ja sellega seotud sündmuste käsitlust

Eesti ajakirjanduses ühelt poolt ajalooline kogemus läbikäimisest ja ühisest riiklusest selle erinevates vormides, aga ka praegune kultuurikogemus, mis on tingitud venekeelse elanikkonna arvestatavast osakaalust Eestis. Teisalt on tänane Eesti ajakirjandus suurel määral orienteeritud läänele ja kajastus tingitud suuresti teemadest, mis on aktualiseerunud tulenevalt Eesti lõimumisest rahvusvahelise koostööruumiga. Vene keele oskuse ja kultuurilise kompetentsi vähenemine tuleneb idapoolsete kontaktide vähenemisest ning vene keele oskuse tase on kõrgem pigem vanemates earühmades.

Toodud põhjustel oli meie eesmärk hinnata läbiviidud uuringus just Venemaa sündmuste kajastamise analüüsi kaudu seda, milline võiks olla infokorratuse suurenemise potentsiaal Eesti veebimeedias. Oleme infoökoloogia juhtumiuuringu tulemusi osaliselt juba tutvustanud.¹⁰ Siinses ülevaates lisame esitletud pildile uusi tahke, võttes tähelepanelikuma vaatluse alla Venemaa meediaallikate kasutamise Venemaa sündmuste ülevaadetes.

Sisuanalüüs

Materjalid on kogutud põhiliselt neljast suuremast eestikeelsest uudisteportaalist Delfi, ERR, Postimees ja Õhtuleht kuue kuu jooksul perioodil 1.08.2019 kuni 31.01.2020. Võrdluspildi saamiseks ning võimalike peidetud mustrite nägemiseks olid vaatluse all ka eesti- ja venekeelne Sputnik Eesti ning PBK Eesti uudised. Kõigist vaadeldavatest uudisteportaalidest koondati automatiseeritud andmeotsinguga kõik märksõnadele „Venemaa“, „venel“, „Putin“, „Moskva“, „Kreml“ (venekeelsete materjalide puhul „Россия“, „Москва“, „Путин“, „Кремль“) vastavad ja sellel ajavahemikul ilmunud artiklid andmebaasi, millest tehti omakorda kitsam valik (vt tabel 1). Üksikasjaliku vaatluse alla võeti uudislood, mille fookuses oli mõni Venemaal aset leidnud sündmus või protsess.

Täname uurimistöös, materjalide kogumisel ja analüüside tegemisel osalenud üliõpilasi ja kolleege: Karoliina Hussar, Signe Ivask, Priit Pärnapuu, Taavi Sink, Anna Tisler-Lavrentjev.

⁸ Vt Ragne Kõuts-Klemm. Venemaa sündmuste uudisteökoloogia. — Sirp, 30. oktoober 2020. <https://sirp.ee/s1-artiklid/c21-teadus/venemaa-sundmuste-uudisteokoloogia/>.

⁹ Johan Galtung, Mari Holmboe Ruge. The Structure of Foreign News. — Journal of Peace Research, 1965, Vol. 2, nr 1, lk-d 64–90.

¹⁰ R. Kõuts-Klemm, 2020.

Kanal	Otsisõnadega koondatud tekstikogu (N)	Analüüsikri- teeriumidele vastav valim (n)	Valimi osakaal (%)
ERR	1016	556	55
Postimees	2245	1038	46
Delfi	1452	645	44
Õhtuleht	1203	341	28
Sputnik Eesti (eesti keeles)*	873	600	69
Sputnik Eesti (vene keeles)*	1552	219	14
Kokku	8341	3399	41

Tabel 1. Venemaaga seotud otsisõnadele vastav tekstikogu ja valim 01.08.2019–31.01.2020

* Sputnik Eesti toimetuse lõpetas tegevuse alates 01.01.2020 (vt: <https://www.err.ee/1019225/sputnik-peatas-eestis-tegevuse>), sellest tulenevalt hõlmas valim perioodi 01.08.–31.11.2019

Valimiga hõlmatud artiklid kodeeriti käsitsi päritoluallikate järgi — kirjutati välja konkreetsed meediakanalid, infoagentuurid, sotsiaalmeedia leheküljed/kanalid, institutsioonid ja nende kõneisikud, kelle poole oli info kogumiseks pöördunud. Analüüsimeetodiks ei sobinud hüperlinkimise analüüs, mida on uudisteökoloogia esiletoomiseks kasutatud teistes uuringutes.¹¹ Eesti uudisteportaalid ei lingi väga paljusid tekstide loomiseks kasutatud allikaid.

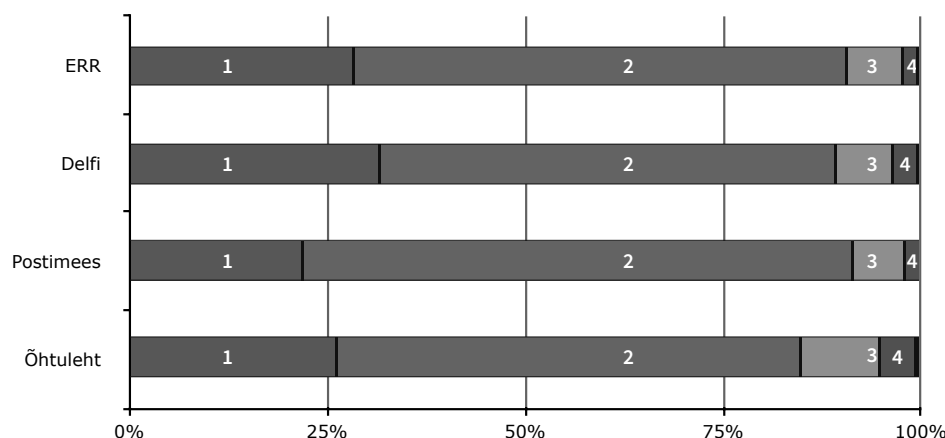
Uudisteökoloogia üldpilt

Publitseerimise sageduse alusel otsustades on Venemaad puudutavad tekstid suhteliselt hästi nähtavad.¹² ERR-i eestikeelses portaalis ilmub päevas keskmiselt kolm relevantset teksti (portaali päevasest kogutextimahust ligikaudu 2,2%), Delfi eestikeelses portaalis kolm-neli teksti (portaali

kogutextimahust ligikaudu 1,4%) ja Postimehe portaalis kuni kuus relevantset teksti päevas (portaali kogutextimahust ligikaudu 1,4%). Õhtulehe portaalis on tekstide hulk mõnevõrra väiksem — päevas ilmub vähem kui kaks teksti.

Venemaa-kajastuse peamiseks aluseks on uudisteagentuurid ja teised meediakanalid, sh ka sotsiaalmeedia kanalid (vt joonis 1). Arvestatavas mahus viidatakse ka ametkondade ja institutsioonide infole, mille hulgas domineerib viitamine Venemaa ametkondlikule infole — seda nii ministeeriumite, ametkondade, institutsioonide ja poliitikute, aga ka välisesinduste kaudu.

Nelja analüüsitud eestikeelse uudisteportaaali Venemaa-uudiste ökoloogia on aga oluliselt erinev ning selle taga võib eelkõige näha peamiste koostööpartnerite ja portaali teemastruktuuri mõju (vt tabel 2, samuti lisa toodud joonised 2–5). ERR-i ja Postimehe uudistepilti määrab koostöö

Joonis 1. Eestikeelsetes uudisteportaalides kasutatud infoallikad allikatüübi alusel

- 1 ametkond, institutsioon
- 2 meedia
- 3 organisatsioon
- 4 poliitik sotsiaalmeedias
- 5 raamat

¹¹ Vt nt Helle Sjøvaag, Eirik Stavelin, Michael Karlsson, Aske Kammer. The Hyperlinked Scandinavian News Ecology. — Digital Journalism, 2019, Vol. 7, nr 4, lk-d 507–531; Y. Golovchenko jt, 2020.

¹² Päevas keskmiselt publitseeritavate tekstiühikute arvu määramiseks ERR-i uudisteportaaalis, Delfi veebiportaaalis ja Postimehe veebiportaaalis (kõik koos eestikeelsete alamlehtedega) on aluseks võetud Priit Pärnapuu andmed. — Priit Pärnapuu. Ministeeriumite pressiteated ERR-i, Postimehe ja Delfi uudisvoos 2015–2018. Bakalaureusetöö. Tartu Ülikool, ühiskonnateaduste instituut, 2019. <https://dspace.ut.ee/handle/10062/64092>. Teiste portaalide tekstiühikute päevase publitseerimise andmed puuduvad.

ERR	N=556	Delfi	N=645	Postimees	N=1038	Õhtuleht	N=341
BNS	190	Интерфакс	67	BNS	452	BBC	18
Интерфакс	59	РИА Новости	49	AFP	207	The Moscow Times	15
AFP	39	TACC	47	Интерфакс	169	TACC	13
Reuters	32	VF presidendi pressiteenistus	33	The Moscow Times	50	VF presidendi pressiteenistus	13
TACC	30	РБК	32	AP	47	ERR	10
VF välis-ministeerium	30	VF välis-ministeerium	30	VF kaitse-ministeerium	41	РИА Новости	7
Meduza.io	26	BBC	23	VF välis-ministeerium	41	VF juurdlus-komitee	7
VF presidendi pressiteenistus	26	ERR	18	VF presidendi pressiteenistus	33	VF kaitse-ministeerium	7
VF kaitse-ministeerium	19	Eesti välis-ministeerium	18	TACC	31	CNN	6
The Moscow Times	16	VF kaitse-ministeerium	16	Эхо Москвы	15	Интерфакс	6
YLE	16	Коммерсантъ	15	РИА Новости	15	NYT	6
BBC	15	VF riigiduuma	14	Eesti välis-ministeerium	14	Baza	5
AP	14	AFP	12	STT	14	Eesti välis-ministeerium	5
WADA	13	Ведомости	12	BBC	13	Ilta-Sanomat	5
VF riigiduuma	12	VF suursaatkond Eestis	12	Kinopoisk.ru	13	WADA	5
RFE/RL	11	Fontanka.ru	11	Коммерсантъ	13	Meduza.io	5
Bloomberg	10	Reuters	11	The Guardian	13	VF välis-ministeerium	5
Postimees	10	Новая газета	10	WADA	12	Daily Mail	4
Коммерсантъ	8	RFE/RL	10	VF suursaatkond Eestis	12	insidethegames.biz	4
Lenta.ru	8	VF juurdlus-komitee	10	FSB	10	Postimees	4
NYT	8	Meduza.io	9	Meduza.io	10	Росатом	4
РИА Новости	8	The Guardian	9	Reuters	10	Sports.ru	4
Новая газета	7	WADA	9	Bloomberg	9	The Guardian	4
Росгидромет	7	Bloomberg	8	NYT	9	47news.ru	3
The Guardian	7	CNN	8	CNN	8	Eesti kaitse-ministeerium	3
Erinevate allikate arv	336		417		517		226

Tabel 2. Enim viidatud infoallikad eestikeelsetes uudisteportaalides

* Tabelis on toodud allikatele viitamise absoluutarvud, kõrvale on jäetud viited anonüümsetele allikatele või „meediale“ üldiselt

konkreetsete infoagentuuridega. Postimehe puhul on kõige tugevamalt näha grupi enda uudisteagentuuri BNS-i ja selle koostööpartnerite AFP ja Interfaksi mõju. BNS-iga teeb koostööd ka ERR, ning sellepärast on BNS-i, Interfaksi ja AFP materjalid ERR-i Venemaa-teemalises uudistevoos hästi nähtavad. Postimees edastab agentuuride materjalid sageli ajakirjandusliku lisatööta ning see paistab silma ka avaldatud uudiste mahus — kuue kuu jooksul ilmus Venemaa sündmusi kajastavaid uudiseid ligikaudu kaks korda rohkem kui teistes vaadeldud portaalistes —, ERR aga otsib üldjuhul juurde täiendavaid allikaid ja võrdlusmaterjale, mis pressiteate kaudu saadud infot kinnitaksid või täiendaksid.

Delfi ja Õhtuleht BNS-i teenuseid ei kasuta ja see tingib võrreldes ERR-i ja Postimehega ka nende kajastuse suurema mitmekesisuse. Samuti on Delfi ja Õhtulehe puhul selgemini näha nende teemalehtede mõju — Venemaa sündmusi kajastatakse nii spordi, majanduse, teaduse kui ka meelelahutuse rubriikide kaudu. Nende puhul on näha, et vastavates rubriikides töötavatel ajakirjanikel on kujunenud oma eelistatud infokanalid, mis vastavad rubriigi spetsiifikale. Õhtulehe huvi Venemaa-temade vastu ongi kõige kitsam. Teisalt torkab silma, et nii Delfisse kui ka Õhtulehte jõuab info mingis mõttes nagu juhuslikumalt — on märgata, et infot hangitakse väga erinevatest ning mõnikord ka küsitava väärtusega allikatest. Sellele osutab näiteks ka see, et nende portaalistes uudistes esineb kõige sagedamini üldistavate ja ebatäpsete allikaviidete kasutamine stiilis „teatas Venemaa meedia“.

Eestikeelsete uudisteportaalist infoökoloogia võrdluses Sputnik Eesti kanaliga

Võrdlevalt võib öelda, et Eesti uudisteportaalist allikakasutus erineb oluliselt Vene riigi „sponsoreeritud“ Sputniku allikakasutusest. Täpsemalt öeldes oli vaatluse all Vene Föderatsiooni (tabelites VF) valitsuse kontrollitava uudisteagentuuri Ros-sija Segodnja / Sputnik uudisteportaal Sputnik Eesti (mille materjale saime analüüsida 2019. a novembri lõpuni). Jättes kõrvale Sputnikule tavapärased ristviited oma arvukatele meediaväljunditele infoallikatena (nt eestikeelse Sputnik Eesti materjalide

hulgas fikseerisime neid rohkem kui 500), iseloomustas eesti- ja venekeelset Sputnik Eestit erinev infoallikate struktuur (vt tabel 3).

Kuigi mõlemakeelses Sputnik Eesti portaalist leidub kõige rohkem viiteid ametkondlikele allikatele ja eelkõige Vene Föderatsiooni ametkondlikele allikatele, kasutatakse sobivalt ära ka kõiki rahvusvahelisi meediaväljaandeid, poliitikuid, arvamusi liidreid ja kodanikualgatuse esindajaid, mis vähegi võimaldavad kanali seisukohti toetada. Perioodil esile tulnud infoallikate struktuur on hästi kooskõlas kanali erinevate taotlustega erikeelsete auditooriumide hulgas. Aga üldpildis ilmus analüüsitud perioodil Venemaad käsitlevaid materjale eestikeelses portaalist suhteliselt vähe. Pigem olid fookuses Eesti ning Euroopa Liit — sarnaselt teiste Sputniku ja Russia Today tegevusmuutritega lääneriikides¹³ —, millega püütakse mõjutada eestikeelse auditooriumi suhtumist Eesti riiki ja selle institutsioonidesse, samuti teistesse Euroopa riikidesse ja protsessidesse. Venekeelses portaalist levitati Venemaa ametliku häälena ühtsemat pilti.

Kõrvutavaks analüüsiks läbivaadatud PBK Eesti uudised olid veelgi rohkem suunatud siinses regioonis toimuva kajastamisele ja kommenteerimisele ning Venemaal toimuvat oma agendasse peaaegu ei seatud. Venemaal toimuvast teavitamiseks olid PBK-l teised uudistesaadet.

Uudisteökoloogia tagamaad: intervjuud ajakirjanikega

Uuringu üks osa hõlmas ka intervjuusid välisemasid käsitlevate ajakirjanikega. Ajakirjanikud valiti sisuanalüüsi põhjal välistoimetuste ajakirjanike hulgast, kelle loodud uudiseid oli valimis kõige rohkem. Intervjuud tehti kõigi nelja toimetuse ajakirjanikega. Intervjueeriti kaheksat ajakirjanikku. Ajakirjanikud andsid infot oma tööpraktikate kohta Venemaa temade kajastamisel, samuti selle kohta, milliseid allikaid nad Venemaal toimuva kajastamiseks kasutavad (vt tabel 4). Intervjueeritavad nimetasid vestluse käigus olulisemaid allikaid, mille kasutamine neile meenus — aga viidatud on ka nendele, mida pigem ei soovita kasutada nende kanalite propagandistliku sisu või valeinfo levimise ohu tõttu. Tegemist ei ole ammendava loeteluga allikatest, mida tegelikult kasutatakse.

¹³ C. Wagnsson, C. Barzanje, 2019; Gordon Ramsay, Sam Robertshaw. Weaponising News: RT, Sputnik and Targeted Disinformation. London: King's College, 2019. <https://www.kcl.ac.uk/policy-institute/assets/weaponising-news.pdf>.

Sputnik Eesti eesti keeles		Sputnik Eesti vene keeles	
РИА Новости	182	РИА Новости	61
VF välisministeerium	84	kremlin.ru	6
VF suursaatkond Eestis	36	RT (Russia Today)	5
VF presidendi pressiteenistus	32	rus.err.ee	5
VF kaitseministeerium	19	VF välisministeerium	4
ERR	17	exercise.mil.by	3
RT (Russia Today)	15	Коммерсантъ	3
VF föderatsiooninõukogu	14	mid.ru	3
Aleksei Puškovi leht Twitteris	11	Maria Zahharova Facebook	2
VF riigiduuma	9	Пятый канал	2
Россия сегодня	9	publication.pravo.gov.ru	2
Eesti välisministeerium	6	VF siseministeerium	2
VF suursaatkond Lätis	5	54.mchs.gov.ru	1
Bloomberg	4	Aleksei Puškovi Twitter	1
Die Welt	4	Atlantic	1
RT на русском (kanal Youtube'is)	4	chechnya.gov.ru	1
The Washington Post	4	championat.com	1
Ukraina välisministeerium	4	CNN	1
VF juurdluskomitee	4	council.gov.ru	1
VF suursaatkond Suurbritannias	4	Daily Mail	1
Aldrimer.no	3	Eesti Raudtee	1
Donald J. Trumpi leht Twitteris	3	government.ru	1
Financial Times	3	Eesti haridus- ja teadusministeerium (Twitter)	1
FSB	3	Интерфакс	1
ИноСМИ	3	kalashnikovgroup.ru	1
Erinevate allikate arv	246		52

Tabel 3. Sputnik Eesti eesti- ja venekeelsetes portaalides enim viidatud infoallikad 1.08–31.11.2019 (viidete absoluutarvud)

Ingliskeelsed allikad	Venekeelsed allikad	Eestikeelsed allikad
Radio Free Europe (RFE/RL) BBC EADaily* BaltNews* # Ruptly TV* (Lisaks nimetati sageli üldistavalt „lääne kanalid“, „mis iganes lääne meedia“)	ТАСС Интерфакс РИА Новости Медуза Новая газета Moscow Times Дождь Union Russia Today (nüüd RT)* Sputnik* Venemaa riigiasutuste leheküljed	BNS

Tabel 4. Intervjuude käigus nimetatud Vene teemasid käsitlevad infokanalid (kanaleid ei palutud intervjuus eraldi loetleda, need tulid muu jutu sees näidetena esile)

* Tärniga on tähistatud infokanalid, mida ajakirjanikud ütlesid olevat ebausaldusväärsed. Usaldusväärseid ingliskeelseid allikaid kirjeldati mitmel korral koondmõistetega nagu „lääne kanalid“ või „lääne väljaanded“. Seetõttu on neid tabelis vähe.

BaltNewsi materjale publitseeritakse vene keeles

Intervjueeritud ajakirjanikud tajusid Venemaaga seotud teemade kajastamise keerukust ning tõid esile vajaduse pühendada Venemaalt tulevatele sõnumitele suuremat tähelepanu just faktikontrolli ning propaganda äratundmise eesmärkidel. Enda sõnul tunnevad nad ära elementaarsed propaganda ja manipuleerimise võtted ning just Venemaalt saabuva info puhul ollakse tähelepanelikud võimalike propaganda ja manipuleerimise katsete suhtes. Mõnes toimetuses tehakse ka uuele, toimetusega liitunud ajakirjanikule vastavaid koolitusi või jagatakse juhendmaterjale, kuidas arendada allikakriitilisust. Intervjuud tõid ka esile, et allikakriitilisus on selektiivne — üldiselt usaldusäärseks hinnatavate allikate puhul ei kõhelda infot avaldada, kui seda peetakse uudisväärtuslikuks ja oluliseks (nt Guardianis ilmunud Venemaalt pärit väärinfo võidakse avaldada pikemalt mõtlemata). Kui aga ajakirjanikel tekib kahtlus info õigsuses ja ka teistest meediakanalitest või internetist ei leita infole lisakinnitust, siis kasutatakse pigem strateegiat „mitte avaldada“.

Osati nimetada peamisi taunitavaid Venemaal toimuvat vahendavaid allikaid. Seejuures ei välistatud võimalust neid vajadusel kasutada, sest nendel allikatel võib olla vajalikku lisainfot või kajastuseks vajalikku materjali (nt videod, fotod vms). Taunitavate allikate teateid võidakse kasutada uudisväärtuslikena, lisades oma kommentaari, mis juhib tähelepanu mingi info avaldamisele ebausaldusväärse kanali poolt. Intervjueeritud ajakirjanikud olid üsna enesekindlad enda võimekuses väärinfot ära tunda.

Tihti tunnevad ajakirjanikud vajadust anda Venemaad puudutavate teemade käsitlemisel kontekstiteadmisi, sest nad tajuvad auditooriumi puudulikke teadmisi, kuid enamasti ei võimalda põhjalikumat süvenemist toimetajatöö ajakriitiline iseloom. Probleemina toodi intervjuudes välja välisuudistega töötavate ajakirjanike väike arv toimetustes. Intervjueeritute meelest on välisteemad toimetustes tervikuna üks vähem tähtsustatud valdkondi ning välistoimetuste ajakirjanikud tajuvad, et kokkuhoiuvajaduse tekkimisel on just välistoimetused esimene koht, kust ressursse koostmale tõmmatakse. Eesti suuremates meediaorganisatsioonides koosnevad välistoimetused

mõnikord ühest-kahest ajakirjanikust ning see ei võimalda ka spetsialiseerumist teatud kindlatele piirkondadele.

Venemaa meedia infoallikana

Ka Venemaa-sündmuste kajastuses kasutatud infoallikate analüüs osutab sellele, et Eesti ajakirjanike ligipääs otseallikatele on väga piiratud. Joonisel 1 on näha, et valdav kajastus on sekundaarne ning edastatakse või töödeldakse juba teistes meediakanalites ilmunud infot. Venekeelset infot on aga internetis ja muude kanalite kaudu saadaval väga palju. Ka Vene meediakanalite hulgast tuleb leida need, mis kasutavad materjali kogumisel ja levitamisel professionaalse ajakirjanduse standardeid ning mille kaudu ei ole ohtu levitada riigipropagandat või valeinfot.

Artikli lisas tabelis 5 on kõigi Venemaa meedia (sh sotsiaalmeedia) kanalite nimekiri, millele viidati Venemaal toimuvaid sündmusi käsitledes neljas suuremas Eesti uudisteportaalis. Siit tuleb samuti esile peamiste väljakujunenud meediaallikate tähtsus (Interfaks jt), kuid tähelepanu tuleks pöörata ka opositsiooniliste meediakanalite ning sotsiaalmeedia kanalite kasutamise muustrile.

Kõikides eestikeelsetes uudisteportalides on kasutatud ka opositsioonilisi/alternatiivseid allikaid nagu nt Novaja Gazeta¹⁴ ja Meduza,¹⁵ kuid proportsionaalselt suhteliselt rohkem on neid kasutatud ERR-is ja kõige vähem Postimehes. ERR, Postimees ja Õhtuleht kasutasid üsnagi sageli infoallikana neutraalset Venemaa ingliskeelset veebiväljaannet The Moscow Times, ent Delfi ei kasutanud seda kordagi. Sellest harvem on kasutatud Venemaad käsitlevate uudislugude vahendamiseks opositsiooniliseks peetavat Ehho Moskvõ'd. Kõik portaalid (Õhtuleht vaid 1 korra) on kasutanud ka äriinfole keskendunud, ent ka ühiskonna ja poliitika elu kajastatavat Kommersanti või läänemeelset Raadio Vaba Euroopat ehk RFE/RL (Delfi ja PM 1 korra). Seevastu Delfi puhul torkab silma lisaks suhteliselt tasakaalukale Interfaksile ja PBK-le ka suurem Venemaa ametlikke seisukohti vahendavate kanalite kasutamine, nagu nt TASS ja RIA Novosti. PBK-d on on kasutanud vähemal määral ka teised analüüsitud uudisteportaalid ning kanali olemust

¹⁴ Vt Mihhail Kremez, Ragne Kõuts-Klemm. Framing Russia in the Estonian, German, and Bulgarian Online Media: Coverage of Two Concrete Events. — Вопросы теории и практики журналистики/ Theoretical and Practical Issues of Journalism, 2021, Vol. 10, nr 1, lk 121.

¹⁵ Alexander A. Kazakov. Political Segment of Students' Media Literacy: An Approach to Measure It. — Media Education (Медиаобразование), 2018, Vol. 58, nr 3, lk 66. http://ejournal53.com/journals_n/1536583560.pdf.

on keeruline üheselt hinnata, nt on see tauninud Venemaa Riigiduuma eetikakomisjoni otsust¹⁶ ja nõudnud Meduza ajakirjaniku Ivan Golunovi vabastamist.¹⁷

Alternatiivseid ja väheusaldusväärseid allikaid kasutatakse juhul, kui need pakuvad erakordselt eksklusiivset infot, millele teistel kanalitel on erinevatel põhjustel puudunud ligipääs (nt videomaterjalid Wagneri grupist Süürias). Samuti võidakse neid kasutada eelkõige ainult visuaalse atraktiivsuse või usutavuse lisamiseks — sellistest allikatest pärinevad nt uudiseid illustreerivad fotod või videolõigud. Tegemist on praktikaga, mille tähenduse üle peaks pikemalt arutlema — kuivõrd võib ka ainult visuaalse materjali kaudu levida soovimatu ning tekstiosaga vastuolus olev seisukoht.

Lisas toodud tabelist 5 on näha, et infokogumisel on arvukalt kasutatud ka erinevaid sotsiaalmeedia kanaleid. Ajakirjanduslik uurimistöo on näidanud, et sotsiaalmeedia on muutunud väga tõhusaks riigipropaganda levitamise vahendiks.¹⁸ Seda võimalust kasutavad ära ka riigi rahastatud meediaettevõtted, trollivabrikud või ka konkreetsete ametkondade esindajad. Näiteks on Vene Föderatsiooni infojulgeoleku doktriini raames tegutsevad riigiga seotud meediaettevõtted (nagu Gazprom-media) loonud sotsiaalmeedias (eelkõige YouTube'is) arvukalt näiliselt tõsiseltvõetavaid kanaleid, moodustades sellega tiheda kanalite võrgustiku. Sotsiaalmeediasse loodud kanali nimi ei pruugi viidata kanali loojate huvidele ja eesmärkidele ning tegijate ring võib jääda platvormide poliitika tõttu tundmatuks. Nende kanalite materjalide kasutamise puhul tekib küsimus, mil määral on Eesti uudisteportaalide toimetustel võimalusi ja oskusi nende levitavat infot või levitajate eesmarke kontrollida.

Teisalt pääsevad sotsiaalmeedia kaudu avalikku ruumi oma seisukohti edastama ka kodanikuaktivistid ja opositsioonilised hääled. Selleks pakub palju võimalusi nt krüpteeritud infoedastust kasutav sotsiaalmeedia kanal Telegram. Alternatiivseid seisukohti esitavatele sotsiaalmeedia kanalitele viidatakse ka Eesti uudisteportaalides. Aga taas, ka siin ei ole lihtne kindlaks teha, kas info taga on ikka need, kellenä end esitletakse.

Kokkuvõtteks

Eesti uudisteportaalidel on Venemaal toimuvate sündmuste kajastamiseks minimaalselt ressursi — vaid kahel neist on alaline korrespondent Venemaal, samas puuduvad välisloimetuste koosseisuliste töötajate hulgast ainult Venemaale spetsialiseerunud ajakirjanikud (v.a ERR, mis on paremini mehitatud).

Venemaal toimuvat kajastatakse valdavalt sekundaarse materjali pinnalt — peamisteks allikateks on rahvusvahelised infoagentuurid, „lääne meedia“ ja Venemaa meediakanalid. Eesti uudisteportaalid ei lisa saadud materjalidele kuigi palju originaalseid vaatenurki või eksklusiivset infot. Venemaad puudutavate uudiste puhul iseseisvat reporteritööd (s.t täiendavate ekspertide otsimist ja intervjuerimist, ametnikelt lisainfo küsimist, kohapealsete kõneallikate otsimist, väiksemate arvukate venekeelsete uudiskanalite jälgimist) peaaegu ei tehti.

Suur hulk Venemaa ametlikke seisukohti jõuab uudistesse just infoagentuuride kaudu (neid edastavad kõige rohkem BNS, AFP, Interfaks, TASS). Siinjuures torkab silma ametlike infoallikate (pro) aktiivsus ja paljusid (nt väga levinud on ka sõnumite aktiivne levitamine saatkondade kaudu). Teisalt on sündmuste kajastamisel kasutatud infoallikate hulgas ka mitmesuguseid sotsiaalmeedia kanaleid, mille usaldusvärsus ja autorsus ei pruugi olla teada ning mille levitav info on seetõttu küsitava kvaliteediga. Sotsiaalmeedia kanalite kasutamine on vähene ja näib pigem juhuslik.

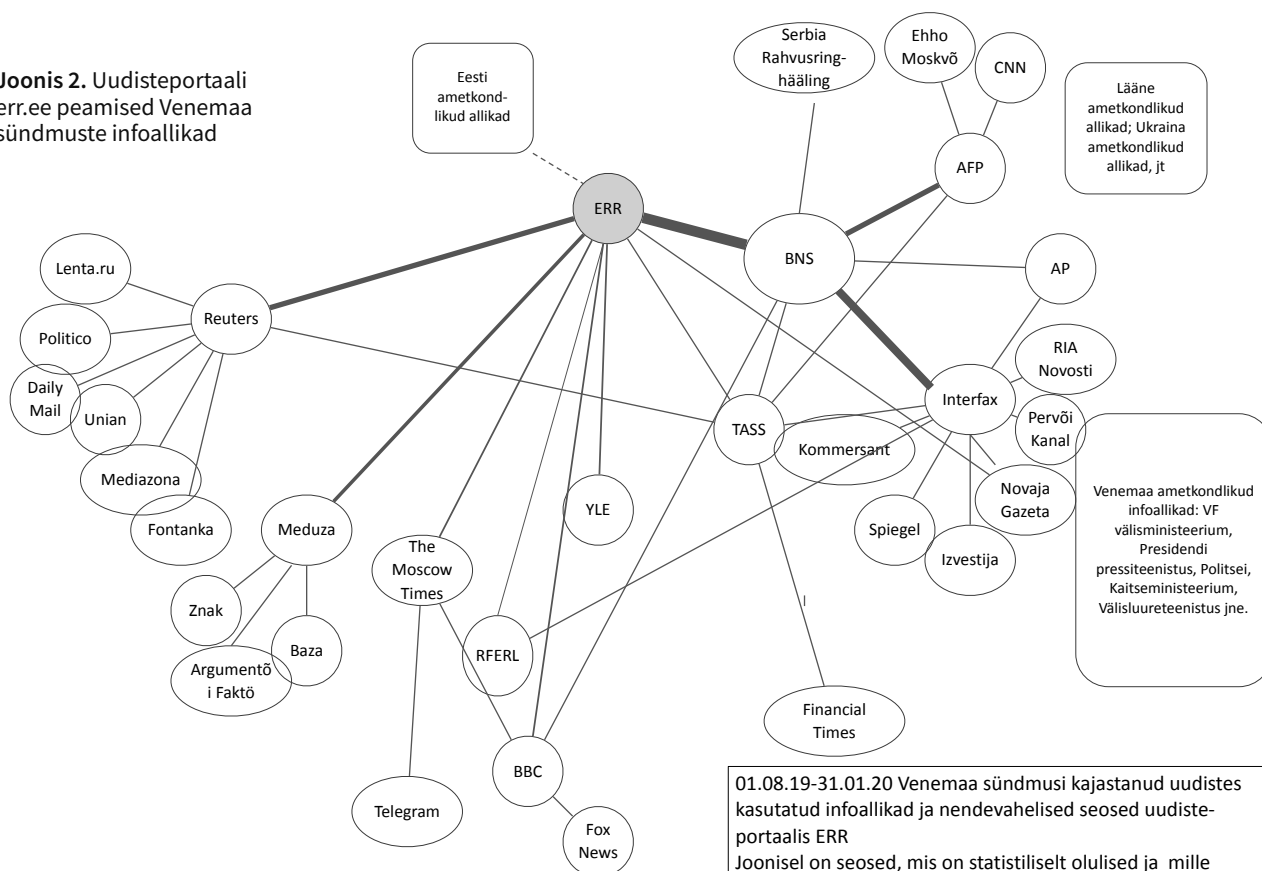
Venemaad käsitleva info suhtes on välisloimetuste ajakirjanikud ja päevatoimetajad juba ette pigem skeptilised, oodates sealt suuremal määral kui teistest välissõnumitest valeinfot ja propagandistlike mõjutamiskatseid. Toimetusse saabuva info puhul, mis vajab täiendavat kontrolli ja/või lisaallikat, aga millele teist allikat ei leita (nt infot kinnitavat viidet lääne meediast), jäetakse info pigem kasutamata, kui et riskitakse valekajastusega. Sellise hoiaku olemasolu tõttu võib hinnata valeinfo või erakordselt kallutatud info levitamise tõenäosust Eesti üldauditooriumile suunatud kanalite kaudu suhteliselt väikeseks.

¹⁶ <https://www.rbc.ru/society/21/03/2018/5ab291439a79471732dc296b>.

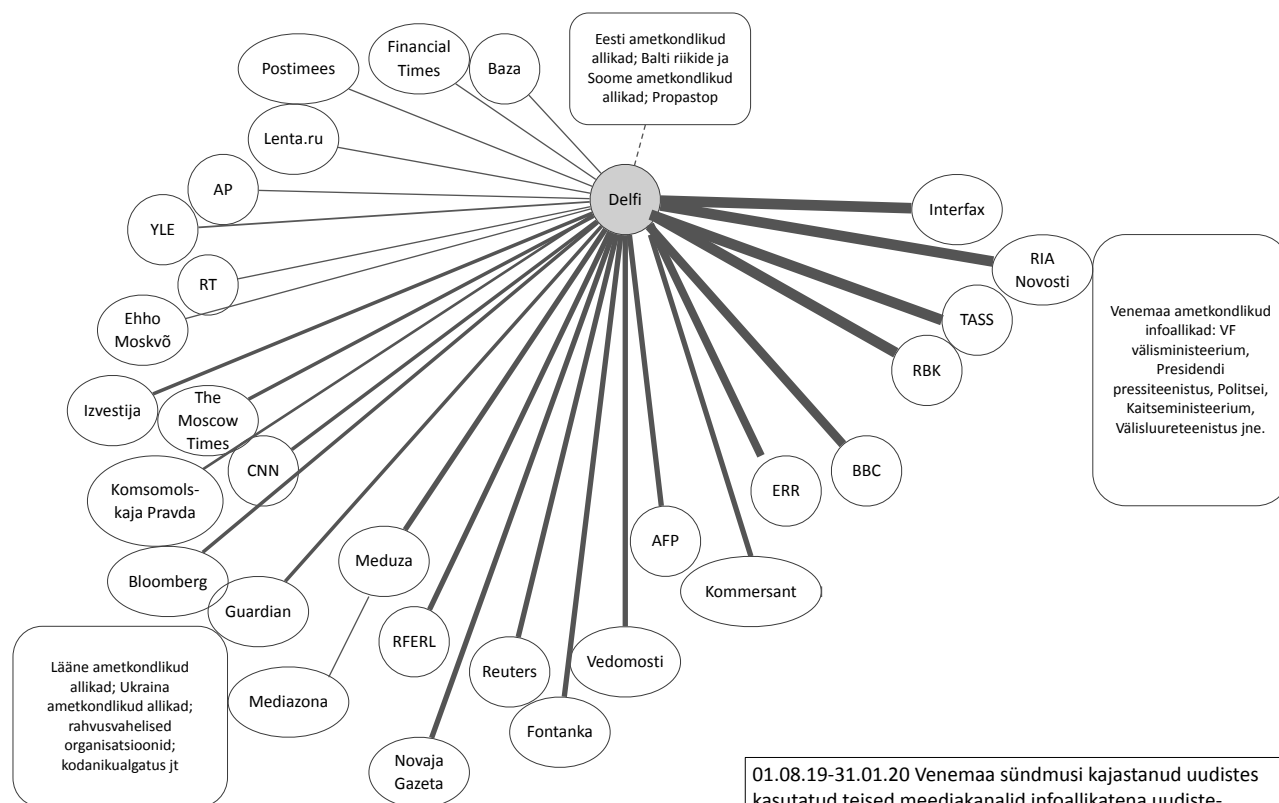
¹⁷ <https://meduza.io/news/2019/06/09/vedomosti-kommersant-i-rbk-vpervye-v-istorii-vyydut-s-odinakovoy-pervoy-polosoy-na-ney-ivan-golunov>.

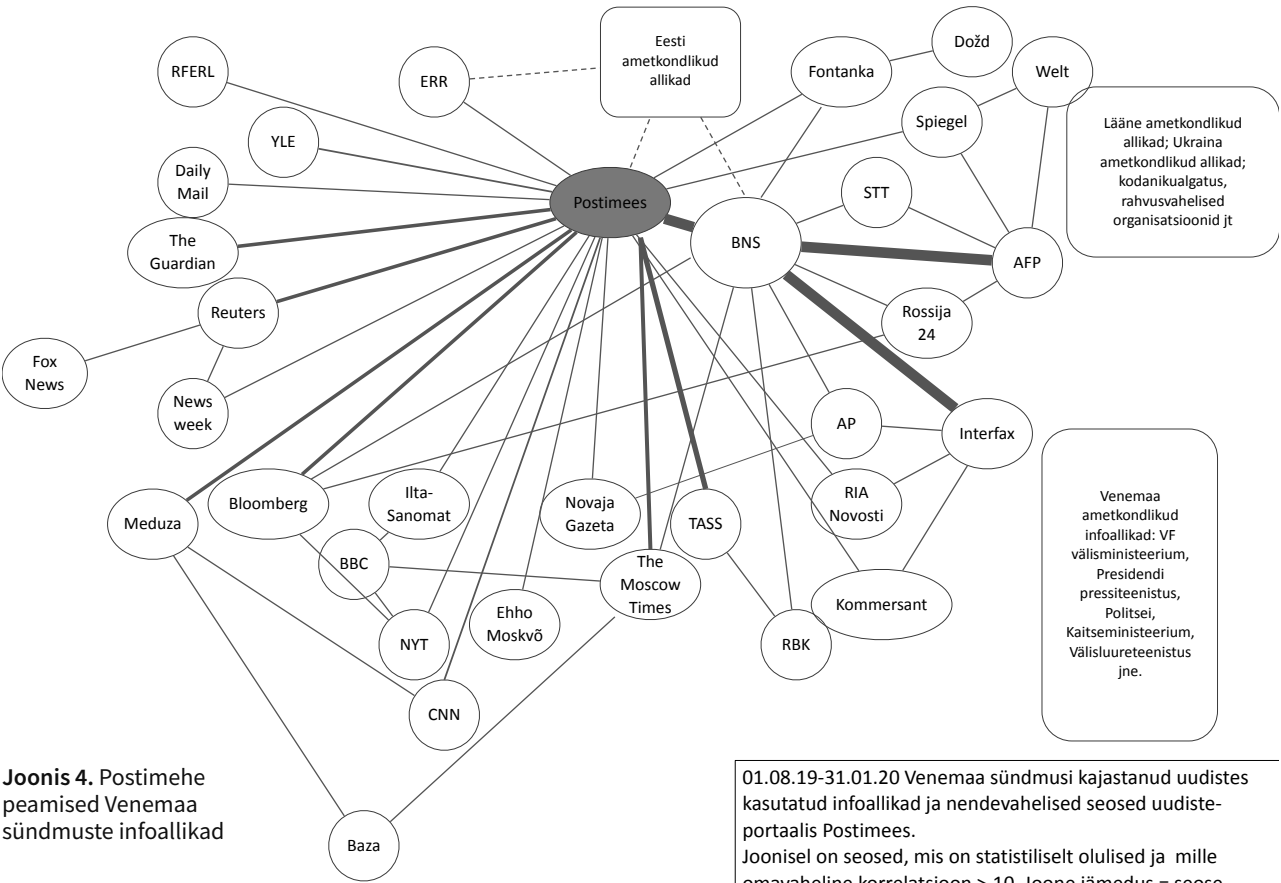
¹⁸ Jessikka Aro. Putini trollid: Tõsilood Vene infosõja rindelt. Tallinn: Rahva Raamat, 2020.

Joonis 2. Uudisteportaali err.ee peamised Venemaa sündmuste infoallikad

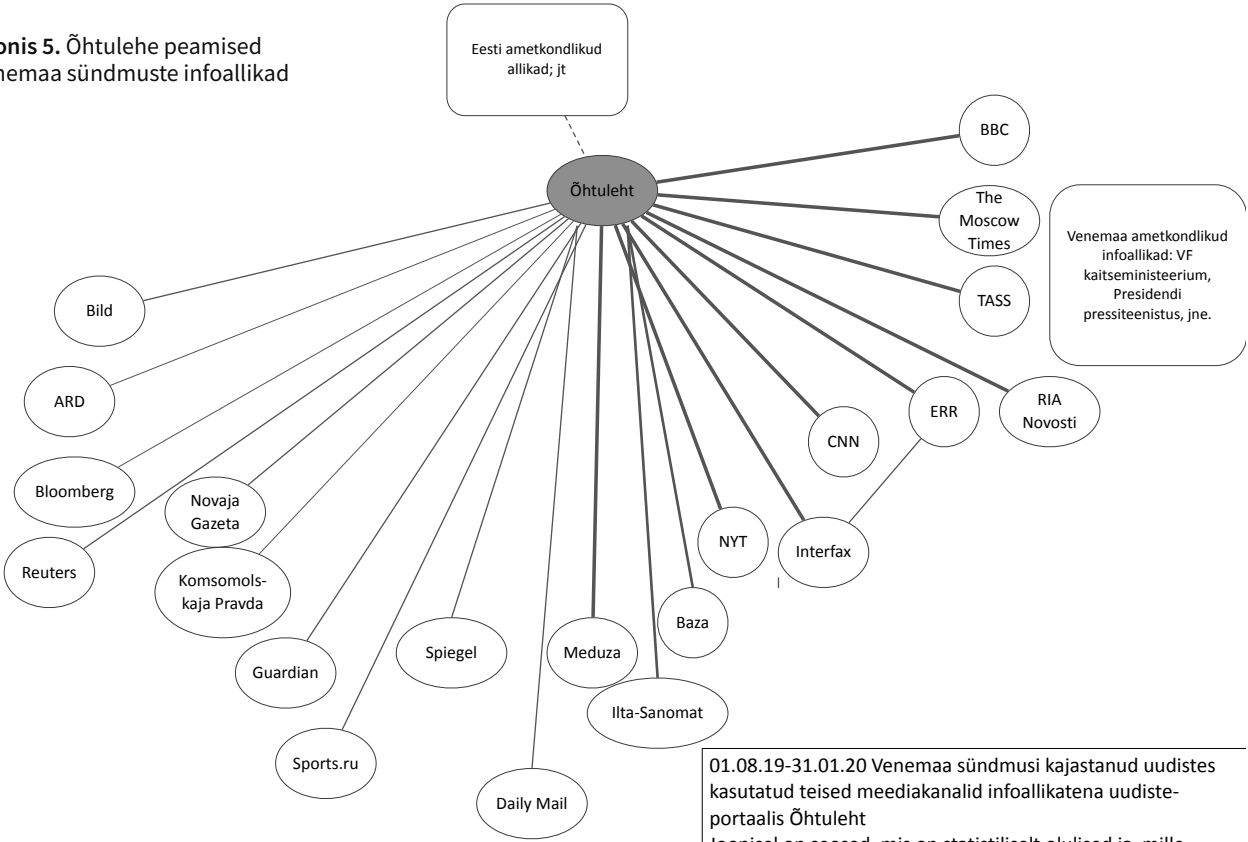
Joonis 3. Delfi peamised Venemaa sündmuste infoallikad

01.08.19-31.01.20 Venemaa sündmusi kajastanud uudistes kasutatud infoallikad ja nendevahelised seosed uudisteportaalet Postimees. Joonisel on seosed, mis on statistiliselt olulised ja mille omavaheline korrelatsioon >.10. Joone jämedus = seose tugevus
Uudiste arv N=1038

Joonis 5. Õhtulehe peamised Venemaa sündmuste infoallikad

01.08.19-31.01.20 Venemaa sündmusi kajastanud uudistes kasutatud teised meediakanalid infoallikadena uudisteportaalet Õhtuleht. Joonisel on seosed, mis on statistiliselt olulised ja mille omavaheline korrelatsioon >.10. Joone jämedus = seose tugevus
Uudiste arv N=341

Tabel 5. Eestikeelsetes uudisteportaalides 1.08.2019 – 31.01.2020 avaldatud Venemaa sündmusi käsitlevates uudistes viidatud Vene meediaallikad (esinemiskordi). Allikate tuvastamiseks on tutvutud kõigi allikate veebilehtedega ja internetis nende kohta kättesaadava avaliku infoga.

Kanali nimi	Selgitused omandivormi ja sisu tonaalsuse kohta (kui on võimalik hinnata)	ERR N=556	Delfi N=645	PM N=1038	ÕL N=341
29.ru	Arhangelskis töötav veebiväljaanne, eraomandis, asutajaks ООО Сеть городских порталов (eesti k <i>linnportaalide võrk</i>), kuulub Venemaa meediaettevõtete gruppi Hearst Shkulev Group		2		
47news.ru	Ametliku saidi teatel „sõltumatu veebiväljaanne, mis räägib regiooni 47 elust ja uudistest — Leningradi oblastist ja mitte ainult“, eraomandis, asutajaks on ООО 47 новостей.		3	2	3
66.ru	Veebiväljaanne Современный портал Екатеринбурга — 66.ru, eraomandis, asutajaks on ООО 66.ru	1			
72.ru	Youtube'is viidatakse selle kanalile kui 72.ru Тюмень, eraomandis, asutajaks ООО Сеть городских порталов, kuulub Venemaa meediaettevõtete gruppi Hearst Shkulev Group		1		
78.ru	Regionaalsele telekanalile 78 (Peterburi ja Leningradi oblast) kuuluv veebiväljaanne 78.ru, telekanal kuulub omakorda erameedia meediagrupperi ЗАО Национальная Медиа Группа		2		
Актуальная Россия	Leht Twitteris, seisuga 09.04.2021 on kasutajakonto kehtivus peatatud Twitteri poolt			1	
Аргументы и факты /aif.ru	Nädalaleht ja uudisteportaal, väljaandja АО Аргументы и факты, kuulub ettevõttele ОАО Московские информационные технологии, mille kontrollpakett on Moskva Linnavalitsusel	1			1
atominfo.ru	Tuumateemaline perioodiline veebiväljaanne, asutajaks on ЭПИ AtomInfo.Ru — ООО Проект-А	1			
bastion-karpenko.ru	Sõjatehnika veebileht, „kaitsetööstuse kompleksi ajakiri“, annetustepõhine, autoriõigused A. V. Karpenkol	1			
Baza	Venemaa veebiväljaanne baza.io, omab kasutajakontosid mitmes sotsiaalvõrgustikus, ent peamiselt kasutatakse selle kanaleid Telegramis ja Youtube'is.	1	4	3	5
Беломорканал	Infoagentuur, tv29.ru, Arhangelski oblasti uudised, eraomandis, asutajaks ООО ТВ29, omab Youtube'is kanalit БЕЛОМОРКАНАЛ	1		1	
Best Film — Лучшие фильмы	Kanal Youtube'is, registreerimisriigiks Venemaa, näitab filme			2	
citeam.org (Conflict Intelligence Team)	Venemaa sõjalisi konflikte (Ukrainas, Süürias) uuriv sõltumatute blogijate grupp		1		
Дилетант, ajakiri	Diletant.media, hariv ajalooajakiri perelugemiseks, eraomandis, omanikuks on ООО Образование – 21 Век, autorite seas rida opositsioonilisi, on teinud koostööd opositsiooniliste kanalitega (nt Дождь, Эхо Москвы)			1	
dni.ru	Veebiväljaanne, eraomandis, väljaandjaks on ООО Дни.ру, end „mõjusa“ ajalehena positsioneeriv tabloid, poliitiliselt lojaalne valitsusele		1		
Деловой Петербург, dp.ru	Peterburi ärireht, hoiab uudistevoogu eraldi kanalina — Dp.ru, kuulub erameedia kontserni ЗАО Национальная Медиа Группа			1	
Дождь / TV Rain, telekanal	Eraomandis, asutajaks on ООО Телеканал Дождь, kuulub meediagrupperi Дождь, opositsiooniline	1	2	2	1
Эхо Москвы, raadio, veeb	Peamised omanikud Газпром-медиа ja Эхо Москвы Холдинговая Компания, peetakse opositsiooniliseks ja sõltumatuks	4	6	15	2
fontanka.ru	Peterburi veebiväljaanne, eraomandis, omanikuks on АО Ажур-медиа, mille kontrollpakett kuulub Viktor Škuljovile (Hearst Shkulev Group meediagrupperi omanik)	1	11	4	2
gazeta.ru	Moskva aadressiga väga populaarne ülevenemaaline veebiväljaanne, asutajaks АО Газета.ру, kuulub gruppi Rambler&Co, valitsusmeelne		3	1	2
Газпром-медиа	Üks Venemaa suurimaid meediakorporatsioone			1	
Официальный Youtube-канал Gulagu.net	Kanal Youtube'is (asukohaks märgitud Prantsusmaa, venekeelne), vastavalt enesekirjeldusele „Venemaal korruptsiooni ja piinamise vastu suunatud inimõiguste projekt“, veeb Gulagu.net ei toimi seisuga 11.04.2021				1

Kanali nimi	Selgitused omandivormi ja sisu tonaalsuse kohta (kui on võimalik hinnata)	ERR N=556	Delfi N=645	PM N=1038	ÕL N=341
Хронограф	Samara oblasti nädalaleht, chronograf.ru, eraomandis, asutajaks on ООО ИД Инфо-Пресс, asub Togliattis			1	
Интерфакс	Eraomandis Venemaa infoagentuur, üks kolmest juhtivast koos riiklike ТАСС-i ja РИА Новости'ga, SRÜ suurim infogrupp, hinnatakse tasakaalustatuks	59	67	169	6
Известия	Venemaa päevaleht, telekanal ja uudisteportaal iz.ru, väljaandja ООО МИЦ Известия, kuulub erameedia kontserni ЗАО Национальная Медиа Группа, pigem valitsusmeelne	4	7	3	
kinopoisk.ru	Suurim venekeelne filmiveeb			13	
Коммерсантъ	Ajaleht, raadio, uudisteportaal kommersant.ru, eraomandis, väljaandjaks on ИД Коммерсантъ, emafirma ООО Коммерсантъ Холдинг, ühiskonna ja poliitika elu kajastatav, pigem tasakaalustatud	8	15	13	1
Комсомольская правда	Päevaleht, veebiväljaanne ja raadio, eraomandis, väljaandjaks on ИД Комсомольская правда, peetakse „kollaseks“, vaeuudiseid avaldavaks ajaleheks ning lääne meedia arvates ka valitsusmeelseks		8	2	3
Красная звезда	Venemaa Föderatsiooni Relvajõudude ajaleht, redstar.ru			1	
lenta.ru	Venemaa veebiväljaanne, kuulub gruppi Rambler&Co, peetakse valitsusmeelseks	8	5	1	
life.ru	Venemaa veebiväljaanne, omab ka kanalit Youtube'is, eraomandis, väljaandjaks on ООО Медиа Контент, kuulub meediagruppi News Media, ei peeta sõltumatuks	1		1	
m24.ru ehk Москва 24	Moskva linna infokanal, väljaandjaks on АО Москва Медиа veebiväljaanne on loodud Moskva Meedia- ja Reklaamiameti toetusel			1	
Mash	Venemaa infoportaal, omab ka ülipopulaarset (üle 900 jälgija) kanalit Telegramis ja mitmes teises sotsiaalsõrgustikus, kuulub peadirektorile Maksim Iksanovile ja meediagruppi News Media, ei peeta sõltumatuks	1	1	2	
Матч ТВ	Venemaa föderaalne sporditelekanal, kuulub Газпром-медиа'le		1		
МБХ медиа	Mihhail Hodorkovski asutatud Venemaa opositsiooniline veebiväljaanne mbk-news.appspot.com (eelmiseid saite blokeeris korduvalt Venemaa järelevalveamet Роскомнадзор), olemas ka kanal Youtube'is		3		
Медиазона	Venemaa annetustepõhine veebiväljaanne zona.media (teised regioonid: mediazona.ca, mediazone.by), asutatud Pussy Rioti liikmete poolt ja keskendub õiguskaitse teemadele, omab kanalit Youtube'is, millele viitab ka ajakirjandus, peetakse opositsiooniliseks	4	2		1
meduza.io	Lätis tegutsev opositsiooniline uudisteportaal	26	9	10	5
Московский комсомолец	Venemaa päevaleht, eraomandis, väljaandjaks on kirjastus ИД Московский комсомолец (juriidiline isik ЗАО Редакция газеты Московский комсомолец), ainuomanikuks on peatoimetaja Pavel Gushev, püüab olla tasakaalustatud	2	2	2	
Настоящее время	Telekanal (www.currenttime.tv) vene keeles, veebis on ka ingliskeelsed uudised, toimetus asub Prahlas, aga ajakirjanikud töötavad Venemaal, teistes SRÜ riikides ja muudes riikides, loodud RFE/RL-i poolt Ameerika Hääle osalusel, opositsiooniline	1			
newsru.com	Venemaa veebiväljaanne, eraomandis, omanikuks Vladimir Gussinski (omab Venemaa, Iisraeli ja Hispaania kodakondsust), opositsiooniline				1
Независимая газета	Päevaleht ja veebiväljaanne, eraomandis, omanikuks on endine majandusarengu ja kaubanduseministri abi Konstantin Remtšukov, mõõdukalt valitsusmeelne		1		
Новая газета, ajaleht	Eraomandis, sõltumatu ja opositsiooniline, peetakse kõige kriitilisemaks Venemaa valitsuse suhtes	7	10	8	3

Kanali nimi	Selgitused omandivormi ja sisu tonaalsuse kohta (kui on võimalik hinnata)	ERR N=556	Delfi N=645	PM N=1038	ÕL N=341
HTB	Ülevenemaaline föderaalne telekanal, kuulub Газпром-медиа alla, opositsioonilistes ringkondades peetakse valitsusmeelseks		3	1	1
odintsovo.INFO	Venemaa regionaalne sõltumatu portaal, mis kajastab Odintsovo linna ja Odintsovo rajooni elu (Moskva oblast)		1		
Охота и рыбалка	Jahindusele ja kalapüügile pühendatud telesaated			1	
Открытые медиа	Mihhail Hodorkovski asutatud opositsiooniline meediakanal, mis oli algselt registreeritud Eestis (Open Press OÜ), portaali domeen openmedia.io on registreeritud Tšehhis, sisu valdavalt Venemaa kohta		1		
Первый Балтийский канал	Ehk Pervõi Baltiiski Kanal (PBK), eraomandis (kuulub Baltic Media Alliance'ile, aga edastab ka telekanali Первый канал sisu), sisaldab palju valitsusmeelset sisu		1		
Первый канал, telekanal	Venemaa esimene riigikanal, valitsusmeelne	3	4	3	
Подъём	Veebiväljaanne, 1990ndatel kuulsaks saanud ajakirjaniku Sergei Dorenko meeskonna liikmed loovad uudiseid kahe Telegrami kanali baasil @pdmnews ja @rasstriga		1		
Правда	Kommunistlik päevaleht ja veebiväljaanne, kuulub ajakirjanduslikule organisatsioonile АНО Редакция газеты Правда ja Venemaa Föderatsiooni Kommunistlikule Parteile		1		
Pravda ПФО	Eraomandis regionaalne veebiväljaanne, hõlmab kolme linna – Nižni Novgorod, Tšeboksarõ, Ufa	2			
Pravda Report	Pravda.ru veebiväljaande ingliskeelne kanal Youtube'is (veebiväljaandel on ka inglise versioon english.pravda.ru), eraomandis, omanikuks on ООО Техномедиа	1			
Проект (proekt. media)	Enesekirjelduse põhjal „sõltumatu meedia, mis ühendab uurivaid ajakirjanikke ja reportereid“, omab kanaleid sotsiaalvõrgustikes, finantseeritakse erinevatest (sh välismaa) fondidest ja annetustest, opositsiooniline		1		
Псковская губерния	Sõltumatu regionaalne nädalaleht ja veebiväljaanne			2	
RFE/RL	USA rahastatud rahvusvaheline mittetulunduslik meediakorporatsioon. Venemaa RFE/RL-i teenistus on üks toimetustest, asub Prahas, sellel on mitukümmend koosseisuvälist korrespondenti Venemaal, läänemeelne, opositsiooniline	4	1	1	3
РБК (portaal rbc.ru)	Venemaa suurimaid erameedia gruppe, edastab nii valitsusmeelset kui ka -kriitilist sisu	6	32	8	2
Реальное время	Regionaalne veebiajaleht – Tatarstan, Baškortostan, Udmurtia, eraomandis		1		
Regnum	Ülevenemaalise leviga infoagentuur ja veebiväljaanne, eraomandis, ei peeta sõltumatuks				
РЕН ТВ	Eraomandis telekanal, peamine omanik ЗАО Национальная Медиа Группа (omab ka osa Первый канал'ist), ei peeta sõltumatuks	2	3	4	
Republic	Veebiväljaanne, eraomandis, omanikuks ООО Москоу Диджитал Медиа, kuulub meediagruppi Дождь, liberaalne		1	1	
РИА Новости	Riiklik uudisteagentuur, esitab Venemaa institutsioonide ametlikke seisukohti	8	49	15	7
RIA Region Online	Uudisteagentuuri Region Online (news-r.ru) kanal Youtube'is, ei ole seotud РИА Новости'ga, eraomandis, omanik ООО Альянс-Медиа		1		1
Российская газета (rg.ru)	Riiklik ajaleht, esitab Venemaa institutsioonide ametlikke seisukohti, avaldab ametlikke dokumente, mis jõustuvad avaldamisel	2	2	5	1
Россия 1	Telekanal, uudisteportaal, kuulub ВГТРК (Ülevenemaaline Riiklik Ringhäälingukompanii) kontserni, peetakse valitsusmeelseks		4	3	
Россия 24/ Russia 24	Telekanal, uudisteportaal, kuulub ВГТРК (Ülevenemaaline Riiklik Ringhäälingukompanii) kontserni, peetakse valitsusmeelseks	1	4	6	

Kanali nimi	Selgitused omandivormi ja sisu tonaalsuse kohta (kui on võimalik hinnata)	ERR N=556	Delfi N=645	PM N=1038	ÕL N=341
Россия сегодня	Venemaa valitsuse asutatud rahvusvaheline infoagentuur, esitab Venemaa ametlikke seisukohti	1	2	3	
rrrcn.ru	Venemaa Röövlindude Uurimise- ja Kaitsevõrgustiku veeb, vene ja inglise keeles		1		
Р-Спорт (Спорт РИА Новости)	Spordiportaal, kuulub Россия сегодня alla		1		
RT (varem Russia Today)	Välisauditooriumile suunatud Venemaa ametlik infokanal, omab arvukalt erinevatele riikidele suunatud telekanaleid ja YouTube'i kanaleid, esitab Venemaa institutsioonide ametlikke seisukohti	2	6	5	
RTVI Twitter	Venemaa rahvusvahelise infomeelelahutusliku telekanali RTVI kanal Twitteris		1		
Russia Business To-day	Ingliskeelne äriinfo portaal, domeen registreeritud Põhja-Makedoonias				1
Russia Insight	Kanal Youtube'is, inglise keeles			1	
Ruptly	RT videouudiste agentuur, suunatud rahvusvahelisele auditooriumile		1	2	
СЕГОДНЯ	Kanal Youtube'is	1	1		
Северные Новости	Infoagentuur, eraomandis, peamiselt Arhangelski oblasti sündmuste kajastamine				1
Собеседник	Ülevenemaaline ühiskondlik-poliitiline nädalaleht ja uudisteportaal, eraomandis, levib Moskvast, Riias, Minskis, Tel Avivis, Jerevanis		1		
Сорока News	Uudisteportaal, millel on mitmed kanalid sotsiaalvõrgustikes, aga vähe jälgijaid, domeeni omanikuks on eraisik, domeen registreeritud Venemaa registreerija poolt, sait asub Kasahstani serverites				1
Советский спорт	Sporditeemaline portaal, eraomandis			1	
Спектр.Пресс (спектр.press)	Lätis registreeritud venekeelne veebiajakiri ja uudisteportaal, mis kajastab Venemaa sündmusi, 70% auditooriumist on venemaalased		3		
sport.ru	Spordiportaal, eraomandis			1	
sports.ru	Spordiportaal, eraomandis		2	1	4
Спорт-Экспресс (sport-express.ru)	Spordiportaal ja ajaleht, ЗАО Национальная Медиа Группа omandis (75% aktsiatest)	1		7	
Sputnik, TV / veeb	Russia Today sõsarkanal, suunatud rahvusvahelisele auditooriumidele, paljudes keeltes		2	4	1
znak.com	Venemaa infoagentuur, asub Jekaterinburgis, eraomandis, kogub annetusi, kajastab ülevenemaalisi ja regionaalseid sündmusi, ei pea end liberaalseks ega opositsiooniliseks	2			1
Звезда	Venemaa kaitseministeeriumi telekanal/veebileht			2	1
ТАСС	Venemaa riiklik uudisteagentuur, üks suurimad, esitab Venemaa institutsioonide ametlikke seisukohti	29		31	
Телеканал 360	Veebiväljaande 360tv.ru kanal Youtube'is			1	
The Insider (Russia Insider)	Uuriva ajakirjanduse väljaanne, annetustepõhine, toimetuse asub Riias, avaldab valitsust kritiseerivaid materjale		3		2
The Moscow Times	Neutraalne ja tasakaalustatud veebiväljaanne inglise keeles, eraomandis, omanikuks on TMT LLC (ООО ТМЭМТИ), Hollandi fondi Stichting 2 Oktober toetusel, viimase direktoriks on The Moscow Timesi asutaja hollandlane Derk Sauer	16		50	15
The Siberian Times	Ingliskeelse uudisteportali siberiantimes.com kanal Twitteris, asub Novosibirskis, uudiste usaldusväärsus on küsitav		1		
ТНТ, telekanal	Газпром-медиа, meelelahutuslik			1	
topnews.ru	Uudiste agregaator, omanik märkimata, domeeni omanikuks on eraisik			1	

Kanali nimi	Selgitused omandivormi ja sisu tonaalsuse kohta (kui on võimalik hinnata)	ERR N=556	Delfi N=645	PM N=1038	ÕL N=341
Троицкий вариант — Наука	Teadlaste ja teadusajakirjanike väljaantav ajaleht, ilmub kaks korda kuus		1		
Труд, ajaleht/ online -ajaleht	Pika ajalooga ajaleht, praegu nädalaleht ja uudisteportaal, eraomandis			1	
Чак-чак от родной земли	Kanal Youtube'is		1		
Пятый канал (5 ТВ) 5-tv.ru	Omanikeks on ЗАО Национальная Медиа Группа ja Peterburi Linnavalitsus, rahastatakse riigieelarvest			1	
Telekanal TB-3	Üks Газпром-медиа telekanalitest, meelelahutuslik			1	
ТВ Центр (TV Centre)	Moskva linnale kuuluv telekanal, rahastatakse riigieelarvest, ei peeta sõltumatuks		2		
tvk6.ru	Telekanal 6 TBK ja veebiväljaanne TBK Красноярск, Krasnojarski, Venemaa ja maailma uudised, eraomandis			3	
warin4m	Leht Instagramis, militaarsisu		1		
Ведомости	Ülevenemaaline äriinfo päevaleht ja veebiväljaanne, eraomandis, väljaandjaks on АО Бизнес Ньюс Медиа, uuringuperioodil oli liberaalne, 2020. a märtsis konflikt toimetuses uue peatoimetaja kohusetäitja poliitika tõttu, mitu endist ajakirjanikku asutasid väljaande VTimes	1			
vesti.ru, uudisteportaal	Kuulub kontserni ВГТРК (Ülevenemaaline Riiklik Televisiooni ja Raadio Kompanii)		2		
Взгляд.ру	Venemaa veebiväljaanne, eraomandis, kritiseeritakse propaganda levitamise pärast		2		
Яндекс.Новости	Venemaa ja Hollandi omanikele kuuluv suurimaid uudisteportaale		1	1	

EESTI VENEKEELNE MEEDIA

Eesti venekeelse elanikkonna segmenteeritud integratsioon ja vahendatud hargmaisuus

Marianne Leppik

Sissejuhatus

21. sajandi Eesti puhul võime rääkida mitmerahvuselisest riigist, mille elanikkonnast ligi kolmandiku moodustavad vene keelt emakeelena rääkivad inimesed — endistest liiduvabariikidest sisserännanud ning nende järeltulijad. Eesti pole aga alati olnud mitmerahvuseline riik, vaid muutus selleks alles peale Teist maailmasõda, mil Nõukogude Liidu rahvastikupoliitika suunas siia etniliselt ja geograafiliselt päritolult mitmekesist rahvast. Sisserännanud omandasid privilegeeritud staatuse mitmes ühiskonna sfääris ja õiguse kasutada ametlikus asjaajamises vene keelt, mistõttu kujunes välja kahe rahvastikurühma — eestlaste ja venekeelse elanikkonna struktuurne segregatsioon, mis on osaliselt säilinud siiani. Samal ajal tuleb arvesse võtta, et ehkki venekeelset elanikkonda ühendab ühine keel, on tegemist sisemiselt heterogeense rahvastikurühmaga, kes on Eesti ühiskonnas ning nii kohalike kui ka üleilmsete muutustega erisugusel viisil kohanenud.

Venekeelse elanikkonna kohanemist Eestis on uuritud varemgi, näiteks on lõimitust vaadeldud sellise riigispetsiifilise kapitali nagu kodakondsuse ja keeleoskuse abil aastatel 2011¹ ja 2013.²

Minu doktoritöö arendas lõimumisviiside tüpoloogiat edasi mitmekesisemate tunnuste põhjal, võttes arvesse venekeelse elanikkonna meedia kaudu vahendatud hargmaisust ehk eri meediaruumides osalemist ning piiriüleste (virtuaalsete) sidemete alahoidmist, aga ka üleminekuaja muutusi, rahvusvahelisi poliitilisi arenguid ning inimeste kasvavat mobiilsust. Lõimituse aspektist on Venemaa mõju peetud kui mitte ohtlikuks, siis kindlasti kohaliku lõimumist mittetoetavaks. Doktoritöös selgitasin, kuidas opereerimine erinevates kultuuri- ja inforuumides ning laialdane venekeelse ja -maise meedia jälgimine ja kommunikatsioonipraktikad kohaliku lõimitusega suhestuvad.

Teoreetilised ja empiirilised lähtekohad

Sisserännanute ning järeltulijate integratsiooni ühiskonda ei saa mõista teekonnana, millel on kindel lõpp-punkt ning mille eesmärk on muutuda sarnaseks riigi põlisrahvastikuga. Seda iseäranis maailmas, mis on nii mobiilsuse kui ka tehnoloogia seisukohalt muutunud keerukamaks ja dünaamilisemaks — integratsiooniprotsessi mõistmine

Artikli aluseks on 2020. a 3. detsembril Tartu ülikooli ühiskonnateaduste instituudis kaitstud doktoritöö „The segmented integration and mediated transnationalisation of Estonian Russian-speaking population“ (juh Triin Vihalemm). Vt <https://dspace.ut.ee/handle/10062/70189>.

¹ Marju Lauristin. Lõimumisprotsessi tulemuslikkus ja sihtrühmad: Klasteranalüüs. — Marju Lauristin, Esta Kaal, Laura Kirss, Tanja Kriger, Anu Masso, Kristi Nurmela, Külliki Seppel, Tiit Tammaru, Maiu Uus, Peeter Vihalemm, Triin Vihalemm. Integratsiooni Monitooring 2011. Tallinn: Kultuuriministeerium, 2012, lk 194–207. https://www.kul.ee/sites/kulminn/files/integratsiooni_monitooring_2011.pdf.

² Erle Rikmann, Gerli Nimmerfeldt, Jüri Kruusvall, Marianna Drozdova, Maaris Raudsepp, Jelena Helemäe, Kristina Lindemann, Aida Hatšaturjan, Tanel Vallimäe, Margarita Kazjulja, Triin Roosalu, Klara Hallik. Lõimumisvaldkonna sotsiaalsete gruppide uuring. Uuringu raport. Tallinn: Tallinna Ülikooli Rahvusvaheliste ja Sotsiaaluuringute Instituut, 2013. https://www.tlu.ee/sites/default/files/Instituudid/%C3%9CTI/RASI/2013_1%C3%B5imumisvaldkonna%20sotsiaalsete%20gruppide%20uuring_1%C3%BChikokkuv%C3%B5te%20ja%20poliitikasoovitused.pdf.

ühesuunalisena ei anna tänapäeva probleemi-dele häid lahendusi.³ Oma doktoritöös lähtusin teoreetilistest käsitlustest, mis mõistavad sisse-rännanute kohanemist mitmedimensioonilise ja -suunalisena.⁴ Võtsin kohanemismustrite lahtimõ-testamisel aluseks Portese ja Zhou⁵ segmenteeritud integratsiooni teooria.⁶ Kui traditsioonilise assimi-latsioonikäsituse järgi eeldab sisse-rännanute hea toimetulek sihtriigi ühiskonnas nii keele ja koda-kondsuse omandamist kui ka muudes elusfäärides enamusrühmaga sarnastumist, siis segmenteeri-tud lõimumise käsituses on mehhanisme ja koha-nemisviise hea toimetuleku taga rohkem kui üks. Lõimumist iseloomustab ebaühtlase „tugevusega“ sidustumine ühiskonna eri struktuuridega. Rände-taustaga inimesed on tegevad erinevates elusfääri-des, nende sotsiaalmajanduslikud ja kultuurilised ressursid varieeruvad ning seetõttu kujunevad nende kohanemise teed kvalitatiivselt erinevateks,⁷ sõltudes muu hulgas ka ühiskonna enda piirangu-test ja struktuursetest võimalustest. Lühidalt öel-des — erinevad teekonnad viivad erinevate mustrite moodustumiseni ning minu töös võimaldas seg-menteeritud integratsiooni kontseptsiooni raken-damine kategoriseerida empiirilised leiud nelja rühma.

Teine oluline teoreetiline käsitlus, mida oma töös rakendasin, oli hargmaisus, mis Glick Schil-leri ja tema kolleegide⁸ mõistes tähistab kultuu-riliste, poliitiliste, majanduslike jms sidemete säilitamist päritoluriigiga ning korraga mitmes reaalsuses elamist. See omakorda tähendab, et rän-detaustaga inimeste igapäevaelu mõjutavad erine-vate ühiskondade normaalsused. Piirideüleseid

sidemeid ja suhteid võimaldab edukalt säilitada ja arendada info- ja kommunikatsioonitehnoloo-giate areng ning laialdane kättesaadavus, näiteks sotsiaalsõrgustikud ulatuvad üle riigipiiride. See tähendab, et inimesed võivad olla füüsiliselt küll eemal, ent mentaalselt kohal geograafiliselt kaugel asuvates kohtades või ühiskondades. Kuna piiride-ülesed tegevused on saanud osaks igapäevaelust, esitab võimalus osaleda kaugete ühiskondade iga-päevaelus väljakutse kohalikule lõimitusele. Ühelt poolt võivad hargmaised praktikad tugevdada sot-siaalset integratsiooni põhirahvuse ühiskonda,⁹ teisalt aga alla suruda kuulumistunde kujune-mist.¹⁰ Oma töös käsitlesin eeskätt vahendatud hargmaisust, s.t suhete säilitamist ((vana)vane-mate) päritoluriigiga erinevate meediakanalite kaudu.

Venekeelse elanikkonna lõimumise lahtimõtes-tamisel tuleb arvesse võtta nende heterogeensust. Rahvastikurühma sisemised erinevused tulene-vad viisidest, kuidas järskude ühiskondlike muu-tustega on kohanenud. Privilegeeritud staatus,¹¹ mis pärast Teist maailmasõda Eestisse saabudes omandati, muutus üleöö 1991. aastal, mil vene-keelsest elanikkonnast sai vähemus taasiseseis-vunud rahvusriigis. Riigi majandus- ja poliitsfääris leidsid aset järsud ja kiired muudatused — üle-minek turumajandusele ja demokraatialle, palju töökohti kadus (eeskätt põllumajanduses ja töös-tuses), riigikeeleks sai eesti keel, mitte-eestlased pidid läbima kodakondsuse saamiseks naturalisat-siooniprotsessi jne. Ehkki indiviiditasandil koha-neti muutustega erinevalt, võib kokkuvõttes öelda, et nõukogude perioodil alguse saanud tööturu-

³ Alejandro Portes, Robert Bach. *Latin Journey: Cuban and Mexican Immigrants in the United States*. Berkeley: University of California Press, 1985; Nathan Glazer. *Is Assimilation Dead?* — *The ANNALS of the American Academy of Political and Social Science*, 1993, Vol. 530, nr 1, lk-d 122–136; Catherine Nagel. *Rethinking Geographies of Assimilation*. — *The Professional Geographer*, 2009, Vol. 61, nr 3, lk-d 400–407; Judith Treas. *Incorporating Immigrants: Integrating Theoretical Frameworks of Adaptation*. — *Journals of Gerontology, Series B: Psychological Sciences and Social Sciences*, 2014, Vol. 70, nr 2, lk-d 269–278.

⁴ J. Treas, 2014.

⁵ Alejandro Portes, Min Zhou. *The New Second Generation: Segmented Assimilation and its Variants Among post-1965 immigrant youth*. — *Annals of the American Academy of Political and Social Science*, 1993, Vol. 530, lk-d 74–96.

⁶ Originaaltõlkes on tegemist segmenteeritud assimilatsiooni teooriaga, mille mina oma töös olen võrdsustanud integratsiooniga. Assimilatsioon terminina on USA-keskne, ent mõlemad mõisted, nii integratsioon kui ka assimilatsioon tähistavad immigrantide kohanemist.

⁷ Alejandro Portes, Ruben Rumbaut. *Legacies: The Story of the Immigrant Second Generation*. Berkeley, Los Angeles, New York: University of California Press, 2001; Richard Alba, Victor Nee. *Remaking the American Mainstream. Assimilation and Contemporary Immigration*. Harvard: Harvard University Press, 2003.

⁸ Nina Glick Schiller, Linda Basch, Cristina Szanton Blanc. *From Immigrant to Transmigrant: Theorizing Transnational Migration*. — *Anthropological Quarterly*, 68(1): 48–63.

⁹ Hein de Haas. *International Migration, Remittances and Development: Myths and Facts*. — *Third World Quarterly*, 2005, Vol. 26, nr 8, lk-d 1269–1284.

¹⁰ Ellie Vasta. *The Controllability of Difference: Social Cohesion and the New Politics of Solidarity*. — *Ethnicities*, 2010, Vol. 10, nr 4, lk-d 503–521.

¹¹ Nt töökohad administratiiv-, militaar- ja tööstussektoris, tagatud eluase (paneelalamurajoonid), venekeelne infrastruktuur (venekeelsed lasteaiad, koolid, kultuuriasutused jms), lisaks oli vene keel ametlik asjaajamiskeel.

	Multiaktiivne kosmopoliitne lõimrühm	Institutsionaalselt lõimunud rühm	Etnokultuuriliselt lõimunud rühm	Nõrgalt lõimunud rühm
Venemaa telekanalid	88%	90%	90%	90%
Venekeelsed portaaliid	66%	49%	28%	24%
Rahvusvaheline meedia	67%	53%	37%	36%
Eesti venekeelne meedia	41%	30%	24%	37%
Eesti telekanalid	36%	21%	17%	14%
Venemaa portaaliid	32%	20%	12%	10%
Eestikeelsed portaaliid	29%	15%	7%	3%
Eesti venekeelne raadio	73%	59%	36%	58%

Tabel 1. Lõimklastrite meediatarbimine

% lõimrühma liikmetest, kes jälgib nimetatud meediakanalit kas kord päevas või mitu korda nädalas
Allikas: Mina. Maailm. Meedia 2014

elukoha- ja etnolingvistiline segregatsioon üleminekuajal süvenes.¹²

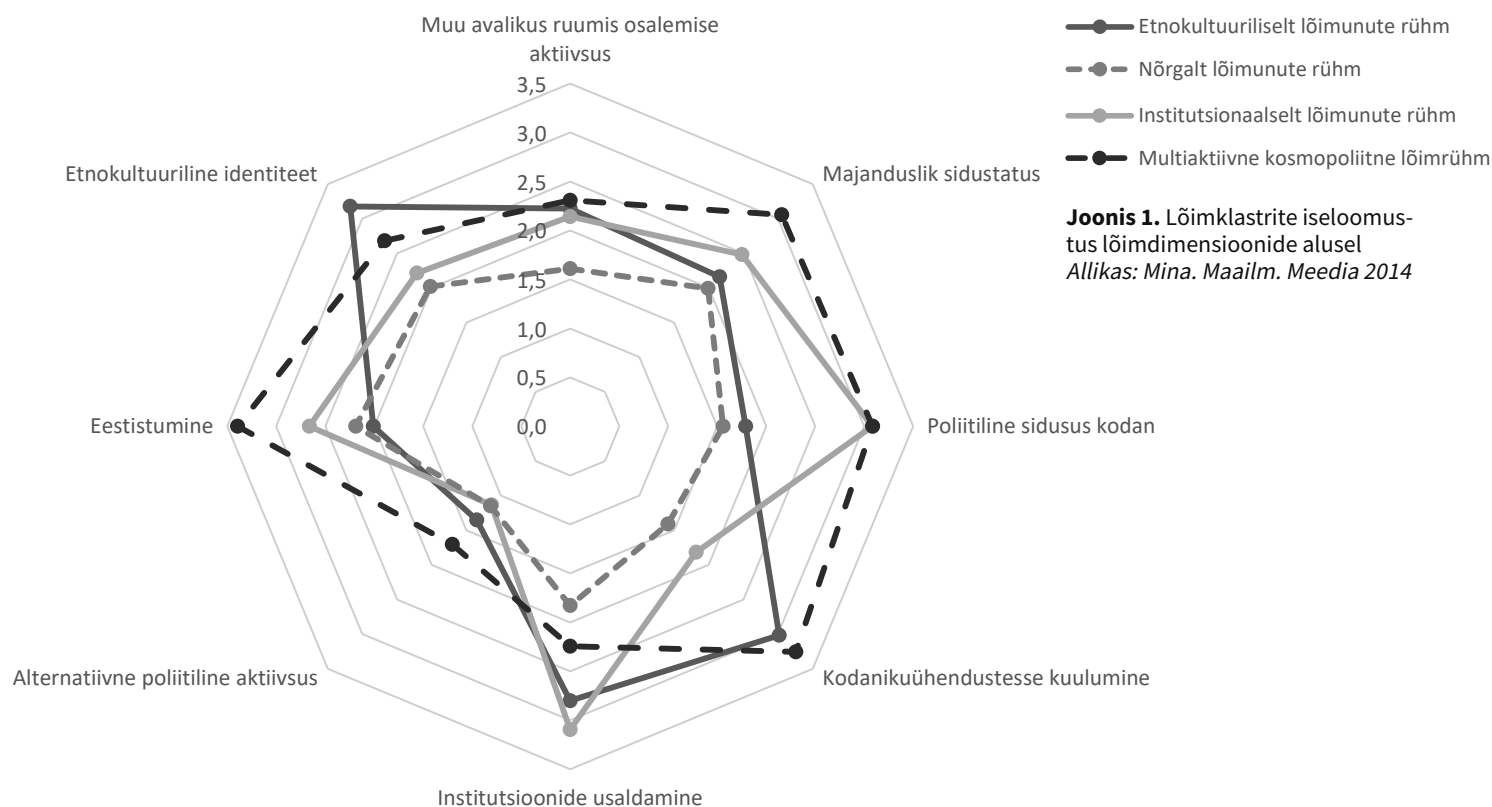
Samal ajal on venekeelset rahvastikurühma ühendavaks praktikaks jäänud ühine keel ning sellel keelel põhinevad meediatarbimise harjumused: venekeelne ja venemaine meedia, päriselu ja sotsiaalmeedia kontaktide olemasolu välismaal.¹³ Kuna massikommunikatsioonil on erinevaid funktsioone utilitaarsetest kuni ideoloogilisteni, siis on inimeste lõimitus ühiskonda tugevasti seotud nende meediatarbimisega. Nii personaalne kui ka gruppidevaheline kommunikatsioon, sh kommunikatsioon sotsiaälvõrgustikes ning informeeritus ümber ringi toimuvast, on mõjutatud sellest, mil määral

ollakse ühiskonda lõimitud ning vastupidi. Venekeelse elanikkonna jaoks on läbi aastate peamine ja kõige populaarsem meediakanal ning uudisteallikas olnud Venemaa meedia, eeskätt Venemaa telekanalid. Ligi 90% venekeelsest elanikkonnast jälgib iga päev vähemalt ühte Venemaa telekanalit.¹⁴ Eesti venekeelse elanikkonna meediatarbimist iseloomustab ulatuslik telesaadete jälgimine ning laialdane sotsiaalmeedia kasutamine. Tarbitav meediasisu on sageli kujundatud sõprade-tuttavate soovitude järgi, kolmandiku venekeelse elanikkonna jaoks on sotsiaalmeedia peamine uudisteallikas. „Mina. Maailm. Meedia“ 2014. aasta uuringu andmeil on 50% venekeelse elanikkonna jaoks olulisel kohal ka

¹² Mati Heidmets. The Russian Minority: Dilemmas for Estonia. — Trames: Journal of the Humanities and Social Sciences, 1998, Vol. 2, nr 3, lk-d 264–273; Vello Pettai, Klara Hallik. Nationalism and Ethnopolitical Transformation Understanding the Ethnic “Control” in Estonia. — Nations and Nationalism, 2002, Vol. 8, nr 4, lk-d 505–529; Mati Heidmets, Marju Lauristin. Learning from the Estonian case. — Marju Lauristin, Mati Heidmets. (Toim) The Challenge of the Russian Minority: Emerging Multicultural Democracy in Estonia. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 2002, lk-d 319–332; Marju Lauristin. Punane ja sinine: Peatükke kirjutamata elulooraamatust. Valik artikleid ja intervjuusid 1970–2009. Tallinn: Eesti Ajalehed, 2010; Raivo Vetik. Nation-Building in the Context of Post-Communist Transformation and Globalization. Frankfurt am Main: Peter Lang Verlag, 2012; Mikko Lagerspetz, Henri Vogt. Estonia. — Sten Berglund, Joakim Ekman, Kevin Deegan-Krause, Terje Knutsen. (Toim) The Handbook of Political Change in Eastern Europe. Third Edition. Cheltenham & Northampton: Edward Elgar, lk 51–84; Mikko Lagerspetz. When Formal and Informal Rules Meet: The Four Sets of Rules of the Estonian Language and Minority Regime. — Adriana Mica, Jan Winczorek, Rafal Wiśniewski. (Toim) Sociologies of Formality and Informality. Frankfurt am Main: Peter Lang, 2015, lk-d 127–148; Marju Lauristin, Peeter Vihalemm. The “Estonian Way” of the Post-communist Transformation Through the Lens of the Morphogenetic Model. — Veronika Kalmus, Marju Lauristin, Signe Opermann, Triin Vihalemm. (Toim) Researching Estonian Transformation: Morphogenetic Reflections. Tartu: University of Tartu Press, 2020, lk-d 33–74.

¹³ Peeter Vihalemm. Venekeelse elanikkonna infoväli ja meediakasutus. — Mati Heidmets. (Toim) Eesti inimarengu aruanne 2007. Tallinn: Eesti Koostöö Kogu, lk-d 77–81; Peeter Vihalemm. Meedia ja infoväli. — Marju Lauristin, Esta Kaal, Laura Kirss, Tanja Kriger, Anu Masso, Kristi Nurmela, Külliki Seppel, Tiit Tammara, Maiu Uus, Peeter Vihalemm, Triin Vihalemm. Integratsiooni monitooring 2011. Tallinn: Kultuuriministeerium, 2011, lk-d 155–174; Triin Vihalemm, Marianne Leppik. Lõimumine Eestis: Viis erikoelist mustrit. — Riigikogu Toimetised, nr 30, 2014, lk-d 144–159.

¹⁴ Marianne Leppik, Triin Vihalemm. Venekeelse elanikkonna hargmaine meediakasutus. — Peeter Vihalemm, Marju Lauristin, Veronika Kalmus, Triin Vihalemm. (Toim) Eesti ühiskond kiirenevas ajas. Uuringu „Mina. Maailm. Meedia 2002–2014“ tulemused. Tartu: University of Tartu Press, 2017, lk-d 591–619; Triin Vihalemm, Jānis Juzefovičs. Sense-Making of Conflicting Political News among Baltic Russian-speaking Audiences. National Identities, 2020. <https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/14608944.2020.1723512?journalCode=cnid20>.

Eesti venekeelsed raadiojaamad, veidi vähem loetakse venekeelseid netiportaale või jälgitakse rahvusvahelist meediat (vt tabel 1).

Minu doktoritöö eesmärk oli selgitada Eesti venekeelse elanikkonna segmenteeritud integratsiooni protsessi ning hinnata hargmaise meediakasutuse ja piirideülese kommunikatsiooni rolli selles (nn vahendatud hargmaisuus). Töös selgitasin, kuidas vahendatud hargmaisuus panustab erinevatesse segmenteeritud integratsiooni vormidesse ning kuidas kohalik lõimitus kujundab hargmaise meediatarbimise praktikaid, seda eeskätt geopolitiiliste pingete taustal. Empiiriliseks mõõtmiseks kasutasin peamiselt Tartu Ülikooli ühiskonnateaduste instituudi küsitlusuuringu „Mina. Maailm. Meedia“ ning enda läbiviidud kvalitatiivuuringu andmeid.

Lõimrühmade iseloomustus

Nii muutustega kohanemine kui ka ühiskonda sulandumine on keerukad protsessid, mistõttu nende empiirilisel analüüsil tuleb lähtuda erinevate tunnuste kombinatsioonidest, selgitades välja nende vahelised olulisemad seosed. Oma töös püüdsin katta nii keelelise, poliitilise, sotsiaalse kui ka majandusliku sfääri. Ühiskondlikku

sidustatust kirjeldasin kaheksat lõimumise tahku mõõtvat dimensiooni abil (vt joonis 1): poliitiline sidusus kodanikuna (nt valimas käimine, Eesti kodakondsus), institutsioonide usaldamine, kodanikuühendustesse kuulumine, alternatiivne poliitiline aktiivsus (diskussioonides osalemine, lintide/märkide kandmine, petitsioonide allkirjastamine, protestidel osalemine jms), muu avalikus ruumis osalemise aktiivsus (nt informeeritus Eestis toimuvast, uudismeedia jälgimine, osalemine rahvaüritustel), majanduslik sidustatus, etnokultuuriline identiteet (nt vene pühade tähistamine, religioossus) ning eestistumine (nt eesti keele oskamine ja kasutamine, eestikeelse meedia jälgimine). Neid kaheksat ühiskondliku sidustuse indekstunnust kombineerides moodustati neli klastrit ehk lõimrühma, mille lõimitust ühiskonda juhib kindel dimensioon (või dimensioonid) (vt joonis 1). Näiteks multiaktiivse kosmopoliitse lõimrühma puhul on selleks eestistumine ja majanduslik sidustatus, institutsionaalselt lõimunute puhul poliitiline sidusus kodanikuna ning institutsioonide usaldamine, etnokultuuriliselt lõimunute rühma puhul etnokultuuriline identiteet ja kodanikuühendustesse kuulumine, nõrgalt lõimunute rühm on aga ühiskondlikus plaanis passiivne.

Ülaltoodud joonist vaadates näeme, et suurem osa Eesti venekeelsest elanikkonnast on Eesti ühiskonda lõimunud kas majanduslike, poliitiliste või sotsiaalsete praktikate või avalikus ruumis osalemise kaudu. Küll aga võib öelda, et teatud dimensioonidesse on lõimitus tugevam kui teistesse — lõimitust iseloomustab sopistatus.

Multiaktiivse kosmopoliitse lõimrühma liikmed (vt joonis 1) on suhteliselt tugevasti lõimitud kõikidesse ühiskonnaelu sfääridesse, teistest lõimrühmadest edukamalt poliitilisse ellu ja majanduslikku sfääri. Rühma liikmete institutsioonide usaldamine on tagasihoidlikum, ka ei ole nende etnokultuuriline identiteet nii tugev kui näiteks etnokultuuriliselt lõimunud rühma liikmetel. Lõimitus erinevatesse dimensioonidesse tähendab, et rühma liikmetel on piisavalt ressursse ühiskonnas edukaks hakkamasaamiseks ning kõrge agentsus peaaegu kõigis sotsiaalelu sfäärides.

Rühma liikmeid iseloomustab hea eesti ja inglise keele oskus, enamikul neist on Eesti kodakondsus (83%) ning kaks kolmandikku neist on sündinud Eestis. See tähendab, et rühma liikmetel on üsna palju riigispetsiifilist kapitali. Sellesse lõimrühma kuulub rohkem naisi kui mehi (67% vs. 33%), rühma liikmed on võrreldes teiste rühmadega keskmisest veidi nooremad (ca 45% on alla 45-aastased) ning haritumad — ligi pooltel on kõrgharidus, põhiharituid on alla kümnendiku. Majanduslikult on multiaktiivse kosmopoliitse lõimrühma liikmed hästi hakkamasaavad, pigem jõukad ning töötavad kas n-ö valgekraelistel ametikohtadel või on ise ettevõtjad ja juhid (neid on rühma liikmetest ligi viiendik). Geograafiliselt on multiaktiivse kosmopoliitse rühma liikmed hajunud, eelistades elada ka väljaspool traditsioonilisi kontsentratsioonialasid nagu Tallinn või Ida-Virumaa linnad. Kokkuvõttes moodustab see lõimrühm viiendiku venekeelsest elanikkonnast.

Mis puudutab selle lõimrühma meediatarbimise harjumusi, siis paistavad aktiivsusklastri liikmed silma sagedase rahvusvahelise meedia jälgimisega (nt BBC, CNN, EuroNews vene keeles), samuti jälgivad nad meediakanaleid, mille vaatamine ei ole teiste lõimrühmade seas eriti populaarne — Eesti venekeelsed internetiportaalid (nt Delfi, Postimees), aga ka eestikeelne televisioon (vt tabel 1). Selle rühma meediamenüü on mitmekesine nii allikate kui ka geograafilise ulatuse mõttes. Kursisolek erinevate poliitiliste ja kultuuriliste diskursustega uudismeedias (vt joonis 2) suurendab nende enesekindlust meediatarbijana ja veendumust, et ollakse

suuteline ära tundma propagandat ja vältima selle halbu mõjusid. Selle lõimrühma puhul võib väita, et poliitiline ja majanduslik integratsioon ja regulaarne uudistejälgimine on vastastikku tugevdavas seoses. Pidevas uudisvoos olemine võimaldab rühma liikmetel lahti mõtestada käimasolevate sündmuste ja ühiskonnas asetleidvate protsesside tähendust ning laiemat konteksti.

Piisav inim- ja riigispetsiifiline kapital võimaldab neil kaasa lüüa avalikes aruteludes ja algatada muutusi ühiskonnas, toetades samal ajal nende kosmopoliitset identiteeti. Multiaktiivse kosmopoliitse lõimrühma kõrget agentsust taastoodavad kõrge sotsiaalne staatus ja tööturupositsioon, poliitiline osalemine, ühiskondlikud ettevõtmised ning eesti keele valdamine. Suurem agentsus on seotud ka kriitilise hoiakuga riigi institutsioonide suhtes ning piirideülese, postmodernse identiteedihoiakuga. Seda lõimumisviisi ei saa kutsuda assimilaatiivseks. Isegi kui sotsiaalsesse mobiilsusesse investeeritud isiklik kapital on seotud rahvusriigi struktuuridega, siis struktuurne sidustatus ei käi nende puhul käsikäes tingimusteta lojaalsuse ja assimilaatiivse identiteediga.

Institutsionaalselt lõimunute rühma võib tinglikult kutsuda ka Eesti patriootideks, kuna nad usaldavad riigi peamisi institutsioone ning on poliitiliselt sidustunud. Nende majanduslik olukord on stabiilne, ent ebapiisav riigikeele oskus võib ühiskonnaelus osalemist pärssida. Samal ajal võib nende demokraatlikku osalust pidada tugevaks, kuna nad osalevad valimistel, järgivad reegleid ja regulatsioone ning jälgivad uudistemeediat.

Selle rühma liikmetel on veidi kehvem eesti keele oskus — veidi üle 40% valdab eesti keelt. Kaks kolmandikku institutsionaalselt lõimunute rühma liikmetest on Eestis sündinud ning ligi 80%-l on ka Eesti kodakondsus. Siia rühma kuulub mehi ja naisi võrdselt, ligi neljandik rühma liikmetest on vanemad kui 65, samal ajal on kolmandik vanuses 25–44. Kolmandikul rühma liikmetest on kõrgharidus, 60%-l keskharidus. Majanduslikult ollakse pigem hästi toimetulevad, veidi enam kui kolmandik on hõivatud n-ö valgekraelistel ametikohtadel. Analogselt multiaktiivse kosmopoliitse lõimrühmaga on ka selle rühma liikmed geograafiliselt rohkem hajunud — vaid viiendik elab Ida-Virumaa linnades. Institutsionaalselt lõimunute rühm moodustab u kolmandiku venekeelsest elanikkonnast.

Institutsionaalselt lõimunute jaoks on regulaarne uudiste jälgimine norm (vt joonis 2). Eelistatakse kohalikku ja rahvusvahelist venekeelset

	Multiaktiivne kos- mopoliitne lõimrühm	Institutsionaalselt lõimunute rühm	Etnokultuuriliselt lõimunute rühm	Nõrgalt lõi- munute rühm
Eestistumine	-0,25*			0,21*
Majanduslik sidustatus	0,27**		0,21*	
Muu avalikus ruumis osalemise aktiivsus		0,18*		
Alternatiivne poliitiline aktiivsus		0,23**		
Kodanikuühendustesse kuulumine		0,19**	0,19*	
Poliitiline sidusus kodanikuna		0,22**	0,23*	
Etnokultuuriline identiteet		0,22**		
* $p \leq 0,1$; ** $p \leq 0,05$.				

Tabel 2. Korrelatsioonid hargmaisuse indeksi ja lõimdimensioonide vahel (Pearsoni r).
Allikas: Mina. Maailm. Meedia 2014.

meediat – veidi enam kui pool rühma liikmetest jälgib rahvusvahelisi meediakanaleid, ligi kolmandik Eesti venekeelset meediat, meediamenüüs combineeritakse ka Venemaa meediakanaleid ning Eesti venekeelset raadiot. Kui regulaarne uudiste jälgimine hoiab kursis kohaliku eluga, siis venekeelse meedia jälgimine toidab nende puhul hargmaisust ning võimaldab seeläbi säilitada ja arendada ajaloolis-kultuurilist identiteeti. Selle lõimrühma meediamenüüs on olulisel kohal ka mitteametlikud uudised, mida saadakse sotsiaalmeediast sõprade jagatud linkide ja soovitude kaudu. Nendest mitteametlikest võrgustikest pärit infot kasutatakse kontrollimaks kättesaadava ja päevakajalise info asjakohasust ja täpsust, see info on olulisel kohal võrdluste tegemiseks. Poliitiline kriis võib neid tõugata Venemaa meedia tarbimise suunas, aga meediasisu tõlgendamist kujundab kohalik lõimitus ja soov olla lojaalne kodanik. Samuti tuleb silmas pidada, et majanduslik ja poliitiline sidustatus tugevdavad regulaarse uudistetarbimise harjumusi ning vajadust olla hästi informeeritud.

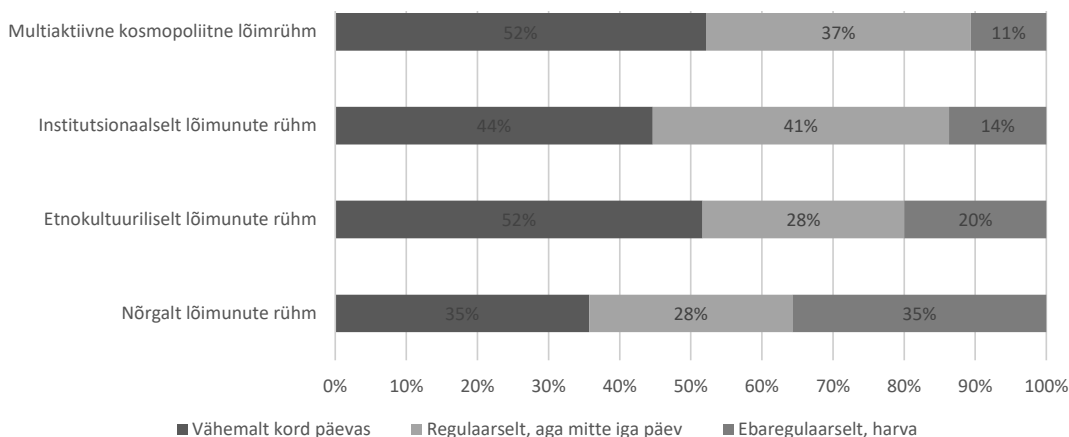
Ehkki selle lõimrühma liikmed usaldavad riigi peamisi instutsioone, käivad valimas ning nende majanduslik olukord on stabiilne, ei suurenda see nende ühiskondlikku aktiivsust (nt MTÜ-de ja vabaühenduste tegevuses kaasalöömine) ega ka alternatiivset poliitilist aktiivsust (nt avalikel koosolekutel osalemine, poliitilise sisuga lintide-märkide kandmine, protestidel osalemine).

Ehkki rühma liikmete seas on arvestatavalt kõrgharidusega inimesi, on nende eesti keele oskus kesine ning see võib piirata nende poliitilist ja majanduslikku agentsust. Rühmas on keskmisest rohkem vanu inimesi, seetõttu on see lõimitute rühm põlvkonnavahtuse tõttu vähenemas.

Kolmas ehk etnokultuuriline lõimrühm paistab silma tugeva etnokultuurilise identiteediga. Nende sotsiaalne agentsus väljendub kodanikuosaluses ning aktiivsuses avalikus ruumis. Selle rühma liikmed on aktiivsed kogukonnatasandil ja kodanikuühiskonnas, võttes osa nii kultuuri- kui ka usuühenduste tööst, osaledes avalikel üritustel, tundes solidaarsust eesti-venelastega. Pooled rühma liikmetest on religioossed ning käivad kirikus. Rühma liikmete usaldus Eesti riigi institutsioonide suhtes on pigem kõrge, samal ajal aga poliitiline ja majanduslik sidustatus Eesti ühiskonnaga on pigem nõrk (vt joonis 1).

Etnokultuuriliselt lõimunute rühma kuulub rohkem naisi kui mehi, kaks kolmandikku rühma liikmetest on vanemad kui 45. Suurem osa ei räägi eesti keelt, pooled on sündinud väljaspool Eestit, ning kuna valdaval osal rühma liikmetest puudub Eesti kodakondsus, saavad nad osaleda vaid kohalike omavalitsuste valimistel. 65%-l rühma liikmetest on keskharidus ning kõrgharidute ja põhiharidute osakaal rühmas on peaaegu võrdne. Nende majanduslik sidustatus ei ole tugev — rohkem kui veerand töötab sinikraelistel ametikohtadel, kolmandik on pensioneerunud. Etnokultuurilise lõimrühma liikmetest veidi üle veerandi elab väljaspool kontsentratsioonialasid (s.t mitte Tallinnas ega Ida-Viru linnades). See lõimrühm moodustab umbes neljandiku Eesti venekeelsest elanikkonnast.

Kuna ligi 90% rühma liikmetest ei valda eesti keelt, domineerivad meediamenüüs Venemaa päritolu allikad, eeskätt televisioon, ning Eesti päritolu ega eestikeelseid meediume pigem ei jälgita. Väiksemas matus tarbitakse kohalikku venekeelset meediat (vt tabel 1). Meediasisu tõlgendamises kasutatakse nii Eesti ühiskonna kui ka Venemaa ühiskonna norme, kultuurilis-ajaloolisi teadmisi,

Joonis 2. Uudiste jälgimise sagedus lõimrühmades
Allikas: Mina. Maailm. Meedia 2014

samuti igapäevaelu kogemust. Sellele lõimrühmale on omane ebaregulaarne ja juhuslikku laadi uudistetarbimine (vt joonis 2). Ajaliselt fragmenteeritud meediatarbimine aga ei soosi sotsiaalsete protsesside ning päevakajaliste sündmuste põhjalikku analüüsimist ega tõlgendamist, arvamus kujundatakse eri infokildude põhjal.

Kuna meediamenüü on Venemaa-suunaline ja -keskne, on meediasisu tõlgendamine mõjutatud Venemaa geopolitiilistest narratiividest ning normaalsustest. Venemaa kodakondsus ning Venemaaga seotud meedia- ja kommunikatsioonipraktikad ei toeta kohaliku poliitilise ja kodanikudentiteedi arengut ega suhteid põhirahvusega, samal ajal aga seostuvad kohaliku tasandi kollektiivsete tegevustega (nt aktiivne kaasalöömine kultuuriseltside, MTÜ-de tegevustes) ning hoiavad seeläbi ühiskonda sidustatuna. Olles kodanikuühiskonnas aktiivsed ja usaldades riiklikke institutsioone, tunnevad selle lõimrühma liikmed end sotsiaalselt turvaliselt ja püüavad sobitada Venemaa narratiive kohalikku konteksti ning seeläbi luua n-ö oma tõlgendusraamistikku.

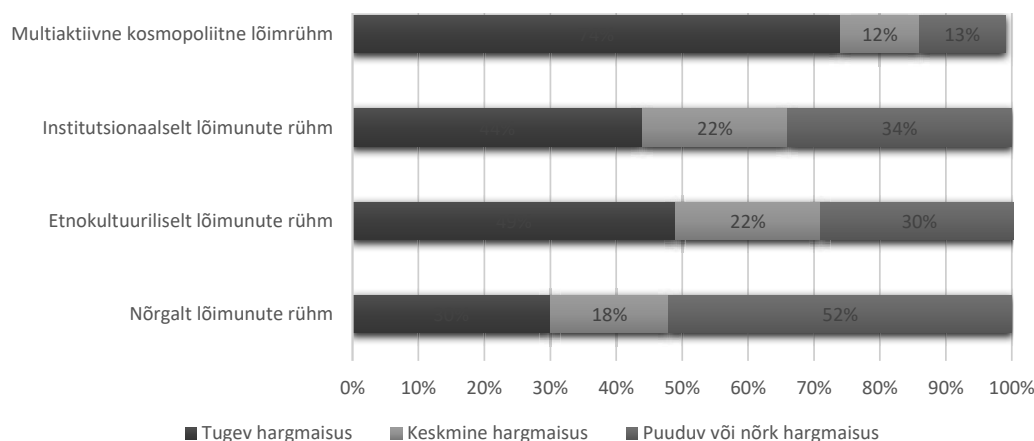
Nõrgalt lõimunute rühm on neljast lõimrühmast kõige problemaatilisem, kuna neil puudub ligipääs ressurssidele, mille kaudu ühiskonnaellu kaasatud olla. Nende lõimitus on nõrk mistahes dimensioonis (vt joonis 1). Selle lõimrühma liikmed on võrreldes teiste rühmadega vähem huvitatud ühiskonnaelus kaasalöömisest ja selleks motiveeritud.

Sellesse lõimrühma kuulub veidi enam mehi kui naisi, ligi pooled rühma liikmetest on vanuserühmas 45–64 aastat, viiendik on pensionieas (üle 65). Valdaval enamusel selle rühma liikmetest on kas Venemaa või määratlemata kodakondsus

(vastavalt 41% ja 43%, kõige rohkem teiste rühmadega võrreldes), suurem osa ei valda eesti keelt ning 40% on sündinud väljaspool Eestit. Kahel kolmandikul lõimrühma liikmetest on keskharidus ning selles rühmas on rohkem põhiharidusega kui kõrgharidusega inimesi. Nende majanduslik sidustatus on nõrk, ligi kolmandik on hõivatud sinikraelistel ametikohtadel ning kolmandik on pensioneerunud. Võrreldes teiste rühmadega on selles rühmas rohkem töötuid. Lõimrühma liikmed on koondunud elama kas Tallinna või Ida-Virumaa linnadesse, s.t traditsioonilistele kontsentratsioonialadele. Nõrgalt lõimunute rühm moodustab viiendiku Eesti venekeelsest elanikkonnast.

Nõrgalt lõimunute meediamenüüs domineerivad Venemaa telekanalid, aga ka Eesti raadiojaamad ning vähesemal määral rahvusvaheline meedia (vt tabel 1). Selle rühma liikmete jaoks on meedial meelelahutaja roll, uudistemeediat jälgitakse ebaregulaarselt (vt joonis 2) ja juhuslikult. Madal sotsiaalpoliitiline sidustatus ja ebaregulaarne päevauudiste jälgimine võimendavad teineteist ning tulemuseks on veelgi suurem isoleeritus avalikust meediaruumist, aga ka ühiskonnast tervikuna. Selle rühma liikmed kasutavad aktiivselt sotsiaalmeediat, mis mingil määral kompenseerib üldist passiivsust. Samal ajal on nad aga n-ö teisesed tarbijad, kuna nende jälgitav meediasisu on kellegi kolmanda kujundatud — sõprade-tuttavate saadetud linkide-soovituste põhjal.

Võib öelda, et selle rühma ühiskondlikku passiivsust toetavad meelelahutuslikku laadi tegevused virtuaalruumis, eeskätt sotsiaalmeedias. Vähemasti osa nende passiivsusest on aga tingitud institutsionaalsetest piirangutest või isiklike ressursside

Joonis 3. Lõimklastrite hargmaisus
Allikas: Mina. Maailm. Meedia 2014

nappusest. Nõrk või puudulik ühiskonnaga sidusatus on struktuurselt ette kirjutatud ning seega tugevdavad nii struktuurne kui ka vabatahtlik kõrvalejätetus teineteist vastastikku.

Nelja eespool kirjeldatud lõimrühma¹⁵ eristab meediatarbimise mõttes eeskätt uudiste jälgimise regulaarsus ja informeeritus kohalikest sündmustest (vt joonis 2). Mis aga oluliselt ei erine, on Venemaa telekanalite laialdane jälgimine ning kursisolek Venemaal ja Ukrainas toimuvaga lõimrühmades ei erine. Kõige aktiivsemad uudistemeedia jälgijad on multiaktiivse kosmopoliitse rühma liikmed, nende uudistemeedia jälgimine sarnaneb eestlaste omaga. Nõrgalt lõimunutest puudub kahel kolmandikul igapäevane uudistejälgimise harjumus. Nii institutsionaalselt kui ka etnokultuuriliselt lõimunud jälgivad uudistemeediat pigem regulaarselt ning on seeläbi kursis päevakajaliste sündmuste ning ühiskonnas asetleidvaga.

Võib väita, et päevauudiste jälgimise regulaarsuse ja lõimituse vahel on teatav seos olemas. Nii nagu varieerub meediakanalite jälgimine lõimrühmiti, varieerub ka uudiste jälgimise regulaarsus. Kahtlemata mõjutab kohalik lõimitus uudistemeedia tarbimist, samamoodi meediasisu vastuvõttu, ent see mõju avaldub klastrites erinevalt.

Lõimrühmade hargmaisus

Eesti venekeelse elanikkonna puhul saab rääkida eeskätt meedia kaudu vahendatud hargmaisusest,

mida n-ö harrastatakse kohalikul tasandil. Meedia kaudu vahendatud hargmaisuse all mõistsin interneti kaudu vahendatud suhteid-sidemeid, mis asuvad väljaspool Eestit — laialdane venekeelse ja venemaise meedia kasutamine, regulaarne piiriline kommunikatsioon sõprade, tuttavate, pere-liikmetega, sugulus- ja ärisidemed väljaspool Eestit. Hargmaisuse indeksi (vt joonis 3) konstrueerimisel on neid aspekte arvesse võetud.

Hargmaisus on seotud nii isiku sotsiaaldemograafilise taustaga kui ka ühiskonnasfääridega, millesse ollakse lõimitud. Hargmaisus on tugevam noortes vanusgruppides, kus see tõenäoliselt on seotud ka laialdase sotsiaalse meedia kasutamisega, samuti kõrgemalt haritud venekeelse elanikkonna seas. Tugevam hargmaisus seostub riigispetsiifilise kapitaliga, nagu Eesti kodakondsus ja eesti keele oskus. Eeldades, et side traditsioonilise kodumaaga eksisteerib, võib (sihtriigi/enamusühiskonna) kodakondsuse omamine olla hargmaisust toetav faktor, mis ühtlasi tugevdab ka kohalikku lõimitust.¹⁶ Need, kel Eesti kodakondsus, on hargmaisemad kui need, kel mõne muu riigi kodakondsus. Piisav eesti ja võõrkeelte oskus aga rikastab meediameenüüd, laiendab kommunikatsioonivõrgustikke ning toidab seeläbi hargmaisust. Hargmaisust pigem ei toeta elamine etnilistel kontsentratsioonialadel, samuti on hargmaisuse indeksi väärtused madalamad vanemates vanusrühmades, määratlemata või Venemaa kodakondsusega isikute seas ning nende seas, kel kehv keel(t)eoskus.

¹⁵ Vt nende kohta lähemalt Triin Vihalemm, Marianne Leppik. Eesti venekeelse elanikkonna lõimumise viisid ja muutustega kohanemise praktikad. — Peeter Vihalemm, Marju Lauristin, Veronika Kalmus, Triin Vihalemm. (Toim) Eesti ühiskond kiirenevas ajas: Uuringu „Mina. Maailm. Meedia 2002–2014“ tulemused. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 2017, lk-d 557–590.

¹⁶ Vt Luis Guarnizo, Alejandro Portes, William Haller. Assimilation and Transnationalism: Determinants of Transnational Political Action among Contemporary Migrants. — American Journal of Sociology, 2003, Vol. 108, nr 6, lk-d 1211–1248.

Hargmaisuus on tugevamini seotud teatud ühiskondliku sidustatuse viisidega, näiteks majandusliku sidustatuse, poliitilise osaluse ja kodanikualgatustes osalemisega (vt tabel 2). Seega ei ole hargmaisuus seotud mitte ainult traditsiooniliste poliitilise osaluse viisidega (nagu valimas käimine, kodakondsuse omamine), vaid ka uut tüüpi ühiskondliku kaasatuse vormidega, nagu kodanikuühiskond, vabatahtlikutöö jms.¹⁷

Hargmaisuus eksisteerib kõikides lõimrühmades (vt joonis 3) ning on seotud segmenteeritud lõimumisega, erineb aga see, kuidas ja mil määral ta rühmades avaldub ning milline on vastastikmõju kohaliku lõimituse ja hargmaisuuse vahel (on see võimestav, kompensatoorne vms). Tugevaim on hargmaisuus multiaktiivses kosmopoliitses lõimrühmas, nõrgim aga nõrgalt lõimunute rühmas (joonis 3). Institutsionaalselt ja etnokultuuriliselt lõimunute rühm on ideoloogiliselt vastandlikud, ent nende hargmaisuus niivõrd ei erine — ühepalju järgitakse Venemaa ja välismeediat ning omatakse kontakte. Mis neid eristab, on meediasisu interpreteerimine geopoliitiliselt pingelises olukorras: näiteks institutsionaalselt lõimunud võivad muutuda meediasüsteemi vastu umbusklikuks, samas kui etnokultuurilise rühma puhul sellist mõju pigem näha ei ole.

Tugeva piiriülese meediatarbimisega auditoriumi liikmed on meedia suhtes kriitilisemad. Erinevates kultuuri- ja inforuumides liikumine toob kaasa rohkem võrdlusmomente, mistõttu tõlgendamispraktikad on mitmekesised ja varieeruvad. Poliitilise kriisi tingimustes on tugevasti hargmaise rühma meediatarbimine geopoliitiliselt mitmekesine. Samas tekitab erinevate ideoloogiliste vaadetega meediasisu jälgimine meediatarbijates väsimust ja tüdimust.

Multiaktiivne kosmopoliitne lõimrühm on füüsiliselt mobiilne, nende personaalsed ja virtuaalsed piiriülesed sidemed on sagedased ja vastastikku tugevdavad. Hargmaised praktikad võimaldavad koguda majanduslikke ja kultuurilisi ressursse — teadmisi, oskusi ja isiklike kontakte, mis tugevdavad nende kohalikku majanduslikku positsiooni, suurendavad ühiskondlikku ja poliitilist julgust ja aktiivsust. Hargmaisuus ja kohalik lõimitus on üksteist tugevdavad, ehkki hargmaisuuse negatiivne seos

eesti keele oskusega (vt tabel 2) osutab, et see suhe ei pruugi alati olla vastastikku toetav.

Institutsionaalselt lõimunud rühmas avaldub hargmaisuus eeskätt Venemaa ja venekeelse meedia jälgimises, mis võimaldab säilitada ja arendada oma ajaloolis-kultuurilist identiteeti. Isiklike kontakte on neil pigem vähe. Kuna lõimrühma liikmed on ka regulaarsed kohaliku (eestikeelse) meedia jälgijad, peavad nad geopoliitiliste pingete taustal hakkama saama ideoloogiliselt mitmesuunalise meediadiskursusega. Tugev poliitiline sidustatus kodanikuna toetab soovi olla geopoliitilistes vaidlustes neutraalne. See tähendab, et poliitilise kriisi tingimustes võib hargmaisuus pärssida nende poliitilist eneseväljendust ja osalust ning muudab nende etnilise identiteedi reprodutseerimise keerukamaks.

Etnokultuuriliselt lõimunute rühmas avaldub hargmaisuus Venemaa-suunalise (sotsiaal)meedia ja piiriülese isikliku kommunikatsiooni ning isikliku rändekogemuse kaudu. Rühma iseloomustab geopoliitiline truudus Venemaale. Vahendatud hargmaisuus selle rühma puhul on ekstraterritoriaalne ning ei toeta kohaliku poliitilise ja kodanikuidentiteedi arengut ega suhteid põhirahvusega. Geopoliitiliste pingete taustal on meediamenüü pigem homogeenne ja orienteeritud ühe konfliktipoole (Venemaa) suunas. Samal ajal seostub nende hargmaisuus majandusliku sidustatusega (vt tabel 2) ja kohalike kollektiivsete tegevustega ning hoiab neid seeläbi ühiskonda sidustatuna.

Nõrgalt lõimunute hargmaisuust toetab suhtlusmeedia kasutamine, aga ka meelelahutusmeedia jälgimine. Olles avalikust sfäärist tagasi tõmbunud, on nende institutsionaalne osalemine minimaalne. Kuna nad ei jälgi välismeediat, siis on ühiskondade mitmekesisus nende jaoks vahendatud pigem teiste inimeste kogemuste kui riiklike või rahvusvaheliste meediainstitutsioonide kaudu. Geopoliitilise pinge kontekstis eelistavad nad asjakohast meediasisu mitte jälgida.

Üldiselt toetab hargmaisuus kohalikku lõimitust. Hargmaisuus tugevdab sotsiaalset agentsust, mis on omane teatud segmenteeritud integratsiooni vormidele. Aga hargmaisuus võib olla ka kompensatsioonimehhanism ebapiisava ligipääsu tõttu majanduslikele või poliitilistele ressurssidele või riigispetsiifilise kapitali nappuse puhul.

¹⁷ L. Guarnizo, A. Portes, W. Haller, 2003; Louis DeSipio, Harry Pachon, Rodolfo de la Garza, Jongho Lee. Immigrant Politics at Home and Abroad: How Latino Immigrants Engage the Politics of their Home Communities and the United States. Claremont, CA: Tomás Rivera Policy Institute, 2003; Ruud Koopmans, Paul Statham, Marco Giugni, Florence Passy. Contested Citizenship. Immigration and Cultural Diversity in Europe. Minneapolis: University of Minnesota Press, 2005.

Kokkuvõtteks

Lõimrühmade analüüs on üks viis kategoriseerida venekeelset elanikkonda Eestis. Oma doktoritöös kirjeldasin lõimumist kui eri protsesside põimumist, mis hõlmavad sotsiaalse elu eri sfääre ning on seotud venekeelse elanikkonna agentsusega.

Minu töö tulemused osutasid, et vahendatud hargmaisuus on omane kõigile lõimumisviisidele — lõimumine leiab aset hargmaises reaalsuses. Kohalik lõimitus ja meedia kaudu vahendatud hargmaisuus on omavahel seotud, ent see vastastikmõju avaldub lõimrühmades erinevalt ning sõltub niihästi venekeelsele elanikkonnale kättesaadavatest ressurssidest kui ka nende ressursside omavahelisest kombineerimisest ja kasutamisest, ent ühe või teise konkreetse ressursi (nt riigispetsiifilise kapitali) suurendamine ei tõsta automaatselt kohalikku lõimitust.

Multiaktiivne kosmopoliitne lõimrühm on rühmade võrdluses kõige autonoomsem ning omab ligipääsu kõigile asjakohastele ressurssidele, et ühiskonnas edukalt hakkama saada. Etnokultuuriline lõimrühm on kasu löiganud etnokultuurilistest ja kodanikuühiskonnaga seotud ressurssidest, institutsionaalselt lõimunud kasutavad hästi ära poliitilisi ja majanduslikke ressursse. Problemaatiline on nõrgalt lõimunute rühm, kel puudub ligipääs ühiskonnas edukaks opereerimiseks vajalikele ressurssidele. On keeruline öelda, kas nende passiivsus on tingitud ühiskondlikest takistustest või on tahtlikult kujunenud. Minu töö tulemused osutasid sellele, et segmenteeritud lõimitus jääb püsima ka siis, kui venekeelses elanikkonnas toimub põlvkonn vahetus. Ühiskonna struktuursed mehhanismid aitavad pigem lõimituse segmenteeritust taastoota ja säilitada.

ALTERNATIIVMEEDIA

Telegram.ee lugejauuring: alternatiivmeedia väärtus ja uudisteajakirjanduse kriitika

Kristi Sobak

Traditsioonilise uudisteajakirjanduse tarbijate hulk ja usaldus selle vastu on languses.¹ Osalt on selle põhjuseks ajakirjanduse senise, reklaamimüügil põhineva ärimudeli aegumine, osalt interneti levikuga kaasneva info ja selle pakkujate üleküllus ning tõe väärtuse devalveerumine. See kõik on andnud hoogu alternatiivset kajastust pakkuvate kanalite tekkele, millel on sotsiaalmeedia ja digiühiskonna võimaluste tõttu senisest lihtsam suurema auditoriumini jõuda. Eestiski tegutseb mitu emakeelset veebipõhist alternatiivmeediakanalit, mille lugejanumbrid astuvad uudisteajakirjandusele kohati valusalt kandadele.

Magistritöö eesmärk on mõista, mis põhjustel eelistab teatud hulk inimesi uudisteajakirjandusele alternatiive ja millist väärtust nad alternatiivmeedia tarbimises näevad. Keskendusin oma töös Eesti ühe populaarsema alternatiivmeediakanali telegram.ee lugejatele. Konspirituualset maailmavaadet kandev Telegram vastandub suuresti kindlas toonis uudisteajakirjandusele, mis edastab üldjoontes tõsiasju. Seevastu Telegram annab lugejale valiku uskuda väljaande sisust nii palju ja sellises mahus, nagu see lugejale endale sobib.

Otsisin vastuseid neljale uurimisküsimusele.

1. Kui sageli, milliste kanalite kaudu ja missugust sisu Telegramist tarbitakse?
2. Millistel põhjustel eelistavad Telegrami lugejad uudisteajakirjandusele alternatiive?

3. Millist väärtust Telegrami lugejad väljaandes näevad?

4. Kas ja kuidas mõjutab koroonakriis Telegrami lugejate meediatarbimist?

Teoreetilised ja empiirilised lähtekohad

Tõe mõiste demokratiseerumine

Tõe kujundamine avalikus ruumis info ja uudiste leviku kontekstis ei ole enam koondunud piiratud hulga mõjukate inimeste ja organisatsioonide kätte, vaid on teostatav kõigile. Waisbordi² sõnul on tõest saanud isiklik või grupipõhine veendumus, milleni jõudmine ei järgi üheselt teaduslikul meetodil põhinevaid toiminguid. Digitehnoloogiate levik annab peaaegu igähele võimaluse luua isiklik kanal, kus jagada infot oma tõeversioonist.

Nettleton³ märgib, et teadmiste hierarhia on kokku varisenud ja õõnestanud „eksperdi“ staatust — mitteeksperdi arvamusi ja tulemusi koheldakse samaväärselt. Näiteks vaktsiinivastase seisukoht võrdsustatakse arsti ja epidemioloogi omaga, lamemaalase arvamus füüsiku omaga ja kliimamuutuse eitaja arvamus tuhandete teadlaste arusaamaga. Stef Aupers⁴ nendib, et teadusliku tõe autoriteedi õõnestamisel on oma osa ajakirjandusel endal. Metodoloogiline kahtlemine ja debatt on olnud osa teadusest sajandeid, kuid massimeedia on toonud sellised vaidlused laiemaks ja vähem haritud

Artikli aluseks on 2020. a juunis Tartu Ülikooli ühiskonnateaduste instituudis kaitstud magistritöö (juh Ragne Kõuts-Klemm). Vt <https://dspace.ut.ee/handle/10062/67863>.

¹ Vt nt Nic Newman, Richard Fletcher, Antonis Kalogeropoulos, Rasmus Kleis Nielsen. Reuters Institute Digital News Report 2019. https://reutersinstitute.politics.ox.ac.uk/sites/default/files/2019-06/DNR_2019_FINAL_0.pdf

² Silvio Waisbord. Truth is What Happens to News: On Journalism, Fake News, and Post-Truth. — Journalism Studies, 2018, Vol. 19, nr 13, lk-d 1866–1878.

³ Sarah Nettleton. The Sociology of Health and Illness. Cambridge: Polity Press, 2013, lk 32.

⁴ Stef Aupers. „Trust no one”: Modernization, Paranoia and Conspiracy Culture. — European Journal of Communication, 2012, Vol. 27, nr 1, lk-d 22–34.

auditooriumi ette. Inimesed loevad ja kuulevad iga päev vastandlikest teooriatest ja uuringutest ning meedia keskendub just neile vasturääkivustele, rõhutades konsensuse asemel lahkavumusi

Traditsiooniline ajakirjandus kaotab oma positsiooni uudiste ja tõe kuulutajana ning selle kõrval on jõudu kogunud senisele vastanduv alternatiivmeedia. Waisbordi⁵ hinnangul on selle muutuse positiivne külg demokraatlik arvamuste paljusus: puudub kontrollija, kes piirab erinevate sõnumite levikut. Digitaalse revolutsiooni teine pool on aga vihakõne, teadlikud väärinfokampaaniad, internetitrollid, laialtlevinud jälgimisoperatsioonid ning vandenõuteooriate ja pseudoteaduse levik.

Alternatiivmeedia versus traditsiooniline ajakirjandus

Chris Atton⁶ märgib, et rahvuslikel ja globaalsetel meediaettevõtetel on sümbolne võim konstrueerida tegelikkust. Sellele vastanduv alternatiivmeedia tegeleb Attoni sõnul võimalustega kujutada maailma teistmoodi ja pakkuda sellest erinevaid mõeldavaid versioone. Tanni Haas⁷ määratleb alternatiivse meediat, mis vastandub oma teemakäsitlustes teadlikult traditsioonilisele ajakirjandusele ja mis võib taotleda sotsiaalse või poliitilise korra muutust. Susan Forde⁸ osutab sotsiaalmeedia kui tööriista demokraatlikule potentsiaalile aktivistide ja alternatiivmeedia ajakirjanike organiseerimisel ning ideede levitamisel. Tsfati ja Cappella⁹ väidavad, et kui eeldada, et uudistetarbijad teevad ratsionaalseid valikuid, siis madala meediaausaldusega inimesed eelistavad tarbida uudiseid allikatest, mis pakuvad traditsioonilisele ajakirjandusele alternatiivi, kasutavad mitteametlikku stiili ja on sageli meediapraktikate ja institutsioonide vastu kriitilised.

Dowmunt ja Coyer¹⁰ märgivad, et traditsioonilise ajakirjanduse ja alternatiivmeedia suhte polariseerimine ohutab nägemust kahest täiesti eraldiseisvast meediast, kuid tegelikult oleneb mingi meediakanali alternatiivsus nii ajahetkest kui ka kontekstist. Linda Jean Kenix¹¹ lisab, et ka alternatiivajakirjanduslikud normid ja rutiinid lähtuvad professionaalse uudismeedia standarditest. Ehkki alternatiivkanali eesmärk ei pruugi olla kasumit teenida, toimib ta samuti kapitalistlikus meediasüsteemis ja peab püsima jäämiseks leidma jätku- suutliku rahastusmudeli.

Jennifer Rauch¹² väidab, et alternatiivse ja traditsioonilise ajakirjanduse suhe on paindlik, segunenud ja hübriidne. Eestis sobib seda hübriidsust hästi ilmetama Delfi esoteeriline alaportaali Alkeemia või ka seitse aastat rahvusringhäälingu raadioeetris kõlanud saatesari „Hallo, Kosmos!“. Rauch¹³ märgib, et meediatarbijad seostavad alternatiivsusega teatud väärtuste ja praktikate süsteemi. Alternatiivmeediat nähakse täienduse, mitte asendusena uudisteajakirjandusele.

Konspirituuaalsus ühendab vandenõuteooriad ja spirituaalsuse

Esimest korda kasutasid konspirituuaalsuse mõistet 2011. aastal Charlotte Ward ja David Voas,¹⁴ kes kirjeldasid seda sünteesina peamiselt naiste hulgas populaarsest spirituaalsusest ja rohkem meeste hulgas populaarsetest vandenõuteooriatest. Tegu on kasvava veebiliikumisega, mis on kantud poliitiliste illusioonide purunemisest ja alternatiivsete maailmavaadete populaarsusest. Konspirituuaalsust ilmestavad rahvusvahelised kuulsused, menukid, raadio- ja telejaamad.

Egil Asprem ja Asbjørn Dyrendal¹⁵ leiavad, et konspirituuaalsust tuleks vaadelda kui kultusmiljö

⁵ S. Waisbord, 2018.

⁶ Chris Atton. Current Issues in Alternative Media Research. — *Sociology Compass*, 2007, Vol. 1, nr 1, lk-d 17–27.

⁷ Tanni Haas. Research Note: Alternative Media, Public Journalism and the Pursuit of Democratization. — *Journalism Studies*, 2004, Vol. 5, nr 1, lk-d 115–121.

⁸ Susan Forde. Politics, Participation and The People: Alternative Journalism around the World. — Chris Atton (Toim). *The Routledge Companion to Alternative and Community Media*. London: Routledge, 2015, lk 297.

⁹ Yarif Tsfati, Joseph N. Cappella. Do People Watch what they Do Not Trust?: Exploring the Association between News Media Skepticism and Exposure. — *Communication Research*, 2003, Vol. 30, nr 5, lk-d 504–529.

¹⁰ Tony Dowmunt, Kate Coyer. Introduction. — Kate Coyer, Tony Dowmunt, Alan Fountain (Toim). *The Alternative Media Handbook*. London: Routledge, 2007, lk-d 4–5.

¹¹ Linda Jean Kenix. Commercialism and the Deconstruction of Alternative and Mainstream Media. — Chris Atton (Toim). *The Routledge Companion to Alternative and Community Media*. London: Routledge, 2015, lk-d 66–74.

¹² Jennifer Rauch. Exploring the Alternative-Mainstream Dialectic: What „Alternative Media“ Means to a Hybrid Audience. — *Communication, Culture & Critique*, 2015, Vol. 8, nr 1, lk-d 124–143.

¹³ *Ibid.*

¹⁴ Charlotte Ward, David Voas. The Emergence of Conspiracy Theory. — *Journal of Contemporary Religion*, 2011, Vol. 26, nr 1, lk-d 103–121.

¹⁵ Egil Asprem, Asbjørn Dyrendal. Conspiracy Theory Reconsidered: How Surprising and How New is the Confluence of Spirituality and Conspiracy Theory? — *Journal of Contemporary Religion*, 2015, Vol. 30, nr 3, lk-d 367–382.

(*cultic milieu*) kesksete arengute etteaimatavat tulemust. Kultusmiljöö hõlmab eklektilist valikut poliitilistest, spirituaalsetest ja (pseudo)teaduslikest liikumistest ning uskumustest, mida ühendab vastasseis ühiskonnas domineerivale suunale.

Telegram hägustab alternatiiv- ja uudismeedia piire

Ehkki 1990. aastatel ilmus Eestis mitu populaarset esoteerikaajakirja, nagu näiteks *Universum*, *Paradoks* ja *Kolmas Silm*, on 2013. aastal alustanud telegram.ee uudne. Veebileht kajastab vandenõuteooriate ja spirituaalsusega segamini päevauudiseid, eesmärgiga käsitleda teemasid kriitiliselt ja läbipaistvalt. Selline lähenemine hägustab piire alternatiiv- ja traditsioonilise uudismeedia vahel.¹⁶

Telegrami portaali juhtfiguurid on selle looja Hando Tõnumaa ja peatoimetaja Mariann Joonas. Nad veavad ka Telegrami taskuhäälingut ja teevad Facebooki otseülekandeid. Telegram on end rahastanud lugejate annetustest, lisaks ilmub väljaande lehel tasu eest toimetuse maailmapildiga ühtiv reklaam. 2019. aasta lõpus teatasid Telegrami tegijad otsusest teha sisu tasuliseks.

Metrix.Stationi andmetel varieerub telegram.ee külastajate hulk nädalas 15 000 ja 25 000 vahel. Alates koroonaviiruse tõttu eriolukorra kehtestamisest 2020. aasta kevadel tõusis lehekülje vaatamiste arv märtsis hüppeliselt ja kerkis paaril juhul ka üle 60 000 korra nädalas.

Meetod ja valim

Magistritööks andmete kogumiseks kasutasin kaht meetodit: kvantitatiivset veebiküsitlust ja kvalitatiivseid poolstruktureeritud personaalintervjuusid. Esmalt viisin läbi veebipõhise ankeetküsitluse, mille abil värbasin ka intervjueeritavaid kvalitatiivse uuringu jaoks.

Ankeedis küsisin vastajate eelistusi ja hinnangut Telegrami sisule ning väärtusele Eesti meediamaaastikul. Samuti tuli vastajail anda hinnang Telegrami tegijate otsusele hakata küsima artiklite lugemise eest tasu. Soovi korral said vastajad ankeedi lõpus lisada oma e-posti aadressi või telefoninumbri nõusolekuga lisaintervjuuks Telegrami teemal.

Selleks et küsitlus jõuaks sihtrühmani ehk Telegrami püsilugejateni, pöördusin Telegrami toimetuse

poole palvega küsitlusankeeti jagada. Telegrami tegijad postitasid veebiküsitluse oma Facebooki kontole ja kodulehele telegram.ee. Küsitlusele oli võimalik vastata 10. märtsist kuni 6. aprillini 2020. Kokku täitis ankeedi 168 inimest. Oma telefoninumbri või e-posti aadressi jättis neist 62 vastanut. Neist 26 inimesega tegin poolstruktureeritud süvaintervjuu.

Ankeedile vastanuid oli kõigist sotsiaaldemograafilistest rühmadest. Naisi oli mõnevõrra rohkem kui mehi (vastavalt 55% ja 45%). 7% oli vanuses 16–20, 24% vanuses 21–30, 20% vanuses 31–40, 24% vanuses 41–50, 17% vanuses 51–60 ja 8% üle 60-aastaseid. Kõige rohkem oli vastanute hulgas kõrgharidusega inimesi (41%). 36% oli kutseharidusega, 18% gümnaasiumi või keskkooli haridusega, 5% põhiharidusega. Tallinnas elas 38% vastanutest, Tartus 6%, väiksemates linnades 25%, alevis või alevikus 10%, maapiirkonnas 17% ja välismaal 6%. Seega oli vastanute koosseis üsnagi mitmekesine, kõige suurem erinevus 16–75-aastase rahvastiku üldisest jaotumisest seisnes selles, et vanemaalisi oli vastanute hulgas oluliselt vähem. Ka intervjueeritute sotsiaaldemograafiline koosseis oli mitmekesine.

Intervjuude eesmärk oli koguda põhjalikumalt ja detailsemalt infot selle kohta, miks inimesed Telegrami tarbivad. Küsisin üldise meediatarbimise kohta ning lähemalt selle kohta, millised teemad inimest Telegramis huvitavad ja millist väärtust nad väljaandel Eestis näevad. Lisaks uurisin, kuidas suhtutakse Telegrami toimetuse otsusesse teha väljaande sisu tasuliseks. Kuna intervjuud sattusid koroonakriisi tõttu kehtestatud eriolukorra algusperioodile ja see teema tõstatus juba esimestes intervjuudes, otsustasin võtta lisateemana vaatluse alla kriisi mõju intervjueeritavate meediatarbimisele.

Intervjuude transkriptsioonide analüüsis kasutasin põhistatud teooria meetodit, mis võimaldab uurimuse käigus kogutud empiiriliste andmete põhjal genereerida uuritava kohta teooriaid ja hüpoteese.¹⁷ Oma analüüsis otsisin esilekerkivate teemade kaupa iseloomulikke tekstilõike, väiteid ja märksõnu, kodeerisin sellest lähtudes intervjuude sisu, määratlesin teatud tunnuste ehk koodide esinemise vastustes. Koodide nimetamisel lähtusin intervjueeritute räägitust. Telegrami tähtsusest ja väärtusest rääkides kerkisid näiteks esile märksõnad, millest said koodid nagu „Telegram

¹⁶ Marko Uibu. Telegram.ee — konspiritaalsuse maaletooja. — Vikerkaar, 2016, nr 7/8, lk-d 146–156.

¹⁷ Krista Lepik, Judit Strömpl. Põhistatud teooria. — Kadri Rootalu, Veronika Kalmus, Anu Masso, Triin Vihalemm (Toim.). Sotsiaalse analüüsi meetodite ja metodoloogia õpibaas. Tartu: Tartu Ülikooli ühiskonnateaduste instituut, 2014. Vt <http://samm.ut.ee/pohistatud-teooria>

on alternatiiv peavoolule“, „Telegram ei suru tõde peale“, „Telegramis on lai valik infot“ jne. Koodidel põhineva analüüsi kaudu soovisin jõuda seletusteni, mis põhjustel eelistab teatud hulk inimesi Eestis traditsioonilisele ajakirjandusele alternatiive ja milliseid väärtusi nad selles näevad.

Tulemused

Magistritöö analüüs põhineb kvantitatiivse ankeetküsitluse ja kvalitatiivsete personaalintervjuude tulemustel. Töö põhirõhk on kvalitatiivsel materjalil, sest Eestis ei ole alternatiivmeedia tarbijaid kuigivõrd uuritud. Kuigi telegram.ee lugejate hulgas on varem viidud läbi ankeetküsitlus,¹⁸ ei ole nende seas kvalitatiivset uuringut tehtud. See magistritöö täidab kõnealuse lünka.

Ankeetküsitluse tulemused

Enamik 168-st küsitlusele vastanud inimesest on pikaajalised Telegrami lugejad, kes hindavad väljaannet heaks. Valdav osa vastanuist loeb Telegrami mitu korda nädalas või suisa iga päev. Telegrami sisuga hoiavad vastanud end kursis peamiselt telegram.ee kodulehe ja Facebooki kaudu. Telegrami kõrval olid vastanute seas populaarsemad meediakanalid Delfi, Postimees ja ERR. Mainiti ka teisi alternatiivmeedia väljaandeid, nagu Objektiiv, Uued Uudised ja Vanglaplaneet.

Ankeetküsitluses tuli vastajatel muu hulgas märkida, millised Telegrami rubriigid on neile kõige olulisemad ja huvipakkuvad. Kõige enam märgiti enda jaoks esmatähtsaks ja väga huvitavaks terviserubriiki. See võib olla mõjutatud asjaolust, et küsitluse toimumise periood kattus 2020. aasta kevadel koroonakriisi tõttu Eestis kehtestatud eriolukorraga. Teiste rubriikide seas tõusid esile veel „Maa-ilm“ ja „Areng“.

Telegrami väärtusena näevad vastanud kõige enam alternatiivsust Eesti meediamaastikul (83%). Samuti on vastanute jaoks tähtis, et Telegram on silmaringi laiendav (79%) ja sõltumatu (58%). Väärtusi, nagu objektiivsus, usaldusväärsus, põhjalik faktikontroll ja eetilisus, pidid vastanud Telegrami jaoks tähtsaks mitu korda vähem. Telegrami sisu juures hindasid vastanud kõige rohkem selle asjalikkust ja informatiivsust (86%). Arvukalt märgiti ka väljaande teravust ja kriitilisust (71%), arusaadavust

(70%), mõttesügavust ja filosoofilisust (66%), arvamuste asjatundlikkust (58%).

Veidi enam kui pooled vastanuist suhtusid Telegrami tegijate otsusesse sisu eest tasu küsida pigem hästi. Samas oli vastanute seas püsitellijaid alla veerandi. Siiski märkis ligi kolmandik vastanute, et plaanib samuti Telegrami raha eest tellima hakata. Pigem halvasti suhtus tasulisse sisusse alla veerandi vastanuist ja sisu eest tasuma ei plaani hakata ligi kolmandik vastanuist.

Intervjuude tulemused

Olen jaganud intervjuude tulemused viieks alapeatükiks. Esmalt annan ülevaate intervjuueeritavate suhtumisest uudisteajakirjandusse, seejärel toon välja põhjused, miks eelistavad vastanud lugeda Telegrami. Lisaks analüüsin vastanute meediakirjaoskust ja võtan kokku reaktsioonid Telegrami sisu tasuliseks muutmisele. Viimases alapeatükis lahkun intervjuueeritavate meediakäitumist 2020. aasta kevadise koroonakriisi ajal.

Suhtumine uudisteajakirjandusse

Peaaegu kõigi intervjuueeritavate jutust koorus välja kriitika traditsiooniliste meediakanalite suhtes. Intervjuudes põhjendati traditsioonilise uudiste-meedia vältimist sellega, et seal pakutud info ei tundu vajalik, ei paku huvi, on liialt negatiivne, pealiskaudne ja kõigis väljaannetes ühetaoline.

M30, põhiharidus: Aga ma ei jälgi otseselt mitte midagi, sellepärast, et esiteks see on kõik läinud tasuliseks, eks ole, et peaks tegema nagu selle kuupaketi ja ma ei ole... noh, ma ei pea seda vajalikuks lihtsalt. See info... või... mul ei ole selle infoga midagi teha, mis tuleb Delfist või Postimehest. Pigem ma guugeldan, kui mind midagi huvitab.

Intervjuueeritud Telegrami lugejad suhtuvad uudisteajakirjandusse umbusu ja kahtlusega. Küsimuse alla seatakse peaaegu kõik uudismeedia põhiväärtused: objektiivsus, tasakaalustatus, sõltumatus ja läbipaistvus. Arvatakse, et valitud kajastuste taga on kellegi peidetud huvid ja meedia üritab inimeste eest olulist infot varjata või moonutada.

M35, kutseharidus: Aga mis mind nende puhul hämmastab, on see, et kõikidel on ainult üks allikas, kust nad seda infot ammutavad. Ja nad ei too neid nagu

¹⁸ Jaanus Vogelberg. Lugejate arusaamad Telegram.ee-st kui alternatiivmeedia väljaandest. Bakalaureusetöö. Tartu Ülikooli ühiskonnateaduste instituut, 2016. Vt <https://dspace.ut.ee/handle/10062/52046>

välja. Ma ei saa kontrollida neid. Kas see jutt, mis ta ütleb, on tõene? Enamus ajast nad panevad mööda ikka.

Intervjuudest kumas kohati läbi, et traditsioonilise meedia ja selle eri kanalite toimimise loogika ei pruugi olla üheselt arusaadav. Üks põhjusi võib olla see, et meediakirjaoskus lisati Eestis riiklikesse õppekavadesse 2002. aastal, süvendatult alles 2011. aastal.¹⁹ Näiteks võrreldi ühes intervjuus võrreldamatut ehk veebilehte telesaatega ning teises jäi selgusetuks juhtkirja roll päevalehes.

Telegrami eelistamise põhjused

Telegram on intervjueritute jaoks alternatiiv peavoolumeediale ja ühiskondlikult levinud vaadetele laiemalt.

M45, kutseharidus: Kõige lihtsam näide on võib-olla see lameda Maa teooria. Palju on Postimees või Delfi sellest kirjutatud? Ja kui ongi kirjutatud, siis nad on kirjutatud sellises võtmes, et naerame kõik. Aga jällegi, ütleme, et kui lugeda seda, kuidasmoodi on sellest Telegramis kirjutatud, et ega siis tõesti keegi ei ole suutnud veel konkreetselt ära tõestada, et see maakera on ümar.

Intervjueritud Telegrami lugejates loovad väljaande vastu usaldust mitmesugused tegurid. Väljaannet nähakse iseseisva ja sõltumatu — Telegrami sisu taga pole vastanute hinnangul kellegi varjatud huve. Telegrami peetakse ka objektiivseks — artiklite toon ja sõnastus ei kalluta intervjueritute hinnangul lugejaid kindlas suunas mõtlema. Artiklite sees olevad hüperlingid ja lugude lõpus olevad viited loovad vastanute jaoks mulje Telegrami läbi paistvusest ja ka tõenduspõhisusest — artikli aluseks olevad allikad on selged ja neid on võimalik ise kontrollida. Telegrami viidatud allikate endi vastu intervjueritud kriitilised ei olnud, hinnati võimalust samal teemal edasi „lugeda-lugeda-lugeda, jäädagi lugema“ (N66, kõrgharidus). Lisaks on intervjueritute jaoks oluline, et Telegram on Eesti inimeste tehtud eestikeelne kanal, mis tõstab samuti väljaande usaldusvärsust.

Intervjuudest selgus, et vastanud otsivad Telegramist kinnitust enda senistele arusaamadele, teadmistele ja maailmatunnetusele. Näiteks toetab Telegram vastanute arusaama MMS-i kasulikkusest, vaktsiinide kahjulikkusest ja 9/11 terrorirünnakute tagamaadest. Teises ja intervjueritavate jaoks

vastuvõetavamas valguses näidatakse uudisteajakirjanduses kajastatud ohutunnet tekitavaid sündmusi, nagu näiteks koroonakriis. Enda ühiskondlikult vastuolulistele arusaamadele Telegramist kinnituse saamine pakub inimestele tuge ja loob tänutunde väljaande mõttekaaslastest tegijate vastu. Telegrami loevad vastanud ka seetõttu, et see on uus kanal, kus rahuldada varasemat huvi põnevate üleloomulike juhtumite ja vandenõuteooriate vastu.

N33, rakenduslik kõrgharidus: Et siis kuidagi ongi niimoodi, et ise mul võib-olla enda mõtted liiguvad ka samas suunas, aga kui loen midagi, mis nende poolt on kirjutatud, siis kõik nagu pusletükid lähevad kokku. Et on nagu mul endal ka loogilises järjestuses.

Lisaks näevad intervjueritavad Telegrami tarbimist kui teatud mõttekaaslaste kogukonda kuulumist. Telegrami ja selle lugejate vastasseis traditsioonilise ajakirjanduse ja ühiskonnas levinud vaadetega tugevdab grupisest ühtekuuluvustunnet. Intervjueritavad peavad end alternatiivmeediat vältivatest inimestest teadlikumaks ja avatumaks, ent vaidlustest vastuolulistel teemadel pigem hoidutakse. Telegrami ja selle lugejate stigmatiseerimine avalikkuses süvendab sellist omaette hoidmist.

N66, kõrgharidus: Eks ma siis pojaga pidevalt vaidlen, sest tema on niukene fanaatiline meditsiiniuskuja, mina olen siis jälle vastupidi. Räägin talle sellest alternatiivmeditsiinist. No üldiselt... mina olen muidugi see vaktsiinivastane. A tema on niukene fanaatiline jälle vaktsiinipoolne. No algul me väga vaidlesime, aga nüüd me sel teemal enam ei räägi. Siis me pöörame nii tülli, et...

Telegram kirjutab intervjueritavate hinnangul ka kasulikel, lugejate jaoks eluliselt huvitavatel teemadel. Eriti mainiti tervist ja alternatiivmeditsiini puudutavaid praktilisi teadmisi, mida vastajad on oma elus rakendanud. Intervjueritavad soovisid võimalusel tablette vältida ja leida tööstuslikele ravimitele asendusi. Mitu intervjueritut tõid esile, et lisaks Telegrami sisule on nende jaoks usaldusväärsed ja kasulikud veebilehel olevad reklaamid.

Infokirjaoskus ja kriitiline meediatarbimine

Paljud intervjueritud Telegrami lugejad peavad end teadlikeks meediatarbijateks — neil on põhimõte uurida infot mitmest erinevast allikast ja ühtegi

¹⁹ Kadri Ugur. Media Education as Cross-curricular Theme in Estonian Schools: Reasons of a Failure. — The Journal of Postmodernism Problems, 2011, Vol 1, nr 3, lk 1.

neist ei usalda enda sõnul täielikult. Info otsimiseks kasutatakse internetti. Vaadatakse nii Eesti kui ka välismaiseid kanaleid, samuti sotsiaalmeedia kontaktide ja gruppide kaudu tulevat infot. Lõpliku otsuse info paikapidavuse kohta langetavad vastanud oma teadmistest ja sisetundest lähtuvalt.

M45, kutseharidus: Ütleme nii, et sellist enda jaoks korralikku maailmapilti luua, siis tuleb hästi erinevaid allikaid vaadata. Et ainult ühest kohast vaadates, siis võib see väga ühekülgselt jääda. Ma vaatan seda tavameediat, Postimeest, Delfit ja niimoodi. Ja siis vaatan ka seda Telegrami, Vanglaplaneeti, Objektiivi, Noh, ja Uued Uudised. Nii palju kui võimalik. Ja ütleme, siin mingid välismaiseid portaale ja Youtube'i ja neid asju ka.

Ka Telegram asetub selliste intervjuueeritavate jaoks laiemasse konteksti — seda võrreldakse muu hulgas rahvusvaheliste kanalitega ja nõutakse kõrgemat kvaliteeti videotelt ning rohkem ja sisutihedamaid saateid ja artikleid.

Suhtumine tasulisse Telegrami

Tasulist Telegrami pooldavad need intervjuueeritud lugejad, kes tunnustavad tegijate väljaandesse panustatud tööd ja aega ning soovivad alternatiivset vaadet pakkuva veebilehe jätkumist. Tasulise Telegrami pooldajate jaoks ei ole üldjuhul küsitud hind liiga kõrge — sisu väärtus kaalub selle üles. Lisaks loodetakse, et tasulist sisu hakkavad tarbima ainult väljaandest päriselt huvitatud inimesed ja see puhastab kommentaariumi kriitikute negatiivsest vastukajast.

M40, rakenduslik kõrgharidus: Ilmselt see minu jaoks on nagu midagi väärt, et see 33 eurot välja maksta, see ei tundu nagu väga hull. Ja samas, teistpidi mõeldes, loomulikult kui inimesed teevad nagu tööd ja panustavad oma aega sellesse, siis miks mitte. Kuigi samas on nii, et palju neid väljaandeid on meil siin tasulised, ma mõtlen siin muud, Delfid ja Postimehed, et neid ma tegelikult ei kipu väga ostma üldse.

Kuigi peaaegu kõik intervjuueeritud on Telegrami pühendunud lugejad, olid paljud neist väljaande tasuliseks muutumise asjus ka kriitilised. Peamiseks argumendiks toodi tellimuse hind — vastanutel polnud lihtsalt võimalik küsitud summat maksta. Tellimuse kõrge hinna tõid välja ka need vastanud, kes küll mõistsid tegijate otsust töö eest

tasu küsida, kuid ei näinud võimalust seda isiklikult endale lubada. Paar inimest ütles, et sooviksid edaspidi Telegrami tellijateks hakata, aga praegu neil sellist raha kuskilt võtta ei ole. Mitu vastanut leidis, et tellimuse hind võiks olla madalam. Ka mitu tasulise Telegrami pooldajat teadvustas, et tellimuse hind ei pruugi kõigile taskukohane olla, ja väljendas muret lugejaskonna kahanemise üle.

Koroonakajastuse mõju meediatarbimisele

Vastanute meediakäitumine 2020. aasta kevadise koroonakriisi ajal jaguneb kaheks. Osa hakkas alguses uudisteajakirjandust rohkem tarbima — et saada kätte isiklikku elu mõjutav info. Seejärel tekkis uudistest väsimus ja tunne, et need on liialt negatiivsed ja kordavad ennast, ning meediatarbimine vähenes.

N36, kutsekeskharidus: Sest et villand on juba sellest, nendest uudistest on juba söögi alla ja söögi peale, et noh paha hakkab juba nendest. Ma ei jõua neid enam, ma ei tahagi jälgida seda enam. See tekitab nii halba enesetunnet, et ma ei taha neid enam lugeda.

Teised vastanud hakkasid tarbima rohkem meediat rohkematest kanalitest, et olukorraga paremini kursis olla või ka seetõttu, et eriolukorra ajal kodust töötades oli selleks lihtsalt rohkem aega. Mitu intervjuueeritud leidis ka, et võimude sõnad ja teod ei lähe kokku ja sellepärast tuleks ametlikesse ettekirjutustesse ja uudistesse kriitiliselt suhtuda.

Telegramist said intervjuueeritud enda sõnul kriisi ajal lohutust ja positiivsemaid sõnumeid kui uudisteajakirjandusest. Lisaks pakkus väljaanne neile traditsioonilise ajakirjanduse kajastusest lahknemise versioone viiruse tekke ja leviku põhjuste, aga ka selle ravi ja ennetuse kohta.

Kokkuvõtte ja diskussioon

Kokkuvõttes võib öelda, et enamik intervjuueeritud Telegrami lugejaid ei tarbi väljaannet uudistemedia asendusena. Telegrami kasutatakse teistsuguse info ja tõlgenduste jaoks, kui seda pakub traditsiooniline ajakirjandus. Vastanute jaoks on paljuskugi hea ajaviitega. Siiski võiks see olla traditsioonilise meedia jaoks mõttekoht, kuidas teemade ja allikate valikut mitmekesistada, et eri väljaanded ei mõjuks üksteise koopiatena. Samuti võiks uudisteajakirjanduses tegutsejate jaoks olla oluline teadmine, et kajastuste kategooriline ja õpetlik toon võib osa

meediatarbijaid eemale peletada. Selle asemel võiks kaaluda teemade põhjalikumalt ja arusaadavamalt lahtimõtestamist. Ajakirjandussisu läbipaistvust ja usaldusväärsust saab aga tarbijate silmis tõsta artiklitele allikaviidete lisamisega.

Edaspidistes uurimistöodes oleks huvitav jälgida, kuidas Eesti ühel edukamal alternatiivkanalil lugejate tellimuste põhise rahastusmudeli abil toimetulek õnnestub: kui palju väljaande senistest jälgijatest alles jääb ning millega asendavad Telegrami need alternatiivsest infost huvitatud lugejad, kes pole nõus sisu eest maksma. Uurida võiks ka seda,

kuidas töötab Telegrami toimetust — mille alusel tehakse lugude valik, millistesse rubriikidesse ja mille alusel need paigutatakse ning kui palju jälgitakse töös lugejanumbreid ja arvestatakse teemade kujundamisel auditooriumilt saadud vihjetega.

Telegramil ja selle lugejatel on avalikkuses teatud stigmatiseeritud kuvand, mille tõi välja ka mitu selle magistritöö tarbeks intervjuueeritud inimest. Seetõttu rõhutan, et sel teemal edasisi uuringuid tehes on oluline jätta kõrvale oma varasemad eelarvamused ja hoiakud.

KONSTRUKTIIVNE AJAKIRJANDUS

Konstruktiivne ajakirjandus

Pärtel Poopuu, Andero Uusberg

Keegi pole kunagi avaldanud uudist pealkirjaga „200 000 lennukit maandusid ka täna turvaliselt“. Ajakirjandus vahendab maailma kõverpeeglis, kus probleemid, konfliktid, katastroofid ning muu negatiivne on positiivsega võrreldes kaugelt ülesindatud. Olgugi et me tarbime negatiivseid uudiseid meelsasti, jätavad need ajapikku paljudesse meist jälje. Kas midagi saaks olla teisiti?

Ajakirjanduse negatiivsusel on mitu mõjuvat põhjust. Ajakirjanduse klassikaliste funktsioonide hulka kuulub kohustus avalikkust ohtude eest hoiatada. Samuti täidab ajakirjandus ühiskonnas valvekoera funktsiooni ning hoolitseb selle eest, et võim ei koonduks väheste kätte, kontrollib võimukasutust ja otsustusprotsesse ning kaitseb avalikkuse õigust saada teada ühiskonnas toimuvast.

Lisaks on ajakirjandus enamasti ettevõtlus ja ajakirjanikel on tihti mentaliteet *if it bleeds it leads* (veri müüb). Samas ei tulene negatiivsete uudiste domineerimine meediaruumis vaid ajakirjanikest. Näiteks ühe uuringu kohaselt valivad isegi need inimesed, kes väidavad, et neid huvitavad pigem positiivsed uudised, lugemiseks ikkagi rohkem negatiivseid uudiseid.¹ Evolutsioon on meid ohtude suhtes valvsaks häälestanud ning seetõttu äratav negatiivne pealkiri lugejas automaatselt suuremat tähelepanu. See omakorda aitab mõista, miks meediaväljaanded pakuvad rohkem just negatiivseid uudiseid.

Negatiivsuse domineerimisel meediaruumis on aga mitmeid halbu tagajärgi. Uuringud on

näidanud, et negatiivsete uudiste tarbimine võib vähendada abivõimelisust, tolerantsust, heatahtlikku suhtumist nii omadesse kui ka võõrastes ning positiivsete emotsioonide kogemist.² Samuti võivad negatiivsed uudised suurendada halbade emotsioonide kogemist ning vähendada psühholoogilist heaolu. Näiteks leiti Bostoni maratoni terrorirünnaku järel läbi viidud uuringus, et inimesed, kes jälgisid rünnaku meediakajastust kuus või enam tundi päevas, olid nädala möödudes tugevamas stressis kui inimesed, kes rünnakut oma silmaga pealt nägid.³

Uudiste liigne negatiivsus võib ajendada inimesi uudiseid vältima. Näiteks ühe 2020. aasta alguses tehtud uuringu kohaselt väldib 16% taanlastest regulaarselt uudiste lugemist ning üheks peamiseks motiiviks on uudiste negatiivsest mõjust hoidumine. Koroonaviiruse pandeemia puhkemise järgsel aprillikuul kasvas regulaarne uudiste vältimine taanlaste seas lausa 25% protsendini.⁴ Reutersi 2019. aastal 38 riigis läbiviidud laiahaardelisem uuring näitas, et keskmiselt 32% inimestest väldib uudiseid aktiivselt. Samuti oli võrreldes kahe aasta taguse sarnase uuringuga uudiste vältimine 3% kasvanud.⁵

Mingil määral võib uudiste vältimine olla inimestele terapeutilise mõjuga, kuna hoidutakse uudiste negatiivsest emotsionaalsest mõjust. Samas on liigne uudiste vältimine problemaatiline, sest kui meediaväljaanded kaotavad oma lugejaskonna, kaotab ka demokraatlik ühiskond ühe alustala, milleks on ühiskonna küsimustest teadlikud ja poliitikast informeeritud kodanikud.

¹ Marc Trussler, Stuart Soroka. Consumer Demand for Cynical and Negative News Frames. — The International Journal of Press/Politics, 2014, Vol. 19, nr 3, lk-d 360–379.

² Karen McIntyre. Constructive Journalism: The Effects of Positive Emotions and Solution Information in News Stories. Dissertation. Chapel Hill, NC: University of New Carolina at Chapel Hill Graduate School, 2015. <https://cdr.lib.unc.edu/concern/dissertations/rn3012085>; Russell Veitch, William Griffith. Good News — Bad News: Affective and Interpersonal Effects 1. — Journal of Applied Social Psychology, 1976, Vol. 6, nr 1, lk-d 69–75; Mary-Lou Galician, Norris Vestre. Effects of “Good News” and “Bad News” on Newscast Image and Community Image. — Journalism Quarterly, 1987, Vol. 64, nr 2–3, lk-d 399–525; Natasha de Hoog, Peter Verboon. Is the News Making us Unhappy?: The Influence of Daily News Exposure on Emotional States. — British Journal of Psychology, 2020, Vol. 111, nr 2, lk-d 157–173.

³ E. Alison Holman, Dana Rose Garfin, Roxane Cohen Silver. Media’s Role in Broadcasting Acute Stress Following the Boston Marathon Bombings. — Proceedings of the National Academy of Sciences, 2014, Vol. 111, nr 1, lk-d 93–98.

⁴ Constructive Institute (kodulehekül). — <https://constructiveinstitute.org/app/uploads/2020/06/News-Experiences-and-Opinions-in-Denmark-20201.pdf>.

⁵ Sasha Hölig, Uwe Hasebrink. Reuters Institute Digital News Report 2019. Ergebnisse für Deutschland. Hamburg: Hans-Bredow Institut. Arbeitspapiere des HBI, nr 47.

Briti saartel samal päeval ilmunud lehtede esikaaned. Esimesel on „Koroona: Mida sina ja sinu perekond peavad teadma: PALJU LÄHEDASI SAAB SURMA“ ning teisel „Koroona: Viimased uudised ja dramaatilised pildid: KOOS SAAME PALJU ELUSID PÄÄSTA“. Allikas: <https://constructiveinstitute.org>

Seega oleks ajakirjanikel mõistlik otsida viise, kuidas vähendada negatiivse kajastuse negatiivset mõju, säilitades samas ajakirjanduse põhifunktsioonid, nagu ühiskonnas valvekoeraks olemine, inimeste kursis hoidmine oluliste ühiskonnateemadega ja maailma täpne kajastamine. Üks selliseid võimalusi on **konstruktiivse ajakirjanduse** egiidi all arendatavad ideed.

Konstruktiivne ajakirjandus ei ole lihtsalt positiivsete uudiste kajastamine. Positiivsete meediatoodete ja väljaannete eesmärk on luua emotsionaalset ning meelelahutuslikku sisu, aga neis puudub tihtipeale konfliktide ja vastuolude ajakirjanduslik kajastamine. Konstruktiivne ajakirjandus seevastu ei jäta konflikte ja vastuolulisi teemasid

kajastamata. Eesmärk on vahendada maailma sellisena, nagu see on, nii konflikte kui ka lahendusi, nii tagasilööke kui ka progressi. Konstruktiivne ajakirjandus püüab pakkuda auditooriumile tõest, õiglast ja kontekstualiseeritud pilti maailmast, rõhutamata liialt seda, mis on maailmas valesti. Selline vaatenurk võiks aja jooksul süstida auditooriumisse pisut rohkem optimismi ning vähendada uudiste vältimist.

Kuniks konstruktiivse ajakirjanduse eestvedajad lepivad kokku selle täpses definitsioonis, võime loetleda tunnuseid, mida paljud autorid on konstruktiivse ajakirjanduse määratlemisel kasutanud.⁶ Tabeli 1 vasakus veerus on välja toodud tunnused, mis võiks konstruktiivset ajakirjandust

Konstruktiivne ajakirjandus on	Konstruktiivne ajakirjandus ei ole
Kriitiline, objektiivne ja tasakaalustatud Ühiskonna oluliste teemadega tegelev Faktipõhine ja erapooletu Rahuliku tooniga Skandaalidele ja survele järeleandmatu Sildu ehitav ja mittepolariseeriv Tulevikule orienteeritud	Lihtsustatud, triviaalsed või positiivsed uudised Kriitikavaba või naiivne teemakäsitus Kangelasi, valitsust või muid institutsioone propageeriv Kriitilisi perspektiive moonutav Poliitilise agenda edendamine või aktivism Demagoogiline või ühepoolne Ühe lahenduse propageerimine teiste ees Keeruliste probleemide lihtsustamine

Tabel 1.
Konstruktiivse ajakirjanduse üldisloomustus

⁶ Ulrik Haagerup. Constructive news: How to Save the Media and Democracy with Journalism of Tomorrow. Aarhus: Aarhus University Press, 2017; Constructive Institute (kodulehekül) — <https://constructiveinstitute.org/what>.

iseloomustada. Paremas veerus on toodud tekstide tunnused, mida konstruktiivne ajakirjandus püüab vältida.

Konstruktiivset ajakirjandust pakutakse vastukaaluks meedia tabloidiseerumisele, sensatsioonilisusele ning negatiivse ja triviaalse sisu domineerimisele. Seejuures ei püüa konstruktiivse ajakirjanduse eestvedajad teisi ajakirjanduslikke norme ning liike asendada, vaid pakkuda neile täiendust.⁷ Ajakirjandus käsitleb reaalsust tihti kas välkuudise vahendaja või uurija-kohtumõistja positsioonist. Konstruktiivne ajakirjandus lisab sellesse valikusse kolmanda, moderaatori positsiooni. Näiteks pärast uurija-kohtumõistja rolli täitmist, olles tõendid dokumenteerinud ja kohtuotsuse välja kuulutanud, annab konstruktiivne ajakirjandus võimaluse ajakirjanikul võtta ka moderaatori roll, mis võimaldab tal probleemidele lahendusi otsida. Tabel 2 illustreerib ajakirjandusliikide erinevaid rolle lähemalt.

Konstruktiivse ajakirjanduse tehnikad

Konstruktiivse ajakirjanduse eestvedajad on kirjeldanud kuut konkreetset tehnikat, mis võiksid mõjutada nii uudiste loomise protsessi kui ka selle tulemust.⁸

1. Lahendustele keskendumine. Kui mõne ajakirjandusteoreetiku arvates ei ole ajakirjanduse eesmärk otsida sotsiaalsetele probleemidele lahendusi, siis konstruktiivse ajakirjanduse eestvedajad on teisel arvamusel. Pärast probleemi põhjalikku uurimist on ajakirjanik väga heas positsioonis, et aidata auditooriumil kaaluda ka probleemi võimalikke lahendusi.⁹ Näiteks võib lahendustele keskenduv ajakirjandus tegeleda inimestega, kes leiavad rasketele probleemidele lahendusi.

2. Tulevikku vaatamine. Tulevikku vaatav (prospektiivne) ajakirjandus ärgitab lugemat tulevikustsenaariumeid ette kujutama ja läbi mängima. Erinevate stsenaariumite läbimängimine on kasulik strateegia, mis aitab inimesel paremini otsuseid langetada, tegevust planeerida ja ka teisi inimesi paremini mõista.¹⁰ Seda strateegiat on võimalik kasutada ka ajakirjanikul, kui ta esitab küsimusi „Kuidas see probleem võiks laheneda?“ või „Mis peaks juhtuma, et selle konflikti pooled koostööd tegema hakkaks?“.

3. Rahuajakirjandus (*peace journalism*). Üheks klassikaliseks uudistekriteeriumiks ehk tunnuseks, mis ennustab auditooriumi huvi loo vastu, on konfliktisus. Ajakirjanduslikul huvil on aga kombeks vaibuda, kui konflikt hääbub või kui seda õnnestub lausa ennetada. Aga tegelikkuses võivad nii konfliktide ennetamine kui ka lahendamine

Tabel 2. Konstruktiivne ajakirjandus kui täiendus kahele ajakirjanduslikule positsioonile
Allikas: <https://constructiveinstitute.org/what>

	Välkuudised	Uuriv ajakirjandus	Konstruktiivne ajakirjandus
Aeg	Praegu	Eile	Homme
Eesmärk	Kiirus	Süü	Inspireerimine
Küsimus	Mis? Millal?	Kes? Miks?	Mis edasi? Kuidas?
Stiil	Dramaatiline	Kriitiline	Uudishimulik
Roll	Politsei	Kohtunik	Moderator
Fookus	Draama	Kelmid ja ohvrid	Lahendused ja parimad praktikad

⁷ Peter Bro. Constructive Journalism: Proponents, Precedents, And Principles. — Journalism, 2019, Vol. 20, nr 4, lk-d 504–519.

⁸ Karen McIntyre, Cathrine Gyldensted. Constructive Journalism: An Introduction and Practical Guide for Applying Positive Psychology Techniques to News Production. — The Journal of Media Innovations, 2018, Vol. 4, nr 2, lk-d 20–34; Liesbeth Hermans, Cathrine Gyldensted. Elements of Constructive Journalism: Characteristics, Practical Application and Audience Valuation. — Journalism, 2019, Vol. 20, nr 4, lk-d 535–551.

⁹ K. McIntyre, C. Gyldensted, 2018.

¹⁰ Zachary Burns, Eugene Caruso, Daniel Bartels. Predicting Premeditation: Future Behavior is Seen as More Intentional than Past Behavior. — Journal of Experimental Psychology: General, 2012, Vol. 141, nr 2, lk-d 227–232; Daniel Gilbert, Timothy Wilson. Prospection: Experiencing the Future. — Science, 2007, Vol. 317 (5843), lk-d 1351–1354.

olla põnevad ja väärida kajastamist. Näiteks võib konflikti käsitleda kui väljakutset ja arenguvõimlust, mitte lihtsalt kui kahe poole lahingut.¹¹ Seega on toimetajatel ja reporteritel võimalik konflikti uudisväärtuse hindamisel võtta arvesse ka selle laiemat tähendust.

4. Raskuste käsitlemine koos nende ületamisega. Sageli pöörab ajakirjandus kriisikoldele huvi kriisi haripunktis ning seejärel kustub huvi kiirelt. Selle asemel võiks raskusi, probleeme ja konfliktide käiku jälgida ja kajastada pikema perioodi jooksul. Niisuguse taastavaks narratiiviks kutsutud lähenemise keskmeks on vastupidavus, paranemine ja areng pärast kataklüsme või tragöödiaid. Näiteks kirjeldatakse kriisilukorra normaliseerumise faase, portreeritakse kriisist taastuvate inimeste pingutusi, tagasilööke ja edusamme.¹²

5. Positiivsete emotsioonide kajastamine. Avarda ja kasvata (*broaden-and-build*) teooria kohaselt on positiivsetel emotsioonidel võime laiendada inimeste tähelepanu ulatust, süvendada teemast haaratust ning soodustada uusi mõtte- ja lähenemisviise.¹³ Positiivsetele emotsioonidele ruumi jätmine võib muuta negatiivsete sündmuste kajastamist konstruktiivsemaks. Näiteks küsimused nagu „Kes on koostööd teinud?“, „Kes on probleemi lahendanud?“, „Mida on sellega saavutatud?“ võivad osutada palju kasulikumateks küsimusteks kui „Kes selle tagajärjel kannatab?“, „Kes on konfliktipooled?“, „Kes on probleemi tekitaja?“, „Miline on kahju?“.

6. Ühisloome. Auditooriumi on võimalik julgustada ning ajakirjandusliku sisu loomesse kaasata. Näiteks võib küsida mingi piirkonna elanikelt, mis on nende kodukandi olulised sotsiaalsed teemad, mille kajastamisest võiks kogukonnale kasu olla. Saates „Pealtnägija“ pärinebki osa teemadest saate vaatajatelt. Vastutav toimetaja Mihkel Kärmas on välja toonud, et „Pealtnägija“ on alati olnud inimeste muresid lahendav ja reaktiivne ning seejärel on natuke rohkem selliseid lugusid, mis sünnivad inimeste pöördumistest.¹⁴

Konstruktiivse intervjuerimise küsimuste tüübid

Lisaks meetoditele on välja pakutud ka küsimuste tüüpe, mis võiksid konstruktiivse uudise loomisele kaasa aidata. Psühhiaater Karl Tomm¹⁵ on välja toonud nelja tüüpi küsimusi, mis teraapia käigus kutsuvad inimestes esile muutusi. Neidsamu küsimuste tüüpe saab rakendada ka ajakirjanduse kontekstis, et intervjueritavad annaksid konstruktiivseid vastuseid.¹⁶

Lineaarsed küsimused on loomult uurivad, põhjuse-tagajärje küsimused. Neid küsimusi esitades käitub ajakirjanik kui detektiiv, kes tahab asjasse selgust tuua. Lineaarseteks küsimusteks on kes, mida, millal, kus ja miks. Nende eesmärk on tuvastada probleemi faktilisi külgi, aga need võivad ka suruda intervjueritava kaitsepositsiooni ja tekitada skeptilisust.

Reflekteerivaid küsimusi küsides käitub ajakirjanik justkui giid või antropoloog. Sellised küsimused austavad intervjueritava autonoomiat, on oma iseloomult küll suunavad, kuid seda väga peenel ning mitte liiga pealesuruval viisil. Reflekteerivad küsimusi rakendades püüab reporter innustada intervjueritavat mobiliseerima oma probleemi-lahendusoskusi. Näiteks võib reflekteerivaks küsimuseks olla „Kui sa jagaksid oma muret naabriga, siis mis sa arvad, mida ta ette võtaks?“. Sedasorti küsimused aitavad intervjueritaval näha probleemi uue nurga alt, tekkinud olukorda vajadusel ümber hinnata ning leida probleemile ka võimalikke uusi lahendusi. Kui uued vaatenurgad ja lahendused saavad osaks intervjuu põhjal valminud loost, aitavad need ka lugejatel probleemi paremini mõista ning selle lahendamise suunas samme astuda.

Tsirkulaarsete küsimuste eesmärgiks on avada faktide taga olevat konteksti. Neid küsides käitub intervjuerija kui teadlane eesmärgiga teha uus avastus, otsides mustreid ning asjade seoseid. Tsirkulaarsete küsimuste näideteks on: „Kas midagi sellist on varem ka juhtunud?“ või „Mis seejärel

¹¹ P. Bro, 2019.

¹² Karen McIntyre, Megan Sobel. Positive News Websites and Extroversion: Motives, Preferences, and Sharing Behavior Among American and British Readers. Presented at the annual meeting of the Association for Education in Journalism and Mass Communication, Montreal, Canada, 2014.

¹³ Barbara Fredrickson. The Role of Positive Emotions in Positive Psychology: The Broaden-and-build Theory of Positive Emotions. — American Psychologist, 2001, Vol. 56, nr 3, lk 218.

¹⁴ Lisete Reineberg. Konstruktiivse ajakirjanduse teoreetilised ja praktilised probleemid. Bakalaureusetöö. Tartu ülikooli ühiskonnateaduste instituut, 2020. <https://dspace.ut.ee/handle/10062/67742>.

¹⁵ Karl Tomm. Interventive Interviewing: Part III. Intending to Ask Lineal, Circular, Strategic, or Reflexive Questions? — Family Process, Vol. 27, nr 1, lk-d 1–15.

juhtus?“. Seda tüüpi küsimusel võib olla olukorra positiivset arengut hõlbustav efekt, kuna intervjueeritav võib saada teadlikuks asjade omavahelistest seostest ja mustritest ning näha oma situatsiooni värskest perspektiivist.

Strateegiliste küsimuste eesmärgiks on intervjueeritava mõjutamine. Sellised küsimusi esitades käitub intervjueeritav kui kapten, kes üritab laeva kindlas suunas juhtida ja kursil hoida. Näiteks: „Kas sa näed, kuidas sinu poliitika on keskklassi mõjutanud?“ või „Miks sa ei ole nõus rohkem pingutama?“. Sellistel küsimustel võib olla piirav efekt, sest intervjueeritaval võib tekkida tunne, et neile avaldatakse ülemäära survet või nende tegevust mõistetakse liialt hukka.

Schudsoni¹⁷ järgi on intervjueerimise stiilid muutunud aja jooksul järjest kriitilisemaks ning küünilisemaks. Konfliktidele ja negatiivsusele keskenduvad ajakirjanikud kipuvad kasutama ennekoike lineaarseid ja strateegilisi küsimusi. Teatud perioodil parandas see ajakirjanike usaldusväärsust ning tõsiseltvõetavust, kuid nüüdseks on liiale mindud. McIntyre ja Gyldenstedti¹⁸ järgi on konstruktiivse ajakirjanduse üks eesmärke see, et ajakirjanikud paneksid inimesi intervjueerides neid rohkem teadlase ja giidi rolli. See tooks kaasa teema põhjalikuma käsitlemise ning võimaliku avatuse uutele väljavaadetele. Ajakirjanikud kasutavad ka praegu tsirkulaarseid ning reflektiivseid küsimusi, kuid tihti mitteteadlikult või siis liiga harva.¹⁹

Mida näitavad teadusuuringud konstruktiivse ajakirjanduse mõju kohta?

Konstruktiivse ajakirjanduse pooldajate sõnul suurendab positiivsete lahenduste kajastamine auditooriumi huvi ning innustab inimesi end teemaga positiivselt siduma.²⁰ Mida ütlevad selle kohta konstruktiivse ajakirjanduse mõju käsitletud empiirilised uuringud?

Mitmed uuringud on leidnud, et konstruktiivne ajakirjandus parandab uudiste emotsionaalset mõju. Näiteks analüüsis Klaus Meier²¹ konstruktiivsust nii uudisloo kui olemusloo kontekstis. Uudise konstruktiivsus seisnes võimaliku lahenduse pakkumises ning olemusloo konstruktiivsus peategelase lootustandva tuleviku kajastamises. Lugejad pidasid konstruktiivseid versioone uudisest ja olemusloost lahenduskeskemaks, lootusrikkamaks ning emotsionaalselt liigutavamaks. Samas ilmnes, et konstruktiivsed versioonid lugudest ei olnud informeerivamad ega suurendanud ka inimeste soovi artiklis kajastatud teema kohta rohkem infot koguda. Sarnases uuringus leidsid Hermans ja Prins,²² et konstruktiivsed uudised kutsusid esile vähemal hulgal negatiivseid ja suuremal hulgal positiivseid emotsioone. Samuti tundsid konstruktiivseid uudiseid lugenud inimesed ennast uudistest rohkem inspireerituna.

Konstruktiivsete uudiste mõju motivatsioonile ja käitumisele on aga ebaselgem. Mõned uuringud annavad teada, et konstruktiivsed uudised mõjutavad ka auditooriumi käitumist konstruktiivses suunas, aga teised uuringud seda kinnitanud ei ole. Näiteks on leitud, et inimesed, kes kogevad uudiseid lugedes rohkem positiivseid emotsioone, mitte ainult ei suhtu uudisesse positiivsemalt, vaid väljendavad ka kindlamat kavatsust prosotsiaalselt käituda.²³ Seda ei kinnitanud aga Karen McIntyre'i hilisem uurimus.²⁴ Ta võrdles kolme uudislugu, millest üks pakkus sotsiaalsele probleemile tõhusa lahenduse, teine ebatõhusa lahenduse ning kolmandas polnud lahendustest üldse juttu. Selgus, et tõhusa lahenduse võtmes kirjutatud lugu tekitas rohkem positiivseid emotsioone ja parandas suhtumist uudisesse, kuid ei parandanud lugejate hoiakut loo teema suhtes ega nende tajutud võimekust ja tahet sel teemal midagi ette võtta. Hiljuti on Hermans ja Prins²⁵ leidnud, et kuigi inimestele meeldib konstruktiivne uudis paremini ning ka

¹⁶ K. McIntyre, C. Gyldensted, 2018.

¹⁷ Michael Schudson. *The Sociology of News*. 2nd ed. New York: W.W. Norton, 2011.

¹⁸ K. McIntyre, C. Gyldensted, 2018.

¹⁹ *Ibid.*

²⁰ Mariska Kleemans, Rebecca de Leeuw, Janel Gerritsen, Moniek Buijzen. Children's Responses to Negative News: The Effects of Constructive Reporting in Newspaper Stories for Children. — *Journal of Communication*, 2017, Vol. 67, nr 5, lk-d 781–802.

²¹ Klaus Meier. How Does the Audience Respond to Constructive Journalism?: Two Experiments with Multifaceted Results. — *Journalism Practice*, 2018, Vol. 12, nr 6, lk-d 764–780.

²² Liesbeth Hermans, Tineke Prins. Interest Matters: The Effects of Constructive News Reporting on Millennials' Emotions and Engagement. — *Journalism*, 2020 (online). <https://doi.org/10.1177/1464884920944741>.

²³ K. McIntyre, 2015.

²⁴ Karen McIntyre. Solutions Journalism: The Effects of Including Solution Information in News Stories About Social Problems. — *Journalism Practice*, 2017, Vol. 13, nr 1, lk-d 16–34.

²⁵ L. Hermans, T. Prins, 2020.

inspireerib neid rohkem, ei ajenda see neid artiklit rohkem jagama ega kommenteerima.

Teadlased on uurinud ka konstruktiivsete uudiste mõju lastele. Kleemans, Schlindwein ja Dohmen²⁶ analüüsisid konstruktiivsete ning mittekonstruktiivsete teleuudiste mõju 9–13-aastastele. Konstruktiivne teleuudis pakkus probleemile lahendusi ning sisaldas positiivseid emotsioone, mis mittekonstruktiivsest uudisest puudusid. Selgus, et konstruktiivne teleuudis suurendas negatiivseid ja vähendas positiivseid emotsioone vähem kui mittekonstruktiivne teleuudis. Samas ei suurendanud konstruktiivse uudise vaatamine kavatsust prosotsiaalselt käituda. Teises töös uurisid Kleemans, de Leeuw, Gerritsen ja Buijzen²⁷ konstruktiivsete ja mittekonstruktiivsete uudisteartiklite mõju 8–13-aastastele. Tulemus oli eelmise töö omaga üldjoontes sarnane: lahendustele orienteeruv ning positiivseid emotsioone sisaldav konstruktiivne uudis suurendas negatiivseid emotsioone vähem ning langetas ka positiivseid emotsioone vähem kui mittekonstruktiivne uudis. Samas ei suurendanud konstruktiivse uudiseartikli lugemine lastes teemast haaratust ega mõjutanud ka soovi teemaga edasi tegeleda.

Konstruktiivse ajakirjanduse uurimist on alustatud ka Eestis. Lisete Reineberg uuris oma bakalaureusetöös²⁸ konstruktiivse ajakirjanduse tehnikate kasutamist „Pealtnägija“ toimetuses. Saate tegijatega läbi viidud intervjuude alusel jõudis Reineberg järgmisele arusaamale:

[„Pealtnägija“ ajakirjanikud] „praktiseerivad oma töös mõningaid konstruktiivse ajakirjanduse põhimõtteid. Näiteks tuli välja, et saate olemusest lähtuvalt arvestab toimeetus oma auditooriumiga ja osa teemasid tulebki saate vaatajatelt, seega on tegu konstruktiivse ajakirjanduse elemendiga „ühisloome“. Ajakirjanikud töid välja ka „Pealtnägija“ lõpuloos, mis on sageli positiivne,

ning üldiselt peeti oluliseks ekspertide kaasamist, ent samas leiti ka, et see pole alati võimalik. Positiivse emotsiooni tekitamine oli osa ajakirjanike jaoks oluline, aga leiti ka, et see pole ajakirjanduse ülesanne. Lisaks ilmnas, et ajakirjanikud peavad oluliseks lahendusi ja saate mõju.“

Kokkuvõte

Ajakirjandusel on ühiskonnas neljanda võimuna täita väga oluline roll. Küsimus seisneb selles, kas seda rolli oleks võimalik täita ka nii, et võetakse suurem vastutus uudisteloome negatiivse mõju eest auditooriumi psüühikale ja käitumisele, sealjuures säilitades ajakirjanduse põhifunktsioone. Selle võimalik positiivne tagajärg oleks ka uudiste vältimiskäitumise vähenemine ühiskonnas. Konstruktiivne ajakirjandus pakub selleks paljulubava lähenemise, rakendades positiivse psühholoogia põhimõtteid, nagu lahendustele keskendumine ja tulevikku vaatamine. Konstruktiivse ajakirjanduse eesmärk on pakkuda valkuudiste ja uuriva ajakirjanduse kõrvale täiendust ilma ajakirjanduse põhifunktsioone ohverdamata. Esmaste teadusuuringute põhjal aitab konstruktiivsem raamistus tõepoolest vähendada ajakirjandusest tingitud negatiivseid emotsioone ja parandada auditooriumi suhtumist loetusse. Selline emotsionaalne muutus loob teoreetiliselt eeldused ka auditooriumi suuremale haaratusele uudistest ning konstruktiivsemale käitumisele, kuigi praktikas ei pruugi see ilmingimata tagatud olla. Seega seisab nii ajakirjanike kui ka ajakirjanduse uurijate ees põnev väljakutse täiendada konstruktiivse ajakirjanduse tööriistakasti järjest tõhusamate võtetega.

Teemat saab lähemalt uurida konstruktiivse ajakirjanduse instituudi kodulehel.

²⁶ Mariska Kleemans, Luise Schlindwein, Roos Dohmen. Preadolescents' Emotional and Prosocial Responses to Negative TV News: Investigating the Beneficial Effects of Constructive Reporting and Peer Discussion. — Journal of Youth and Adolescence, 2017, Vol. 46, nr 9, lk-d 2060–2072.

²⁷ M. Kleemans, R. de Leeuw, J. Gerritsen, M. Buijzen, 2017.

²⁸ L. Reineberg, 2020.

AJAKIRJANIKUTÖÖ

Ajakirjanike enesetsensuur ja selle tekkepõhjused Postimehe endiste ajakirjanike näitel

Mari Eesmaa

Sissejuhatus

Tsensuur on ajakirjanike jaoks võrdlemisi tundlik teema kindlasti ka lähiajaloo mõjutuste tõttu, kui Nõukogude okupatsiooni ajal tegutsesid riiklikud tsensorid, kes kontrollisid avaldatavat sisu. Tsensuur on vastand vabadusele, sealhulgas ajakirjandusvabadusele, mida ajakirjanikud ja demokraatlik ühiskond kõrgelt hindavad. Seepärast võib eeldada, et kui küsida ajakirjanikelt, kas, miks ja mil määral on nad ise end tsenseerinud, ei kipu nad vabalt välja ütleva, et on enesetsensuuri rakendanud, olgugi et on seda teinud. Seda tõestas ka minu seminaritöö, mis on selle töö mõtteline eelkäija. Küll aga ei saa väita, et enesetsensuuri ja tsensuuri laiemalt ajakirjandusvaldkonnas Eestis praegugi ei eksisteeriks. Üha enam ei ole tsenseerimise põhjus eks mitte niivõrd poliitilised ja ideoloogilised kaalutlused, vaid see on seotud ettevõtete ärihuvidega. Meediaettevõtted ei ole paljuski enam eraldiseisvad üksused, vaid kuuluvad suurematesse korporatsioonidesse — kui rääkida erameediast. Sellest hoolimata on ajakirjanduse roll olla nn ühiskonna valvekoer, neljas võim, mille kvaliteetne toimimine aitab elus hoida demokraatlikku riigikorda, paljastades korruptsioonijuhtumeid, jälgides valitsuse ja ametnike tegevust ning kajastades objektiivselt ühiskonnas toimuvat.

Nagu öeldud, on „tsenseerimine“ tugevalt laetud sõna, millega ajakirjanikud kokku puutuda ei taha. Kuna analüüsisin ajakirjanike enesetsensuuri Postimehe endiste ajakirjanike näitel nendega tehtud intervjuude põhjal, siis vältisin intervjuudes

sõna „tsensuur“ kasutamist ja lähenesin probleemile ajakirjanike autonoomiasse sekkumise diskursuse kaudu. See tähendab, et esialgu analüüsisin, kas ja kuidas on sekkunud ajakirjanike autonoomiasse, ning seejärel selgitasin, millised olid autonoomiasse sekkumise tagajärjed ja kas see viis ajakirjanike enesetsensuurini.

Töö valimis oli kaheksa endist Postimehe ajakirjanikku, kes olid lahkunud väljaandest aasta jooksul, mis eelnes bakalaureusetöö kirjutamisele. Ajakirjanike enesetsensuuri uurimiseks valisin just Postimehe endised ajakirjanikud, sest möödunud aasta jooksul paistis see väljaanne silma ajakirjanike lahkumistega ja seega oli tegemist aktuaalse temapüstitusega. Ka avalikkuses on olnud juttu Postimehe omanikust ja tema äri- ja maailmavaatelistest huvidest ning on spekulieritud, kas ja kuidas mõjutab see Postimehe ajakirjanike tööd. Ajakirjanike lahkumise tõttu uurisin sedagi, kas autonoomiasse sekkumise tagajärjel tekkis ajakirjanike kollektiivne vastupanu.

Postimehele uurimuse fookusse seadmine ei tähenda tingimata, et teistes Eesti meediaväljaannetes ajakirjanike autonoomiasse sekkumist ja enesetsensuuri ei esine. Seepärast on oluline selle nähtuse uurimisega jätkata ka teistes Eesti väljaannetes, kaasa arvatud avaõiguslikus meedias.

Yesili¹ sõnul tähendab ajakirjanike enesetsensuur seda, et nad peidavad fakte, mida on juba leidnud; väldivad informatsiooni levitamist, mis võiks olla ebameeldiv võimukandjaile (ingl *power*

Artikli aluseks on 2020. a juunis Tartu Ülikooli ühiskonnateaduste instituudis kaitstud bakalaureusetöö (juh Signe Ivask).

Vt <https://dspace.ut.ee/handle/10062/67709>.

¹ Murat Yesil. The Invisible Threat for the Future of Journalism: Self-Censorship and Conflicting Interests in an Increasingly Competitive Media Environment. — International Journal of Business and Social Science, 2014, Vol. 5, nr 3, lk-d 71–78.

players), või ei taha nad mõnda tundlikku teemat üldse uurima hakata. Erinevalt tavalisest tsensuurist, kui tsensor on keegi teine isik, mitte ajakirjanik, rakendavad ajakirjanikud enesetsensuuri ise, et varjata fakte, millest võiks olla ohtlik kirjutada. Mõtet laiendades saab öelda, et ohtlikkus ei pruugi tähendada ainult midagi sellist, mille kajastamise tagajärjel võib ajakirjaniku või tema lähedaste elu ohtu sattuda nagu Nõukogude okupatsiooni kõige rängematel aegadel, vaid ohtlikkus võib tähendada ka seda, et teatud teemade käsitlemisest võib tekkida ajakirjanikul probleeme kas oma toimetuses või ühiskonnas laiemalt. Probleemiks võib olla näiteks laim, sõim, hukkamõistmine, põlgus jne. Ühtlasi võivad ajakirjanike enesetsensuuri põhjustada auditooriumilt tulnud ähvardused, mis tähendab, et ajakirjanik võib hakata kajastamiseks valima teemasid, mis on vähem konfliktised ega sütitaks lugejaid ja allikaid negatiivset hinnangut andma.²

Tavaliselt võetakse enesetsensuur omaks toimetuses töö käigus ja enamasti ei sunni tööandja seda otseselt tegema.³ Lugu kirjutades kuulub ajakirjaniku töö juurde paratamatult mõne fakti välja praakimine, mis tuleneb ajalistest ja mahulistest piirangutest, selguse huvidest (lihtsustatus), toimetamise nõuetest ning auditooriumi vaadetest ja huvidest. Aga seda ei pea tingimata nimetama enesetsensuuriks, vaid pigem ajakirjandusliku töö eripäraks, mis eeldab ajakirjanduslike tavade ja tööetika järgimist.

Intervjuusid analüüsid kasutasin kategooriaid, mille koostas toetudes osaliselt Cooki ja Heilmanni⁴ (2010) analüüsitudelile, ning vastasin järgmistele küsimustele.

- Miks sekkutakse autonoomiasse?
- Mida püütakse autonoomiasse sekkudes mõjutada?
- Kuidas ja millistel alustel sekkutakse autonoomiasse?
- Kes on sekkuja ja kes on sekkumise objekt?
- Kuidas sekkuja ja sekkumise objekt omavahel suhtlevad?
- Milline oli ajakirjanike reaktsioon autonoomiasse sekkumisel; kas ja kuidas tekkis vastupanu?

- Kas ja kuidas hakkasid ajakirjanikud sekkumise tagajärjel end ise piirama?
- Millisel juhul piiras ajakirjanik end uudisväärtuslikkusest lähtuvalt?

Kuivõrd kõik valimis olnud ajakirjanikud ütlesid, et otsesest tsensuuri Postimehes ei toimu, vaid tihtilugu tehakse teemade käsitlemise suuna, fookuse või üldmise ilmumise kohta vihjeid või kommentaare, siis kasutasin sõnapaari „sekkumine autonoomiasse“. See tähendabki, et ühtegi teemat enne ilmumist otseselt ära ei keelatud, kuid katsetati küll.

Peamised tulemused

Mitu ajakirjanikku ütles, et signaalid või vihjed jätta midagi avaldamata tulid esile siis, kui parasjagu kajastati või taheti kajastada Postimees Grupi omaniku ärihuvisid puudutavaid või nendega põrkuvaid teemasid. Kõik ajakirjanikud mainisid apteegireformi ja selleteemalisi artikleid, aga kõige rohkem ühte kindlat juhtkirja. Kuivõrd apteegireform puudutas ajakirjanike sõnul väga otseselt Postimees Grupi omaniku teisi ärihuvisid, mis on seotud ravimitööstusega, siis reageeris toimetuse juht apteegireformiteemalisele juhtkirjale kõige jõulisemalt.

Mitu ajakirjanikku ütles, et eelkõige oli mõjutuskatseid märgata arvamused artiklite kirjutamisel. Peale vihjete ja suunavate kommentaaride on kõnekas asjaolu, et Postimehes peeti plaani paberväljaande teiselt leheküljelt eemaldada päevakommentaari rubriik, kus toimetuse ajakirjanikud avaldavad lühidalt oma arvamust mõnel päevakajalisel teemal, sest väidetavalt peaksid teisel leheküljel kajastuma vaid Postimehe seisukohad. See on märkimisväärne näide katsest mõjutamisega piirata ajakirjanike arvamusevabadust. Sellise idee välja pakkumine on ilming sellest, kuidas ühes väljaandes peaks kellegi arvamuse kohaselt olema kõigil ajakirjanikel samasugused seisukohad, mitte aga võimalus vabalt oma arvamust avaldada. Siinjuures on paslik rõhutada, et ajakirjanikud peavad

² Vt Greete Palgi. Eesti naisajakirjanike kogemused agressiivsete ja ahistavate kommentaaride ja allikatega. Bakalaureusetöö. Tartu Ülikool, ühiskonnateaduste instituut, 2018. Vt <https://dspace.ut.ee/handle/10062/60669>. Armas Riives. Eesti meesajakirjanike kogemused negatiivsete ja agressiivsete kommentaaride ning allikatega. Bakalaureusetöö. Tartu Ülikool, ühiskonnateaduste instituut, 2019. Vt <https://dspace.ut.ee/handle/10062/64099>.

³ Ross Tapsell. Old Tricks in a New Era: Self-censorship in Indonesian journalism. — Asian Studies Review, 2012, Vol. 36, nr 2, lk-d 227–245.

⁴ Philip Cook, Conrad Heilmann. Censorship and Two Types of Self-Censorship. — LSE Choice Group Working Paper Series, 2010, Vol. 6, nr 2. The Centre for Philosophy of Natural and Social Science (CPNSS), London School of Economics, London, UK. [http://eprints.lse.ac.uk/27595/1/Censorship_and_two_types_of_self-censorship_\(LSERO\).pdf](http://eprints.lse.ac.uk/27595/1/Censorship_and_two_types_of_self-censorship_(LSERO).pdf)

arvamuste paljusust toimetuses omaette suureks väärtuseks.

Mitu ajakirjanikku tõi välja, et nad tajusid autonoomiasse sekkumist siis, kui juhtkond oli toimetuse käsutuses olnud materjali ise uurima hakanud. Seejuures öeldi, et juhtkond ei usalda toimetuses teatud ajakirjanikke. Enamik ajakirjanikke tajus usaldamatuse väljendamisest autonoomiasse sekkumist, pidades usaldust üheks olulisemaks väärtuseks toimetuse töös. Usaldus on eeldus, et ajakirjanikel oleks vaba voli otsustada, milliseid teemasid valida ja kuidas neid käsitleda. Usaldamatus seab aga eelduse, et ajakirjanike tööd peab pidevalt kontrollima, et olla kindel, kas lehte ikka jõuab juhtkonna silmis sobiv materjal. Mitu ajakirjanikku põhjendas oma lahkumist tõsiasjaga, et juhtkond seadis nende usaldusväärse kahtluse alla. Sellest saab järeldada, et ajakirjanikel tekkis tunne, et kui neid toimetuses ei usaldata, siis pole neil ka võimalik iseseisvalt tööd teha, ehk teisisõnu, neil puudub autonoomia.

Mitme ajakirjaniku sõnul oli mõjutamise püüd tajutav, mitte otsene, sest otsene keelamine oleks olnud liiga järsk ja ennekuulmatu, mistõttu püüti mingite teemade käsitlust mõjutada kaudsemalt, n-ö ümber nurga. Enamik ajakirjanikke tundis, et vihjetega ja kommentaaridega püüti mõjutada lugude sisu ja teemade valikut. Konkreetsemalt tõi ajakirjanikud välja, et anti nõu, mida kindlasti peaks mingis loos mainima. Veel kirjeldati, kuidas ajakirjanikelt küsiti, miks just nii on kirjutatud või kas konkreetsest temast on ikka nii palju vaja lugusid teha, ehk püüti seada kahtluse alla ajakirjanike teemavaliku pädevus.

Peamiselt nimetasid ajakirjanikud autonoomiasse sekkujana peatoimetajat, kelle mitmekordne mainimine tulenes ka sellest, et kõik ajakirjanikud tõi autonoomiasse sekkumisest rääkides esile poleemikat, mis tekkis seoses apteegireformiteemalise juhtkirjaga 23. oktoobril 2019, mille avaldamise vastu seisis otseselt just peatoimetaja. Lisaks tõi ajakirjanikud esile peatoimetaja asetäitja ja üldiselt ka juhtkonna/juhatuse, kuid seejuures ei täpsustatud, kas peeti silmas toimetuse või ettevõtte Postimees Grupp juhtkonda.

Kuivõrd mitu ajakirjanikku tunnistas, et selgeid sekkumiskatseid pigem ei olnud ja mõjutati vihjete kaudu ning lisaks oli ajakirjanikes endis vaikimisi siginenud eeldus ajakirjanike töö ja Postimees Grupi omaniku ärihuvide vahelisest konfliktist, siis võidi autonoomiasse sekkumist tajuda ka mõnevõrra paranoiliselt. See tähendab, et ajakirjanikele ei

pruukinudki keegi midagi öelda või vihjata, aga nad arvasid, et vihjeid võidakse teha või mõne teema käsitlemist pahaks panna. Alati ei osutunud see eeldus tõeks.

Kuid peale tajumise oskasid ajakirjanikud kommentaaride ja vihjete esitamisest ka konkreetseid näiteid tuua. Nad rääkisid, et peatoimetaja oli pärast teatud lugude ilmumist ajakirjanikke kritiseerinud. Näiteks ühe ajakirjaniku hinnangul oli tegemist ülekaaluka kriitikaga, mis esitati „jõulises toonis“. Teisalt kirjeldasid ajakirjanikud ka juhtumeid, kus teema fookuse valimisse üritati sekkuda loo kirjutamise ajal. Tavaliselt toimus see nii, et peatoimetaja tuli ajakirjanikelt uurima, millised plaanid on konkreetse looga, ja andis ajakirjanikele nõu, kuidas peaks teemale läheneda. Aga mõned ajakirjanikud tõi ka välja, et nemad kriitikat n-ö omal nahal tunda ei saanudki, kuid nägid seda kõrvalt. Konkreetsemalt teadis paar ajakirjanikku rääkida, kuidas nende asemel langesid kriitikanooled alatoimetuste (nt arvamustoimetuse, uuriv toimetuse jne) juhtidele või vastutavale väljaandjale.

Ajakirjaniku autonoomiat pidasid oma töö üheks olulisemaks tunnuseks kõik ajakirjanikud. Enamik neist tõi välja, et autonoomia tähendab vabadust valida, milliseid teemasid ja kuidas kajastada. Rõhutati, et sellesse valikusse ei tohi sekkuda, sest ajakirjanik peab valima loo fookuse just selliselt, nagu tema vastavat teavet kogudes on tajunud. Teiseks toodi välja, et ajakirjanike autonoomia väljendub usaldusvääruses. See tähendab, et kui väljaanne, kitsamalt öeldes juhtkond, usaldab oma ajakirjanikke ega sekku nende töösse, on ajakirjanikele autonoomia tagatud. Lisaks peeti autonoomia juures oluliseks ajakirjanike arvamusevabadust.

Enamik ajakirjanikke ütles, et peamine reaktsioon, mis autonoomiasse sekkumise tagajärjel tekkis, oli trots. See tähendab, et kui nad tajusid, et nende autonoomiasse üritati sekkuda, siis tekitas see neis erilist valvsust ja tahet kirjutada just nimelt neil teemadel, mis olid justkui tabuks kuulutatud või kriitika alla sattunud. Paljud kirjeldasid, et sel puhul tekib olukord, kus ajakirjanikud hakkavad oma objektiivsuse tõestamiseks mingeid teemakäsitlusi võimendama. Sellisel juhul tekkis vastupidine efekt — võimendati teemasid, mida muidu niivõrd kriitiliselt ei olekski kajastatud.

Intervjuudest selgus, et ajakirjanikel on vajadus ka endale oma objektiivsust tõestada. Samas selgus, et autonoomiasse sekkumine võis ajakirjanike tööle kohati isegi positiivselt mõjuda, sest neis tekkis trots olla veelgi põhjalikum ja täpsem, et lugudes

ei oleks tekstikohti, millest saaks kinni hakata ja neid ümber lükata.

Olgugi et sekkumine ajakirjanike autonoomiasse muutis neid valvsamaks, tõlgendati sekkumist siiski negatiivse nähtusena ja kõik pidasid vajalikuks näidata sellise käitumise suhtes oma vastumeelsust. Autonoomiasse sekkumise tagajärjel tekkis ajakirjanikes kollektiivne vastupanu. Nad arutasid omavahel autonoomiasse sekkumiste katseid ja otsustasid koos, et ei allu nendele. Kollektiivne vastupanu aitas autonoomiasse sekkumise katsetele paremini vastu seista. Toodi välja, et omavaheline arutelu ja teabe jagamine olukorras, kui keegi oli üritanud midagi keelata või mõjutada või andis ajakirjanike hinnangul millegi kohta ebaausat tagasisidet, võimaldas mõjutuskatsetele kergemini vastu astuda, julgustades üksteist teemadega edasi töötama. Selgus, et ajakirjanike kollektiivse vastupanu iseloomustamiseks oli parim näide see, kui toonasele peatoimetajale Peeter Helmele esitati umbusaldusavaldus, mis päädis tema tagasiastumisega. Teisalt mõõnsid mõned ajakirjanikud, et kuna reaktsioon autonoomiasse sekkumise katsete vastu oli niivõrd tugev, võisid nad ka ise probleemi tõsidust kohati võimendada ehk tõlgendada seda tegelikkusest jõulisemalt.

Ajakirjanikud ei rääkinud kuigi palju sellest, kuidas nad oleksid ise, mõjutamist tajumata, enesetsensuuri rakendanud. Pigem kirjeldati, kuidas mõjutamine võib tekitada enesetsensuuri, kuid harva tunnistati, et see nendega oleks juhtunud või et nad oleksid nõus end kammitsema. Küll aga ilmes intervjuudest, et mõjutuste tagajärjel tekkisid neis siiski teatud dilemmad. Toodi välja, et iseend on keeruline analüüsida ja et arvatavasti täitsid mõjutamiskatsed teatud määral eesmärgi, kuid jällegi ei öelnud keegi, et see just temaga oleks juhtunud.

Üldsõnalised kirjeldused ja asjaolu, et enesetsensuuri ilminguid endaga ei seostata, kinnitab, et ajakirjanike jaoks on tegemist tundliku teemaga ning neil on kas keeruline seda enese juures hinnata või nad ei julge seda teha. Küll aga ilmneb ajakirjanike vastustest, et enesetsensuuri Postimehe toimetuses töötades esines. Juhtkonna põhjustatud ebamugavuse ja usaldamatuse tunne tekitasid ajakirjanikes oma tööd tehes kõhklusid.

Peamised järeldused

Tulemusi analüüsides püstitasin järgmised uurimisküsimused.

- Millisena tajusid ajakirjanikud enda autonoomiat? Kuivõrd see oli neile tagatud?

- Millised tagajärjed on piiratud autonoomial (ajakirjaniku tööle)? Kas ajakirjanike autonoomiasse sekkumise tagajärjel võib tekkida enesetsensuur? Kas autonoomiasse sekkumise tagajärjel võib tekkida kollektiivne vastupanu?

Esiteks tegin järelduse, et ajakirjanikud peavad autonoomiaks valiku-, otsustus- ja arvamusvabadust, kuid teatud teemakäsitluste juures ei olnud see neile tagatud. Seejuures peavad ajakirjanikud enda autonoomiat üheks olulisemaks töötingimuseks. Nende jaoks on tähtis vabadus valida ja otsustada, millist teavet koguda, mida kajastada ning millisel viisil kogutud teavet edastada. Peamiselt tajusid ajakirjanikud autonoomiasse sekkumist siis, kui teema oli seotud Postimees Grupi omaniku ärihuvidega.

Teiseks järeldasin, et ajakirjanike autonoomia piiramise tagajärjel tekkis kollektiivne vastupanu ja enesetsensuur. Kõige enam kirjeldati, kuidas autonoomiasse sekkumise tagajärjel tekkis trots ja vajadus tõestada oma objektiivsust, mis päädis kollektiivse vastupanuga juhtkonnale. Vähem kirjeldasid ajakirjanikud enesetsensuuri tekkimist, öeldes, et neil on keeruline end kõrvalt analüüsida. Enesetsensuuri siiski esines, sest ebamugavate olukordade vältimiseks olid ajakirjanikud teatud teemasid kajastades ettevaatlikumad.

Kokkuvõte ja diskussioon

Tänapäeval ei ole Eestis erinevalt Nõukogude ajast enam riiklikku tsensuuri, kuid enesetsensuur ja ajakirjanike töö mõjutamise katsed on siiski alles. Võib öelda, et ajakirjanike autonoomiasse sekkumine ja selle tagajärjel tekkiv enesetsensuur on ehk isegi ohtlikum kui riiklikult reguleeritud tsensuur, sest mõjutamine toimub kaudselt, kavalalt, peenelt ja selle eesmärk on tavaliselt see, et ajakirjanik hakkaks ise langetama otsuseid, mis on kasulikud neile, kes on tema autonoomiasse sekkunud. See tähendab, et väliselt on kõik justkui normaalne, sest kellelgi ju otseselt ei keelata midagi teha, kuid kui ühe- või paarikordne vihje või kommentaar ajakirjaniku töö kohta paneb teda end ka pikas perspektiivis tsenseerima, on mõjutustegevus väga oskuslik.

Ajakirjanike enesetsensuur on tundlik teema, seda nii ajakirjanikele endile kui ka tõenäoliselt neile, kelle käitumise tagajärjel hakkavad ajakirjanikud enesetsensuuri rakendama. Nagu uurimusest selgus, ei ole ajakirjanikud varmselt rääkima sellest, et nad oleks rakendanud enesetsensuuri.

Samas selgus siiski, et ajakirjanike enesetsensuur on olemas.

Nagu on teada ka Ameerika Ühendriikides läbi viidud uuringust,⁵ hakkavad ajakirjanikud ülemuselt kostvate signaalide tulemusel vältima teatud artiklite kirjutamist. Ka Postimehe endised ajakirjanikud tõid välja, et nende autonoomiasse sekkumine ei toimunud nii, et kellelegi oleks öeldud, et konkreetset lugu ei avaldata. Küll aga kirjeldati, kuidas autonoomiasse sekkuti vihjates ja kommenteerides. Ajakirjanikud tundsid, et nad said peatoimetajalt või juhtkonnalt soovitusi ja kommentaare nii enne kui ka pärast loo avaldamist. Mitmed tajusid, et selline tagasiside või oma ülemustele aruandmine on ebameeldiv ja võib ajakirjanikke edaspidi mõjutada mingeid teemasid vältima, selleks et mitte saada negatiivset tagasisidet või et puuduks põhjus neid kritiseerida.

Teisalt kirjeldasid Postimehe endised ajakirjanikud, nii nagu ka USA ajakirjanikud ülalmainitud uurimuses, et üheks teemade vältimise põhjuseks oli ajakirjanikesse siginenud eeldus või teadmine, et teatud teemad tekitavad konfliktiohu. Siinkohal on aga oluline välja tuua, kuidas „ohtlike“ teemadega tegeledes oldi ettevaatlik ja eriti täpne, et ei tekiks võimalust millestki kinni hakata ja kriitikat teha. Teisalt ei saa välistada, et ajakirjaniku ülim täpsus, mis on üldjuhul positiivne omadus, võib teda ennast liigselt kammitseda.

On selge, et väljaande omaniku ärihuvid mõjutavad ajakirjanike autonoomiat, mis omakorda

ohustab ajakirjanduse üht põhilist rolli — olla ühiskonna valvekoer. Ajakirjandus peab teenima ühiskonna, mitte väljaande omaniku või juhtkonna ärilisi ja maailmavaatelisi huve. Seetõttu on ohtlik, kui ajakirjanduslikud väljaanded, sh Postimees, kuuluvad suurtesse korporatsioonidesse, nagu näiteks Postimees Gruppi. Eesti väiksust arvestades muudab see ajakirjaniku töö eriti raskeks, sest kui omaniku ärihuvid ulatuvad lisaks meediale paljudesse teistesse valdkondadesse, näiteks tervishoidu, on ajakirjanikul keeruline valida teemat, mis ei oleks omanikuga kuidagi seotud. Tegelikult ei peakski ajakirjanik omaniku ärihuvidest lähtuma ja ta peaks olema eriti valvas siis, kui teema on riikliku tähtsusega, nagu oli apteegireform, mis tekitaski Postimehe ajakirjanikes dilemmasid ja ka pingelisi olukordi toimetuses, kui ajakirjanikud lõpuks otsustasid teemat kajastada.

See juhtum näitab, et olukord ei ole ajakirjanduse elujõulisuse ja eetika seisukohalt lootusetu, sest ajakirjanikud on autonoomiasse sekkumise suhtes siiski tähelepanelikud, mida ilmestab Postimehe ajakirjanike seas tekkinud trots ja vastuhakk.

Ajakirjanike tööle reageeriti tavapärasest enam ka siis, kui kajastati teemasid, mis väidetavalt ei ühtinud Postimehe maailmavaatega, kusjuures ei selgunud, milline see on täpsemalt. Küll aga võib järeldada, et pigem oli see vähemalt uuringu teostamise ajal konservatiivne, kuivõrd probleeme tekitasid arvamused, mis olid seotud rahvusvähemuste või LGBT õigustega.

⁵ Self Censorship: How Often and Why?— Pew Research Center and Columbia Journalism Review, 2000, April 30. <https://www.people-press.org/2000/04/30/self-censorship-how-often-and-why/>

Eesti naisajakirjanike kogemused agressiivsete ja ahistavate kommentaaride ja allikatega

Greete Palgi

Ajakirjandus on teinud tänuväärset tööd ja toonud avalikkuse ning kohtumõistjate ette näiteks endise väliskaubandus- ja infotehnoloogiaministri Marti Kuusiku lähisuhtevägivalla ja Rahvusooper Estonia eksjuhi Aivar Mäe ahistamiskaasuse. Niisugustele probleemidele valguse heitmine ei tähenda, et meediatöötjad ise ei kogeks naistevastaseid rünnakuid, eelkõige just verbaalseid.

Magistritöö eesmärk oli mõista, mil moel puutuvad naissoost ajakirjanikud just ameti tõttu kokku agressiooni, ahistamise ning rünnakutega. Võtsin fookuseks just naissoost ajakirjanikud, kuna uuris sama teemat bakalaureusetöös, millest selgus, et meedias töötavaid naisi rünnatakse verbaalselt just nende soo ja välimuse kaudu. Bakalaureusetöös ei uuritud, kas ja mil moel pakuvad toimetused süsteemsete rünnakute puhul tuge, ja seetõttu paningi fookuse magistritöös just sellele.

Kuigi lääneriikides on soopõhist ahistamist ja rünnakuid uuritud üha rohkem, on seda Eestis tehtud pigem vähe. Aktiivne teavitustöö lükkas USA-s 2006. aastal käima *#metoo* (*#minaka*) liikumise, mis omakorda viis 2017. aastal selleni, et naised rääkisid avalikult, oma nime ja näoga, neid ahistanud, rünnanud ja vägistanud meestest, kes tihtipeale olid oma valdkonnas võrdlemisi kõrgel kohal. Lisaks hakkas liikumine koguma aktiivseid kaasaraajikuid teistes lääneriikides.

Selliste teemade puhul on keskne probleem, kuidas defineerida ahistavat käitumist. Teadustöös ja uudistes kasutatakse niisuguse käitumise

kirjeldamiseks sõnu „agressioon“, „solvamine“, „rünnak“, „ahistamine“, „negatiivne tagasiside“ ja palju muud. Pealegi tuleb arvesse võtta, et inimesed hindavad käitumist subjektiivselt.

Seetõttu lähtusin magistritöös sarnaselt oma bakalaureusetööga¹ definitsioonist, mille järgi ahistamine on igasugune ründav, ähvardav või agressiivne verbaalne väljendus, mis paneb rünnatu ebamugavasse, pingelisse või stressirohkesse olukorda.² Olulisim minu töös on just ajakirjanike endi kogemus, mistõttu valisin definitsiooni, mis lähtub rünnatutes tekitatud negatiivsetest emotsioonidest ja toetub nende endi hinnangule.

Ahistamise määratlus sõltub inimesest

Ajakirjanike töö vili on iga päev lugejate ees hinnatav, arvustada, lisaks on ajakirjanike meiliaadressid ning töötelefonid internetist kättesaadavad. Peale selle saavad lugejad-vihjajad otsida ajakirjanikega kontakti ühismeedias. Seega on lihtne ajakirjanikku oma meelepahast teavitada.

Nii nagu lugejad võivad näha enda rünnakut ajakirjaniku suunal hoopis tagasiside või kriitika, saavad ka ajakirjanikud tõlgendada juhtunut väga erinevalt. Lisaks mängib ahistamise defineerimise puhul rolli õigusruum. Näiteks Austraalias liigitatakse seksuaalse ahistamise alla igasugune seksuaalse tähelepanu osutamine, mis on ühele poolele soovimatu ning ebameeldiv, Prantsusmaal on see raamistatud aga survestamisena seksuaalsete

Artikli aluseks on 2020. a juunis Tartu Ülikooli ühiskonnateaduste instituudis kaitstud magistritöö (juh Ragne Kõuts-Klemm). Vt <https://dspace.ut.ee/handle/10062/67858>

¹ Greete Palgi. Eesti naisajakirjanike kogemused agressiivsete ja ahistavate *online*-kommentaaridega. Bakalaureusetöö. Tartu Ülikool, ühiskonnateaduste instituut, 2018. Vt <https://dspace.ut.ee/handle/10062/60669>.

² Vt Monika Löfgren Nilsson, Henrik Örnebring, Journalism Under Threat: Intimidation and Harrassment of Swedish Journalists. — Journalism Practice, 2016, Vol. 10, nr 7, lk-d 880–890.

hüvede saamiseks.³ Lisaks tuleb naissoost ajakirjanike puhul ühe aspektina arvestada soolist ja seksuaalset ahistamist, mille piirid on hägused, sest kahte terminit vaadatakse tihti ühena.⁴

Igasuguse ahistamine on tihti peale seotud võimusuhetega, mis võivad, aga ei pruugi olla üldse formaalselt kehtestatud.⁵ Näiteks võib ülemus ahistada alluvat, suurem rahvus sisserändajaid ning mehed naisi. Võimusuhte uuringust selgus, et teatud olukordades võivad mitteformaalsed ja stereotüüpsed võimusuhted kaaluda üle formaalsed, näiteks stereotüüpselt meeste valdkonnas töötavaid naisülemusi ahistavad alluvad ja koostööpartnerid oluliselt rohkem kui meesülemusi.⁶

Meedia on olnud seni valdkond, kus mehi tegutseb rohkem. USA näitel on tele- ja trükiuudiste ning uudisteagentuuride toodangust 62% meesautorite tehtud ja vaid 38% naisautorite toodetud.⁷ Seetõttu võib väita, et naised peavad meedias töötades võitlema mitteformaalsete võimusuhetega.

Kuigi ajakirjanikke saab olenemata soost tabada ühismeedia, telefoni või meili teel, leidis Suurbriitannia mõttekoda, et naissoost ajakirjanikele saadetakse Twitteris ligi kolm korda rohkem ründavaid, ahistavaid ja ähvardavaid säutse kui nende meessoost kolleegidele.⁸

Ajakirjanduses töötades ei ole verbaalsed rünnakud muidugi midagi üllatuslikku. Siiski tuleb probleemiga tegeleda, mitte nentida, et olukord ongi säärane ning töötajad peavad tõsiasjaga leppima. Meediakriitik Soraya Chemaly märkis, et kui räägitakse tööalastest rünnakutest naisajakirjanike vastu, kipuvad meesajakirjanikud vastama, et neid ahistatakse samuti, kuid see on meedias töötamise hind.⁹ Taas on tegemist ahistamise normaliseerimisega.

Siiski on meesajakirjanikele suunatud verbaalsed *online*-rünnakud tehtud piinlikkus- ja häbitunde tekitamise eesmärgil, naisi rünnatakse aga

soolist ja seksualiseeritud sõnumitega, lisaks kannavad naistele suunatud rünnakud tõenäolisemalt pärisellu, näiteks ähvardatakse neid jälitada või vägistada. Järjepidevad rähged rünnakud survestavad naissoost ajakirjanikke end tsenseerima või vahetama ameti sellise vastu, kus nad pole avalik-kusele nii kättesaadavad.¹⁰

Niisugustes ametites, kus töö iseloom näeb ette rohkem konflikte ja agressiooni, peab just töökoht tagama ennetavad süsteemid või selged tegutsemisjuhised.

On töökohti, mis kätkevad suhtlust, ning tihutilugu võiks arvata, et neis organisatsioonides on mõeldud, kuidas töötajaid sellistes olukordades toetada. Ajakirjanike puhul pole tehtud selliseid uurimusi, mis käsitleksid otseselt organisatsioonisest süsteemset toetust ja selle viise, küll aga on uuritud teisi ameteid, kus samuti tuleb võõraste inimestega palju suhelda ja seetõttu olla suuremas rünnakuohus.

Neljakümne sotsiaal- ja kiirabitöötaja ahistamisjuhtude uurimisel¹¹ selgus, et üldiselt kasutasid töötajad nii verbaalse kui füüsilise agressiooni puhul toimetuleku mehhanismina emotsioonide ümberhindamist või allasurumist. Uuring ei andnud hinnangut, kas emotsioonide ümberhindamine on hea või halb, kuid tõi välja, et agressiooni või rünnaku teistsugune tõlgendamine pärast sündmust küll kaitseb ehk inimese vaimset tervist, aga ei tee midagi agressiooni vähendamiseks ja seega pole meetod pikas plaanis viljakas.

Uurimisküsimused

Magistritöö fookus oli just agressiooni tagajärjel ja sellel, kuidas toimetused toetavad ajakirjanikke rünnaku korral. Kuigi kasutan uurimisküsimustes väljendit „agressioon“, siis ajakirjanikke intervjuerides

³ James Campbell Quick, M. Ann McFadyen. Sexual harassment: Have we made any progress? — *Journal of Occupational Health Psychology*, Vol. 22, nr 3, lk-d 286–298; viidatud teose kaudu Nili Steinfeld. To Be there when it Happened: Immersive Journalism, Empathy, and Opinion on Sexual Harassment. — *Journalism Practice*, 2020, Vol. 14, nr 2, lk 241.

⁴ Vt Palgi, 2018.

⁵ Vt Steinfeldt, 2020, lk 241.

⁶ Heather McLaughlin, Cristopher Uggen, Amy Blackstone. Sexual Harassment, Workplace Authority, and the Paradox of Power. — *American Sociological Review*, Vol. 77, nr 4, lk 642.

⁷ Women's Media Center. The status of women in the U.S media 2017. <https://www.womensmediacenter.com/reports/the-status-of-women-in-u.s.-media-2017>.

⁸ Demos: Male celebrities receive more abuse on Twitter than women, 2014, 10 May. <https://demos.co.uk/press-release/demos-male-celebrities-receive-more-abuse-on-twitter-than-women-2/>

⁹ Soraya Chemaly. Online Harassment Is a Social Problem That Requires a Social Response. — *HuffPost*, 2017, December 6. https://consent.yahoo.com/v2/collectConsent?sessionId=3_cc-session_72098247-7a8d-4b6c-b782-4a7824f183ae

¹⁰ *Ibid.*

¹¹ Karen Niven, Christine A. Sprigg, Cristopher J. Armitage. Does Emotion Regulation Protect Employees from the Negative Effects of Workplace Aggression? — *European Journal of Work and Organizational Psychology*, 2013, Vol. 22, nr 1, lk-d 88–106. <https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/1359432X.2011.626200?src=recsys&journalCode=pewo20>

eelistasin väljendit „ebameeldiv/ebamugav olukord“, sest bakalaureusetööd tehes märkasin, et juhtunud peetakse harva ahistamiseks või agressiooniks, pigem kasutatakse toimu kirjeldamiseks teisi väljendeid ja seetõttu peab intervjuuerija jätma juhtunu defineerimise võimalikult üldiseks.

Lähtudes eesmärgist, püstitasin kaks suuremat küsimust koos alaküsimustega.

- 1. Missuguste agressiivsete olukordadega on ajakirjanikud kokku puutunud?
 - 1.1 Kes olid ründajad?
 - 1.2 Kuivõrd rääkisid ajakirjanikud juhtunust enda lähikondlastele, kolleegidele, ülemustele, võimuorganitele?
- 2. Millisel viisil ajakirjanik rünnakutele reageeris?
 - 2.1 Kuivõrd on ajakirjanik mures olnud oma elu pärast?
 - 2.2 Kuivõrd on ajakirjanik kaalunud agressiooni, ahistamise või rünnakute tõttu ametist lahkumist / on seda teinud?
 - 2.3 Mil viisil ajakirjanik selliste olukordadega toime tuleb?
 - 2.4 Kui palju valmistab toimetuse ajakirjanikke lugejate/allikate rünnakuks ette?

Meetod ning valim

Uurimisküsimustele vastamiseks analüüsisin 20 naissoost ajakirjaniku intervjuud. 12 neist viisin läbi bakalaureusetöö jaoks,¹² magistritööks tegin veel kaheksa intervjuud, selleks et saada Eesti naisajakirjanikest esinduslikum valim ja seeläbi parem alus üldistada nende ameti tõttu tekkinud kokkupuuteid agressiooni ja rünnakutega. Kaasasin valimisse eri meediamajade ajakirjanikke, keskendudes just trükimeediale, kuna meediumi eripära tõttu saavad nende lood enim kommentaare ja tagasisidet.

Lisaks saatsin nelja küsimusega kirjad ERR-i, Postimehe, Delfi ning Õhtulehe peatoimetajatele, et uurida, missuguseid tugisüsteeme toimetustes kasutatakse ning kui suureks probleemiks peavad toimetused ajakirjanike ahistamist, ründamist või agressiooni nii kolleegide kui organisatsioonivälise inimeste poolt.

Kvalitatiivse andmeanalüüsi jaoks viisin läbi poolstruktureeritud intervjuud. Tegin sama

bakalaureusetöös ning sain aru, et niivõrd delikaatse teema puhul õnnestub intervjuuga kõige paremini ajakirjanike kogemuste kohta andmeid koguda.

Avaldus politseisse pole ahistamine?

Ajakirjanike intervjuudest selgus, et juhtumeid defineeritakse harva ahistamisena. Näiteks kõneles üks ajakirjanik, kuidas allikas esitas tema kohta politseisse väärteo- ja kuriteokaebuse, lisaks koostas veebilehe, kus tituleeris ajakirjanikku perverdiks, ning edastas selle tema emale. Ajakirjanik märkis, et allikast kirjutades ta teadis, et ilmselt on tema mehe järgmine ohver, kuna avalik tähelepanu oligi sellel, kuidas mees erinevaid inimesi järjepidevalt ahistas.

Ajakirjanik konsulteeris ahistaja tõttu politseiga, kuid siiski ei tituleeri ta juhtunut ahistamiseks. Sedasi pisendatakse kogemust ahistajaga ise. Ajakirjanik teadis sedagi, et ahistaja oli ühe teise ajakirjaniku kodu juures käinud — kui kolleeg avas köögis õlle, saatis ahistaja talle sõnumi, kus manitses vähem alkoholi tarbima. Seega, kuigi ajakirjanik (N30) oli teadlik, et ahistaja võib temagi kodu juurde tulla, ei teinud ta politseisse avaldust ega tahtnud olukorda ahistamisena defineerida.

Varasemas uuringus¹³ kirjeldasid ajakirjanikud samuti ebamugavust ja hirmu, kuid ei kõnelenud toimunud kui ahistamisest. See võib tuleneda asjaolust, et ahistamist seotakse pigem just seksuaalse ahistamisega. Lisaks oleneb kogemuste defineerimine palju sellest, mis hinnangu ajakirjanik rünnakule annab.

Väga tihti mainisid ajakirjanikud, kuidas rünnaku, ahistamise või agressiooni puhul võis ka neil endil olla mingisugune süü. Tihtipeale süüdistati enda võimalikku naiivsust, kuigi see pole otsene rünnakupõhjus. Kui kirjelduse alguses kasutati sõnu „vastik“, „ebameeldiv“ ja „rünnati“, siis lõpuosas hakkas mitu vastajat oma kogemust pisendama.

Ahistajad on pigem võõrad

Intervjuudest ilmnes selgelt, et ründajad, ahistajad ja agressorid jagunevad sarnaselt LeBlanci ja Barlingu skaalaga¹⁴ kolmeks: võõrad; võõrad ohvriga mingitpidi tuttavad, kuid mitte samas organisatsioonis

¹² Palgi, 2018.

¹³ *Ibid.*

¹⁴ Manon Mireille LeBlanc, Julian Barling. Understanding the Many Faces of Workplace Violence. — S. Fox & P. E. Spector (Toim). Counterproductive Work Behavior: Investigations of Actors and Targets. Washington, DC: American Psychological Association, lk 41–63, 2005. <https://psycnet.apa.org/record/2004-19514-002>.

töötavad inimesed ja organisatsioonisisised inimesed. Põhiliselt on ründajad võõrad, kes edastavad ajakirjanikele verbaalseid rünnakuid peamiselt interneti vahendusel, ning organisatsioonisisised inimesed. Nende puhul on tegemist allikatega või inimestega, kellest ajakirjanik kirjutab.

Peaaegu kõik intervjuueeritavad nimetasid ühte tuntud, ründavaid kirju saatvat sariahistajat, kellest oli juttu ka varasemas uuringus.¹⁵ Siiski ei peeta tema kommentaare ja kirju mingiks probleemiks, sest need ei tekita ohu- ega hirmutunnet. Hoopis tõsisemalt võetakse neid juhtumeid, kus ründaja on mingil elualal hea mainega ning arvestatava jälgijaskonnaga.

Ajakirjanikke kipuvad ahistama just allikad ja ahistajateks võivad osutuda isegi need, kellega ajakirjanik teeb koostööd. Üks ajakirjanik (N39) märkis, et ahistajaks oli politseiametnik, kes eeldatavasti peaks seadustega eriti hästi kursis olema. Naisajakirjanik oli maakonnalehes praktiliselt, kui kohaliku politseijaoskonna suhtekorraldaja teda ahistas.

N39: Noorena ja naiivsena ei kahtlustanud, et tal on mingi plaan. Kuigi leht ei ilmunud iga päev, kutsus ta mind iga päev külla. Pärast mingit politseireportaaži kutsus ta jälle politseijaoskonda, võttis oma Sovetskaja šampanja välja ja üritas mind nurka ajada. Ma libisesin ruumist välja ja olin täiesti endast väljas, et keegi surus mind nurka. Ma ei näinud seda tulemas, olin ehk liiga naiivne.

Ajakirjanik rääkis toimunud peatoimetajale, kes helistas ahistajale ning „sõimas ta läbi“, aga hiljem tuli puhkuselt tagasi krimireporter, kes süüdistas praktikanti, et tema rikkus nüüd suhted suhtekorraldajaga ära. See näitab, et toimetuse ajakirjanik pani süü praktikandile, kuigi olukord oli tunduvalt mitmetahulisem ja osalisi rohkem.

Intervjuudest selgus, et ka kolleeg võib olla ahistaja. Sellises olukorras võttis ajakirjanik osa süüst endale, rõhutades, et noore ning naiivsena ei osanud ta esialgsest sõbralikkusest midagi halba aimata.

Samas toovad intervjuueeritavad välja, et konfliktsete olukordade puhul otsivad nad abi just toimetusest. Kehtib justkui vaikiv reegel, et toimetust ja kolleege saad alati usaldada. Eeldatakse, et kolleegid

aitavad ning ei ürita kaastöötajat kuidagi ära kasutada. Tõstatub küsimus, et kui harilikult pöördub ajakirjanik ahistamise korral toimetuse kolleegide poole, siis kelle poole peaks pöörduma, kui ahistaja on keegi kolleegidest. Siin hakkavad mängima rolli usaldussuhted, lojaalsus oma töökoha, ameti ja kolleegide vastu, mis teevad ajakirjaniku jaoks lahenduse leidmise keerukaks.

Ründajad võivad olla kas ajakirjanikele täiesti võõrad lugejad, infoallikad või kolleegid. Kõige rohkem töid ajakirjanikud välja allikapoolseid rünnakuid, mis tulenevad just konfliktsete teemade kajastamisest. Võrreldes teiste valdkondadega, on allikapoolsete rünnakute sihtmärgiks eelkõige Eesti uudiseid või konfliktlugusid kajastavad ajakirjanikud.

Vale särk ja vanus

Levinud on rünnata naissoost ajakirjanikku tema seksuaalsuse või soo alusel. Näiteks rääkis ajakirjanik, et tema kolleeg kandis artikli juures olnud portreepildil õlapaelteta pluusi ning sellele osutades hakati tema välimust hindama. Seksuaalsuse kaudu ründamine tähendab seda, et ajakirjanikule soovitakse halba, mõnikord hirmutatakse vägistamisega.

N28: Mulle ei ole silma jäänud, et mõnele meesajakirjanikule oleks kirjutatud, et ma loodan, et neli neegrit sind vägistavad, kui ta kirjutas välistudengist artikli. Selliseid asju juhtus mul rohkem kui korra, et nii sõimati. Et ma soovin, et sind vägistatakse — seda tuleb sõltumatult vanusest naisajakirjanikel küll ette.

Lisaks seksuaalse alatooniga rünnakutele on levinud ka naissoost ajakirjaniku vanuse osatamine. Sageli julgevad ründajad ahistada välimuselt nooremaid ajakirjanikke eriti just loo juurde pandud pildi järgi.

„Noore neiu“ narratiiviga kaasneb naine-eisaa-arutoorika näiteks siis, kui allikas tahab ajakirjanikule kõik üksipulgi lahti seletada, kuigi viimane on oma taustatöö juba teinud. Et seada ajakirjaniku pädevus küsimuse alla, võivad kommentaatorid ja lugejad kasutada ka väljendit „lapsajakirjanik“, meesajakirjanikke kiputakse „poisikesteks“ kutsuma.¹⁶

¹⁵ Palgi, 2018.

¹⁶ Armas Riives. Eesti meesajakirjanike kogemused negatiivsete ja agressiivsete kommentaatorite ning allikatega. Bakalaureusetöö. Tartu Ülikool, ühiskonnateaduste instituut, 2019. Vt <https://dspace.ut.ee/handle/10062/64099>.

Toimetulekumehhanismid

Kõik intervjueeritavad tõid välja, et jõuavad verbaalsete rünnakutega rinda pista lähedaste või kolleegide toel. Tihti kasutatakse ka olukorra pisen-damist, mis tähendab, et koos kolleegidega naer-dakse saadud kirja või kõne üle.

Tõenäoliselt aitab olukorra üle naermine rün-dajalt võimu ära võtta. Küll aga ei lahenda see olukorda ega aita ära hoida järgmisi sarnaseid juh-tumeid. Ajakirjanikud võivad kõneleda vahejuhtu-mist kui „hirmsast kogemusest“, aga seejärel nad naeravad sama olukorra üle.

Olukorra naeruvääristamine ei pruugi lõpma-tuseni töötada. Ajakirjanik (N27) märkis, et paar „sõimukirja“ ajavad naerma, kuid edasi muutuvad need vastikuks. Seega võib olukorra üle naljata-mine töötada eduka toimetulekumehhanismina vaid siis, kui ajakirjanik puutub kokku mõne üksiku verbaalse rünnakuga, pideva agressiooni korral jääb sellest väheks.

Rünnaku normaliseerimine näitab, et kolleegid ei aita tugimehhanismina igal puhul, sest ajakirja-nik ei saa kolleegidelt alati oodata jäägitut toetust. Kui loodetud abi ei anta, võib ajakirjanik edaspidi ebamugava olukorraga üksi jääda, mis võib kulmi-neeruda näiteks alkoholi liigtarvitamisega, nagu mainis mitu intervjueeritavat. Sealjuures võib aja-kirjanik kinnitada, et tema hinnangul ei mõjutanud rünnak teda üldse.

Järjepidev negatiivne kriitika mõjubki eelkätt vaimsele tervisele. Kuigi staažikamad kolleegid soovivad kasvatada endale paks nahk, tähendab see sisemiselt ikkagi rünnakuga leppimist. Mitu ajakirjanikku tõdes, et on otsinud professionaalset abi, ja ühel juhul on isegi ajakirjandusest ajutiselt lahkunud.

Toimetuste kesine tugi

Toimetust toetab ajakirjanikke eelkõige nendel juhtudel, kui ahistaja vastu soovatakse edastada avaldus politseisse. Aga kui ajakirjanikku ähvarda-takse tundliku teema käsitlemise pärast kohtusse kaevata, saadetakse üldjuhul olukorda lahendama toimetuste juristid. Siiski on see pigem toimetuse enese kaitsmine, sest tavaliselt kaevatakse koh-tusse uudise avaldanud meediaplatvorm, mitte ajakirjanik.

Kuna toimetuses tööd alustavaid ajakirjanikke võimalikeks rünnakuteks ette ei valmistata, jäävad

nad hädaolukorras tihti ilma selge abi ja tegevus-juhisteta. Seetõttu võivad nad keerulistes konf-liktilistes jääda üksinda, mis omakorda võib viia läbipõlemiseni. Öhtulehe ja Delfi peatoimetaja ning Postimehe personalijuhi vastustest selgus, et sel-gepiirilist süsteemi ajakirjanike toetamiseks rün-nakute puhul pole. Kuigi juriidilistes vaidlustes on abiks ettevõtete advokaadid, siis mingisugust selget käitumisjuhendit, kuidas ajakirjanik end rünnaku eest kaitsta saaks, ükski meediaettevõtte ei esitanud. Süsteemse toetuse puudumine võib viia ka selleni, et kui rünnakud toimuvad toimetuse sees, hakkab ajakirjanik nende ära hoidmiseks toimetust vältima.

Ükski ajakirjanik ei teatanud, et tema praeguses või varasemates toimetustes oleks toimiv tervik-lahendus ahistamisest, rünnakust või agressioo-nist teavitamiseks. Üks ajakirjanik viitas, et tema hinnangul toimetused ei hakkagi terviklikku tugikorda looma, enne kuni mõne ajakirjanikuga midagi ränka juhtub. Sama ajakirjanik rõhutas, kui-das töötervishoiuarst soovitas tal otsida töö kaudu psühholoogilist abi, sest tema vaimsed mured tule-nesid tema kajastatavatest teemadest. Ajakirjanik ei hakanud seda ülemustele rääkima, olles kindel, et selle peale naerdakse ja öeldakse, et toimetusel pole ressursi. See näitab, et ajakirjanik ei tunne, et toimetust teda piisavalt toetaks. Lisaks viitab mure väljajätmise pärast varasemale pisendavale koge-musele töökeskkonnas.

Toimetused peaksid looma toetusmehhanisme

Kuna suurem osa verbaalsetest rünnakutest jõuab ajakirjanikeni kas ühismeedia või e-kirja teel, tasuks toimetustel kaaluda sõimukirjade vältimiseks filt-rite loomist tööalastele meilidele. Kommentaariu-mide puhul on loodud sobimatute sõnade loend, mille kasutamisel kommentaari ei kuvata, sama ideed võiks arutada kirjavestluste puhul.

Paljud intervjueeritavad rääkisid murest oma vaimse tervise pärast — tööstressi lisavad ründa-vad kommentaarid ja ahistavad allikad. Seetõttu peaksid toimetused nõuks võtma psühhiaatri või psühholoogi visiitide osalise rahalise hüvitamise või mõne tugiinimese/nõustaja väljakoolitamise, et ajakirjanikel oleks toimetuses pisut professio-naalsemat abi.

Edaspidi võiks uurida, missuguseid tugisüsteeme ajakirjanikud ise toimetustes näha sooviksid. Selli-sesse uuringusse tasuks kaasata mõni psühhiaater,

kes oskab välja pakkuda hästi töötavaid toimetulekumehhanisme. Lisaks saaks fookusgrupina uurida toimetuste juhtidelt, mis on seni takistanud sellise süsteemi loomist ja kuidas toimetused üldse ajakirjanikke rünnakute ja ahistamisjuhtude eest kaitsevad.

Praeguses olukorras puudub ajakirjanikel süstemne toetusmehhanism ja seega kasutatakse toimetulekuks viise, mis pikemas plaanis rünnakuid ja

ahistamist ära ei hoia. Rünnakute leevendamiseks toetutakse põhiliselt kolleegidele, mistõttu võib väita, et toimetused on toetusmehhanismi rolli pannud teiste ajakirjanike õlgadele.

Kokkuvõtteks tuleb öelda, et toimetused peaksid ajakirjanike kaitsmiseks rünnakute ja ahistamiste eest võtma suurema vastutuse, et seeläbi hoida nende vaimset tervist.

Visuaalse pädevuse komponentide tunnetamine filmitegijate seas

Romet Toomas Tiitsaar

Töö eesmärgiks oli uurida erialases hariduses omandatud visuaalse pädevuse (*visual literacy*) komponentide tajumist; kuidas on võimalik filmitegemise oskusi arendada; milline roll on loomulikult andekusel või tunnetusel võrreldes visuaalse pädevusega ning mis on filmitegija jaoks tema loomingu oluline. Täpsemalt uurisin, kuidas filmikunsti eriala üliõpilased ning juba tegutsevad filmitegijad tajuvad visuaalset pädevust. Uurimisküsimustega selgitasin erialase hariduse vajadust filmitegemises ja intuiitsuse rolli. Teoreetiliste lähtekohade ja empiirilise materjali põhjal püstitasin kolm uurimisküsimust.

- Kuidas filmitegijad tajuvad visuaalset pädevust?
- Milliseid visuaalse pädevuse komponente peavad filmitegijad intuiitsuseks pädevusteks ja milliste puhul näevad õppimise vajadust?
- Milline on erialase hariduse tajutud mõju filmitegijate seas?

Töö teoreetilised lähtekohad

Töö peamiseks alusmõisteks on visuaalne pädevus, mis koosneb nii intuiitsusest kui ka õpitavatest osadest. Intuiitsused osad on inimese iseloomujooned ja isiklikud omadused, samuti väärtused, suhtumised, põhimõtted ja minapilt.¹ Nende alla kuuluvad ka inimese kogemused ja mälestused. Samas aga võivad mõned intuiitsused osad, nagu väärtused ja suhtumised, muutuda ja areneda õppimise käigus. Õpitavad oskused on võime ära tunda, tõlgendada ja rakendada erinevate visuaalsete vormide kindlat süntaksi ja semantikat.²

Tuginedes autoritele nagu Debes,³ Avgerinou⁴ ja Burkhardt jt,⁵ defineerisin visuaalse pädevuse mõiste järgmiselt: visuaalne pädevus hõlmab kultuuriliselt oluliste piltide, objektide ja nähtavate tegevuste mõistmist, loomist ja kasutamist. See koosneb nii intuiitsusest kui ka õpitavatest osadest, mida on võimalik arendada ning mille edendamiseks on vaja huvi ja välist abi, nagu näiteks juhendamist ja õpetamist.

Töös kombineerisin Mülleri visuaalse pädevuse tsükli,⁶ Avgerinou⁷ ja Burkhardti jt⁸ visuaalse

Artikli aluseks on 2020. a juunis Tartu ülikooli ühiskonnateaduste instituudis kaitstud bakalaureusetöö (juh Eleri Lõhmus, Halliki Harro-Loit). Vt <https://dspace.ut.ee/handle/10062/67750>.

¹ Vikram Singh Chouhan, Sandeep Srivastava. Understanding Competencies and Competency Modeling — A Literature Survey. — IOSR Journal of Business and Management, 2014, Vol. 16, nr 1, lk 16. <https://www.semanticscholar.org/paper/Understanding-Competencies-and-Competency-Modeling-Chouhan-Srivastava/f9e4f17ce671b53a33d3da74e3bf12d85f540715>.

² Peter Felten. Visual Literacy. — Change: The Magazine of Higher Learning, 2008, Vol. 40, nr 6, lk 61. https://www.researchgate.net/publication/288350687_Visual_literacy.

³ Vt Roberts A. Braden. Twenty-Five Years of Visual Literacy Research. Annual Conference of the International Visual Literacy Association. New York, 13.–17.10.1993. Rochester, NY. https://archive.org/details/ERIC_ED370602.

⁴ Maria D. Avgerinou. Re-Viewing Visual Literacy in the „Bain d'Images“ Era. — TechTrends: Linking Research and Practice to Improve Learning, 2009, Vol. 53, nr 2, lk 30.

⁵ Gina Burkhardt, Margaret Monsour, Gil Valdez, Cathy Gunn, Matt Dawson, Cheryl Lemke, Crystal Martin. Literacy in the Digital Age. (enGauge: 21st Century Skills.) Naperville, Illinois: NCREL & Metiri Group, 2003, lk 24. <http://www.ncrel.org/engauge>.

⁶ Marion G. Müller. Visual Competence: A New Paradigm for Studying Visuals in the Social Sciences? — Visual Studies, 2008, Vol. 23, nr 2, lk 103. https://www.researchgate.net/publication/232839830_Visual_competence_A_new_paradigm_for_studying_visuals_in_the_social_sciences.

⁷ Avgerinou, 2009.

⁸ Burkhardt jt, 2003.

pädevuse kategooriad, Tuckeri ja Cofsky⁹ pädevuse komponendid ja filminarratiivi loome ning filmi-produktsiooni teooria, et koostada enda töö jaoks lihtsustatud ja kitsam pädevuste jaotus, mis sobib just filmitegijate jaoks. Eristasin järgmisi audiovisuaalse loo jutustamise pädevuse komponente:

- teadmised visuaali loomise teooriast — teadmised audiovisuaalsest maailmast ja filminduse teooriast ning oskus neid kasutada;
- visuaalide mõistmine ja tõlgendamine — visuaalse sisu äratundmine, oskus seda tõlgendada ja teadmine, millistest elementidest see koosneb;
- teatavad isiklikud omadused ja iseloomujooned — omadused, mis loovad eeldused või takistused audiovisuaalse loo loomiseks;
- väärtused ja motiivid, suhtumised ja põhimõtted, minapilt, emotsioonid ja soovid;
- juhtimis- ja suhtlusoskused — oskus juhtida, organiseerida ja motiveerida inimesi ning nendega arusaadavalt suhelda;
- arusaadava narratiivi loomine — suutlikkus luua oma sihtrühmale vastavat ja kergesti mõistetatavat sõnumit;
- narratiivi tehnilise teostuse mõistmine ja selle kriitiline hindamine — visuaalse loome tehniliste aspektide mõistmine, suutlikkus sügavalt analüüsida ja kriitiliselt hinnata sõnumit, teadlikkus sõnumi kultuurilisest, poliitilisest ja individuaalsest taustast;
- isikupärase visuaalse narratiivi loomine — suutlikkus luua isikupärast ja originaalset visuaalset sisu, kasutades eelnevaid komponente.

Valim ja meetod

Uurimisküsimustele vastuste leidmiseks küsitlesin viit Tallinna Ülikooli Balti filmi, meedia, kunstide ja kommunikatsiooni instituudi (BFM) filmikunsti eriala tudengit ning kolme juba töötavat režissööri, kes on lõpetanud BFM-i ja teinud täispikki mängu- või dokumentaalfilme. BFM-i filmikunstitudengeid intervjuueerisin just sellepärast, et see on Eesti ainuke kõrgkool, kus on võimalik õppida filmikunsti ja audiovisuaalset meediat. Uuringus keskendusin põhiliselt režii erialale, sest see on filmitegemise protsessis juhtiv. Lisaks BFM-i tudengitele intervjuueerisin juba aastaid töötavaid

režissööre, kes saavad hinnata BFM-ist saadud hariduse vajalikkust.

Uurimismeetodiks olid semistruktureeritud intervjuud, mis andsid võimaluse paremini avada režiivaldkonna tudengite ja juba tegutsevate režissööride erialaseid arusaamasid ja hinnanguid, kogemusi ja tööharjumusi, samuti väärtusi filmitegemise osas. Intervjuude analüüsimisel kombineerisin kvalitatiivset sisuanalüüsi ja diskursuseanalüüsi.

Peamised tulemused

Valimis olnud üliõpilastele ja tegutsevatele filmitegijatele on oluline oskus luua visuaalidega selge ja arusaadav narratiiv. Lugu on intervjuueeritavate jaoks kõige olulisem, olles põhjuseks, miks üldse audiovisuaalset narratiivi luua. Lugu peab vaatajas esile kutsuma emotsiooni ja pakkuma tõlgendusvõimalusi. Ehkki samas tõdesid vastajad, et kõik inimesed ei pruugi lugu ühtemoodi mõista. Tudengite jutust on võimalik mõista, et narratiivi sõnum või põhimõtte hoiab filmi koos ning annab visuaalidele mõtte.

Üliõpilaste sõnul on filmi narratiivi kõrval sama oluline visuaal. Tudengid rääkisid, et visuaal on see, mis eristab audiovisuaalset kunsti kõikidest teistest kunstidest. Ilma tugeva visuaalita võiks mõtted lihtsalt üles kirjutada ning filme polekski vaja teha.

Juba tegutsevate filmitegijate sõnul on visuaal kõige olulisem filmielement ning tähtis on mõista, kas lugu on võimalik jutustada ka ilma visuaalita. Siin tulevad esile sellised audiovisuaalse loo jutustamise pädevuse komponendid nagu teadmised visuaali loomise teooriast. Filmitegijad ei suru audiovisuaalse narratiivi raamidesse lugu, mida on otstarbekam jutustada teisi väljendusvahendeid kasutades. Nad suudavad eristada narratiive, mis nõuavad filmivisuaale, ja narratiive, mis võivad töötada paremini näiteks kuuldemängus või raamatuna.

Kõik intervjuueeritavad rääkisid filmitegemise juures mingisugusest kindlast intuiitiivsest tunnetusest, mis aitab neil filme teha. Üks üliõpilane (Ü1) rääkis intuitsioonist ja alateadvusest, mingist tunde, mis aitab filmi teha.

Intuiitiivsus ei ole seejuures mitte lihtsalt „müstiline“ tunne, mis suunab filmitegemist, vaid on teadmiste ja oskuste kogu, mida ta suudab intuiitiivselt kasutada. Intervjuueeritav lisas, et enamasti tasuvad kõik tunde pealt tehtud riskikohad end ära. Samas

⁹ Vt Chouhan, Srivastava, 2014.

ta ei täpsustanud, kas tunnetuse õppimine nullist on võimalik. Kui tunnetus on filmitegijal olemas, siis on see tema sõnul kindlasti arendatav. Ta lisas, et mida rohkem teadmisi filmitegija saab, seda tugevamaks tema tunnetus/intuiitiivsus muutub.

Aga teine üliõpilane (Ü2) uskus, et tunnetust ei saa õppida. See on kõikidel olemas — küsimus on vaid selles, kas inimene oskab seda kasutada või mitte. Ü2 jutust võib aru saada nii, et filmitegemist ja selle tunnetust ei ole võimalik õpetada, aga seda saab korrigeerida. Inimesel endal peab olema soov seda õppida ja endas arendada. Inimene saab endas arendada teadmisi ja oskusi, kuid lõpptulemusena on oluline tahe tööd teha. Samalaadi arusaamad olid ka teistel intervjuueeritavatel. Nende arvates saab filmitegemist õppida, aga seda tervikuna selgeks õpetada ei saa, kuigi kõiki elemente eraldi saab õpetada ja õppida küll. F1 sõnade kohaselt ei piisa hea kaadri komponeerimisel ainult filminduse baasharidusest, vaid seal on veel midagi intuiitiivset.

Juba tegutsevate filmitegijate sõnul on võimalik õppida filmitegemisest ükskõik mida — dramaturgiat, valgustamist, näitejuhtimist. Ü2 sõnuliigi saab tudeng õppida tehnikaid, mis õpetavad, kuidas filmi teha. See loob eeldused arusaadava narratiivi loomiseks, selle tehnilise teostuse mõistmiseks ja kriitiliseks hindamiseks.

Filmitegemise juures on väga olulised ka juhtimis- ja suhtlemisoskused ning neidki on võimalik õppida. Kõik intervjuueeritavad kirjeldasid filmitegemist kui väga kollektiivset kunsti. Ühe filmitegija (F1) räägitust võib järeldada, et suhtlemis- ja juhtimisoskuse poolest nõrk filmitegija ei pruugi visuaalsest pädevusest hoolimata head filmi teha. F1 lisab, et juhtimisoskus on üks põhilisemaid asju, mida filmikoolis õpetatakse. Paljud intervjuueeritavad kirjeldavad režissööri eelkõige loomingulise juhina ning nende arvates on kommunikatsioon ülitähtis, sest enamik filmi vigu on tulnud liiga vähesest suhtlusest.

Kõigil intervjuueeritud üliõpilastel puudus enne ülikooli astumist otsene kokkupuude filmidega, kuigi nad olid loomingulised inimesed juba varem. See tähendab, et nad õppisid filmitegemise oskused selgeks koolis.

Mida täpsemalt on neile andnud filmikool ja kuidas? Kõigi üliõpilaste sõnul on põhiline filmikunstihariduse pluss see, et see toob nad kokku inimestega, kes samuti tahavad teha filmi, mis loobki töötamiseks motiveeriva keskkonna. Nad rääkisid,

et filmikool on andnud neile võimaluse asju praktiliselt läbi teha, õppida filmitegemise tehnikaid, ajalugu, loonud tugivõrgustiku ning viinud kokku inimestega, kes käivad üle maailma õpetamas. Intervjuueeritavate jutust selgus, et filmikool annab motiveeriva ja turvalise keskkonna, kus algajal filmitegijal on võimalik õppida baasteadmisi ja samas eksperimenteerida.

Juba tegutsevad filmitegijad rääkisid üliõpilastega sarnast juttu. Nende jaoks pole filmikooli haridus töös otseselt oluline, aga BFM on andnud loomingulised partnerid terveks eluks ning võimaluse teha järjest või korraga palju filme, mis annab õige suhtumise töösse. F3 sõnul õpib filmitegija filmikoolis teiste inimestega koostööd tegema ja filmi tehnilist poolt tundma, samuti annab filmikool intensiivse keskkonna ning loob õpilase ja õpetaja vahelise usaldusliku suhte. Ta täpsustas, et kogu tehnilist poolt võib tänapäeval õppida iseisvalt raamatutest või internetist, aga BFM annab noorele mentori, kes on valmis teda suunama ning loob turvalise õpiruumi, kus tudengil on võimalik eksida ja oma vigadest õppida.

Filmitegijate arvates võib filmikool tudengitele ka halvasti mõjuda. F1 kardab, et kui noorele filmitegijale antakse liiga varakult liiga palju vastuseid, mitte ei julgustata küsimusi esitama, siis talt võidakse võtta ära ajend ise mõelda. Selle tulemusel võib filmitegijas kaduda loovus. Seega võib osa intervjuueeritavate arvates filmikool mõjuda pärssivalt oskusele luua isikupärast sisu. F2 sõnul võib probleemiks muutuda see, kui õpetaja ja õpilase vahel ei kujune head suhet, mistõttu võib tekkida tudengil trots või ebakindlus ja tema anne jääb ripakile.

Järeldused

Visuaalselt pädevad inimesed on väljendusrikkad, innovaatilised visuaalsed mõtlejad, teadlikud disainerid ja loojad.¹⁰ See selgus ka minu tehtud intervjuudest — filmitegijad tunnetasid visuaalset pädevust põhiliselt visuaalides ja narratiivis. Suurem osa intervjuueeritavatest uskus, et ilma loo või sõnumita puudub mõte filmi teha. Filmiga peaks üritatama kõige paremal viisil loo sõnumit edasi anda. Filmitegemisel puudub mõte, kui ei suudeta teha loole vastavat visuaali, sest muidu võiks juba mõnda teist meediumit kasutada. Filmis visuaalis peaks peituma mingi tähendus, mida vaataja lahti

¹⁰ Burkhardt jt 2003.

mõtestab. Lisaks võib heale visuaalile kaasa aidata või seda rikkuda muusika ja heli kasutamine.

Väga keeruline on sõnadesse panna ja omaval ühildada loomeprotsessi, mis koosneb loomise tunnetuslikust kogemusest ja vajadusest tõlkida see teistele arusaadavasse keelde.¹¹ See ilmnes ka intervjuudest. Kõik intervjuueeritavad leidsid, et filmitegemise juures eksisteerib mingit tüüpi loomulik andekus või tunnetus, kuid nad mõtestasid seda erinevalt. Intervjuude põhjal võib siiski öelda, et tunnetus on kindlasti arendatav. Saab oletada, et intuiitsus või nii-öelda tunde pealt filmide tegemine võib tähendada kooli, elu või töötamise ajal õpitud oskusi ja teadmisi, niihästi spetsiifilisi, mis seonduvad filmiga ja visuaalse pädevusega, kui ka üldisi. Kooskõlas inimese iseloomu, isiklike omaduste, väärtuste ja motiividega loovad need lõpuks tunnetuse/intuiitsuse, millelt tõukudes filmitegija töötab. Paljud intervjuueeritavad tegid vahet erinevat tüüpi režissööridel — osa töötab nii-öelda tunde pealt ning osa eeltöö ja plaanide järgi. Kuid siiski jäi mulje, et tunde pealt töötavaid inimesi on vähem. Kui režissöör teab täpselt, mis võtteplatsil toimuma hakkab, siis võib ta mingil hetkel improviseerida ning lasta tunnetusel ennast juhtida, kuid väga vähesed saavad hakkama ainult oma tunnetust kuulates. Veel selgus, et on inimesi, kel puudub vastav tunnetus või anne, kuid töö ja tahtega on võimalik ka ilma selleta filme luua. Samas nad võib-olla lihtsalt ei nimeta seda tunnetuseks, vaid millekski muuks.

Õppida on vaja neid visuaalseid pädevusi, mis hõlmavad teooriat ja sügavamaid kogemusega

omandatavaid teadmisi. Et luua midagi isikupärast, tuleb õpitud oskused ühendada intuiitsvete loomuomadustega. Kokkuvõttes võib öelda, et kuigi eksisteerib mingi tunnetus, mis võib filmitegijaid aidata, on kõige olulisemad töö ja tahe filme teha, mille toel tunnetus lõpuks välja areneb.

Kuigi visuaalset pädevust võib osaliselt pidada ka sünnipäraseks, sest see põhineb nägemismeelel, siis üldise seisukoha järgi on see õpitav ja õpetatav ning seda on võimalik arendada ja parandada.¹² Bakaureusetöö käigus selgus, et erialane haridus ei ole filmitegemiseks otseselt vajalik, kuid võib tugevalt aidata arendada inimese oskusi. Filmikool annab õpilasele keskkonna, tehnika, tutvused ja struktuuri filmitegemise õppimiseks, mida võib olla keeruline leida väljaspool kõrgkooli. Samas ei tähenda see, et inimesed ei saaks ka ise õppida ja oma oskusi arendada, kuid siis võib jääda puudu distsipliinist ja olukordadest, mis sunnivad arenema. Lisaks annab filmikool ka akadeemilise raamistiku, kuigi osa intervjuueeritavate sõnul on BFM-i akadeemiline pool pigem nõrk. Kuid mingid teoreetilised ja tehnilised teadmised peavad inimesel olema, sest muidu on keeruline soovitud saavutada. Nii et erialase hariduse omandamine aitab kindlasti arendada visuaalset pädevust — oskusi luua arusaadavat narratiivi, mõista narratiivi tehnilist teostatavust ning luua etteantud reeglite põhjal sisu. Iseseisvalt õppides võivad mõned nendest puudulikuks jääda. Filmikool sobib nendele, kes ei ole varem filmitegemisega otseselt kokku puutunud ning soovivad filmikunsti õppimisega nullist alustada.

¹¹ Keith Negus, Michael Pickering. Creativity and Cultural Production. — International Journal of Cultural Policy, 2000, Vol. 6, nr 2, lk-d 263–264. Vt <https://www.tandfonline.com/doi/pdf/10.1080/10286630009358124>.

¹² Avgerinou, 2003, lk 10–11.

AJAKIRJANDUSE AJALUGU

Publitsistika keelest

Juhan Peegel

Millist teed siis publitsistika keeles minna, kui ühel pool on tuim konstruktivism *à la homo faber* ja teisel pool ilukirjandus oma võimalustega?

Ajakirjandus on ikkagi faktikirjandus. Kordame seda 101. korda. Meenutame seejuures mitte vähe- mat korda, et publitsistika on tingimata subjektiivse tasandi faktikirjandus. Meenutame veel, et ajakirjanduses on vaieldamatu tendents subjektiivsusele, sest inimest saab efektiivselt mõjustada vaid sel tasandil, või nagu propagandistid ütlevad, subjektiivse lähenemise teel. See on põhjustanud ka teatud metafoorsuse sissetungi ajalehekeelde, eeskätt lugudesse, mis pretendeerivad publitsistlikkusele. See võib areneda kuni otsese roosa mölani. [---]

Selle üle naerda on kerge, aga oma ajastu stiilist välja hüpata on, uskuge mind, väga raske. Seda suudame teha vaid siis, kui meil on teatav ajaline distants, s.o kui meil varem toimunu suhtes on ümberhinnang, mis meid hoiatab totrusi kordamast. Aga uued totrused tulvavad peale, neist võib saada mood. Eriti saavad moodsaks mõned sõnad ja tunduvad üldlevinuna loomulikuna.

Me võime naerda keisrikiitust, aga Eesti Kirjameeste Seltsi koosolek algas ja lõppes lauluga „Jumal, keisrit kaitse sa“. Seda lauldi isegi vahepeal, kui kõnes oli juttu keisri armust. Kusjuures seda totrat demonstratsiooni keegi ametlikult ei nõudnud. Pärast [NLKP] XX kongressi¹ kadus tükiks ajaks mood, et poliitkoosolekute aupresiidiumi valiti NLKP KK poliitbüroo, see on aga vaikselt tagasi tulnud. Me loome ise endale ajastu stiili ja kedagi teist me siin süüdistada ei saa.

Kirjandusajaloos oleme kuulnud järelromantismi luulest, mis on praegu unustatud. Kui olid värsid „Isamaa üleüldse, ilus ja igapidi“, kui Karl August Hermann kirjutas oma ooperilibretos „Uku ja Vanemuine“ 1908. aastal järgmisi värsse:

Sa mu hinge iluke,
Sa mu pilgu piluke!
Oma ilu hiilguses
Ehib teda viilguses.

Koit ja Hämarik kui mullud
Üksteist kaelas kandsivad.
Nad üksteisele kui hullud
Sada musu andsivad.
Mida mõistust sa veel tahad
Inimestest nõuda sa?

[---]
Oh tere kodu,
Sa rahu rodu.

Oh hüppa ilul,
Helide pilul.
Oh, karga keha,
Kas hommik, eha.

See oli siis luule. Vormilt vemmalvärss, ühelt poolt tähenduseta tühjad sõnad, teisalt tavaline labasus. Aga see oli ajastu stiil. Ooper kanti isegi ette, õnneks mitte kauaks.

Pisut enne sajandivahetust ilmus R. Kallase jutlustekogu „Õlipuu lehed“,² millest üks kaasaegne toob järgmise stiilipärli:

Kas sa oled varju leidnud tema veriste haavade kalju
pragude vahel? Ma tahan põlvili maas ristikoguduse
mäe otsa ja elupuu lehtede alla ronida. [---] See on
õndsuse sarve otsast kinni hakanud.

See oli raamat, mille üle ei naerdud, mida retsen-
sendid soovitasid kui tõsist teost. See oli ajastu stiil.

Katkend käsikirjalisest loengukonspektist, mis pärineb arvatavasti 1970. aastate keskpaigast.

¹ 1956. aastal toimunud Nõukogude Liidu Kommunistliku Partei Keskkomitee (NLKP KK) 20. kongressi viimasel päeval, 25. veebruaril, pidas NLKP KK I sekretär Nikita Hruštšov Jossif Stalini kuritegelikku tegevust paljastava kõne (avalikustati alles 33 aastat hiljem), mis andis lootust, et liberaalsem suund sotsialismi sees on võimalik. Umbes pool aastat hiljem rahumeelse meelevaaldusena alanud Ungari ülestõusu verine mahasurumine näitas aga vastupidist. — *Toim.*

² Rudolf Gottfried Kallas. Õlipuulehed ehk 31 rahusõna Jeesuse suust väsinutele: Kuupäevade palweraamat ja pühalikud mõtlemised perekonnale ning üksikule. Jurjew: H. Laakman, 1897. — *Toim.*

Postimees 10. veebr 1899, nr 33, lk 1–2

St. Peterburi
Geeti Säätegevate Seltsi
Pääkoosolek,
millest järelejätkatakse tähtsasti aja mõnu
tulla paljalt
on 20. veebruaril s. a. (Офисер-
ская 54) õhtu kell 9.

Peterburi eestlastele
millest järelejätkatakse tähtsasti aja mõnu
tulla paljalt
on 20. veebruaril s. a. (Офисер-
ская 54) õhtu kell 9.

E. Kinkmann ja Ko.
St. Peterburi, Gorošovaja 17.

Meie rahva toiduoludest.
Eddamist ei tohiks tõltsida as-
tarbe ja majanduslike tähtsuste pärast,
millest mõeldakse laupäeval siin
jutu tegime, fogumi mitte tähtsuse
asjaks lugeda. Meie rahval näitse
aga joomise toita jult dige halb ar-
vamine olewat. Eddamist peetakse
nagu lihtsasti olefa alatuks jütiseks,
millest inoim meel ei ole juutnud
jogu jaoda. Eddamine on nagu
patalungimise rahvavaks parandus-
jeks, millest meesaj inimejed võitua
pääuavad jaoda.

Kuul jarmane seijafoght on tulnud,
ei ole mitte dieti aruajadav. Eeti
loomu poolest on Geeti rahvas loo-
duse armastaja ja on oma elu nüh-
tavoasti juba algujelt jaadit loomus-
tult püüdnud ära jada. Tunnus-
tult võitis jellest kõige päält vana-
eestlaste fogufondline eht riikline for-
radus jaan, kus loomuaanded ja
loomulikt tubidus nreestele ühtedus
aau ja võimu nureitjefimad. Eitigi
on tähtsusemiste võart, kuidas meie
efivanemad oma eluülespidamisteks
mitte ainult põllutõu, tarjatasvatuse,
jogi ja talapüügi jaatuji ei tarvi-
tanud, vaid ka fogumi meelilastepeida-
mist näitse armastanud olewat, mil-
leta nende mõdul mingijugust maifu
ei oleto rodnud olla.

Wahet ei ole mitte üti puudus-
ritas orjaage meie efivanemate mõ-
tet ja maitset loobujandide vastu
nurjonud, vaid eht on katulitu
paajit ja flootridõpetus la oma
jogu mõju aualdanud. Wähemalt
leibus mõne aastatamine ehti noane-
mate inimeeste teelikt paastumise
fogia armastajit, mis mõniste jere-
hiti wõnnaste ega Gwangeliumi-Eu-
ruije nju õpetusega toltu ei käi,
vaid otjelobe teijaga katulitu fitritu
jeijutoga laabi aualdanud. Kuna
meie rahwal wõnnaparatu-bijate ja
rahwa-hingetabaleje M. Kallas'e ar-
wamist mõõda wõaga hää mälestus-
wõim eht mälu on, võitis wahet
wõaga terge olla, et katulitu aajit
meile mitte ainult wõnu nõiawu-
riisimise järele ei ole jäänud, waid
ta jafatubijele tehaturnatuse eht müä-
tiliie astie mõju wael tunda oleks.
Weel prargugi tatjuwad wõnad int-
mejed pühatirja jänade woral jee-
tada, nagu oleks joomine ülepea

furjalt, kuna Kristus päästibufjeit
midagi ei olewat küsinud, waid wal-
justi nende wõstu lõnelnud, tes
jõdnud ja joowad, et emje jurma
wael itta oma läite jaoda.

See on muidugi pühatirja walesti-
mõitmine. Eeti Kristus ei jõdnud ja
mitte joomist, waid jõddituid ja
joodituid, tes joomise ülenõndalt
otstarbest midagi ei arwanud, waid loo-
muauestajelt jõdnamate asjade järe-
lele olla langetimad. Kristus ie on
oma eestajulijele leipamurumise woral
näidanud, kui tähtsasti tema joomi-
st peab.

Eeljeit ei taha meie siin pitemalt
kõnelda, waid küsituse ainult, kas
meie rahvas joomise wõstu püha-
tirtajit wahet mitte juil jellepõralt
turnusijit eht astetiist seijafoghtia
ei otfi, et meie wõnnamatale jarm-
nane arwamine katulitu fitritu
õpetuse ja päris põlwe aegse puuduse
mõjul jübanemise on istuutunud. . .

Ei jarmajed wõnnamataid meie
rahvale mitte ainult tõltsitelt ja
ülanõnditelt seijafoghtia tagu ei laoda,
waid ka meie majanduskiit jüdu ei
luba ehtenõ, peats nende wõstu
tõõd hafatama tegema.

Meie rahwa toiduolud on päris-
põlwe kadumistest jaadit kahlemata
paranenud. Kuna enne rapanduse
ja haganaleib oma nimele tdesti auu
tegi ja taelatigi tulb võitis, on meie
rahwal nüüd puhta leina ojabeks
niis- peene- ja püülitimad. Kuna
teolised enne rõõmjad wõitjuid olla,
fui haganaleibale päälte loola ja
siigu meel filmatas rahwa laas-
oit, laab nüüd pere mõnel pool iga
pärw oma oja liiga, jume aegu ei
puudu laual ka wõi. Wõimast ei
matia lõnelbogi: jeda jõddatje ha-

pult ja magedalt, kallatatje fõrdile
walgustateks päälte, pandatje joo-
mapudrule tubliisti hulka, tarwi-
tatje joorma-leeme ja kartulite tees-
miele, rüübatatje leina päälte ja
jegatatje heruejahuga targeks lamats.
Katulitid ei tuntudgi enne suuremat,
lapjaid teedeti ainult nõnda patjuul,
et lihtas püsti jeisema jät, nüüd
aga teebatje ja fupjetatje mäe-
maid juba mitmet jennei moobi.
Näimele on maitsewam heeringas
mõnesgi maanurgas juureks wõit-
lejat tõusnud. . .

Muidugi ei wõits jarmalt edu
juurel mõõdul mitte terwelt maalt
leida. Juil juuremate liimade ligi-
tonnast kuulub harutiist fæbuit,
perewanemad tatjuwad liiga ja piima
itla liimaturale talitaba, kuna pere
radwanamastega ja heeringa sool-
wõega peab leppima. Eeljeit pärajit
wõib itta ütelda, et meie rahwa
toiduolud wõime selne- tani nelja-
küüne aastu jooksul endise aja wõstu
tubliisti on paranenud. Wähemalt
wõib katulata fimmitaba, et meil en-
dise ajaga wõrreides rohkesti ja
häid toiduaineid eht toidumaterjali
ära tarwiatatje. Meie rahwa toit
on tõwa. —

Teijelt poolt jälle jääb jalgamata
tõeks, et meie rahwa jõõgil wähe
toite-wõimu on.

Kuidas jee jüis toltu täib: tõwa
toit, hää toiduained ja — toitumise
wõimu wahet!

Roguni lihtlalt:
Meie toidu wõimatus on halb ja
meil puudub mõned wõaga tajur-
litud ja tarmitud toiduained.

Toidumõimustate parandus ei oleks
mitte raste, kui muida meie naeste-
rahvastele jõõgimõimustamisteks õpe-

tuist hafatats andma, kuna nüüd
jelles asjas muud juuremat ei ole
ära tehtud, kui paar fectumje raama-
tut ja kartulitotta tirja pandud.
Laita ju jarmajed abinõud ei ole,
edasi laadats aga alles fii, kui
meil neid ja noortud mitte ainult
tubumise-furustele ei tipats, waid
ta teadu-furustel wõitafimad fäta.
Kõõlap tunnefimad tulemaid fui ta
olematjed tallatied iditit rõõmu, fui
uureed naesterahwad jelleit patjuul
petit ja kallit piimast, mis nüüd
fõrmenult ja külmult lauale toobatje,
maitsewaid roogaib mõistatimad
waluistaba, mis mitte ainult juule
armjad ei oleks, waid ta terwitit ja
tõõdõbu tähtlalt teatfimid, kuna
nüüd igaweele joola woral rahwa
fiftand ära põkutatje. Päälegi
oleks tõõdõlube parandus mõnijas
abinõude joomise wõstu wõimusi-
jeks. Eeti ritand teadmine on tar-
jenas fuitajaks ja efitajaks wiina
poolet.

Ei juil põllufarijate toiduolude
parandust tarwis, peatfimad meie
põllumeeste jeltitit tõõfiet jelle päälte
haffama mõtlema, fuidas meie noor-
tele naesterahwastele õpetiitfa
teadu-furustid fäima panna.

Toiduaineite lifandust ja täienbuit
tuleks aiatõõ poolt joowida. Meie
tõwale toidule peatfimad pehmen-
wad jafatib, rohutaimed, puu-
wõit, teedid jne. juurde ajuma, et
inimeie leha taseit jõõgitit toidu-
olude fergemini kätte wõits jaoda.

Eddamist ülititit ja tähtsistit mõ-
ju ei ole meie juures millalgi juu-
remat fiftitud, ei panna jeda ka
nääbigi tähele: püajit on, et jüäa
jaatfa, fuidas — jee on fõrmatine
lugu.

Agajakirjandus? K. A. Hermann kirjutab 1890. aastail ühes oma juhtkirjas, kui Elise Aun ja Anna Haava oma nime all kirjutama hakkasid:

Nüüd hiljuti on auustatud ööpikud valgusekuma vaka alt paista lasknud ja täielise nimega ette astunud. Kui auulised ööpikud ise teaks, kui palju päämurdmist ja meeletuska varjunimed luulesõpradele ja auustajatele teevad, nad ei oleks vististi mitte neid enestele võtnud. Meile on väga palju küsimisi sisse tulnud, milles nende ööpikkude õige nime järele küsitakse, aga meie ei ole kellelegi õiget anda tohtinud, sest et selle läbi õrnu ööpikka pahandavat kartsime. Nüüd aga, mil nad ise varjunimed ära heitnud, julgeme seda teha ja loodame, et laululinnukesed seda mitte meile pahaks ei pane. Olgu see kui tänulik osavõtmine nende töödest meie ja teiste luulesõprade poolt, sest et meie oleme märganud, et igal pool, kus ajalehti loetakse, nende kahe laululinnukese nime väga sagedasti tarvitatakse.

Sajandivahetusel kirjutas üks tulewane riigitegelane ja poliitikamees (Postimees, 10. veebruar 1899) juhtkirja söömise tähtsusest järgmises stiilis:

Muidugi oli ajalehtedes ka asjalikumaks stiilis kirjutisi, kuid ikkagi — see oli ajastu üldine stiil. Sellest välja hüpata oli raske, kogu meie mõttelaadi ja ühenduses sellega ka väljenduslaadi asjalikumaks muutumine toimus alles XX sajandi kahe

esimese kümnendi jooksul. Pidemed selleks olid ju olemas — oli varasemate publitsistide Masingu, Kreutzwaldi, Jakobsoni ratsionaalne stiil, mille tundeline sõnamulin oli nagu katnud.

Me ei anna siin ülevaadet eesti publitsistikakeele arengust, need olid vaid illustratsioonid, et selgitada, kuidas ajastu maitse võib autoreid mõjutada. Ent milleks kauged näited. Aastast 1945 loeme:

Kuid oleks ebaõige suurte edusammude taga mitte näha suuri puudusi meie kirjanduse ja kunsti arenemises. Asi seisab selles, et vaatamata tõsistele edusammudele kirjanduse ja kunsti arenemises paljude teoste ideelis-kunstiline tase ei ole ikka veel küllalt kõrge. Kirjanduses ja kunstis ilmub veel palju keskpäraseid, halle, vahel aga ka lihtsalt halturasteoseid, mis moonutavad nõukogude tegelikkust. Nõukogude ühiskonna mitmekülgset ja pulbitsevat elu kujutatakse mõnede kirjanike ja kunstnike loomingus loult ja igavalt.

Meie kunstnikud, kirjanikud ja kunsti alal töötajad peavad oma loovas töös kunstiliste kujude loomise alal alati meele pidama, et tüüpiline on mitte üksnes see, mis kõige sagedamini esineb, vaid see, mis kõige täielikumalt ja teravamalt väljendab antud sotsiaalse jõu olemust. Marksistlik-leninliku arusaamise järgi tüüpiline ei tähenda mingit statistilist keskmist. Tüüpilisus vastab antud sotsiaal-ajaloolise nähtuse olemusele ega

Ajaleht Virmaline, selle toimetajad ja ajakirjanikud

Anu Pallas

Nädalaleht Virmaline ilmus Narvas kümme aastat, viimasest Narva-aastast kümme kuud toimetas Virmalist kirjanik Eduard Vilde.

Praegused Eesti alad jagunesid 19. sajandi lõpus Eestimaa ja Liivimaa kubermangu vahel, mis kuulusid Tsaari-Venemaale. Tsaar Aleksander II atentaadi järel tõusis 1881 troonile tema poeg Aleksander III, kes lõi siinsel balti erikorral jalad alt ja pani maksma ülejäänud Vene aladega sarnased seadused. Asjaajamine ja kooliharidus muudeti venekeelseks, mistõttu tunneme neid aastakümneid ka venestamise nime all. Ehkki Aleksander III varase surma järel 1894 päris trooni ta poeg Nikolai II (krooniti 1896), ei pöördunud venestuse tagajärjed niipea.

Eesti rahvuslikud ringkonnad koondusid ümber oma seltside ja ajalehtede, mis jäid eestikeelseks ja silusid ühtlasi eesti lugeja võõrkeelse hariduse konarusi. Teatavasti panid järjekindlale eesti ajakirjandusele aluse kooliõpetajad, kelle osa meie ajakirjanduspildi kujundamisel on hindamatu kogu 19. sajandi lõpukümnetel. Teisalt on vaieldav, kas oli meie ajakirjandus kirjanuse osa või pigem vastupidi, kuna suur osa algupärasest kirjanusest ilmus leheveergudel joonealustena. Igatahes tegutses ajakirjanduses hulk kirjanusse pürgivaid eestlasi.

Virmaline alustas 1887 suureformaadilise ajalehena Peterburis, kus tollal elasid tuhanded eestlased. Virmalise toimetaja arutles esimeses numbris nii:

Peeterburi Eesti elu ja seltsliku asjadele püiab meie leht ikka toetuseks olla, ning nende edasi jõudmiseks tööd teha. [...] „Virmaline“ saab püüdma kõige Eesti elusse ja olemistesse selgust saata, et meie rahval võimalik

oleks vahet teha petliku piltide ja tõsiste elu nõudmistest vahel.¹

Narvas ilmus Virmaline 1888–1898. Neil aastatel ilmusid Eesti aladel veel Eesti Postimees (Tartu, alates 1894 Tallinn), Sakala (Viljandi), Olevik (Tartu), Valgus (Tallinn), Postimees (Tartu, alates 1887 kolm korda ja 1891 kuus korda nädalas) ja Virulane (Tallinn, jäi 1888 Valguse toimetaja intriigide tulemusel seisma) ning saksameelsed Tallinna Sõber (Tallinn, ilmus kuni 1895), Kündja (Riia 1882–1891, viimastel aastatel ilmus õige harva), Ristirahva Pühapäeva Leht (Tallinn, vaimulik) ja Saarlane (Kuressaare). Lisaks ilmusid üksikud ajakirjalaadsed väljaanded.²

Virmalist võiks enne Vilde tulekut mõnevõrra kõrvutada ajalehega Sakala: nad olid 19. sajandi lõpukümnenäädil pigem kohaliku tähtsusega väljaanded, kuna näiteks meretagune Saarlane jäi oma levikult veelgi tagasihoidlikumaks. Oma sisu ja/või leviku poolest paistsid silma nädalalehed Olevik ja Valgus ning 1891. aastast päevaleheks muudetud Postimees.

1888. aasta märtsis toodi Virmaline Narva. Miks? Nimelt oli trükkimine Peterburis liialt kallis, eestikeelse trüki ladujaid raske leida, ka kuulutusi tuli vähe. Rahul ei oldud posti aeglase liikumisega. Samuti olid lugejad palunud veidi vähendada ajalehe formaati, et lehte oleks kergem kokku kõita. Narvas loodeti need vead parandada.³

Ajalehe formaat muutus kohe peale Narva kolimist: endise nelja laia veeru asemel mahutas külg nüüd kolm veergu, 1889. a jaanuaris laienes uuesti neljale veerule. Ilmselt nihkus trükikoja võimaluste muutudes nii laius kui ka kõrgus.

Artikkel põhineb Narvas 18.–19. detsembril 2020 seminaril „Eduard Vilde 155 ja tema romaan „Raudsed käed“ 110“ kavas olnud ettekandel.

¹ Virmaline, 3.1.1887, nr 1, lk 2.

² Vt nt Juhan Peegel, Krista Aru, Sergei Issakov, Ea Jansen, Epp Lauk. Eesti ajakirjanduse teed ja ristteed: Eesti ajakirjanduse arengust (XVII sajandist XX sajandini). Tartu, Tallinn: Tartu Ülikooli ajakirjandusosakond, Eesti Akadeemiline Ajakirjanduse Selts, 1994.

³ Virmaline, 20.3.1888, nr 10, lk 1.

Esialgu oli toimetuse aadress lehe päises lihtsalt „Virmalise toimetus Narvas“. Lehe kuulutustekülg teatas 1888. a lõpus, et Virmalise toimetus „on nüüd Postimaja vastu, maja Nr. 121“, kus toimetaja kõnetunnid on iga päev kl 11–1 peale lõunat, kuid „Toimendaja elu kortel on Juhemstalis, Eesti kiriku ligidal Pernau majas“, kus võib toimetajaga kokku saada iga päev kl 3–8 õhtul.⁴ Alles üheksa aasta pärast lisandus päismikku Virmalise kontori täpsem aadress: Suures uulitsas Narvas. 1897 on nimeetatud kontori asukohaks Otto maja Suures uulitsas,⁵ juunis ilmus kuulutuste lehel koguni, et „Wirmalise toimetus ja pääkontor asub Westerwalli uulitsas Pertsatkina majas, Rootsi kindluse vastas, ohvitseride seltsi maja kõrval“.⁶ Kuulutuste küljel anti teada, et „Wirmalise toimetus on argipäevadel lahti hommiku kella 9 õhtu kella 8-ni. Pühapäeval pärast lõunat kella 2–4-ni“.⁷ Virmalise tellimiskohti loetleti päismikus veel üheksas linnas.

Virmalise tagaküljelt sai 1898. a teada, et Reinvaldi trükikoda Joaorus oli endisest kohast Suurde uulitsasse toodud,⁸ Reinvaldi kauplus tegutses edasi Joaorus.

Virmalise asutasid vennad Reinvaldid,⁹ kes pärinesid ise Mulgimaalt Uusna vallast Juurika talust. Reinvaldide isa Jüri kolis Tarvastu valda, kui kõige vanem poeg Ado oli viieaastane. Vanem vend päris talu, aga juba varases teismeeas armastas ta luuletada. Adost saigi kuulus luuletaja **Ado Reinvald**, kes saatis kaastööd vendade **Jaani** ja **Jüri** ajalehele. Ado pseudonüüm Virmalises on ka Vanem laulik. Ta oli külakoolis õppinud ühe talve, õieti vaid viis kuud. Isa Jüri oli sillakupjana teedehitajate tööd üle vaatamas, kui parun teda millegipärast kepihoopidega karistas ja sellest jäi isa surmani põdema. Noor Ado koges paruni ülekohut varakult ja pidi hakkama edasiõppimise asemel kodutalu majandama. Nii pidas Ado pärast isa surma 1867 Tarvastu vallas talu, tegi tasa mõisavõlga (talude päriseksost), kuid 1881 põlesid taluhooned maani maha. Et uusi ehitada, tuli jälle laenu teha. Talu läks 1893 pankrotti ja müüdi

oksjonil.¹⁰ Selle järel elas Ado Nõos ja Elvas, kus elatus vaevaliselt kirjamehetööst (koostas peamiselt kalendreid). Ado sõnadele loodud laulu „Mats alati on tubli mees“ teavad eestlased ilmselt tänaseni peast.

Ado kõige nooremat venda **Jaani** loetakse Virmalise asutajaks. Kui Jaan trükimasina ostis, laenas Ado talle raha, mille sai oma taluobligatsioonide vastu.¹¹ Jaani kohta on teada väga vähe: ta oli kooliharidust saanud kodus, oli Virmalise ja selle järglase Uus Aeg (1898–1899) vastutav toimetaja, kirjutas ka nime all **Sakalane**, ning uppus 1900. a mai lõpus Narva jökke. Vend Jaani mälestusele pühendas Ado pika luuletuse,¹² kahetsedes, et vend pidi jääma võõrasse mulda (Narva, mitte Viljandimaale).

Keskmine vend **Jüri** oli üheksa aastat töötanud rahvakooliõpetajana. Narvas oli ta Virmalise väljaandja, aga ka trükikoja ja kaupluse omanik. Jüri oli agar seltsitegelane ja kõnepidaja, kes hiljem tegutses kaupmehena Tartumaal. Virmalises jätkas Jüri Sakala lehes alustatud dialoogi „Nalja Mart ja Kalja Pärt“, aga kirjutas ka nimele all **Ilmar** või **Narvalane**.¹³

Ado tütar **Liisa Reinvald** (a-st 1901 Perandi) oli pärast isatalu oksjonit Virmalise juures mõnda aega abiks (1895–1898), alustades seal 16-aastasena. Liisa oli õppinud Lilli Suburgi tütarlastekoolis Viljandis ja ta jätkas õppimist Narvas K. Tamme käsitöökoolis. Liisa avaldas peamiselt luuletusi, jutustusi, novelle külaelust, kus käsitles sageli naiste rasket saatust. Liisa esimene avaldatud raamat oli luulekogu, mis kandis pealkirja „Kodu kannid“, see ilmus 1895, mil ta Narvas onude äris abiks oli. Tema hili-semad raamatud olid kirjutatud proosas.

Niisugune tagasihoidliku haridustaustaga pere seisis siis Virmalise ilmumise taga. Virmalise toimetaja rõhutas:

Meie ülem püüdmine saab ikka, kõigest kiusu jutudest ja kahtlustamistest hoolimata, see olema, oma kodumaa heaks jõuuda mööda tööd teha. Kalli kodumaa ja Eesti sugurahva õnn ja hea käekäik, meie kallis emakeel liiguvad meie südames.¹⁴

⁴ Virmaline, 31.12.1888, nr 46, lk 8.

⁵ Nt Virmaline, 31.5.1897, nr 22, lk 1.

⁶ Virmaline, 7.6.1897, nr 23, lk 4.

⁷ Nt Virmaline, 14.6.1897, nr 24, lk 4.

⁸ Virmaline, 29.1.1898, nr 4, lk 4.

⁹ Kõik alltoodud isikute viitamata elulooandmed pärinevad „Eesti ajakirjanike biograafilise leksikoni“ käsikirjast, mida koostavad Roosmari Kurvits ja Anu Pallas.

¹⁰ Ado Reinvaldi elulugu. — Ado Reinvaldi laulud. Jurjev/Tartu: T. Kuk, 1904, lk-d 333–343.

¹¹ *Ibid.*, lk 337.

¹² *Ibid.*, lk-d 277–278.

¹³ Jüri Reinvaldi kohta täpsemalt: Roosmari Kurvits, Anu Pallas (koostajad ja toimetajad). Brendekenist Peegli: Eesti ajakirjanduse biograafiline lühileksikon 1689–1940. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 2014, lk 140.

¹⁴ Virmaline, 20.3.1888, nr 10, lk 1.

Narvas asus 1890. aastatel ka Ado Grenzsteini nädalalehe Olevik kontor. Ado Grenzsteini Olevik Tartus oli tollal üks paremini toimetatud eesti lehti. Grenzstein käis aeg-ajalt kõnesid pidamas ka Narva karskusseltsis Võitleja. Kahe lehe vahelisest konkurentsist annavad märku läbiotsimised Oleviku Narva kontoris 1892¹⁵ (otsiti tõendusmaterjali Eesti Kirjameeste Seltsi tülidega seoses¹⁶), 1896. aastal käis nende vahel kohtuasi,¹⁷ sest Grenzstein oli kuidagi Reinvaldide dokumente enda valdusesse saanud. Grenzsteini kirjakogus on ka kolm Virmalise toimetaja palvekirja,¹⁸ kus küsitakse raha Virmalise toetuseks, põhjendades, et Virmalise toimetaja on ainus õigeusklik toimetaja, kõigi teiste eesti lehtede toimetajad olevat luterlastena sakslaste poolel. Kroonlinna Joann¹⁹ andis Virmalisele 200 rubla ja Teaduste Akadeemia 50 rubla.

Ado Reinvaldi kirjad Oleviku toimetajale jätavad samas mulje, et kaks Adot said omavahel hästi läbi. 1896 arvas Ado Reinvald, et venna leht läheb „võeraste kätte“²⁰, ja 1897 kirjutatud kirjas nimetab ta vendade lehte vaeseks ja vigaseks,²¹ ehkki siis tuli lehte toimetama juba vilunud kirjamees Eduard Vilde.

Virmalise autorid

Eesti biograafiline andmebaas ISIK loetleb Virmalisega seonduvaid autoreid üle 70.²² Ajakirjanike leksikoni käsikirja kogunenud Virmalise veerandsaja kaastöölise seast umbes neljandik töötas kooliõpetajatena, seal on kolm talunikku, paar literaati, aga ka valla- või riigiametnikke. Nende hulgas oli lisaks Vildele veel omal ajal üsna tuntud nimesid.

Eesti avaliku elu ühed aktiivsemad korraldajad olid koolmeistrid ja maaharitlased. Reegli-päraselt saatsid just kooliõpetajad kõige rohkem ajakirjandusele kaastööd. Virmalises kirjutas näiteks kooliõpetaja, hiljem väga tuntud koolikirjanik ja kirjandusloolane **Mihkel Kampmaa** (tollal

kandis nime Kampmann). Tema koostatud emakeeleõpikuid hüüdsid meie vanemad ja vanavanemad „kampmannideks“. Virmalisele saatis ta Viljandist sõnumeid, artikleid ja juhtkirju põllumajandus-, pedagoogika- ja kirjandusteemadel, arvustusi, luuletusi, tõkeluulet ja -jutte. Kampmaa oli Viljandis poolteist aastat ka Sakala tegevtoimetaja (1894–1896).

Virmalises ja selle lisas avaldas luuletusi, novelle ja reisikirju hilisem naisliikumise tegelane ja tollane kooliõpetaja Ukrainas **Marta Pärna**. Kaastööd tegi ka kohalik koolmeister — Narva Kreenholmi ministeeriumikooli kauaaegne õpetaja **Jaan Speek**, kes oli lõpetanud Tartu Õpetajate Seminari ja saatis Virmalisele luuletusi, jutte, reisikirju, juhtkirju, arvustusi (pseudonüüm J. Leidin). Jaan Speek andis uue sajandi alguses Narvas lühikest aega välja ajalehte Põhjanael (1906–1907), olles ühtlasi lehe vastutav toimetaja.

Veel üks väga tuntud pedagoog ja keeleteadlane **Johannes Voldemar Veski** tegi oma gümnaasiumi lõpueksamid muide Narvas, Virmalise kaastööliseks oli ta kooliõpetajaks Tartus ja Tallinnas. Ülikool jäi Veskil lõpetamata (õppis usu-teadust ja loodusteadusi), sellegi poolest sai temast Tartu ülikooli audoktor 1933, kauaaegne eesti keele õppejõud ja sõnaraamatute koostaja, oskussõnavara looja. Enne sajandivahetust tegi ta kaastööd ajalehtedele Virmaline ja Uus Aeg, avaldades artikleid, tõlkeid, kirjandusarvustusi ja -tutvustusi, ülevaateid uuemast noodi- ja näitekirjandusest. Hiljem oli ta keeleteoimetaja veel mitmes suuremas ajalehes, keele- ja kirjandusajakirjades jm.²³ Tema kaastööd Virmalisele tulid Vilde õhutatuna, nt „Raha ja raha väärtus harimata rahvaste juures“,²⁴ „Looduse-väed inimese teenistuses“²⁵.

Lühikest aega koolmeistrina töötanud **Adolf Daniel** oli saanud saksakeelse hariduse, siis anti ta seadusevastaselt nekrutiks ja nekrutina omandas

¹⁵ Ado Grenzsteini kirjakogu. — KM EKLA f 38 m 1, lk-d 52–55.

¹⁶ Vt ka Friedebert Tuglas. Eesti Kirjameeste Selts. (Kogutud teosed 13.) Tallinn: Underi ja Tuglase Kirjanduskeskus, 2009, lk-d 279–280, 299–302, 393 jm

¹⁷ Ado Grenzsteini kirjakogu. — KM EKLA f 38 m 13, lk 83.

¹⁸ Vt Ado Grenzsteini kirjakogu. — KM EKLA f 38 m 11, lk-d 417–419.

¹⁹ Kroonlinna Joann — kodanikunimega Ivan Iljitš Sergijev (1829–1908) oli Kroonlinna püha Andrease katedraali preester, kes aitas kaasa õigeusu levikule Eestis. Kuulutati pühakuks 1990. aastal. Ta on kirjutanud raamatu „Minu elu Kristuses“ (Peterburg: Trenke ja Füsno, 1897, autorinimi: Ioann Kroonlinnast), tema kohta võib lugeda metropoliit Korneliuse raamatust „Õigeusu hingekarjased Eestimaal“ (Tallinn: [Ühiselu] Püha Issidori Õigeusu Kirjastuselts, 2002), lk 98–102.

²⁰ KM EKLA f 38 m 1, lk-d 328–328 pöördel.

²¹ KM EKLA f 38 m 1, lk 413.

²² Vt <http://www2.kirmus.ee/biblioserver/isik/>.

²³ Vt R. Kurvits, A. Pallas. Brendekenist..., 2014, lk-d 179–180.

²⁴ Algu: Virmaline, 14.6.1897, nr 24, lk 1.

²⁵ Algu: Virmaline, 5.7.1897, nr 27, lk 1.

Soomes velskri kutse. Pikki aastaid Võrus raudtee velskrina töötades saatis ta kaastööd paljudele eesti väljaannetele ning tema kirjutisi jõudis ka Virmalise külgedele.

Samuti lühemat aega Virumaal Illukal kooliõpetajana töötanud hilisem karskustegelane **Rudolf Hansson** tegi kaastööd Virmalisele lehe algusaastatel. Vahepeal tegutses Hansson Viljandi ajakirjanduses, aga 1914–1915 näeme teda taas Narvas, kus ta asutas päevalehe Narva Elu (ilmus vaid 52 numbrit).²⁶

Kõigi Virmalise kaastööliste nimetamine muutub ehk üksluseks, siiski tooksin mõne huvitavama tegelase veel esile. Näiteks literaat **Andres Dido**, kes elas Pariisis, saatis ka Virmalisele ülevaateid Prantsusmaa päevasündmustest, poliitikast ja kultuurist (pseudonüüm Noorpois). Tema oli olnud agar tegelane Eesti seltsielus, kuid läbiotsimisel augustis 1882 leiti ta juurest hulgaliselt keelatud kirjandust ja ta enda kirjutatud luuletus „Eesti sõalaul“, kus muide on esimest korda nimetatud Eesti Vabariiki. Kolm aastat oli ta eeluurimisvangistuses Tartus ja Riias, siis saadeti Balti kubermangudest välja ning ta läks Kaasani kaudu Lääne-Euroopasse.²⁷

Väga kireva elukäiguga on Võrumaalt pärit literaat **Jaan Sibul** (aastast 1905 Ivan Narodny, pseudonüüm I. Talune), kes tegi Virmalisele kaastööd alates 1892, aga kirjutas ka vene lehtedele. 1896 kahtlustati teda valeraha tegemises, seejärel viibis ta vaimuhaiglas, siis pidas ilmselt kodutalu ja pärast 1905. a revolutsioonisündmusi rändas New Yorki, kus kogus raha revolutsioonilise rahvaliidumise algatamiseks Venemaal. 1918–1919 tegi ta USA-s propagandat Eesti toetuseks. Ta kirjutas ka Ameerika ajakirjanduses, käies tõega ringi üsna vabalt.

Virumaalt Venevere külast pärit **Tõnu Franzdorf** oli lühikest aega olnud Iisaku ja Tudulinna kordnik 1889–1890. Seejärel asus Franzdorf elama Narva, oli seal pikka aega raamatukaupluse omanik 1890–1917 ja trükikoja omanik 1895–1917, siis rüüstasid bolševikud ta trükikoja ja viisid Venemaale. Tõnu Franzdorf elas Narvas 1930. aastate lõpuni. 1880.–1890. aastatel tegi ta kaastööd mh ka ajalehele Virmaline, kus avaldas nii algupäraseid kui ka tõlgitud jutte ja luuletusi. Pärast mitmekordset taotlust sai ta hiljem loa asutada Narvas ajaleht, mis kandis esialgu nime Kaja (1906–1911), seejärel

Narva Uudised (1911), Ilmarine (1911–1912) ja Uusleht (1912–1918). Oli lehe väljaandja kogu ilmumisaaja jooksul 1906–1918 ja vastutav toimetaja 1906–1914.²⁸

Vahest kõige kaugemalt saatis Virmalisele kaastööd hilisem advokaat ja Kuressaare trükikoja omanik **Karl Palk** Saaremaalt. Tema kirjastas, toimetas ja trükkis 20. sajandi alguses Kuressaares ajalehti kõigis kolmes kohalikus keeles ja kõigi riigivõimude ajal.²⁹

Muidugi ei puudunud Virmalise kaastöötajate hulgast talumehed, nagu **Jaan Gutves** Võrumaalt, kes kogus aktiivselt vanavara ja rahvaluulet ning saatis sõnumeid, luulet, vesteid ja juhtkirju mh ka ajalehele Virmaline. Viljandimaalt Tarvastust saatis kohalikke sõnumeid, luuletusi, jutte ja juhtkirju talunik ja aktiivne seltsitegelane **Jaak Käger** (pseudonüüm Linnu). Teine Viljandimaa taluperemees, literaat ja kohalik aktiivne seltsitegelane **Jaan Lammas** kirjutas põllumajandusest ka Virmalises.

Võiks nimetada veel Virumaalt pärit teatritegelast **Aleksander Trilljärve**, kes saatis Virmalisele luuletusi ja jutte. Samuti sporditegelast, maadlejat ja tõstjat **Daniel Wiedemanni** (1935. aastast Tõnu Võimula), kes saatis Poolast sõjaväeteenistusest sõnumeid ja jutukesi ka Virmalisele. Tema toimetas hiljem esimest eestikeelset spordiajakirja Jõulilm 1914.

Kirjasaatjate hulgas leidis ka ametnikke, nagu pikka aega Peterburis telegraafiametnikuna töötanud **Jakob Johanson-Pärna**, kes käsitles ka Virmalises aeg-ajalt päevakajalisi probleeme, kirjutas maaküsimusest, haridusest, usuelust, Vene ajaloost ja poliitikast, Soome ajaloost (pseudonüüm Mr. Klu). Muhu saarelt pärit Tartu kreisipolitsei lauaülem ja hiljem Liivimaa kubermanguvalitsuse asjaajaja **Aleksei Nõu** kirjutisi jõudis samuti ajalehte Virmaline, näiteks andis ta nõu Siberisse väljarändajaile.³⁰

Virmalise ja kõigi teiste lehtede sisu eest vastutasid tsensorid ja trükkalid. Alguses vaatas Virmalise tekstid enne ilmumist läbi Tallinna üksiktsensor **Jüri Truusmann**. Truusmann osales aktiivselt eesti seltside tegevuses, pooldades samas Balti kubermangude venestamist — ta arvas, et vene kultuuri saavutuste laialdane kasutamine tuleb kohalikele rahvastele kasuks. Peale Virmalise tsensuris Truusmann Tallinna ajalehte Valgus, hiljem

²⁶ Vt R. Kurvits, A. Pallas. Brendekenist..., 2014, lk-d 38–39.

²⁷ *Ibid.*, lk-d 20–21.

²⁸ *Ibid.*, lk 28.

²⁹ *Ibid.*, lk 123.

³⁰ Virmaline, 22.3.1897, nr 12, lk 1.

sealset päevalehte Teataja. Truusmann oli vastuoluline tegelane, aga ta uuris ka eestlaste ajalugu, soome-ugri keeli ja kohanimesid, etnograafiat, setude kultuuri, tegi ekspeditsioone naaberkubermangudesse. Uurimismärkmeid avaldas ta Eesti vene ajalehtedes, kogumikes ja brošüürides (kirjutas peamiselt vene keeles).³¹

Alates maist 1893 tsenseeris Virmalist Tartu üksiktsensor **Jaan Jõgever**. Virmalise toimetaja on kirjutanud palvekirja keisrile,

kus kaebas eesti lehtede saksameelsuse üle ja tõendas, et „Virmaline“ olevat ainus venemeelne leht Eestis“ ja „tsensor Jõgever enese müünud balti parunitele ja kirikhärradele ning püüdis hävitada „Virmalist“ kui ainust õigeusu ja Vene riigi tuge meie maal.”³²

Tallinnas või Tartus tsenseerimiseks käisid trükipoognad postiga edasi-tagasi ja vahel eksisid teelt, nii et mõnigi number just õigel päeval ei ilmunud. Hulk kirjatöid jäid kitsa värava taha, koguni leiame Virmalise kuulutuste küljel teadaande, et „Lisaleht Nr 34 ei või ilmuda. Toimetus“.³³ Siis toimetas lehte juba Vilde.

Millest ajaleht Virmaline üldiselt kirjutas?

Uurijad on välja toonud järgmised lehe seisukohad.³⁴

1. Virmaline toetas tsaar Aleksander III uuendusi, mida me tunneme Eestis venestusreformidena. Eesti kultuur pidi Virmalise arvates arenema vene keelele ja kirjandusele toetudes. Samas tundis Virmaline tõsist muret eesti keele ja ka rahvuse saatuse pärast. Ent keisritruuduse deklaareerimisest ei pääsenud tollal ükski eesti leht.
2. Virmaline oli baltisaksa aadli eesõiguste säilimise vastu, balti erikorra vastu. Tegelikult selles seisneski tollal eestikeelsete ajalehtede poolehoid venestusreformidele, milles nähti võimalust võõrast (saksa) rahvusest kõrgema seisuse eeliste kärpimiseks, balti erikorra lõpetamiseks.

Saksameelsus, kadakasakslus oli Virmalises põlu all.

3. Virmaline jagas teavet eesti seltsielust, karskusliikumisest. Toetati rahvaraamatukogude avamist ja rahvaluule kogumist.
4. Avaldati populaarteaduslikke jm lugeja silmaringi avardavaid kirjutisi, näiteks toodi eeskujuks palju haritum ja edumeelsem Soome talupoeg.
5. Koolihariduse teemad olid ikka ja jälle päevakorras. Nt „Kas kooliõpetajal kõlbab koolilastele vitsa-nuhtlust anda?“³⁵ kusjuures järgmises numbris täiendati sama teemat mõttega, et vit-sahirm peab ära kaduma ka kodudest.³⁶
6. Jälgiti talurahva elu: toetati juba Sakala ajal levinud mõtet, et valitsus peaks maa müügihinna kindlaks määrama, et mõisnikud seda meelevaldselt tõsta ei saaks. Puudutati väljarändamisküsimusi (rännati välja peamiselt Venemaale), aga ei osatud pakkuda väljapääsu sotsiaalsest ebavõrdsusest.
7. Puhuti kajastati ka linnatöölise elu, seda juhuslikult ja teinekord võisid lugejad minna üsna idülliliste kirjelduste õnge. Vilde toimetamise ajal näitas Virmaline reaalsemat pilti ajast, mil maainimestest said vabrikutöölised.

Avasin (DIGAR-i kaudu) Virmalise aastakäikude algus- ja lõpunumbreid, lootuses leida täpsemaid suundumusi aastakokkuvõtetes, kuid sel viisil ei õnnestunud suurt midagi kindlamaks teha. Küll aga sain juhunumbrite avamisel kinnitust eeltoodud seisukohtadele. Jaanuaris 1891 tehti juttu karskusest ja pakuti ülevaadet Narva karskusseltsi Võitleja esimesest koosolekust. Üks Eesti karskusliikumise algatajaid Jüri Tilk selgitas lisaks, mis oli karskusliikumise mõte ja siht. Sõnumite hulgast võis lugeda, et Narvas oli mõnusa kontserdi andnud orelikunstnik Törnpu. Reklaamiti viinapoodi, teine kaupleja

³¹ R. Kurvits, A. Pallas. Brendekenist... 2014, lk-d 167–168.

³² Friedebert Tuglas. Ado Grenzsteini lahkumine. (Kogutud teosed 14.) Tallinn: Underi ja Tuglase Kirjanduskeskus, 2018, lk 55; sama raamatu lisa: A. Grenzstein. Eesti küsimusest, lk-d 216–217; Ajaloo album. 1910, lk 212; jutt on dokumentidest, mis on nähtavad KM EKLA f 38 m 11, lk-d 418–419.

³³ Virmaline, 23.8.1897, nr 34, lk 4.

³⁴ Ülevaateid Virmalisest vt J. Peegel jt, 1994, lk-d 202–205; Elgi Brand. Virmaline. — Eesti ajakirjanduse ajaloo II. Tartu: Tartu Riiklik Ülikool, Eesti keele kateeder, 1969, lk-d 70–83.

³⁵ Virmaline 6.9.1897, nr 36, lk 1.

³⁶ Virmaline 13.9.1897, nr 37, lk 1.

tõi õlut ja mõdu koju kätte, veel tõsteti esile Hugo Treffneri gümnaasiumi ja Narva Eesti Seltsi näitemängukava. Võimalik, et Treffneri gümnaasiumi kuulutus avaldati tasuta, kuna Treffner oli Reinvaldidele raha laenanud pärast Ado talu põlengut.³⁷

Septembris 1893 kirjutas M. J. Eisen rahvaluule kogumisest ning lubas oma abilistele tasuks saata raamatuid, ülejäänud leht on täis pisiuudiseid kodumaalt ja Venemaalt. Toodi nimekirju, mis loomad Jurjevi ehk Tartu väljanäitusel auhindu olid saanud, lõpu poole avaldati telegramme. Reklaamid olid kolinud kolmanda ja neljanda lehekülje ülalossa, kuna külgede alumises osas ilmus järjelugu ehk joonealune kokkukõidetavate lehtedena, et lugeja võiks jutud raamatuks pookida.

Mais 1895 kirjutati ilusast kevadest, mis kaunistas uue isevalitseja sündimispäeva tähistamist kirikukellade helina saatel. Kaunis romantiline lugemine! Pikem jutt puudutas talude päriseksmüümist Pärnu ja Viljandi maakonnas, keskmise talu hinnaks nimetati 3000 rubla. Poliitika ringvaade viis lugeja Jaapanist Kuubani, kodumaa ja teiste kubermangude uudiste seas leidus nalju ja kiriklikke teateid ning isegi Lermontovi luuletuse tõlge. Järjelugu oli taas esimese ja teise lehekülje joonealuseks tõstetud.

Virmalise trükikiri on vähemalt digiteeritud ajakirjanduse arhiivis kehvasti loetav. Vähestel kirjutistel olid autorid märgitud, enamasti asendas allkirja mõni tähemärk. Vahelduseks paar ajakohast „uudissõna“ reklaamiküljelt: näokatte pidu — maskerad; jalgrauad — uisud.³⁸

Hästi sel provintsilehel ei läinud, enne kui toimetama tuli Vilde. Virmalise trükiarvuks nimetatakse Vilde ajal 1500 eksemplari.³⁹ Ülejäänud aastakäikude kohta ei ole me tiraažinumbrit täpsustada suutnud.

Eduard Vilde epohh Virmalises

Eduard Vilde toimetas Virmalist 1897. aasta maikuust 1898. aasta märtsini. Ta oli saanud oma ajakirjanduslikud tuleristsed 14 aastat tagasi Tallinnas Virulase toimetuses, töötanud veel Tartus

Postimehe toimetuses ning lisaks saksakeelsetes lehtedes Revalsche Zeitung ja Zeitung für Stadt und Land (Riia). Saksamaal elades tegi ta kaastööd Berliini lehtedele.⁴⁰ Virmalist toimetas Vilde 32-aastase noore mehena. Narva jõudis ta pärast oma Moskva-reisi, mitte küll omal algatusel.

1897–1898 oli Virmalise omanikuks nimelt noor Narva ärimees **Anton Renkvist**. 24–25-aastane aktiivne seltsitegelane ostis lehe vendadelt Reinvaldilt, kes olid sattunud võlgadesse. Samas esitati Anton Renkvist kui leheomanik ülemtrükiavalitsusele vastutavaks toimetajaks ja väljaandjaks kinnitamiseks alles 1897. a lõpus. Anton Renkvist kutsus Virmalist toimetama tollal laialt tuntud kirjamehe Eduard Vilde.

Livia Viitol nimetab Narvat Vilde jaoks sõlmjäämaks, võib-olla tulenevalt nalja-Vilde tõsinemisest, realismi poole pöördumisest loomingus. 1890. aastate keskpaigani olid Vilde populaarsuse taga tema arvukad naljajutud, kus ta näitas inimeste veidrusi, narritempe, koomilisi iseloomuomadusi ja naeruväärseid olukordi.⁴¹ Mõni päev pärast Narva saabumist astus Vilde üles lühikese kõnega Narva Eesti Seltsi suveaia avamispeol, mõni nädal hiljem karskusseltsi Võitleja rahvapeol Paemurru puiestikus⁴² (Vilde ise ei olnud kaugeltki karsklane). Arvatavasti kutsus teda sinna esinema Anton Renkvist, kes ise oli sage kõneleja.⁴³ Võitleja tegutses Narvas karskusseltsina 1891–1940, seltsil oli laulukoor, orkester, spordi- ja näitering. Seltsi näiteringist arenes välja Narva teater Võitleja ja spordiringist jalgpallklubi KS Võitleja.

Vilde toimetajaks asumisest vaikis Virmaline tervelt kolmveerand aastat.⁴⁴ Ent Vilde suhtles väga paljudega, ta oli piisavalt kuulus ning inimesed tundsid ta tänaval ära. Näitleja Albert Üksip meenutas, kuidas isa näitas talle Vildet Narva tänaval. Mõte, et Vilde elas ja liikus kusagil lähedal, tekitas kümneaastases poisikeses elevust, kuna ta luges kodus isale ette selle „huvitavate lugude looja“ „Vigaseid pruute“ ja „Kõtistavaid kõrsi“. Vilde hili-semat sõnakasutust nimetas Üksip täpseks „nagu treitud“, lühikeseks ning tabavaks.⁴⁵

³⁷ Ado Reinvaldi elulugu, 1904, lk 337.

³⁸ Virmaline, 6.12.1897, nr 49, lk 4.

³⁹ J. Peegel jt, 1994, lk 328.

⁴⁰ Vildest ajakirjanikuna vt R. Kurvits, A. Pallas. Brendekenist..., 2014, lk-d 181–184; Anu Pallas. Ajakirjanik ja kirjanik Eduard Vilde. —

Õpetatud Eesti Seltsi aastaraamat / Annales litterarum Societatis Esthonicae 2002. Tartu: Õpetatud Eesti Selts, 2004, lk-d 161–190.

⁴¹ Vrd Gustav Suits. Noor Nalja-Wilde. — Looming, 1935, nr 3, lk-d 39–41.

⁴² Virmaline, 24.5.1897, nr 21, lk 2.

⁴³ Liivia Viitol. Eduard Vilde. Tallinn: Tänapäev, 2012, lk-d 95–97.

⁴⁴ Eduard Vilde sõnas ja pildis. (Tekst Juhan Käosaar.) Tallinn: Eesti Raamat, 1966, lk 63.

⁴⁵ Albert Üksip. Mälestuskilde Eduard Vildest. — Eduard Vilde kaasaegsete mälestustes. Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus, 1960, lk-d 190, 193.

Virmaline oli Vilde sõnul Reinvaldide poolt oskamatult toimetatuna ja ka majanduslikult surma suhu viidud. Vildet mõjutasid noore ja kuuldavasti jõuka omaniku optimistlikud tulevikulootused ning huvi Narva kui tööstuslinna vastu. Kuid ehkki omanik oli uus, oli vastutavaks toimetajaks endiselt Jaan Reinvald ja lehte trükiti Jüri Reinvaldi trüki-kojas.⁴⁶ Reinvaldid olid 1890. aastate alguses kaasa löönud Vilde-vastases ajakirjandustüvis.⁴⁷ Nimelt oli Vilde satiiriline novell „Suguvend Johannes“ (1891) pahandanud mitte ainult Juhan Liivi ja Väike-Maarja luuletajaid, vaid teisigi „tähtsaid kirjamehi“, kuna Vilde tahtis vabastada ajakirjandust vesisest ja sentimentaalsest luulest. Suguvend Johannes oli nagu koondkuju tollal mesimagusaid värssse sepiistanud luuletajaist.⁴⁸ Kirjameestel olid südamed Vilde peale täis, et ta julges neile peeglit näidata, milles nad nii head välja ei paistnud, kui nad ise olid arvanud.⁴⁹ Niisugune lugu sai maiuspalaks kogu eesti ajakirjandusele: kõik muretsesid järsku kõlbluse ja kirjanduse au pärast. Selle vihapurske põhjustas Vilde populaarsus, nüüd leiti võimalus talle hoope jagada.⁵⁰

Mahajäänud provintsilehes märgati Vilde tulles kohe teatud värskust. Tutvunud vabrikulinna eluga, hakkas Vilde kirjutama arvustavaid artikleid tööliste elust.⁵¹ Tänu laiale tutvusringkonnale organiseeris Vilde tegeliku toimetajana Virmalisele tugevaid kaastöölisi: Aavakivi, Jürgens, Münther, Veski, Dolf (tõlkis), Vahtrik, Jaks jmt.⁵² Näiteks hakkab 1897. a maikuu ilmuma Jakob Hermann **Vahtriku** tõlgitud Mark Twaini naljajutt „Aadama päevaraamat“, novembris „Anna esimene pallipidu“. Juunis, novembris ja detsembris trükkis Virmaline Johan **Jaksi** tõlkeid. Agronoom ja kooliõpetaja Otto **Münther** kirjutas Jalta linna lähedastest vaatamisväärsustest⁵³ ja „Külma mõju[st] taimede kohta“.⁵⁴ Vilde organiseeritud kaastööd põhilehte kõik ei mahtunud, vaid ilmusid ka Virmalise Jutulisas (1898). Põhileht muutus tuumakamaks, arvukaid sõnumeid valiti tavaliselt teistest lehtedest (allikas märgiti lühendina alla). Lehe tekstiosa ulatus teinekord reklaamiküljelegi. 1897. a suvel reklaamis

Virmaline Vilde naljatükki „Vigased pruudid“, mis oli saanud loa näitemänguna ettekandmiseks. Lehest ei puudunud rongide sõiduplaan Narva jaamast. Virmalises ilmus muu hulgas ka E. Vilde naljajutt „Uus toaneitsi“.

Toon paar näidet, mille üle Eduard Vilde Virmalises teiste eesti lehtedega polemiseeris. Artikkel „Rahva poeg“ (ilmus suvel 1897) oli tõuke saanud Ado Grenzsteini samanimelisest lendlehest. Grenzsteini jutt olevat talumeestele tundunud liiga keeruline, mistõttu Vilde kirjutas:

On kirjanikkusid, kes enestele sellest auu otsivad, et neid mitte ei mõistetak. Nad püüavad seega „liht-inimeste“ seas oma päratuma vaimu- ja mõttesügavuse kohta imestust äratada. See tähendab liiva silma-loopimist.

Vildele tundus, et Grenzstein kirjutas ja kõneles kirjutamise ja kõnelemise enese pärast:

Ta kirjutab ja kõneleb hääme elega suure õhinaga ja igal puhul. Ta kirjutab ja kõneleb — küsimata, kas vaja või mitte. [---] A. Grenzsteini juures paneme päälle selle veel tähele seda „naivlist“ arvamist, kui oleks tema sõnal — olgu kirjutatud või kõneldud — põhjatu sügav mõju olekute ja inimeste muutmiseks, vana ümberlukkamiseks, uue ülesehitamiseks.⁵⁵

Grenzsteini arvates ei saanud rahva pojad olla need, kes ülikooli õppima minnes kadakasaksadeks muutuvad. Vilde otsis Grenzsteini „Rahva poja“ poliitilist programmi, leides üksnes nõudeid, mida võinuks esitada igale haritud inimesele. Vilde mõistis, et Grenzstein otsis demokraatlikku nähtust, kuid

poliitikalisi tippusi juhtkirjade ja lendlehtede läbi ei sünnitata. Olud sünnitavad inimesi, tippusi, mitte mõne mehe pääs keerlevad ained. [---] Nii kaua kui meil avalik elu puudub või kängus on, pole ka loota, et rahvas „rahva poegi“ suuremal hulgal välja haudub. Meie terve avalik elu mahub põllumeeste-, lõbu- ja

⁴⁶ Voldemar Miller. Miks katkestati Eduard Vilde „Raudsete käte“ avaldamine „Virmalises“. — Keel ja Kirjandus 1959, nr 11, lk-d 682–684.

⁴⁷ Livia Viitol. Narva ja tema semisfäär Eduard Vilde romaanis „Raudsed käed“. — Igihaljas Vilde. Tartu: Eesti Kirjanduse Selts, 2009, lk 96.

⁴⁸ Karl Mihkla. Eduard Vilde kodus Kadriorus. — Eduard Vilde kaasaegsete mälestustes. Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus, 1960, lk-d 226–227.

⁴⁹ Postimees, 5.2.1892, nr 29, lk 3.

⁵⁰ Lähemalt Friedebert Tuglas. Juhan Liiv. (Kogutud teosed 12.) Tallinn: Underi ja Tuglase Kirjanduskeskus, 2013, lk-d 171–177.

⁵¹ Julius Ernst Meigas. Mälestusi Narvast. — Eduard Vilde kaasaegsete mälestustes. Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus, 1960, lk 82.

⁵² Eduard Vilde sõnas ja pildis, 1966, lk 63.

⁵³ Virmaline, 19.7.1897, nr 29.

⁵⁴ Algu: Virmaline, 22.11.1897, nr 47.

⁵⁵ Virmaline, 19.7.1897, nr 29, lk 1.

lauluseltsidesse ära – kuid võib sellest avalikust elust, sellest emast, lapsi sündida, kellele „rahva pojad“ võiksime nimeks anda!⁵⁶

Ta rõhutas, et eestlased polnud enam ühesugune talurahvas, vaid kihistunud, tulenevalt varanduslikust olukorrast või majanduslikest tingimustest, mistõttu ei saanud rääkida ühisest rahva pojast, pigem parteimeestest. Need isandad, kes said kõrgema hariduse, pöörasid oma rahvale ja talupojale ka Vilde meelest võimalikult ruttu selja, et patsutada oma kõhtu ja magada rahu vaimset und edasi. Vilde sai Grenzsteini lendlehe mõttest suurepäraselt aru ja aitas kadakasaksu nuhelda. Vilde oli realistlikum, materialismi seisukohtadel, Grenzstein rohkem ideelistel, aatelistel lähtekohtadel.

Ka oma endise tööandja, Virulase toimetaja Jaak Järve hilisemate religioossete kirjutiste suhtes oli Vilde üsna kriitiline. Juhtkiri „Rahva päästja“ oli kirja pandud Järve „Mis peame tegema?“ vastu Eesti Postimehes. Järv arvas, et meie rahvas on kõlbeliselt hukka minemas, kuna ta on Jumalast ja usust ära langenud. Vilde küsis:

Kust Eestimaa nurgast leidis Järv rahva seast nii suurel hulgal usu ja Jumala salgajaid, et tal õigus oleks, sel põhjal meie rahvale hukatust ette kuulutada?

Vahest kirjutas Järv mõne välismaa usumäratseja sõnu järele, pakkus Vilde. Järv ei otsustavat mitte enamuse järele, vaid väheste, võibolla iseenda põhjal, nii et ta „haudub enda mustad mõtted roheline kirjutuse-laua taga välja.“⁵⁷

Järgmises lehes nõudis Vilde statistikat, mis tõendaks, et meie rahva seas pahategusid märksa rohkem on kui teiste rahvaste seas, nii et Järvel oleks oma rahva vastu põhjust sajatada. Aga kirjanik Järv oli jätnud põhjendused toomata. Vilde väitel olid varavastased kuriteod küll kasvanud ja need kasvasid edasi, „kui need tingimised, millest need välja kasvavad, endisteks jäävad“. Nende „tingimiste“ sekka ei lugenud Vilde aga seda, nagu oleks rahvas suurel hulgal Jumalast ära langenud. Vilde oli kindel, et maakehvikud läksid linna üksnes häda

sunnil. Ja häda pidi olema väga suur, kui inimene jõudis kuritöö sooritamiseni:

Kuritöö on kõige raskem ja hädaohtlikum töö maailmas. Ainult ilmvõimata sundus viib inimest kuritööle.⁵⁸

Vilde ei rääkinud eranditest, vaid reeglist, mida ta oma esimeste realistlike romaanidega läbi kirjutas. Tema kriitika Järve seisukohtade vastu ei jäänud omakorda vastulauset.⁵⁹ Siiski jätkus Vilde kriitikat kolmandassegi lehenumbri.⁶⁰ Vildel tuli hiljemgi seletada ühele Järve pooldajale, et ta Järve kritiseerides teda sugugi laimata ei soovinud, vaid lihtsalt arvustas, kuna kirjamehed ei suutnud vahet teha laimul ja arvustamisel.⁶¹

Virmaline mõistis koos teiste eesti lehtedega hukka Eesti Üliõpilaste Seltsi auaadressi viimist Livonia korporatsioonile.⁶² EÜS-i auaadress oli kirjutatud saksa keeles, kuigi oleks võinud ülikooli olusid silmas pidades olla neutraalsemas, ladina keeles, möönis Vilde. Eesti „aristokraadid“ ei teinud Livonia pidustuste alkoholilembusest Postimehes väljagi, samal ajal laitud alkoholi pärast Vanemuise pidu: „See on kahesugune mõõt, aga kahesugune mõõt „ei leia armu Issanda ees!““, kirjutas Vilde. Korporatsioonide mõtte üle arutati teiste lehtede põhjal pikemalt veel novembri- ja detsembrikuu Virmalistes, kuna Postimees kaitses „omasid“, õigustades igati EÜS-i tegutsemist Livonia austamisel ja mõistes hukka need, kes rahva ja tema haritlaste vahele justkui vaenu külvavad, ometi paistvat haritlased silma oma „kõrgema olemusega“, nagu vahendas Virmaline Oleviku seletusi.⁶³

Need näited kinnitavad, et Vilde nuhtles sobimatuid nähtusi, mitte niivõrd isikuid, kes neid nähtusi kandes muidugi kriitikast ei pääsenud. Vilde lähtus ümbritseva seletamisel materialismist, mille algtõed ta omandas Tartus vasakpoolsete üliõpilastega lävides. Näiteks juhtkirjas „Pilguke tagasi, pilguke edasi“ väitis ta: „Rahvaste elu-alus on nende majandusline seisukord.“ Vilde kinnitas, et ei väikepõllupidajad ega väiketöösturid saa ilma aktsiaseltsideks ühinemata midagi suurkapitali vastu, selle vastu saab vaid suurkapital. Konkurentsi nimetas

⁵⁶ *Ibid.*

⁵⁷ Virmaline, 2.8.1897, nr 31, lk 1.

⁵⁸ Virmaline, 9.8.1897, nr 32, lk 1.

⁵⁹ Virmaline, 9.8.1897, nr 32, lk 2.

⁶⁰ Virmaline, 16.8.1897, nr 33, lk 1.

⁶¹ Virmaline, 27.9.1897, nr 39, lk 1.

⁶² Virmaline, 4.10.1897, nr 40, lk 1.

⁶³ Virmaline, 13.12.1897, nr 50, lk 3 [kahes kohas].

ta võitluseks.⁶⁴ Sama juhtkirja jätkuosas käsitles Vilde väljarändamise põhjusi: kui vaene põllumees vahetas varem vaid elupaika, mitte tööd, siis Vilde ajal vahetas väikepõllumees või maatöoline ka tööd, minnes tööstustöolisteks Riiga, Peterburi, Narva. Lisaks linna kolimisele pakuti pääseteena rahateenimiseks kodukäsitööd.⁶⁵ Tuttav pilt tänaseni!

Lehes võeti sõna Eesti Aleksandri põllutöökooli asjus ning tehti ülevaade kolmandast üleüldisest Eesti karskuse seltside koosolekust 4.–5. jaanuaril Jurjevis.⁶⁶ Vilde-aegne Virmaline kirjutas joomatõvest tervise ja vooruse võtmes. Kinnitati, et raskemaid kuritöid sooritavad inimesed just purjuspäi. Kuid enne sellega võitlema asumist soovitas Vilde küsida, millest see nähtus tekib. Arvati, et joomatõvel on kõlbluslik põhjus, aga kirjutaja meeles oli põhjus ennekõike majanduslik, siis sotsiaalne ja alles siis „kombeline“. Joomatõbi pidavat kahanema, kui varanduslik ja hariduslik olukord paraneb.⁶⁷ Vaatluse all oli „Naisterahvas uutel tööpõldudel“⁶⁸ ja „Eestimaa uus adraarve“ adramaast ja maa uutest hindadest, kus talurahvas jälle abita.⁶⁹ Virmaline tõi ära „Vabrikute tööaja kestuse ja ärajaotamise seadlused“⁷⁰, „Tööstuse edenemisest“ kirjutas Vilde detsembris-jaanuaris⁷¹.

Virmalise viimsed päevad

Kõik pidanuks minema teisiti: Virmalise tellijate ja lugejate arv oli Vilde toimetamise ajal kasvanud, leht pakkus mitmekülgset ja tegelikkusele lähedase sisuga lugemist. Huvi tõusis veelgi, kui ilmuma hakkas kohalikele oludele tuginenud Vilde jutustus. Kuid ajakirjandusliku loogika pöörasid pahupidi tööstuslinna ahtad olud.

Novembris ilmus Virmalises lühiteade, et Eduard Vilde avaldab järgmise aasta Virmalises oma algupärase jutustuse, lähemalt sellest ei

räägita.⁷² 20. detsembril 1897 kuulutas Virmaline juba „Raudsete käte“ ilmumist. Eduard Vilde jutustus „Raudsed käed“ hakkaski ilmuma järgmise aasta esinumbris.⁷³ Samas lehes seisis teade Vilde jutustuste ilmumise ehk äratõlkimise kohta vene ja saksa ajalehtedes.

Narvas huvitas Vildet kui kirjanikku kõigepealt vabrikutöölise igapäevane elu-olu⁷⁴ ja „linn kui iidse ajaloo ja modernse tööstuse kohtumiskoht ning maalt linna tulnud eestlaste elukäik“.⁷⁵ Ta tutvus põhjalikult tööliste elu- ja töötingimustega, pääsedes sisse ka uuest, kuhu igaüks ei lubatud. Vilde tahtis kirjeldada reaalseid olusid. Paar aastat tagasi oli Postimehes ilmunud Vilde esimene realistlik romaan „Külmale maale“, kus ta käsitles vaesema talurahva saatust. Nüüd vaatles ta vaeseid, linna kolinud inimesi nende tegelikes oludes.

Narvas elas tollal 30 000 elanikku, neist vähemalt pooled olid perekonniti seotud Kreenholmi manufaktuuriga.⁷⁶ Vilde kui ajakriitik tajus Narva ruumi koode, kus olid vastamisi progress ja stiihia, linn kui masin, tööline kui masinavärgi osa — veel enam, tööline kui masina ori ja vabrik kui inimese elujõu neelaja. Vilde jutustuses, mille ta hiljem nimetas romaaniks, esinesid nii satiir kui peidetud iroonia: Narva ilu *versus* tööliste allajäämine masinavärgile, linn kui asjade loomuliku korra rikkuja (Juri Lotmani mõte), linn kui uus võimalus, millele lisandus multikultuursus, Narva segakeelsus.⁷⁷

Teatavasti sattus Vilde „Raudsete kätega“ seoses politseisandarmite huviobjektiks, ehkki tsensor midagi maha ei tõmmanud. Ent vastutav toimetaja Jaan Reinald hakkas Vilde juttu toimetama. Vilde peale olid nn salakaebuse esitanud just vennad Reinaldid.⁷⁸ Salakaebus kõlab meie kõrvus halvamaitseliselt, ent omal ajal oli see ühiskondliku võitluse loomulik osa.⁷⁹ Lehetoimetajad kasutasid salakaebust tol ajal suhteliselt tihti, kuna see oli

⁶⁴ Virmaline, 8.1.1898, nr 1, lk

⁶⁵ Virmaline, 22.1.1898, nr 3, lk 1.

⁶⁶ Virmaline, 14.1.1898, nr 2, lk 1–2.

⁶⁷ „Haigus ja abinõu“ — Virmaline, 29.1.1898, 6.2.1898, 14.2.1898, nr-d 4–6.

⁶⁸ Virmaline, 14.2.1898, nr 6, lk 1.

⁶⁹ Virmaline, 21.2.1898, nr 7 ja 9.3.1898, nr 9.

⁷⁰ Virmaline, 23.10.1897, nr 43.

⁷¹ Virmaline, 13.12.1897, 20.12.1897, 30.12.1897; 8.1.1898, nr-d 50–52 ja nr 1.

⁷² Virmaline, 15.11.1897, nr 46, lk 1.

⁷³ Virmaline, 8.1.1898, nr 1.

⁷⁴ L. Viitol, 2009, lk 69.

⁷⁵ L. Viitol, 2012, lk 96.

⁷⁶ Andmed: Juhan Käosaar. Eesti küla ja linna kapitalismi paljastavad romaanid „Külmale maale“ ja „Raudsed käed“. — Eduard Vilde. Teosed.

Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus, 1954, lk 333.

⁷⁷ L. Viitol, 2009, lk-d 75, 77–81.

⁷⁸ L. Viitol, 2012, lk 96.

⁷⁹ Vt Mart Laar. Tuglas, ajalugu ja „Ado Grenzsteini lahkumine“ — Looming 1986, nr 12, lk 1680.

ainus võimalus astuda tsensori ülekohtu vastu.⁸⁰ Mõnigi toimetaja ei tajunud salakaebuse piire ja nii võideldi ka oma suguvendade vastu.⁸¹

Uus Vilde romaan „Raudsed käed“ olevat vihas-
tanud vabriku ülemaid, kes lõhkunud Reinvaldi trü-
kikoja aknaid ja lubanud toimetajad vaeseomaks
peksta, kui jutu trükkimist ei katkestata. Väljaand-
jad, vennad Reinvaldid andsid survele alla.⁸² Rein-
valdid kartsid tohutult oma lehele sekeldusi. Vilde
lahkus toimetusest 19. märtsil 1898.⁸³

„Raudsed käed“ jäigi Virmalises pooleli. Veeb-
ruari viimases lehes seisis „Seletus“, kus Jüri Rein-
vald kinnitas, et tema pole selle kirjutajaga tööliste
elust ega olust head ega halba rääkinud ja tal pole
ülepeakaela sellega üldse midagi pistmist.⁸⁴ Vil-
dele ei antud Virmalises võimalust vastata ning ta
tegi seda 2. märtsi Postimehes ja 5. märtsi Eesti
Postimehes.⁸⁵

9. märtsi Virmalises seisis „Raudsete käte“ ase-
mel jutustus „Torm“ Norra rannast. Lehe teiselt kül-
jelt leiame Vilde teate:

Teatan auustatud lugejatele, et mull võimata on oma
jutustust „Raudsed käed“ Virmalise praeguse vastu-
taja ameti voli maksmise ajal selles lehes edasi ilmuda
lasta. Nimetud jutustus saab lähemal ajal raamatuna
ilmuma. / Ed. Vilde.

Vilde teatele järgnes:

Tähendus. Ülemal seisva hra Ed. Vilde teatamisele
on toimetaja poolt juure lisada, et võimata oli juttu
„Raudsed käed“ nii tervelt ilmuda lasta, kuidas see
kirjutud oli, sest et nimetud jutt kohalisest rahvast ja
ametisolevatest inimestest niisugusi, mitte õigeid aval-
dusi tõi, milledest edespidi mitmesugused pahandu-
sed võiksivad tõusta. Peale selle on jutt ilma kärpimata
mõnesugustele kahtlastele kirjadele järele aimamine,
mis Virmalisele mitte kohane ei ole ja mida praegune
Virm. vastutav toimetaja milgi tingimusel ei luba. Mis-
sugusel kujul ja missuguse sisuga jutt edespidi ilmub
ehk mitte ei ilmu, ei ole toimetaja asi. / Jaan Reinvald
/ Virm. vastutav toimetaja

Vahejoonele järgnes „Veel seletuseks“:

Peetri alevi elanik hra Eduard Vilde on minu sele-
tuse kohta, Virmalises nr 8, „Postimehes“ nr 49 omalt
poolt seletuse annud, milles ta minu seletusi imeli-
kaks nimetab...

Jüri Reinvald seletas, et Vilde kirjutab asjadest, mis
kuidagi lehte ei sünni (ühe emanda paksust kõhu-
mäest, naisterahvaste kolletunud nägudest, sinised
rõngad silme ümber) — ära olid trükitud „sarnased
kuulmata inetud ettekujutused“. Kuna lehte trükiti
tema trükikojas ja tema vend oli vastutav toimetaja,

siis olid mõned seda arvamist minu kahjuks vabrikus
välja laotanud, nagu sünniks sarnane vabriku [rahva]
laimamine minu ja jutustuse kirjutaja ühisel tahtmisel
ja veel koguni minu teadete andmise abil. [---] Et see
Vilde jutustus veel ammuugi püssirohu leidmise kõrgu-
sel ei seisa, vaid ka juba enne püssirohu leidmist olnud
haridusele ja moralile otse vastu silmi lööb, seda olen
ma nende ridadega näitnud ja hoian ennast alati sar-
nase sopakirjanduse piiridest eemale. Jüri Reinvald.⁸⁶

Vilde „sopakirjandusest“ sai edaspidi klassika.

21.3.1898 ilmus Virmaline kõigest kaheküljeli-
sena. Aprillis ilmus veel kolm numbrit (9., 16. ja
26.), siis leht seiskus. 1898. a said Reinvaldid Anton
Renkvistilt lehe tasuta tagasi trükikoja võlgade kat-
teks. Renkvist kahju ei olevat kannatanud, kuna
sai 1000 rubla Eesti tollal kõige rikkamalt mehelt,
Kunda tsemendivabriku omanikult Soucantonilt,
kes väidetavalt sundis ostu-müügilepinguga Renk-
visti ja Virmalist muutma sisu ja suunda. Soucanto-
nil polnud Virmalist tegelikult vaja, see jäi endiste
omanike kätte. Aga et Kunda tsemendivabriku töö-
lised ei olnud paremas olukorras kui Narva omad,
siis hoidis omanik vastumeelse jutustuse esialgu
oma tööliste lugemislaualt eemale.⁸⁷

Johannes Voldemar Veski sõnul üritas Vilde Vir-
malist „üles töötada ja Tartu radikaalse ringkonna
häälekandjaks teha“.⁸⁸ Kuna see ei õnnestunud, siir-
dus Vilde Narvast Tallinna, kus hakkas toimetama

⁸⁰ Ea Jansen. Tsaristlik tsensuur ja eesti ajakirjandus venestamisajal (1880.–1890. aastad) — Tuna, 2000, nr 2, lk 48.

⁸¹ Anu Pallas. Kommentaarid. — Friedebert Tuglas. Ado Grenzsteini lahkumine. (Kogutud teosed 14.) Tallinn: Underi ja Tuglas
Kirjanduskeskus, 2018, lk-d 252–253.

⁸² J. E. Meigas, 1960, lk-d 82–83.

⁸³ Eduard Vilde sõnas ja pildis, 1966, lk-d 63–67; vt ka V. Miller, 1959, lk 682–684.

⁸⁴ Virmaline, 28.2.1898, nr 8, lk 3.

⁸⁵ L. Viitol, 2012, lk 96.

⁸⁶ Virmaline, 9.3.1898, nr 9, lk 2.

⁸⁷ V. Miller, 1959, lk 684.

⁸⁸ Johannes Voldemar Veski. „Teetaja“ juures. — L. Viitol, 2012, lk 320.

Eesti Postimeest. Selle lisalehes Õhtused Kõned ilmus tema jutustus „Raudsed käed“ nüüd algusest peale tervikuna 1898. aastal. 1901–1904 toimetas Eduard Vilde Tallinna päevalehe Teataja juures, olles arvatavasti päevalehe idee autor, seejärel 1904–1905 töötas Tartus Uudiste toimetuses. Mõlema lehe juures pani ta kokku ka naljalisasid, mille karikatuuride ideed pärinesidki temalt. Sotsiaalkriitika Vilde loomingus süvenes.⁸⁹ 1905. a revolutsioonisündmustega seonduva Uudiste toimetuse läbiotsimise järel lahkusid kohtulikult tagaotsitavad ajakirjanikud Eestist, nii ka Vilde, kes toimetas veel Helsingis kolm numbrit satiiriajakirja Kaak, mille levik Eestis oli küll takistatud, aga Viljandis mäletati, et kordnik ise seda levitaski.⁹⁰ Pagulusest saatis Vilde eesti lehtedele harva kaastööd, sagedamini sattus ta leheveergudele tulenevalt tähelepanust tema kirjandusloomingu vastu.

Kahtlemata oli Eduard Vilde erakordse talendiga ajakirjanik. Söber Jakob Hermann Vahtrik on meenutanud, et kui Vildel „loomishoog peale tuli, siis hakkas ta nagu tiiger mööda tuba edasi-tagasi käima, istus laua taha ja kirjutas kiiresti nagu varrukast puistates. Toas edasi-tagasi kõndimise ajal korjas ta oma mõtteid.“⁹¹

Ka Hindrik Prants meenutas, et kui Vilde „paberi ette ja sule pihku võttis“, kirjutas ta „otse lennates“. Ja kui ta vahel oli eelmisel öhtul pikalt pidutsenud, siis suutis vajadusel arukalt oma järjelugu jätkata ka poolmagamata olekus — see oli Prantsi jaoks mõistatus, kuidas inimene niimoodi töötada suutis.⁹² Võimalik, et just Virmalist silmas pidades kirjutas Vilde:

Hale meel tuleb peale meie ajakirjanduse vaimlist seisukorda tähele pannes. Meil on ikka veel redaktoreid, kes otsekohe külatarest toimetuselauda asuvad, kelle silmaring kaugemale ei ulata kui üle külatäna, mille taga nad maailma ääre arvavad olevat.⁹³

Ajakirjanikkude Liit nimetas Eduard Vilde 1925. aastal oma auliikmeks.

Vilde ei olnud stiilitseja ega formalist, aga oma mõttele vaeva põlgamata otsis ta täpse väljenduse. [...] Ta ei olnud kompromisside-inimene, kuigi hoidus ülearuste hõõrumiste ja konfliktide eest ja säilitas elutarka sallivust nõnda palju kui seda lubasid veended, maitse, puhtusetunne ja korralikkus.⁹⁴

„Härrasmees ja boheemlane, töömees ja artist — vaevalt leidub tihti nende omaduste nii harmoonilist ühinemist kui temas,“ kirjutas Friedebert Tuglas.⁹⁵ Vildet mäletati heatahtlikuna, kes näiteks Teataja toimetuses inimesi omavahel lepitaski, oskas teisi õhutada ja virgutada.⁹⁶

Narva Virmaline jäi seisma aprillis 1898, ent 4. novembril ilmus Tartus Hermann trükikojast kaheksaleheküljeline erakordselt selge kirjaga Virmalise proovinumbr, kus endine kooliõpetaja, ajakirjanik ja kirjastaja **Mihkel Neumann** küsis uuele nädalalehele rahva toetust. Virmalise nime all jäi leht siiski viimaseks, ja kuigi Neumann teatas, et tal endiste väljaandjatega miskit enam pistmist ei ole, on ühe vastutava toimetajana alla kirjutanud ka Jaan Reinvald.

Kurioosum on seegi, et pärast Vilde lahkumist seiskunud ajaleht müüdi uuele omanikule Mihkel Neumannile edasi väidetavalt vaid ühe tellijaga.⁹⁷ Neumann vahetas lehe nime: Uus Aeg hakkas ilmuma Tartus detsembris 1898, 1900 viis Neumann selle Tallinna, kus leht ilmus kuni aastani 1905. Siis Uus Aeg suleti, Neumann aga pandi poolteiseks aastaks vangi, kus ta alustas sõnastike koostamist. Uue Aja kaasannetena avaldas Neumann Juhan Liivi, Christian Kannikese ja Eduard Bornhöhe teoseid.

Nii lõpetas Peterburis asutatud ja Narvas aastaid ilmunud Virmaline oma teekonna Tartus ja Tallinnas nime Uus Aeg all.

⁸⁹ Vt Roosmarii Kurvits, Tiit Hennoste. 101 Eesti ajakirjanduspala. Tallinn: Varrak, 2019, lk 38–39.

⁹⁰ Liis Raud. L. Vilde, A. Landbergi, J. Aaviku ja J. H. Vahtriku mälestusi Eduard Vildest. — KM EKLA f 153, m 25:1.

⁹¹ Jakob Hermann Vahtrik. Mälestusi Eduard Vilde noorpõlvest ja varasemaist meheaastaist. — Eduard Vilde kaasaegsete mälestustes, 1960, lk-d 35–36.

⁹² Heinrich Prants. Minu isiklikud muljed Eduard Wildest. — L. Viitol, 2012, lk-d 316–317.

⁹³ Eduard Vilde. Artikleid ja kirju. Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus, 1957, lk 128.

⁹⁴ Eduard Hubel. Mõni joon kadunust. — Eduard Vilde kaasaegsete mälestustes, 1960, lk-d 259–260.

⁹⁵ Friedebert Tuglas. Vildest lähedalt ja kaugelt. — Eduard Vilde kaasaegsete mälestustes, 1960, lk 262.

⁹⁶ Karl Rumor. Eduard Vilde hauale. — Looming, 1934, nr 1, lk 89.

⁹⁷ J. Peegel jt, 1994, lk 204.

VARIA

Lõpetajad ja lõputööd ajakirjanduse ja kommunikatsiooni erialal Tartu ülikoolis 2020. aastal

Peeter Vihalemm

2020. aastal lõpetas Tartu ülikooli bakalaureuseõppe ajakirjanduse ja kommunikatsiooni erialal 42 inimest, samal tasemel kui 2019. a (40), veidi rohkem kui 2018. a (36). Ajakirjanduse ja/või kommunikatsiooni erialal 64 aasta jooksul (1957–2020) vähemalt kolmeaastase bakalaureusehariduse saanute koguarv oli 2020. a lõpuks 1614.

Magistrikraadi saanute arv — 34 inimest — oli 2020. a suurem kui 2019. a (28) ja 2018. a (25). Magistriprogrammi on 28 aasta jooksul (1993–2020) edukalt lõpetanud 454 inimest.

Doktoritöid meedia ja kommunikatsiooni alal kaitsti 2020. a kaks, ühe võrra vähem kui 2018. ja 2019. aastal. Kokku on instituudis/osakonnas ettevalmistatud doktoritöid 24 aasta jooksul (1997–2020) kaitstud 46.

29. juunil 2020 kaitses Mari-Liisa Parder oma doktoritööd „Communication of Alcohol Consumption Practices and Situational Abstinence as a Basis of Prevention: A Study of Estonian Adolescents“ („Alkoholi tarvitamise ja olukorrapõhise hoidumise praktikate kommunikeerimine kui alkoholiennetuse baas Eesti teismeliste näitel“, juh Triin Vihalemm, vt <https://dspace.ut.ee/handle/10062/67489>). 3. detsembril 2020 kaitses oma doktoritööd Marianne Leppik — „The Segmented Integration and Mediated Transnationalisation of Estonian Russian-Speaking Population“ („Eesti venekeelse elanikkonna segmenteeritud integratsioon ja vahendatud hargmaisuus“, juh Triin Vihalemm, vt <https://dspace.ut.ee/handle/10062/70189>), töö ülevaade on toodud käesolevas aastaraamatus.

34 uuest magistrist lõpetas 28 magistritööga (82%), ülejäänud kas magistrieksamiga või praktilise magistripjektiga. Aasta varem oli magistritööga lõpetanute osakaal palju väiksem (54%). Suurenemine tulenes põhiliselt üleminekust ühisele

ajakirjanduse ja kommunikatsiooni magistriprogrammile. Seni olid käigus eraldi programmid, üks ajakirjandusele, teine kommunikatsioonijuhtimisele. 18 kaitstud magistritööd (53% töödest) seondusid ajakirjanduse ja meediaga (vt nimekirja allpool, tööde digitaalsed täistekstid on kättesaadavad TÕ sotsiaalteaduskonna raamatukogus, aadressid on toodud pealkirjade juures). Selles aastaraamatus on esitatud ülevaated viiest magistritööst (Henri Kõiv, Grete Palgi, Kristi Sobak, Maarit Stepanov, Ege Tamm).

42-st bakalaureuseastme lõpetanust kaitses 26 bakalaureusetöö (62%), teised tegid lõpueksami (38%). 2019. a oli eksamitegijaid veidi vähem, 30%.

Ajakirjanduse ja meediaga seonduvad bakalaureusetööd (14) moodustasid kaitstud töödest 54%, tunduvalt vähem kui varasematel aastatel (2019. a 79%, 2018. a 80%).

Aastaraamatus on esitatud ülevaated kolmest bakalaureusetööst (Mari Eesmaa, Indrek Ojaments, Romet Toomas Tiitsaar).

Ajakirjanduse ja meediaga seonduvad magistritööd 2020

- Elise Ader. Komplementaar- ja alternatiivmeditsiiniga seotud mõistete kasutus Delfis ja Postimehe veebiväljaannetes (juh Marko Uibu, <https://dspace.ut.ee/handle/10062/67800>).
- Allan Aug. Veebiajakirja Peegel veebidisain ja -arendus (juh Ragne Kõuts-Klemm, <https://dspace.ut.ee/handle/10062/67844>).
- Tiia Falk. Kliimakommunikatsioon Eestis: Kuidas valitsust kliimadebatis süüdistatakse ja kuidas valitsus oma kliimapoliitikat

õigustab? (juh Sten Hansson, <https://dspace.ut.ee/handle/10062/67790>).

- Helen Kask. Elundidoonorlusega seotud arusamad Eesti ühiskonnas aastal 2020 ja kampaania „Elupäästev kingitus“ vastuvõtt (juh Triin Viha-
lemm, <https://dspace.ut.ee/handle/10062/67805>).
- Johan-Kristjan Konovalov. Milliseid süüdis-
tamise ja süüst hoidumise võtteid kasutasid
Eesti poliitikud ÜRO ränderaamistikust kõnel-
des? (juh Sten Hansson, <https://dspace.ut.ee/handle/10062/67849>).
- Henri Kõiv. Kuidas kasutatakse poliitkorrekt-
suse mõistet Eesti avalikus kommunikatsioo-
nis? (juh Sten Hansson, <https://dspace.ut.ee/handle/10062/67846>).
- Maris Lindmäe. Judo kujutamine animafilmis
„Leitajateküla Lotte“ ning filmi roll Eesti laste
judohuvi kujunemisel (juh Marko Uibu, <https://dspace.ut.ee/handle/10062/67882>).
- Hannus Luure. Kaitsevaldkonna pildikeele aren-
damise võimalused vastavalt noorte sihtgrupi
meediatarbimise trendidele (juh Maria Muru-
maa-Mengel, Andres Sang, <https://dspace.ut.ee/handle/10062/67856>).
- Annika Maksimov. Leinamine Facebookis
(juh Mari-Liis Madisson, <https://dspace.ut.ee/handle/10062/67855>).
- Kadri-Ann Mägi. Anonüümsete kogemuslugude
roll vaktsiinivastases kommunikatsioonis: Face-
booki grupi „Ravimite ja vaktsiinide kõrvaltoi-
med“ analüüs (juh Marko Uibu, <https://dspace.ut.ee/handle/10062/67860>).
- Signe Orgse. Veebiarutelude modereerimine
Facebooki gruppides ning uudiste kommen-
taariumites (juh Ragne Kõuts-Klemm, <https://dspace.ut.ee/handle/10062/67803>).
- Keit Paju. Teismeliste retseptatsioon juutuuberli-
kele uudisvideotele (juh Marju Himma-Kadakas,
<https://dspace.ut.ee/handle/10062/67862>).
- Greete Palgi. Eesti naisajakirjanike kogemused
agressiivsete ja ahistavate kommentaaride ja

allikatega (juh Signe Ivask, <https://dspace.ut.ee/handle/10062/67858>).

- Siim Saavik. Poliitilise sündmuse erinevad käsit-
lused väljaannetes Uued Uudised, Objektiiv ja
Postimees (juh Ragne Kõuts-Klemm, <https://dspace.ut.ee/handle/10062/67861>).
- Kristi Sobak. Telegram.ee lugejauuring: alterna-
tiivmeedia väärtus ja uudisteajakirjanduse krii-
tika (juh Ragne Kõuts-Klemm, <https://dspace.ut.ee/handle/10062/67863>).
- Maarit Stepanov. Uudisteajakirjandust mittejäl-
givate sotsiaalmeedia kasutajate infohankimine
COVID-19 pandeemia ajal (Ragne Kõuts-Klemm,
<https://dspace.ut.ee/handle/10062/69795>).
- Ege Tamm. Milliseid argumenteerimisvõtteid
kasutavad poliitikud süümängudes? 2019. aastal
moodustatud valitsuse näitel (juh Sten Hansson,
<https://dspace.ut.ee/handle/10062/67804>).
- Merlin Valgetamm. Uudislugude vs. sisutu-
rundesartiklite märgatavus Tartumaa Aasta
Ettevõtluskogumiku 2019 näitel (juh Ragne
Kõuts-Klemm, Andres Kuusik, <https://dspace.ut.ee/handle/10062/69796>).

Ajakirjanduse ja meediaga seonduvad bakalaureusetööd 2020

- Mari Eesmaa. Ajakirjanike enesetsensuur ja selle
tekkepõhjused Postimehe endiste ajakirjanike
näitel (juh Signe Ivask, <https://dspace.ut.ee/handle/10062/67709>).
- Kiur Kaasik. Ajakirjanike kaalutluskohad
uudisfotode valimisel veebiuudiste puhul
(juh Halliki Harro-Loit, <https://dspace.ut.ee/handle/10062/67715>).
- Siim Kams. Suhtluspraktikad ja nende kujune-
mine võõrriigis õppides, ajakirjanduse ja kom-
munikatsiooni eriala tudengite näitel (juh Brit
Laak, <https://dspace.ut.ee/handle/10062/67717>).
- Kert Kask. Uudissisu tarbimise võimalused You-
Tube'is ja Eesti noorte sellekohased ootused
(juh Ragne Kõuts-Klemm, <https://dspace.ut.ee/handle/10062/67720>).

- Laura Köidam. Tartu Ülikooli ajakirjanduse ja kommunikatsiooni eriala tudengite erialase orientatsiooni muutumine stuudiumi käigus (juh Halliki Harro-Loit, Eleri Lõhmus, <https://dspace.ut.ee/handle/10062/67724>).
- Kaarel Lott. Häbistamine kui meelelahutus: ülevaade Facebooki häbistamisgruppide ja gruppide modministraatorite perspektiiv (juh Maria Murumaa-Mengel, <https://dspace.ut.ee/handle/10062/67734>).
- Indrek Ojamets. Eesti ajakirjanike oskused ja pädevused tunda ära eksitavat ja valeinformatsiooni (juh Marju Himma-Kadakas, <https://dspace.ut.ee/handle/10062/67736>).
- Martin Raid. Sotsiaalmeediapostituste kasutamine uudiste allikana Eesti veebiväljaannetes (juh Külliki Seppel, Marju Himma-Kadakas, <https://dspace.ut.ee/handle/10062/67739>).
- Lisete Reineberg. Konstruktiivse ajakirjanduse teoreetilised ja praktilised probleemid (juh Signe Ivask, <https://dspace.ut.ee/handle/10062/67742>).
- Meriliis Tepper. Kuidas kujutatakse ministrite tagasiastumist veebiuudistes? Jüri Ratase esimese valitsuse näitel (juh Sten Hansson, <https://dspace.ut.ee/handle/10062/67747>).
- Romet Toomas Tiitsaar. Visuaalse pädevuse komponentide tunnetamine filmitegijate seas (juh Eleri Lõhmus, Halliki Harro-Loit, <https://dspace.ut.ee/handle/10062/67750>).
- Minna Annabel Tismus. Ajakirjanike töörutinid ja tagasisidestamine eriolukorras Postimees Arteri näitel (juh Signe Ivask, <https://dspace.ut.ee/handle/10062/67752>).
- Kätlin Unt. Kuidas konstrueeritakse lobitööd ja lobiste Eesti ajakirjanduses? (juh Sten Hansson, <https://dspace.ut.ee/handle/10062/67757>).
- Hannaliisa Visk. *Youtuber*'ite jälgijate veebikogukondadesse kuuluvad 10–15aastased Eesti noored: kogukonnaga seonduv identiteediloome ja osaluse motivatsioonid (juh Maria Murumaa-Mengel, <https://dspace.ut.ee/handle/10062/67762>).

Tallinna ülikooli BFM-is 2020. aastal ajakirjanduse ja meedia alal kaitstud magistritööd

Barbi Pilvre

Tallinna ülikooli Balti filmi, meedia, kunstide ja kommunikatsiooni instituudis (BFM) kaitsti 2020. aastal 12 ajakirjandusalast magistritööd. Tööd käsitlesid laia temaatikat meediamajandusest sotsiaalmeedia ja ajakirjanduse põimumiseni ning mõned tööd olid probleemipüstituselt ajakirjanduse ja laiema kommunikatsiooni valdkonna piirimaail. Mitu tööd tegeles erinevate ühiskondlike ja kultuurinähtuste meediarepresentatsiooni analüüsiga ärimaailmast narkootiliste aineteni. Kaks tööd olid inglise keeles, ülejäänud eestikeelsed.

Liia Petrova magistritöö „Audiovisuaalse sisu geoblokeering ja publiku tarbimiskäitumine Eestis“ selgitas, kuidas võimalik audiovisuaalse sisu geoblokeering mõjutab publiku tarbimiskäitumist Eesti väikese turu kontekstis. Veebitelevisiooni kasutamine kasvab tänapäeval pidevalt, kuid välismaise audiovisuaalse sisu voogesituse vabadus on piiratud litsentsidega, mis põhinevad iga liikmesriigi autoriõiguse territoriaalsusel. Uuring näitas, et enamik Eesti publikust on vähemalt korra kogenud audiovisuaalse sisu piiramist ja on pidanud kasutama erinevaid võtteid, et sisu piiranguteta tarbida. Selgus, et geoblokeeringuga kokku puutunud isikutest on piiranguid vältinud ligi pooled. Uuring näitas vajadust välismaise sisu seadusliku kättesaadavuse järele Eestis ning erinevusi vene ja eesti keelt kõnelevate inimeste tarbimiskäitumise vahel.

Jan-Matthias Mandri töö „Digiajakirjanduses kasutatavate teenimismudelite — artikliostude ja digitellimuste mõju digiajakirjanduse usaldusväärsusele Eesti millenniaalide seas“ selgitas, kuidas mõjutab otseteenimise mudel (*direct revenue model*) digiajakirjanduse usaldusväärsust. Nähtuse uurimiseks vaadeldi kaht Eesti suurimat digiajakirjanduse väljaannet, Postimeest ja Delfit, ning

nendega seonduvalt kaardistati millenniaalide hinnanguid. Seosed otseteenimise mudelite ja digiajakirjanduse usaldusväärsuse vahel on olemas, kuid nende täpsemad toimimismehhanismid vajavad edasist lähemat uurimist. Töös pakutakse välja mitu võimalust, millised need seosed olla võivad, ning kirjeldatakse võimalikke tulevase uurimisvaldkondi.

Kristjan Ojang kirjeldas oma töös „ETV, Kanal 2 ja TV3 järelvaatamise keskkonnad ja voogedastuse platvormid: ülesehitus, sisu ja strateegiad“ suurimate Eesti telekanalite järelvaatamise platvorme ja voogedastuse keskkondi, platvormide olemust ja toimimisloogikat, samuti veebikeskkondade eesmäärke, strateegiaid ja ärimudeleid. Töös võrreldi ERR-i järelvaatamise keskkonda erakanalite platvormidega, selgitati, kuidas töötavad erakanalite reklaamipõhised platvormid ning kuidas toimib tellimuspõhine voogedastuse keskkond Go3 ja ERR-i tasuta vaatamist võimaldav voogedastuse keskkond Jupiter. Veebiplatvormide analüüsimiseks kasutati intervjuusid kolme telekanali juhtivtöötajatega ning vaadatavuse hindamiseks kohalike veebiplatvormide statistikat.

Kertu Subka kaardistas oma töös „Eesti meediamajade reeglid ja tööpraktikad reklaamsisu esitamisel ajakirjanduses“ meediaorganisatsioonide töötajatega läbiviidud intervjuude abil, millised on nende meediamajade reeglid ja tööpraktikad reklaamsisu esitamisel. Teema lahkamiseks püstitati kolm uurimisküsimust: milliste reeglite alusel esitatakse Eesti ajakirjanduses reklaamsisu; millised on sõnastamata, väljakujunenud käitumistavad ning tööpraktikad toimetuste ja reklaamiosakondade vahel; kuidas hindavad meediamajade peatoimetajad ja reklaamijuhid reklaamsisu ja selle reguleerimise perspektiivi. Intervjuueriti seitset Eesti

suurimates eraõiguslikes meediamajades (Postimees Grupp, Ekspress Meedia, AS Äripäev, AS Õhtuleht Kirjastus) töötavat peatoimetajat ja reklaami- või sisuturundusosakonna juhti. Tulemused näitasid, et reklaamsisu avaldamisel lähtutakse nii olemasolevatest seadustest ja regulatsioonidest kui ka aja jooksul kujunenud organisatsioonisisestest reeglitest ja tavadest, mida kohaldatakse erinevate reklaamsisu formaatide puhul erinevalt. Reklaamsisu liigitatakse reklaami alla, kuid seda püütakse esitada võimalikult ajakirjanduslikult. Selgus, et juhtivate toimetajate ja reklaamiosakonna juhtide hinnangul märgistatakse reklaamsisu alati ning seda ei tooda ajakirjanikud. Teiste sarnaste uurimuste tulemusi lugedes on reaalsus teine, ka ei olnud meediamajade võtmeisikud oma vastustes alati avameelsed. Meediamajad ise reklaamsisus ajakirjandusele ohtu ei näe ning loodavad, et tulevikus muutub see veelgi enam ajakirjandusesarnaseks ja usaldusväärsemaks ning tehniliselt video- ja helikesksemaks. Ühtse reklaamsisu esitamise regulatsiooni pooldatakse, kuid mitte riigitasandil, vaid meediamajade omavahelise kokkuleppena.

Ann Aaresild käsitles oma töös „Leht ei mõjutanud meid, ma ei usu“: Meedia roll ja muutused külma sõja algusest tänapäevani Kanada ja USA väliseesti kogukondades“ uuriti Välis-Eesti ajalehtede funktsioone; kuidas suutis meedia kujundada kogukonnas rahvuslikku meelestatust; kuidas ajalehed ajas muutusid ning kuidas need muutused mõjutasid kogukonda Torontos ja New Yorgis. Viidi läbi 13 intervjuud vanema generatsiooni eestlastega. Selgus, et ajalehed mõjutasid kogukonda ja neil oli erinevaid funktsioone: vahendati uudiseid, jagati praktilist informatsiooni ja toodi kogukonda kokku. Eristusid identiteediga seotud funktsioonid, mis aitasid võõrsil hoida eesti keelt ja kultuuri ning eestimeelsust. Kogukondade arenedes toimus ajalehtedes muutusi: lehed muutusid mahukamaks ja eesti keele oskuse vähenedes tekkis ingliskeelne rubriik. Eesti taasiseseisvumisega 1991. aastal muutus ka Eesti kujutamine meedias — okupeeritud kodumaast sai vaba Eesti. Tänapäeval ei nähta ajalehtedele tulevikku, sest endiste põgenike kogukonnad hääbuvad ja tellijate arv väheneb, mistõttu pole majanduslikku võimekust ega inimesi, kes neid ajalehti edasi viiks.

Sirli Lump otsis oma töös „Sõna *paanika* tähenduse konstrueerimine Eesti veebimeedias aastatel 2007 ja 2017 Delfi näitel“ vastuseid küsimustele: milliste teemadega seoses seda sõna enim kasutati;

millised teemad panid auditooriumi enim kaasa rääkima; kui suur osakaal tekstidest kujutas maailmas või Eestis toimuvat terrorit, sõda, mõrvu, kuritegevust vms ning kas need meediatekstid kujutasid „eksistentsiaalset ohtu“; millised diskursused esinesid aastatel 2007 ja 2017 enim seoses Delfi portaalil kajastatud sündmuste või olukordadega. Selgus, et sõna *paanika* kasutamine on ajalises mõõtnes universaalne ja juhtumist sõltumatu. Mõlemal vaatlusalusel aastal ilmnenu kolm peamist diskursust olid samad: hirmudiskursus, süüdlast otsiv ja inimkäitumise diskursus. Delfis on sõna *paanika* kasutatavate tekstide pealkirjade suunitlus muutunud neutraalsemaks (sisu arvesse võttes). Neutraalsete pealkirjade protsent on kümnendi vältel tõusnud viiendikult ligi poolele. Meedial on aga jätkuvalt väga oluline roll moraalse paanika tekkes, kuna kõikide „paanikate“ analüüsimisel ilmneseid ka moraalse paanika tunnused.

Dolores Daniel kirjeldas oma töös „Lähisuhtevägivallaga seotud poliitilise vastutuse konstrueerimine meedias Marti Kuusiku juhtumi näitel“, kuidas konstrueeritakse meedias poliitilise vastutuse võtmist seoses lähisuhtevägivallaga; kuidas, milliste kõneisikute ja teemade kaudu Kuusiku juhtumit meedias kajastati. *Online*-meedia tekste uuriti kontentanalüüsi ja kriitilise diskursuseanalüüsi meetoditega. Tulemustest nähtus, et teemat käsitledes kerkis diskussioonis esile peamiselt avaliku huvi ja eraelu kaitse vastandumine, mida seostati tekstides konservatiivse valitsuse survega. Samuti kaasnes seoses teemapüstitusega meediadiskursuses ka aktiivne arutelu meedia rollist poliitilise vastutuse käsitlemisel ning sõnavabaduse küsimus, mis seostus tajutavate muutustega poliitilises kultuuris. Juhtum tõstis elavasse avalikku diskussiooni ka lähisuhtevägivalla kui ühiskondliku probleemi.

Triin Peterson uuris oma töös „Asendusemaduse diskursuse konstrueerimine Eesti meedias veebiajakirjanduse näitel“, milliste valikutega on Eesti veebimeedia asendusemaduse teemat kajastanud ning kuidas kujutanud asendusema, tulevast lapsevanemat ja sündivat last. Uurimisküsimustele vastamiseks analüüsiti 27 veebimeedias avaldatud artiklit kriitilise diskursuseanalüüsi meetodil. Tulemused näitasid, et asendusemaduse diskursuse konstrueerimisel lähtuti traditsioonilise peremudeli ideoloogiast, kus naisi kujutatakse laste primaarse hooldajana oma loomulikus rollis. Et asendusemaduse üks vormidest on äriiline, esines vaatlusalustes meediatekstides asendusemaduse võrdsustamist

inimkaubandusega, kus tulevast lapsevanemat on näidatud tellijana, asendusema instrumendina või ebaeetilise naisena, last kaubana.

Kevin Tammearu selgitas oma töös „Eesti tippjuht tähendust konstrueerimas: diskursuseanalüüs tehnoloogiaettevõtete näitel“, millised ühised jooned tehnoloogiaettevõtete juhtide intervjuudes esinevas äridiskursuses esile kerkivad ja millised narratiivid selles diskursuses tähendust edasi kannavad. Uurimisküsimustele vastuste leidmiseks kasutati töös kriitilist diskursuseanalüüsi, millega uuriti kaheksa tehnoloogiaettevõtte juhi sõnavõtte meedia vahendatud intervjuudes. Tehnoloogiaettevõtete diskursuses figureerivad narratiividena maailma vallutamine, tehnoloogiline võidukäik ja võitlus halva vastu. Juhid kasutasid läbivalt meie-nemad paigutamist, umbisikulist tegumoodi, arvamuse esitamist faktina, metafoore nagu isikustamine jt. Peategelasi iseloomustasid nad kangelase, vaenlase ja valitseja kujundite kaudu ning peamine narratiivides esinenud tegevuskäik oli maailma valitsemine.

Margarete Pruus analüüsis oma töös „Tervishoiualase meedia erinevad koostöövormid Eestis tervishoiu- ja meediasektori töötajate ning telesaate „Tuhat tervist“ näitel“, milliseid koostöövorme võimaldab tervishoiualane meedia Eestis ning milliseid väärtusi ja kellele see loob. Selgitati, kuidas näevad tervise- ja meediasektori koostööd nii meedia- kui ka tervishoiusektori töötajad, ning püstitati küsimus, kas ERR peaks panustama oma tervisesaate loomisesse. Analüüsiti saate „Tuhat tervist“ 2019. aasta sügishooaega ning viidi läbi üheksa ekspertintervjuud meedia- ja tervishoiusektori töötajatega. Magistritöö tulemused näitasid, et tervishoiu- ja meediasektor teevad üksteisega tihedalt koostööd peamiselt traditsioonilisel viisil — televisioonis, raadios, ajakirjades, portaalides. Kanal 2

saates „Tuhat tervist“ kasutatakse koostöövormina ka sisu- ja ristturundust. Sisuturundus ei ole seejuures märgistatud, toodetest-teenustest räägitakse ainult positiivselt, kasutatakse ühte allikat, saadetes saavad mõned ettevõtted rohkem sõna kui teised.

Merilin Mändveer järeldas oma uurimuses „Eesti kultuuriajakirjanike nägemus Instagramist oma professionaalses töös“ ajakirjanikega tehtud intervjuude põhjal, et kuigi usutakse, et kultuuritoimetuse Instagrami konto aitaks püüda noorte tähelepanu, kaheldakse kultuuritoimetustes uue meedia platvormide kasutuselevõttu. Positiivsena tõid intervjuueeritavad välja, et Instagrami konto otselingi kaudu saaks juurde veebiartiklite vaatamisi. Samas arvati, et Instagrami meediasisu loomine ei kuulu kultuuriajakirjanike tööülesannete hulka, vaid toimetuses peaks olema selleks eraldi inimene. Instagrami ei nähta hädavajaliku platvormina, kultuuritoimetuste arvates piisab ühest sotsiaalmeediakanalist ning ajakirjanikud on selleks valinud Facebooki. Kultuuriajakirjanikud ei tunne, et nende lugejad oleksid Instagramis. Toimetused on nooremast sihtgrupist huvitatud, ent on selleni jõudmise võimaluste osas nõutud.

Katrin Loo vaatles oma töös „*Ayahuasca* representatsioon Eesti *online*-meedias“, kuidas on representeeritud Lõuna-Ameerika kultuuriruumist pärit psühhoaktiivse toimega *ayahuasca* taimeteed Eesti *online*-meedias. Aastatel 2019–2020 ilmunud artiklite põhjal selgus, et *ayahuasca*’t kujutati *online*-meedias ebaseaduslikkuse ja ohtlikkuse diskursuse, samuti usu ja imepärasuse, alternatiivmeditsiini ja äri diskursuste kaudu. Töös järeldatakse, et ebaseaduslikkuse ja ohtlikkuse diskursus peegeldab üldist ühiskondlikku hoiakut ning teenib võimul olijate ideoloogiat. Ülejäänud kolm diskursust vastanduvad ideoloogiliselt esimesele diskursusele.

Foto: Tiit Blaat, Päevaleht

In memoriam

Vaado Sarapuu 1944–2021

Kui 19. jaanuaril 2021 kirjutas Estonian World Review (EWR), et lähinädalatel ei ilmu aadressil www.eesti.ca ühtegi artiklit ega pildimaterjali, arvasin, et ometi on Vaado Sarapuu hakanud tööle oma tohutu ja erilise arhiiviga, mille jaoks jooksva ajakirjanikutöö kõrval aega napib. Rõõm sai kurva pöörde 28. jaanuaril, kui EWR-i lehele ilmus valges ülikonnas Vaado pilt, juures sünni- ja surmadaatum.

Vaado Sarapuu ajakirjanikutee kulges Eesti Televisioonis, aga ka vabadusvõitluse sündmustes. 1987. aastal algatas ta Tallinna vanalinna päevade ajal legendaarsete öölaulupidude traditsiooni. Kuigi igasugune kogunemine oli ametliku karmi käsuga keelatud, lasti Raekoja platsil lauludel spontaanselt kõlada. Vaado Sarapuu juhtis ja lavastas rohkem kui 200 suuremastaabilist kultuurisündmust. Siinkohal väärrib märkimist, et Voldemar Panso kutsus Vaado Sarapuud teatrikooli, ent tema eelistas muusikuteed.

Vaado Sarapuu asus Torontosse 1997. aastal. Algul tegi ta portreeintervjuusid Toronto eesti kultuurielust ja 2001. a asus kahe Toronto lehe (Meie Elu ja Vaba Eestlane) liitmisel sündinud Eesti Elu veebilehe peatoimetajaks. Aastal 2011 asutas ta väliseesti ajakirjandust koondava portaali Estonian World Review (www.eesti.ca), mis on liitnud Eesti-huvilisi kõigist maailmanurkadest.

Vaado Sarapuu on ajakirjanikuna teinud hindamatult väärtuslikku kultuurisündmuste vahendaja ja säilitaja tööd, olles kaameraga Eesti kogukonna sündmustel ja vesteldes paguluse mälu kandjatega. Nii jätkas ta legendaarse Paavo Loosbergi tööd — täiendas aastakümnete jooksul kultuurimälu varasalve. Lisaks kaamerale oli ta lemmikuks ka saksofon, millea esines bändis Broadview Boys.

Vaado kultuurikogemus oli tõeliselt üleilmne. Lisaks tööle Ameerika kontinendil viis Jaak Joala ansambli muusikamänedžeri amet ta mitmeks

aastaks Venemaa avarustesse — kordumatud kultuuri ja telesaadete köögipoole lood jäävad ringlemata sõprade mällu.

Vaado Sarapuu esines 2014. aastal ka Eesti Akadeemilise Ajakirjanduse Seltsi koosolekul, mil tutvusime väliseesti väljaannete toimetajatega.

Viis viimast aastat on Toronto eestlusele rasked olnud. Aruteludest, kas Broadview Avenue'l asuv Eesti Maja ümber ehitada või maha müüa, on Estonian World Review ülevaateid avaldanud.

Vaado Sarapuu jaoks oli kurb päev 2. september 2020, mil ajalooline Eesti Maja, ESTO-de sünnipaik, siiski maha müüdi. Salaja vormistatud tehing oli šokk paljudele eestlastele.

2020. aasta päris viimasel päeval avaldas Vaado Sarapuu oma viimase, manifestina kõlava loo „Elada mööda elust, unustada südametunnistus“.¹

Hoopis pagulaseestlaste rajatud kaunis kirik koos oma lahkunute tublide inimeste memoriaal urnimüüri-ga tahetakse hoopis RAHAKS TEHA. Selleks, et säiliks selline kaunis väärtus, oleks ju ausam kirikuhoone oma rahva sünnimaale toimetada, kusjuures ka lahkunute ja järglaste hulgaliste inimeste hinged jääksid järjekordsest hävitavast löögist puutumatuks. Kas kirikuhoone sisevaade ei meenuta meie rahva ja riigi viimase aja suurimat tragöödiat. Aga arvata on, et läheb nagu alati, hoopis teisiti!

Ta võitles kogu hingest järgmise eestluse kantsi müümise vastu, aga nüüd, 2021. aastal on Toronto Peetri koguduse kirikuhoone ja pagulaseestlaste surnuaed müüki minemas. Eestlaste ehitatud kirikut osta sooviv kinnisvarafirma lammutaks kiriku ja ehitaks sinna kõrghoone.

Niisuguste raskete, eetiliselt vastuvõetamatute olukordadega oli pikitud terve südametunnistusega eesti ajakirjaniku tee, aga ühel hetkel ta jõud rauges.

Jääme mäletama suure südamega inimest ja tema võitlusi ajakirjanikuna.

Maarja Lõhmus

¹ <https://www.eesti.ca/elada-mooda-elust-unustada-sudametunnistus/article57248>

